T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

1960-1980 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ÖĞRENCİ OLAYLARI VE TÜRK SİYASETİNE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

ZEYNEP AZDER

İSTANBUL

2025

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

1960-1980 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ÖĞRENCİ OLAYLARI VE TÜRK SİYASETİNE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

ZEYNEP AZDER

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MERAL BALCI

İSTANBUL

2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **V**
ÖZET ..... **VII**
ABSTRACT ..... **IX**
KISALTMALAR ..... **XI**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **XV**
TABLO LİSTESİ ..... **XVI**
GİRİŞ **1**
1.Araştırmanın Amacı 7
2.Araştırmanın Kapsamı 8
3.Araştırmanın Yöntemi 10
I. BÖLÜM **11**
TEORİK VE KAVRAMSAL ALT YAPI **11**
1.1.Temel Kavramlar 11
1.1.1. Kolektif Eylem 13
1.1.2. Toplumsal Hareket 14
1.1.3.Protesto 15
1.1.4.Miting 16
1.1.5.Boykot 16
1.2. Politika: Şiddet Yoluyla 17
1.2.1.Politik Psikoloji 18
1.2.2.Politik Şiddet 20
1.2.3.Terörizm ve Gerilla 21
1.3. İdeolojik Yönelimler 23
1.3.1.Milliyetçilik 23
1.3.2.Anarşizm 26
1.3.3.Faşizm 27
1.3.4.İslamcılık-Muhafazakârlık 29
1.3.5.Sosyalizm-Komünizm 31
1.3.6.Kapitalizm-Emperyalizm 32
II. BÖLÜM **35**
TARİHSEL PERSPEKTİF **35**
2.1. 68 Hareketi ve Uluslararası Boyutu 37

2.1.1.Kuzey Amerika 43
2.1.2.Avrupa 45
2.1.3. Asya 50
2.1.4. Güney Amerika 53
III. BÖLÜM 56
TÜRKİYE'DE 68 HAREKETİ 56
3.1.1960 Öncesi Türkiye'de Öğrenci Aktivizmine Genel Bakış 57
3.2.Gençliğin Politize Olması 61
3.2.1.68 Kuşağı 69
3.2.2.78 Kuşağı 74
IV. BÖLÜM 77
ÖĞRENCİLERİ ETKİLEYEN HAREKETLER VE ÖRGÜTLENMELER 77
4.1.Sol Siyasi Hareketler ve Yapılar 77
4.1.1.Türkiye İşçi Partisi (TİP) 79
4.1.2.Yön-Devrim Hareketi 82
4.1.3.Milli Demokratik Devrim Hareketi 85
4.1.4. Fikir Kulüpleri Federasyonu 86
4.1.5. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) 87
4.1.7. Türk Halk Kurtuluş Ordusu 89
4.1.8. Türk Halk Kurtuluş Cephesi Partisi (THKP/C) 90
4.1.9. Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist (TKP-ML) 90
4.1.10. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) 90
4.2.7. Devrimci Gençlik Birliği 91
4.2.8. Yurtsever Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu 91
4.2.9. Partizan Örgütü 91
4.2.10. Devrimci Halk Kurtuluş Partisi (DEV-SOL) 92
4.2.11. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 92
4.2.12. İlerici Gençler Derneği 93
4.2.13. Genç Sosyalistler Birliği (GSB) 93
4.2.14.Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) 93
4.2.15. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 94
4.2. Sağ Siyasi Hareketler ve Yapılar 95
4.2.1. Türk Sağı ve Anti-Komünizm 96
4.2.2.Ülkücü Hareket 98

4.2.3.Milli Türk Talebe Birliği 101
4.2.4. Milliyetçiler Derneği 102
4.2.5. Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği 102
4.2.6. Üniversiteliler Kültür Derneği (ÜKD) 103
4.2.7. Türk Ocağı 104
4.2.8. Ülkü Ocakları 106
4.2.9. Akıncılar Derneği 108
4.2.10. Mücadele Birliği 109
4.2.11. Milliyetçi Türk Kadınları Derneği 110
4.2.12. Komando Kampları 110
V.BÖLÜM 112
ÖĞRENCİ OLAYLARI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL MUHALEFET VE SİYASAL İKTİDARLARIN TEPKİLERİ(1960-1980) 112
5.1. Demokrat Parti İktidarında Gerçekleşen Öğrenci Protestoları(1950-1960) 113
5.2.27 Mayıs Darbesi Sonrası Yaşanan Öğrenci Eylemleri(1960-1964) 126
5.2.1.1961 Anayasası:141-142. ve 163. Maddelerinin Öğrenci Hareketlerine Etkisi 138
5.2.2. Kavel Grevi 142
5.2.3.Gerçekleştirilen Geniş Katılımlı Büyük Eğitim Mitingi (1963) 145
5.2.4.Kıbrıs Sorunu'nun Öğrenci Hareketlerine Yansıması 146
5.3. 1965-1969 I.Demirel Hükümeti Dönemi Yaşanan Öğrenci Olayları 150
5.3.1. 1965 Genel Seçimleri ve Süleyman Demirel'in Başbakan Oluşu 167
5.3.2. Amerikan Büyükelçisi'ne Yönelik Öğrencilerin Tepkisi: Commer Olayı .. 172
5.3.3.Robert Koleji'nden Boğaziçi'ne Vakıf Üniversitelerine Karşı Tepkiler 174
5.3.4. Atatürk Anısına Düzenlenen Protesto Yürüyüşü 178
5.3.5. 6. Filo Olaya Karşı Direniş ve Kanlı Pazar Olayı 180
5.4. 1969-1973 Koalisyon ve AP Hükümetleri Döneminde Yükselen Öğrenci Olayları 187
5.4.1. 15-16 Haziran İşçi Direnişi 1970 196
5.4.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ve Nihat Erim Hükümeti Döneminde Öğrenci Hareketleri 201
5.4.3.THKO Üyeleri Hakkında Açılan Dava Süreci 218
5.4.4. Kızıldere'de Yaşanan Silahlı Çatışma ve Öğrenci Ölümleri 224
5.4.5. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın İdam Süreci 226

5.5. 1973-1977 Yılları Koalisyon Hükümetleri Döneminde Öğrenci Olayları: Kanlı 1 Mayıs'a Doğru 227
5.6.1977-1980 Demirel ve Ecevit Hükümetleri Döneminde Yaşanan Öğrenci Protestoları ve Hükümet Krizleri 240
SONUÇ 261
KAYNAKÇA 266

ÖNSÖZ

Çalışmada 1960-1980 Türkiye'de öğrenci olayları ve Türk siyasetine yansımaları dikkate alınarak sınırları oluşturulmuştur. Bu çalışma; dönem içerisinde yaşanan eylemci bireylere, örgütlere ya da etkinliklere odaklanmakta ve aynı zamanda devletle olan karşılıklı etkileşimi irdeleme amacındadır. 1960'ların sonlarına doğru dünya bir devrim sürecinden geçmektedir. Amerika'daki sivil halklar hareketi, Fransa'daki 1968 Mayıs Devrimi, Almanya-İngiltere-Meksika'daki öğrenci protestoları ve diğer birçok örnekler mevcuttur. Böylece toplumsal hareketler ve etkileri çalışmaları dikkat çeken bir araştırma alanına döndü.

Genel olarak kolektif eylem hareketleri kriz davranışları olarak değerlendirildi. Bu sürecin doğru analiz edilmesi gelecek süreçteki gelişmelere de katkı sağlayacaktır. Çünkü kolektif hareketler çoğu zaman zorunlu ve faydalı olan, sosyal değişimleri yönlendiren anlamlı eylemler olarak kabul görmektedir.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra felaket tabloları silinmeye başlarken, dünya yeni bir oluşuma, yeni bazı toplumsal ve ekonomik çatışmalara ve çeşitli çıkar politikalarına sahne olmuştur. Üniversite gençliği de bu oluş içinde kendine düşen yeri aldığı için,1950'lerden sonra kıpırdanmalar olmaya başlamıştır.1960 sonrasında ciddi bir durum göstermiştir. Dünya'da başlayan bu hareket daha sonrasında 68 kuşağı olarak da bileceğimiz bir gençlik akımının doğmasına yol açmış ve Türkiye'de bu aksiyona dâhil olmuştur.

27 Mayıs Darbesinden sonra yaşanan anayasal değişimler bu olayların oluşumunda büyük etkendir.1960'lardan sonra cereyan eden bu öğrenci hareketleri geçmişteki hareketlerden farklı yönlere sahiptir. Kökleri geride de olsa yöntem ve metotlar bakımından farklılıklar arz etmektedir.

Öğrenci hareketleri aslında toplumun düştüğü açmazların bir tezahürü olmuştur. Neden ve sonuçları bağlamında bu konun analiz edilmesi gerekmektedir. Günümüz gençliğini anlayabilmek için, tarih içindeki olayları ve hareketleri öğrenmek daha sonraki nesiller için faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Tarih bilgisi, toplumun genel temel sorunlarını kavramak ve keşfetmek yönünde oldukça yararlıdır. Yaşanan süreçteki problemler gençliğin dikkatini celbetmiş ve onlarda bir aksiyona sebep olmuştur. Tabii olarak bu aktif sürecin yaşanmasında iç ve

dış etkenler söz konusudur. Öğrenci hareketleri belirli olaylar dışında ders, kitap, okul gibi özüne has hareketler olmayıp, çok yönlü hareketlerdir. Bu nedenle öğrenci olaylarını incelerken sınırlarımız olaylar ve etkileri bağlamında olacaktır.

Öncellikle bu uzun tez yazma sürecinde okuma ve eleştirileriyle yönlendirici ve yardımcı olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Meral BALCI'ya ve beraberindeki tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Doktora konusunda çalışmalarımı dinleme tahammülü gösteren aileme, kitapları tedarik etmem de çok yardımcı olan kardeşim Hamdi AZDER'e, arkadaşlarıma da yoldaşlıklarından dolayı sonsuz sevgi ve teşekkürler. Bu çalışmamı Gazi Mustafa Kemal ve onun devrimci ruhunu taşıyanlara ithaf ediyorum. Mustafa Kemal Atatürk, gençliği bir nesne değil, özne olarak görür. Onu geleceğin değil, bugünün aktörü sayar. Gençliğe verdiği görevler de sadece korunmak değil; akıl, bilim, özgürlük ve bağımsızlık gibi değerlere dayalı bir siyasal bilinç ve sorumluluk taşıyan bir vizyon içerir. İşte Türk gencinin özeti budur.

Zeynep AZDER

ÖZET

Öğrenci hareketleri, insanlığın belirli bir merhaleden sonra içine düştüğü çıkmazların doğal bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezimizde; bütün dünyayı etkileyen, etkili olduğu ölçüde düşündürücü olan öğrenci hareketlerinin nedenlerini ve demokrasi sürecine olan etkilerini irdelemek maksadıyla kaleme almayı hedeflemekteyiz.

Öğrenci olayları, genellikle üniversite ve lise düzeyindeki öğrencilerin eğitim politikaları, sosyoekonomik koşullar, temel hak ve özgürlükler ile siyasal gelişmelere yönelik tepkilerini ifade etmek amacıyla gerçekleştirdikleri protesto, yürüyüş, boykot ve benzeri kitlesel eylemleri kapsamaktadır. Hem Türkiye'de hem de uluslararası düzeyde öğrenci hareketleri, toplumsal dönüşüm süreçlerinde tarihsel olarak önemli roller üstlenmiştir.

Dünya genelinde öğrenci hareketlerinin tarihsel kökeni XX. yüzyılın başlarına kadar uzansa da özellikle 1960'lı yıllar bu eylemlerin küresel ölçekte kitleselleştiği ve siyasal iktidarları doğrudan etkilediği bir dönem olmuştur. 1968 yılında Paris, Berlin, New York ve Tokyo gibi merkezlerde yaşanan öğrenci ayaklanmaları; savaş karşıtlığı, eğitim reformları ve bireysel özgürlük talepleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu hareketler, gençliğin yalnızca siyasi süreçlerin izleyicisi değil, aktif bir öznesi olabileceğini ortaya koymuştur.

Türkiye'de öğrenci hareketleri özellikle 1960'lı yıllardan itibaren belirgin bir şekilde politikleşmiştir. 1968 kuşağı olarak adlandırılan dönemde, üniversite öğrencileri emperyalizm karşıtı söylemler, eğitimde fırsat eşitliği talepleri ve işçi sınıfıyla dayanışma ekseninde eylemler gerçekleştirmiştir. 1970'li yıllar ise bu hareketlerin ideolojik olarak bölünmesi ve zamanla şiddet ortamına sürüklenmesiyle karakterize edilir.

1968-1980 yılları arasında Türkiye'de siyasal istikrarsızlık belirgin bir şekilde hissedilmiş ve bu dönemde toplam on üç hükümet kurulmuştur. Siyasal istikrarsızlık, toplumsal gerilimlerin ve öğrenci hareketlerinin artmasına zemin hazırlarken, artan toplumsal olaylar da siyasal istikrarın sağlanmasını daha da güçleştirmiştir. Bu çalışma kapsamında, 1968-1980 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen öğrenci olayları ile bu olayların Türk siyasi hayatı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Demokrasi, Devrim, Ülkücü, Komünist, Sağ, Sol, Gençlik, Eylem, Öğrenci Olayları.

ABSTRACT

Student movements emerge as a natural reflection of the deadlocks that humanity has encountered after reaching a certain stage in its historical development. In this thesis, our aim is to examine the causes of student movements, which have had a global impact and remain thought-provoking due to their influence, as well as their effects on the democratic process.

Student movements generally refer to mass actions such as protests, marches, and boycotts carried out by high school and university students in response to educational policies, socioeconomic conditions, fundamental rights and freedoms, and political developments. Both in Turkey and globally, student movements have historically played significant roles in processes of social transformation.

Although the historical roots of student activism can be traced back to the early 20th century, the 1960s mark a period in which such movements became widespread on a global scale and directly influenced political authorities. In 1968, student uprisings in cities such as Paris, Berlin, New York, and Tokyo were shaped by demands for anti-war policies, educational reforms, and individual freedoms. These movements demonstrated that youth were not merely passive observers of political processes, but active participants and agents of change.

In Turkey, student movements began to take on a distinctly political character, particularly from the 1960s onward. During the period known as the "1968 generation," university students organized actions centered around anti-imperialist rhetoric, demands for equal educational opportunities, and solidarity with the working class. The 1970s, however, were marked by ideological fragmentation within these movements and a gradual descent into political violence.

Between 1968 and 1980, political instability was a defining feature of Turkish governance, with a total of thirteen different governments formed within this timeframe. This instability both contributed to the escalation of social tensions and student movements, and in turn, was exacerbated by the increase in such unrest. Within the scope of this study, student movements that occurred in Turkey between 1968 and 1980, along with their effects on Turkish political life, are examined in detail.

Keywords: Constitution, Democracy, Revolution, Nationalist, Communist, Right, Left, Youth, Action, Students Movements.

KISALTMALAR

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AIESEC : İktisat ve Ticari İlim yapan Uluslararası Öğrenci Birliği

Age. : Adı Geçen Eser

Agm. : Adı Geçen Makale

AP : Adalet Partisi

AÜTB : Ankara Üniversitesi Talebe Birliği

B.t.y. : Basım Tarihi Yok

B.y.y. : Basım Yeri Yok

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bkz. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

BP : Birlik Partisi

BTP : Bağımsız Türkiye Partisi.

CCSA : Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi

CFKA : Cumhurbaşkanlığı Fahri Korutürk Arşivi

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CIA : Merkezi İstihbarat Teşkilatı

CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CSTD : Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

çev. : Çeviren

DEV-GENÇ : Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu

DEV-GÜÇ : Devrimci Güç Birliği

Dev-Lis : Devrimci Liseliler

DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DMMA : Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi

DÖB : Devrimci Öğrenci Birliği

DP : Demokrat Parti

E.Ü. : Ege Üniversitesi

Ed. : Editör

FKF : Fikir Kulüpleri Federasyonu

GP : Güven Partisi

Haz. : Yayına Hazırlayan

H.Ü. : Hacettepe Üniversitesi

Haz. : Hazırlayan

İTÜ : İstanbul Teknik Üniversitesi

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

İGD : İlerici Gençlik Derneği

İTİA : İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

İTÜÖB : İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği

İÜDÖB : İstanbul Üniversitesi Devrimci Öğrenci Birliği

İÜTB : İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği

İYDGY : İstanbul Yurtsever Devrimci Gençlik Derneği

KTÜ : Karadeniz Teknik Üniversitesi

MBK : Millî Birlik Komitesi

MC : Milliyetçi Cephe

MDD : Millî Demokratik Devrim

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MGP : Milli Güven Partisi

MİSK : Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu

MİT : Millî İstihbarat Teşkilâtı

MMTD : Millet Meclisi Tutanak Dergisi

MNP : Millî Nizam Partisi

MP : Millet Partisi

MSP : Millî Selamet Partisi

MTTB : Millî Türk Talebe Birliği

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ODTÜÖB : ODTÜ Öğrenci Birliği

s. : Sayfa

S. : Sayı

SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi

SBFÖB : Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Birliği

SDDF : Sosyal Demokrat Dernekleri Federasyonu

SHP : Sosyal Demokrat Halkçı Parti

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMTD : Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBP : Türkiye Birlik Partisi

TDGF : Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu

THKO : Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

THKP-C : Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

TİKKO : Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu

TİP : Türkiye İşçi Partisi

TKPML : Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist

TMGT : Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

TMTF : Türkiye Milli Talebe Federasyonu

TÖB-DER : Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

TÖDMF : Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu

TÖS : Türkiye Öğretmenler Sendikası

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRK-İŞ : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

ÜGD : Ülkücü Gençlik Derneği

ÜOB : Ülkü Ocakları Birliği

vd. : ve diğerleri

vs. : vesaire

Y.N. : Yer Numarası

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

Yay. Kur. : Yayın Kurulu

YAY-KUR : Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu

YÖK : Yükseköğretim Kurulu

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1. **:** Devrimci durumların ve sonuçların bir fonksiyonu olarak devrim tipleri.

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1. **:**1960-1971 Yılları Arasında Üniversite Öğrencilerinin Sayısı.

Tablo 4.2. **:**1970-1980 Yılları Arasındaki Anarşik Olaylarda Hayatını Kaybedenlerin Sayısı.

Tablo 4.3. **:** Dönemin Üniversiteleri.

Tablo 5. **:** T.C. Hükümetleri Başbakanları (Parlamenter Sistem)

GİRİŞ

İnsanın gençlik dönemi, bir dönüşüm ve arayış süreci olarak tanımlanabilir. Bu dönemde bireyde kişilik ve kimlik arayışları başlar. Dolayısıyla zor bir süreçtir. Bu süreçte gençlerde duygu iniş-çıkışları görülür. Gençlerin ani tepkileri kestirilemez, yasakları gereksiz, kendilerine tanınan hakları eksik bulurlar. Anne-babadan devlete kadar otoriteyi temsil eden bütün güçlere karşı isyan etme eğilimi gösterirler. Coşkulu ve idealisttirler. Duygu ve düşüncelerini inançla savunarak haksızlıklara karşı sert ve adanmış bir tutum sergilerler. Toplum düzenin birden değişmesini ve eşitsizliklerin ortadan kalkmasını isterler.[1]

Gençlik kavramı Atatürk'ün anlayışında fikri bir anlam kazanmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, toplumdaki, dinamik unsuru gençliğin oluşturduğunu vurgular. Atatürk'e göre; genç olmanın ölçüsü yalnızca yaş değildir. Bunun yanında koyduğu ilkelere, başardığı inkılâplara inanç ve bağlılık da vardır. Mustafa Kemal, gençliğin inkılâpları benimseyeceğini ve gelecek kuşaklara taşıyacağını Gençliğe Hitabesinde bize bildirmektedir. Atatürk'ün gençlik anlayışından fikir gençliği ve ideal gençliğini kastettiği açıktır. Çünkü Atatürk'e göre ancak ilke ve inkılâplarına bağlı bir gençlik rejimin garantisi olabilirdi.[2]

Gençlik, geniş anlamda, çağdaş düzeyde düşünebilen, ülkesini ve milletini seven, toplum içerisinde bulunduğu yeri ve görevi bilen, görgülü, deneyimli, kısaca niçin ne nasıl yaşadığını en azından nasıl yaşaması gerektiğini bilen insan topluluğudur.[3]

XX. yüzyıl dünya siyasi tarihi açısından oldukça önemli dönemdir. İmparatorlukların yıkıldığı yerine ulus devletlerin inşa edildiği bir süreç başlamıştır. Zaman içerisinde laik sistemlerin ivme kazanması, devleti oluşturan diğer kurumları da etkilemiştir. Bunların başında üniversiteler gelmektedir. Modernleşme ve sekülerleşme süreçleri ülkelerin eğitim-öğretim programlarını ve öğrencilerini oldukça etkilemiştir. Öğrenciler artık devrimci taleplerini dile getirmekten çekinmemişlerdir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanan öğrenci hareketleri söz konusudur. Öğrencilik

[1] Bekir Kocadaş, "Hedefteki Gençlik: Siyasi ve İdeolojik Hareketler Açısından", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, I/1, (2004), s. 2.
[2] Utkan Kocatürk, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, II/4, 1985, s. 21-22.
[3] A. Mithat İnan, *Toplum, İdeoloji ve Gençlik*, Ankara 1989, s. 15.

herhangi bir sosyal sınıf tanımlaması olmamasına rağmen öğrenciler adeta sosyal bir sınıf gibi davranmışlardır.

Olaylara makro açıdan baktığımızda, öğrenci olaylarında benzerliklerin olması yanı sıra karışık ve parçalı bir yapı görülmektedir. Dünyanın hemen hemen her bölgesine yayılan eylemlerin, en önemli ortak noktası eylemleri organize edenlerin öğrenci kimliğine sahip olmasıdır. Buna rağmen eylemler, ülke sınırlarının dışına taşarak daha küresel talepler etrafında birleşmiş, mücadele etme çizgisine dönüşmüştür. Mesela; Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşen öğrenci eylemlerinde, anti-emperyalizm ve o coğrafyanın jeopolitik yapısını ilgilendiren problemler etkili olmuştur. Kimi zaman da Ulusal Kurtuluşçu vurgulara yer verilmiştir. Aynı dönemlerde Avrupa'daki öğrenci hareketlerinde ise daha çok, sanayi toplumu olgusunun kişilere yüklediği ağır sorumluluklara isyan eder nitelikte talepleri olduğu görülmektedir.[4]

1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye'deki öğrenci hareketleri, toplumun genel yapısındaki değişimlerle paralel olarak önemli bir yer tutar. Bu dönemdeki öğrenci olayları, siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümün şekillenmiş, özellikle genç, ülkenin geleceği ile ilgili büyük tartışmalara katılmışlardır. Bu yıllarda yaşanan öğrenci hareketleri, çoğu özgürlük, demokrasi, işçi hakları ve devrimci bir toplum için verilen mücadelelerle ortaya çıktı.

1968, dünya genelindeki önemli toplumsal ve siyasi hareketlerin sıralı olarak yaşanan bir yıllık değişim yanı sıra, Türkiye için de bir dönüm noktası olmuştur. 1968'de Türkiye'deki öğrenci olayları, toplumsal büyüme ve siyasi ideolojilerin çatışması gibi birçok faktörle şekillendi. Bu dönemdeki olaylar, yalnızca üniversitelerde değil, aynı zamanda genel olarak toplumda büyük etkiler yaratmıştır.

1968 yılı, Türkiye'deki gençlerin ve toplumsal büyüme talepleriyle seslerini duyurdukları önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yıl, hem üniversite gençliği hem de genel olarak toplumun geleceği için önemli değişimlerin olduğu yıllar olarak tarihe geçti.

1970'ler, Türkiye'deki öğrenci hareketlerinin yoğun ve radikal bir şekilde kontrol altına alındığı yıllardır. Bu dönemde üniversitelerdeki parlamento, siyasi ideolojilerden bağımsız olarak toplumsal ve siyasal değişimin talepleriyle büyük eylemler gerçekleştirildi. Hem sol hem de sağcı öğrenci gruplarının çatışmaları, şiddetli sokak

[4] Murat Özgür Başer, "Türkiye'de öğrenci hareketi: Dünü ve Bugünü", *Ürün Sosyalist Dergi,* 9, (Eylül/Ekim 2001), https://urundergisi.com/makaleler.php?ID=132 [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

olaylarına dönüşmüş, 1970'ler boyunca Türkiye'deki toplumsal kutuplaşmalar yaşandı. Öğrenci eylemleri, dönemdeki toplumsal ve siyasi atmosfere büyük etkide bulunmuştur.

Türkiye'de sol fikrin öne çıktığı yaptığı yıllar 1965- 1971 olarak kaydedilmektedir. 1968 yılındaki vurgu ise radikalleşmenin ortaya çıkması olarak düşünülebilir. Bu olayların cereyan etmesinde kuşkusuz dünyada olup bitenlerin de etkisi vardır. Avrupa ve Amerika kıtalarındaki kitlesel öğrenci eylemleri, Vietnam Savaşı ile ABD'ye karşı oluşan tavır, bütün dünyada konuşulmaya başlanan anti-emperyalist duruş Türkiye'deki gençleri de etkisi altına almıştır. Denebilir ki global '68 Türkiye'deki eylem ve protesto hareketlerinde teşvik unsuru olmuştur.

1968 yılında Türkiye'de ortaya çıkan öğrenci hareketlerin kaynağı; Batı'da meydana gelen olaylardır. Öğrenci hareketlerinin temel özelliklerine değinmek gerekirse; Fransız öğrenci hareketleri, birçok açıdan diğer öğrenci hareketlerinin esin kaynağı olarak görülmektedir. Öğrenciler eylemlerin ilk zamanlarında, üniversite özerkliği, üniversite yönetimine katılım, bursların yükseltilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardır. Boykotlarla dile gelen bu talepler, daha sonrasında siyasi istekleri de beraberinde getirmiştir.

Öğrenci hareketlerinin, üniversiteleri kökten değiştirme amacı güden bir hareket olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, mevcut siyasal rejimi ve toplum düzenini yıkma gibi bir fikre sahip olduğu gözükmektedir. Öğrencilere göre, üniversite kapitalist düzenin gelişmesine ve büyümesine yardım etmektedir. Bu durum sömürü düzeninin devam etmesini sağlamaktadır. Toplum nizamını değiştirmeden üniversite reformu yapmak imkânsızdır. Toplumun düzenin değişmesinde ise üniversitelerin rolü oldukça büyüktür. Bu yıllarda Fransa'daki öğrenciler, sınıfsız toplum hayali için işçilerle de iş birliği içine girmişlerdir. Bu ittifak, Fransız hareketini diğer ülkelerdeki öğrenci hareketlerinden ayıran en önemli farktır.[5]

Öğrenciler, neoliberalizme karşı daha geniş toplumsal hareketlerde genellikle öncü rolü üstlenmiş ve bu hareketlerin stratejik bir itici gücü haline gelmiştir. Bu nedenle, öğrenci hareketlerinin son yıllarda Avrupa gibi neoliberal reformların yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, taktiksel öncülük rolü üstlenmesinin nedeni, onların üniversite gibi kaynaklara erişimlerinin daha kolay olması ve bu kaynakları etkin bir şekilde kullanabilmeleridir. Bu, öğrenci hareketlerinin neoliberalizme karşı direnişte

[5] Yahya Akyüz, "Fransa'da Öğrenci Hareketleri", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969, s. 126-129.

merkezi bir rol oynamalarını sağlayan kritik bir faktördür. Özetle, öğrenci hareketlerinin yeniden yükselmesinin nedeni, kitlesel üniversite sisteminin sağladığı kaynakların mobilize edilmesidir. Bu kaynaklar, öğrenci hareketlerinin örgütlenmesini kolaylaştırmış ve onları, özellikle neoliberalizmle mücadelede**,** taktiksel öncülük rolünü üstlenmeye yönlendirmiştir.[6]

Gençlik, hayata ayak uyduran, yaşam senkronunu yakalayan ve yön verendir. Toplumsal sorunlar incelenirken ve çözümler aranırken gençlikle ilgili meseleler en güç aşamayı oluşturmaktadır. Gençliğin isteklerini göz ardı eden siyasal iktidarlar problemleri çözmekte hüsrana uğramışlardır.[7]

Sosyolojide toplumsal şiddet, kendisine has bir araştırma alanına sahiptir. Şiddet olgusu, toplum düzenine yönelik patolojik bir durumdur. Toplumsal şiddetin değişkenlerini; terör-gerilla örgütleri, toplumlar arası yargılamalar, ideolojik kutuplaşmalar ve temsil ettikleri güçlerin çıkar kavgaları ve kan dökmeyle biten tüm gruplaşmalar olarak sayabiliriz. Batı toplumları da bu duruma benzer bir süreçten geçmiştir. 1960'lı yıllarda Amerika'daki şiddet olaylarına baktığımızda ise, zenci-beyaz çatışmaları, ırkçı eylemler ve liberal-komünist çatışmaları olarak görülmektedir. Türkiye'de ise 1968'ler sağ ve sol fikirlerin çarpıştığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır.[8]

1946 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra, talebeler siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında hükümetin aldığı kararları ve uygulamaları protesto etmenin yanı sıra bir siyasi partiye üye olmak yer almaktadır. Bu anlamda üniversite gençliğinin siyasal bir güç olduğunun gösteren en önemli olay; 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne sebep olan protesto eylemleridir. Darbe sonrasında da Türkiye genelinde önem kazanan yabancı sermaye ve petrol, bağımsız dış politika gibi konuların takipçisi olan öğrenciler, ilerleyen süreçte de siyasal bir güç olma durumunu devam ettirmiştir.[9]

Gençlik, Menderes Hükümeti'nin kurulmasından sonra, gündemde olan aşırı eğilimlere karşı tepkilerini dile getirmiştir. Bu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün emanet ettiği cumhuriyet ve demokrasi ülküsüne, ilke ve inkılâplarına olan sahiplenici

[6] Joseba Fernández, "Facingthe Corporate-University: The New Wave of Student Movements in Europe", University of the Basque Country (UPV-EHU), *Jurnal for Critical Education Policy Studies,* XII/1, (February 2014), s. 202.
[7] Feryat Bulut, "68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, XI/23, (2011), s. 144.
[8] Orhan Türkdoğan, *Türk toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları*, Çizgi Yay., İstanbul 2016, s. 491.
[9] Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara 1966, s. 4.

tavır karşımıza çıkmaktadır. 1968 olaylarında öğrenciler arasında yeni yeni şiddet olayları baş göstermeye başlamıştı. Bu dönemde, sol görüşlü öğrenciler tarafından Atatürk'ün mirasına, fikirlerine ve eserlerine sıklıkla vurgu yapılmaktadır.

1968 yılında tüm dünyada öğrenci olayları etkisini göstermiştir. Lakin, olaylar aynı anda yaşanmasına rağmen hareketin gelişimsel süreci, her ülke dinamiklerinin farklı olmasından dolayı çeşitlilik göstermiştir. Gelişmiş, sosyo-ekonomik yönden refah düzeyde olan ülkelerde üniversite gençliğinin talepleri daha çok üniversite sorunlarının çözümüne odaklı iken, az gelişmiş ülkelerde hareket, anti-emperyalist bir nitelik göstermiştir. Sömürülen ya da yarı sömürge durumda bulunan ülkelerde gençlik, tam bağımsızlık sloganıyla hareket etmiştir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde öğrenci olayları, aktivist, aksiyoner ve radikal bir tavır olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyada '68 kuşağı olarak kabul edilen gençlerin ortak bir payda da buluşturmak mümkündür. Onlar II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında doğmuş 1947-48 doğumlu gençlerdir. Savaşı hemen hemen bütün dünyada hisseden bir neslin çocuklarıdırlar. Savaşın getirdiği karamsar atmosferden dolaylı ya da dolaysız etkilendiler. Bu durumda onların politik kimliklerinin inşasında önemli rol oynadı.

Türkiye'de savaş sonrası doğan bebekler, 18-20 yaşlarına geldiklerinde üniversite öğrencisi olabilme şansını yakalayanların ortak özelliklerinden biri de küçük burjuva ailelerinden gelmeleridir. Ebeveynlerine baktığımızda Cumhuriyet'in ilk yıllarını yaşamış, birçoğu uzaktan da olsa Atatürk'ü görmüş, okumaya meraklı, Halkevlerine girip, çıkmış, Köy Enstitüleri'ni özlemle anan insanlardır. Meraklı ve sorgulama becerisiyle yetiştirilen bu gençler arayışlara hep devam ettiler ve kendi yollarını çizmeye karar verdiler.68 kuşağı bu şekilde peyda olmuştur.

1968, kökleri daha da eskilere dayanan bir süreci ifade eder. Her ülkede kendine özgü farklı biçimler alarak, kademeli bir gelişme göstermiştir. Kimilerinde daha uzun soluklu, kimilerinde başarılı, kimilerinde daha kaotik bir duruma evrilmiştir.

13 Haziran 1968'de, popüler İngiliz yayıncı Robert McKenzie, bir önceki ay Paris'te yaşanan olayların ardından amaçlarını ve hedeflerini tartışmak üzere BBC televizyonunda yayınlanan "İsyan Eden Öğrenciler" adlı programda; Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'dan öğrenci aktivistleri bir araya getirdi. McKenzie, öğrenci sınıfının ortaya çıkışını, XIX. yüzyıldaki işçi sınıfının ortaya çıkışına benzeterek hem Batı hem de Doğu Avrupa'da öğrenci aktivistlerin protestolarını daha

geniş bir topluma taşıdıklarını ve böylece açıkça tarihin siyasi seyrini etkilediklerini savunmuştur. Tartışmaya Fransa'dan Daniel Cohn-Bendit ve Alan Geismar, Büyük Britanya'dan Tarık Ali, Batı Almanya'dan Karl-Dietrich Wolff ve Çekoslovakya'dan Jan Kavan gibi önde gelen öğrenci liderleri katıldı ve onlar da lider olmadıklarını, daha ziyade çok daha büyük bir hareketin megafonları olduklarını iddia ettiler.

Bugün hiç kimse Avrupa toplumlarının 1968 olayları sonucunda kökten değiştiğinden ciddi olarak şüphe duymuyor. Bu mucizevî yılın birçok görgü tanığı kendi hayatlarını düşünmeye başladıkça, 1960'lar ve 1970'lerin çalkantılı olayları yavaş yavaş kıtanın kültürel hafızasına geçiyor. Bu süreçte yer alan hafıza siyasetini yakından incelediğimizde, hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde gerçek tarihi olayların, çok çeşitli nostalji, kınama ve mit yaratmayı gösteren sonraki anlatılarla dönüştürüldüğünü görmek dikkat çekicidir. Bir yandan, 1968 geleneksel aile yapılarının parçalanmasıyla, toplumun atomize olmasıyla, hatta terörizmle suçlanıyor; diğer yandan, toplumun daha fazla özgürleşmesi ve demokratikleşmesi, bireysel özgürlüklerin genişlemesi için temel bir tarih olarak ve 1989'da Komünizmin çöküşünün habercisi olarak kullanılıyor.[10]

Charles Dickens İki Şehrin Hikâyesi romanında, dönemi zıtlıklar içinde anlatmaktadır. Hem zamanın en iyisi olduğunu aynı zamanda kötüsü olduğunu söylemektedir. Akıl, aptallık, inanç ve kuşkunun bir arada olduğu yıllar olarak dönemi tasvir etmektedir. Aydınlık ve karanlığın yan yana olduğunu, kalplerde umut ve umutsuzluğun beraber taşındığını ifade etmektedir.[11]

> Türkiye'de yaşan öğrenci hareketleri bazı siyasi ideolojilerin de kışkırtmasıyla, iç bunalımlara, teröre, sosyal çalkantılara ve beraberinde darbelere sebep olmuştur. Bu durum ülkenin gelişmesine şüphesiz ki engel teşkil etmiştir.

Jacques Denoyelle 1988 yılında, genel olarak Batı'dan, özel olarak da Fransa'dan söz eden, otoriter sosyalizm deneyimi ile demokratik bireyciliğin ilerlemesi için bir araya gelerek şiddete dayalı devrimin geçmişte kalması gerektiğini söylemektedir. Tüketim ve gücü elinde tutan devletlerin damgasını vurduğu bir çağda, Avrupa ülkeleri içindeki muhaliflerin bütün yapabileceği şeyler; bir yerlere bomba

[10] Martin Klimke ve Joachim Scharlot, *1968 in Europe- A History of Protest & Activism*, Scharloth, Joachim Paperback, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, s. 1, 7.
[11] Charles Dickens, *İki Şehrin Hikâyesi*, çev. Meram Arvas, Can Yay., İstanbul 2018, s. 6.

koymak, duvarlara yazı yazmak, beddualar okumak ya da pes etmek oldu. Ama devrim gerçekleştirilemedi.[12]

Sadece Türkiye'de değil dünyada da 68 kuşağı zihinlerde kalıcı izler bırakmıştır. Şöyle ki yakın dönem dünya siyasetine bile etkilerini pekâlâ görmek mümkün. Şöyle ki; kendisi de bir 68 kuşağı olan Nicolas Sarkozy 2007 seçim kampanyasında 1968 mirasını tamamen likide etmeyi vaat etti.2008 yılında finansal kriz patlak verdikten az sonra Yunanistan'ı iki hafta boyunca sarsan öğrenci hareketleri onu çok korkuttu. Fransa, AB başkanlığını dönemsel devraldığında Sarkozy; Yunanistan'a bakın Avrupa bir 1968 daha yaşayamaz dedi. Kırk yıl sonra bile 1968 ruhu hala Avrupa'da dolaşıyor, egemen sınıfların temsilcilerini korkuttuğu gözükmektedir.[13]

12 Mart 1971 tarihinde askerin olaylara müdahale etmesiyle, 1960-1980 yılları arasında yaşanan öğrenci hareketleri farklı bir boyuta ulaşmıştır. Hareketin eskiye oranla çok daha radikalleşmesi ve bununla birlikte kolektif yapı giderek daha da genişlemesi 12 Eylül Darbesine giden yolu açmıştır. Yaşanan faili meçhul cinayetler, kayıplar, ölümler ülkeyi içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir. Kenan Evren'in başını çektiği '80 Darbesi de öğrenci olaylarının sonunu getirdi ve günün sonunda sahnede baş rolde askerler yerini aldı.

Ne diyordu Herbert Marcuse, "İşçiler ihtilal yapamayacak kadar cahildir ve ihtilalci güç, okumuş ve işsiz olan öğrenciler tarafından gerçekleştirilmelidir."[14]

1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; 1960 ile 1980 yılları arasındaki süreçte gençliğin siyasi ortama yaptığı müdahaleler, siyasi arenaya yansımaları belgelerle ve kronolojik bir sıralama takip ederek, yer aldığı ilişkileri nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte detaylı bir biçimde incelemektir.

Araştırmanın hedefleri belirlenirken literatürdeki çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre araştırmanın amaçları ve hedefleri şunların tespitidir:

- Türkiye'de eylem kültü.
- Türkiye'de gençlik hareketleri.

[12] Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1942-1992*, çev. Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1995, s. 18.
[13] Rıdvan Akar vd, *Türkiye'nin 68'i: Denizlere Çıkan Sokaklar*, Pelikan Basım, 1. baskı, İstanbul 2022, s. 15-16.
[14] https://plato.stanford.edu/entries/marcuse/ [Erişim Tarihi: 24.11.2024].

- Dönemin siyasi atmosferi.
- Gençlik hareketlerinin örgütsel yapısı.
- Gençlik hareketlerinin işçi sınıfıyla iç içe geçmesi.
- Gençlik olaylarının siyasi sahneye etkileri.
- Siyasetin gençlik olayları karşısında takındığı tavır, aldığı önlemler.

Araştırmada sınanacak hipotezler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Gençlik hareketleri ülkenin siyasal dönüm momentleriyle en önemli toplumsal etkenlerden biri olmuştur.
- 1960'larda başlayan gençlik hareketi muhalefetin koçbaşı konumundadır.
- 1960-1970 yıllarında gençlik hareketi Kemalist felsefeden beslenmektedir.
- 1960'lar dünyasında antiemperyalizm ve sosyalist düşüncelerin cazibesi gençliği Kemalist felsefeden koparmıştır.
- Gençlik iktidarın değil, muhalefetin yan gücüdür.
- 1968 olayları dünya genelinde klasik sol ideolojiden bir sapmayı beraberinde getirirken, Türkiye'de aynı süreçte Ortodoks sol eğilimlerin filizlenmeye başladığı görülmektedir.
- Türkiye'de 68 önemli bir kopuş anı olur ve gençlik kitlesel olarak sol bir konuma kayar.
- Günümüzde gençlik hareketleri, geleneksel formlarıyla Türkiye'de gelişim imkânlarını büyük ölçüde yitirmiştir.

2.Araştırmanın Kapsamı

Çalışmada 1960-1980 Türkiye'de öğrenci olayları ve Türk siyasetine yansımaları dikkate alınarak sınırları oluşturulmuştur. Bu çalışma dönem içerisinde yaşanan eylemci bireylere, örgütlere ya da etkinliklere odaklanmakta ve aynı zamanda devletle olan karşılıklı etkileşimi irdeleme amacındadır.

1960'ların sonlarına doğru dünya bir devrim sürecinden geçmektedir. Amerika'daki sivil halklar hareketi, Fransa'daki 1968 Mayıs Devrimi, Almanya-İngiltere-Meksika'daki öğrenci protestoları vd. birçok örnekler mevcuttur. Böylece toplumsal hareketler ve etkileri çalışmaları dikkat çeken bir araştırma alanına döndü. Genel olarak kolektif eylem hareketleri kriz davranışları olarak değerlendirildi. Bu sürecin doğru analiz edilmesi gelecek süreçteki gelişimlere de katkı sağlayacaktır.

Çünkü kolektif hareketler çoğu zaman zorunlu ve faydalı olan, sosyal değişimleri yönlendiren anlamlı eylemler olarak kabul görmektedir. İkinci Dünya Harbi'nden sonra felaket tabloları silinmeye başlarken, dünya yeni bir oluşuma, yeni bazı toplumsal ve ekonomik çatışmalara ve çeşitli çıkar politikalarına sahne olmuştur. Üniversite gençliği de bu oluş içinde kendine düşen yeri aldığı için1950'lerden sonra kıpırdanmalar olmaya başlamıştır.1960 sonrasında ciddi bir durum göstermiştir. Dünya başlayan bu hareket daha sonrasında 68 kuşağı olarak da bileceğimiz bir gençlik akımının doğmasına yol açmış ve Türkiye'de bu aksiyona dahil olmuştur.27 Mayıs İhtilali'nden sonra yaşanan anayasal değişimler bu olayların oluşumunda büyük etkendir.

1960'lardan sonra cereyan eden bu öğrenci hareketleri geçmişteki hareketlerden farklı yönlere sahiptir. Kökleri geride de olsa yöntem ve metotlar bakımından farklılıklar arz etmektedir. Öğrenci hareketleri aslında toplumun düştüğü açmazların bir tezahürü olmuştur. Neden ve sonuçları bağlamında bu konun analiz edilmesi gerekmektedir. Bugünün gençliğini iyi anlayabilmek için, tarih içindeki olayları ve hareketleri öğrenmek daha sonraki nesiller için faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tarih bilgisi, toplumun genel temel sorunlarını kavramak yönünde düşünürsek yararlı olacağı şüphesiz bir gerçektir. Yaşan süreçteki problemler gençliğin dikkatini celb etmiş ve onlarda bir aksiyona sebep olmuştur. Tabii olarak bu aktif sürecin yaşanmasında iç ve dış etkenler söz konusudur. Öğrenci hareketleri belirli olaylar dışında ders, kitap, okul gibi özüne has hareketler olmayıp, çok yönlü hareketlerdir. Bu nedenle öğrenci olaylarını incelerken sınırlarımız olaylar ve etkileri bağlamında olacaktır.

Araştırmanın soruları şunlardır:

- Öğrenci hareketleri toplumda değişikliklere sebep oldu mu?
- Dünyada başlayan öğrenci protestoları Türkiye'ye nasıl sirayet etmiştir?
- Öğrenci hareketleri nereden beslenmiştir?
- Protesto faaliyetlerinin bedellerini göze almak nasıl mümkün olmaktadır?
- Yeni hareketlerin ortaya çıkış sebebi toplumsal değişim midir?
- Öğrenci hareketlerinin Türk demokrasisine etkileri nasıl olmuştur?
- Dönemin önde gelen siyaset adamları o dönem gençliğini nasıl yorumlamıştır?
- Siyasal şiddet nedir?
- 1960-1980 yılları arasında Türkiye'de üniversite öğrencilerinin öncülüğünde gerçekleşen başlıca toplumsal ve siyasi olaylar nelerdir? Bu olayların nedenleri ve etkileri nelerdir?

3.Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız, 1960'tan 1980'e kadar Türkiye'de meydana gelen öğrenci hareketlerini irdelemektedir. Olayların neden ve sonuçlarını; dönemin diğer gelişmelerinden soyutlanmadan bütün içerisinde aktarmayı hedeflemektedir. Bu çalışmayı önemli kılan özelliklerinden biri de ulusalcı gençliğin düşünce yapısına ve katılım gösterdiği olaylara da yer verilmiş olmasıdır. Bu durum karşılaştırılmalı bir okumayı ve değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Araştırmamızda, diğer önemli bir tarafı da konular bağlamında bir süreklilik arz etmesidir. Diğer tez çalışmalarına baktığımızda, darbe süreçlerine uzanan dönem aralığı alınmış olup, arada geçen süredeki gelişmeler göz ardı edilmiştir. Nitel bir araştırma olan bu tez çalışması, tarihsel yönteme ve belgelerden yararlanma tekniğine dayalı olarak oluşturulmuştur.

Tezimizdeki diğer önemli bir husus da konular bağlamında bir süreklilik arz etmesidir. Nitel araştırmanın temeli araştırmanın esas unsur olan kişilerin perspektifi dikkate alınarak izah edilmeye çalışılmasıdır. Bu araştırmada tarihsel yöntem esas alınacaktır. Tarihsel yöntem geçmişteki bir olayın ya da problemin araştırılmasında kullanılır. Aynı zamanda tenkitçi bir analiz, sentez ve rapor sürecinden meydana gelmektedir. Tarihsel metot tüm bilimsel çalışmalarda kullanılmaktadır.

Veri toplama metodu olarak da yazılı dokümanlar kullanılmıştır. Yazılı dokümanlardan yararlanırken belgenin hangi ortamın ürünü olduğu incelenmektedir. Belgelerden yararlanırken diğer bir husus içerik çözümlemesidir. Çalışmada olabildiğince birinci el kaynaklardan yararlanılacaktır. Öğrenci olaylarında yer alan önemli kişiler, dönemin önemli bürokratlarının anıları, biyografileri ve gerçekleştirilen söyleşiler birincil kaynaklar arasında kabul edilmektedir. Aynı zamanda o yıllarda yayınlanan dergiler de önem arz etmektedir. Birinci kaynakların dışında bu dönemi içeren kitap ve makalelere de başvurulacaktır.

I. BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ALT YAPI

1960-1980 yıllarını irdelemeye başlamadan önce kavramsal bir çerçeve oluşturmak zaruridir. Araştırma bulgularını açıklamak, metodolojik olarak yöntemi takip etmek açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Kavramsal çerçeve, araştırmamıza teorik bir temel oluşturur. Çalışmamızda açık ve anlaşılır bir yapı oluşturması bağlamında terminoloji mühimdir. Kavramsal çerçeve araştırmalarda kritik bir unsurdur. Kavramsal çerçeve olayları anlamlandırma ve olayların arasındaki ilişkileri kurma açısından önem arz etmektedir. Çalışmamızda 1968 kuşağı ile özdeşleşmiş kavramlar izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1.Temel Kavramlar

Devrim (revolution) mevcut kurumları zorla değiştirmek demektir.[15] Devrim çeşitli siyasal koşulların değişmesinden doğar. Bir toplumda 'devrim' fikrinin ortaya çıkmasının sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Devlete ya da devletin bir kesimine yönelik çeşitli taleplerin oluşması ve bu talepleri isteyen tarafların ittifak oluşturmaları,

b. Vatandaşların da önemli bir kesiminin bu istekleri desteklemesi,

c. İdarecilerin bu talepleri karşılamada yetersiz ya da isteksiz olması.

Her devrim içinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar barındırır. Sonuca ulaşan devrimler olduğu gibi hüsranla sonuçlanan devrimler de tarihte görmek mümkündür.

[15] https://atam.gov.tr/devrim-ve-turk-devrimleri [Erişim Tarihi:21.06.2024].

Şekil 1.1. Devrimci durumların ve sonuçların bir fonksiyonu olarak devrim tipleri

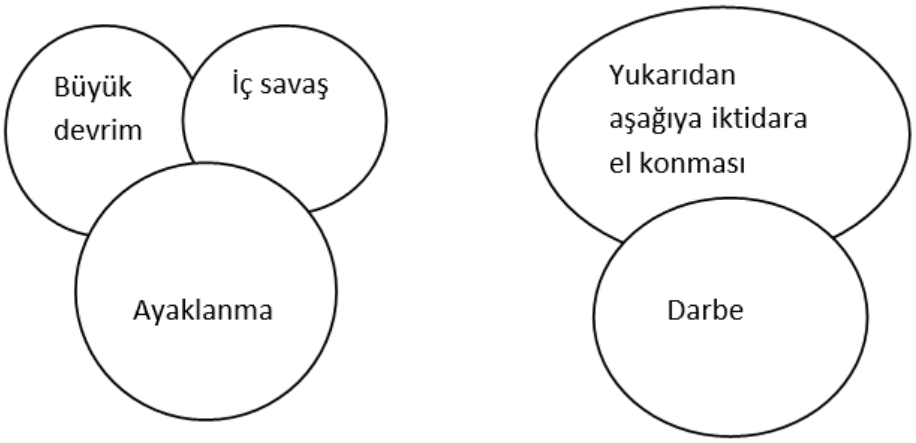

Kaynak: Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1942-1992*, çev. Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1995, s. 37.

Terminolojide eylem; kitleler halinde bir olayı, hareketi, kurum ya da kuruluşları protesto etmek amacıyla yapılan izinli ya da izinsiz gösteriler olarak ifade edilebilir.[16]

Siyasal eylem ifadesi, büyük kitleler halinde belli bir toplumsal talebi ya da tepkiyi, yerel ya da küresel egemen güçlere yöneltmek anlamına gelmektedir. Bu ifadede iki element dikkat çeker: toplumsal boyutta bir tutum söz konusudur ve bu tutum aynı zamanda dışa yansıtılmaktadır.[17]

Toplumlarda eylem yapmak, fikirleri dile getirmek büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü eylem, bireyin kendini tam manasıyla ifade ettiği, gerçek anlamda siyasetin ve politik duruşun başladığı bir yerdir.

Toplumsal hareketlerin, birey ve toplum düzeyinde bazı nedenleri vardır. Sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olarak kitle toplumu gösterilmektedir. Ortega Gasset, çağımız toplumlarının birer kitle toplumu olduğunu belirtmektedir.[18]

M. Şerif sosyal hareketleri bir kolektif etkileşim süreci olarak görmekte ve meydana gelmelerini uzun süre yoksunluk, güvensizlik ya da engellemelere bağlamaktadır. Bu kritik durumlarda kolektif etkileşimlerin pek çok kez tekrarlanmasına sebep olur. Kolektif etkileşimin odak noktasını saptarken güdümsel etkiler tabii ki çok önemlidir. Ancak güdüsel etkiler zihinsel etkilerden bağımsız olarak

[16] https://tr.wikipedia.org/wiki/Eylem_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1 [Erişim Tarihi:03.05.2023].
[17] https://www.haksozhaber.net/okul/siyasal-eylemliligin-mantigi-ve-hedefleri-4962yy.htm [Erişim Tarihi: 03.05.2023].
[18] Ortega Gasset, *Kütlelerin İsyanı*, çev. Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yay., İstanbul 1996, s. 77.

işlemez. Krizin ve toplumsal huzursuzluğun kapsamı ne kadar genişse, etkileşim anlarının süresi ne kadar uzunsa zihinsel, güdüsel, sosyo-kültürel siyasi etkilerde birbirine o kadar bağlı olur.[19]

Toplumsal hareket, halkın yeni bir yaşam tarzını, yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunarak gösterdiği kolektif bir davranış biçimidir. Bu bakımdan sosyal hareketler, problemleri fark eder, bunların çözümlenmesi için yeni çareler önerir. Mevcut olan durumlarla yetinmez, toplumsal rahatsızlıkları dile getirir.[20]

Gelişen bu eylem farkındalığı ve beraberinde meydana gelen toplumsal hareketler dünya ve Türk siyasetine de sirayet etti ve uzun bir dönem siyasetin ana gündemi olmuştur.

1.1.1. Kolektif Eylem

Kolektif hareketler, ilk defa çoğu zaman zorunlu ve faydalı olan sosyal değişimleri yönlendiren anlamlı eylemler olarak tanımlanmıştır.[21]

Toplumlarda protesto gösterileri, hoşnutsuzlukların ya da ihtiyaçların çeşitli biçimlerde dışavurumu olarak karşımıza çıkar. Bir şeylere itiraz etme davranışı, insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İnsanların protest tavrı, hayatlarında değişimlere yol açmıştır. Beraberinde kavgalar, ayaklanmalar, başkaldırılar ve isyanlar meydana gelmiştir. İnsanların neden eylem yaptıkları, eylem fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve gelişim süreçleri her zaman merak edilmiştir ve bu konuda çeşitli bakış açıları geliştirilmiştir. Modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte XIX. yüzyıldan itibaren daha profesyonel analizler yapılmaya başlanmıştır.[22]

Her olguda olduğu gibi siyaset de kendi içinde bir etiğe sahiptir. Ancak siyasal eylemler, bazen toplum tarafından kabul görmüş olan yaygın değerlerle örtüşmeyebilir. Bu ortaya çıkan tezat, siyasal eylemlerin etik ve ilke barındırmadığı anlamına gelmez. Bilakis, siyasi eylemlerin de kendi içerisinde etik ve ilke sistemi mevcuttur.[23]

---

[19] Muzaffer Şerif vd, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, C. I-II, çev. Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yay., İstanbul 1996, s. 353.
[20] Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi*, Birleşik Yay., İstanbul 1997, s. 11.
[21] D. Della Porta vd, *Toplumsal Hareketler*, çev. Pelin Çakır ve Ceren Gülbudak, İş Bankası Yay., İstanbul 2020, s. 19.
[22] Y. Doğan Çetinkaya, *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 15.
[23]Ahmet Kemal Bayram, "Modern zamanlarda Etik ve Siyasal Değerler." *Dem Dergi*, Yıl 2, (2008), s. 16-23.

1.1.2. Toplumsal Hareket

Toplumsal hareket, ilk olarak Lorenz von Stein tarafından 1789'dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareketlerinin Tarihi adlı eserinde siyasi bir mücadeleyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır.[24]

Toplumsal hareketlerin anlamını şöyle ifade etmek mümkündür: kontrol mekanizmalarının sosyal uyumu sağlamadaki yetersizliği bunun beraberinde gelen kriz durumlarına karşı oluşan reaksiyonu yansıtır. Toplumsal hareketler siyasi statüko ya da ekonomik faktörlerden doğan memnuniyetsizlik sonucunda ortaya çıkarlar.

Toplumsal hareketler üzerine çalışan insanların birçoğu araştırma pratiklerinde ya bireylere ya örgütlere ya da etkinliklere odaklanmakta, en iyi ihtimalde ise bunların arasındaki karşılıklı bağımlılığı yakalamaya çalışmaktadır.

James Jasper'e göre; toplumsal hareketler, kapsamlı yasal ve toplumsal değişiklikleri, öncelikli olarak otoritelerin uygun bulduğu normal kurumsal kanalların dışında teşvik etme veya sekteye uğratma yönünde sürdürülen, maksatlı girişimlerdir. Bu tanımda sürdürülen ifadesi ile bir toplumsal hareketin miting gibi tek seferlik etkinliklerden ayrımına vurgu yapılmaktadır.[25]

Toplumsal hareketlerinin kendine özgü iki özelliği olduğu söylenebilir: sistem karşıtı ve heterojen bir kitle hareketi olmaları. Meydan hareketlerinin temel eylemi işgal etme hareketidir. Bu sayede protestolara kamusal görünürlük kazandırılır. Neticede katılımın arttığı gözlemlenir.

Toplumsal hareketler, birbirine karşıt değerler sistemi ve birbiriyle çatışan grupların bir arada var oluşundan kaynaklanır.[26]

Analitik olarak tanımlanan toplumsal hareket belirli bir süre için oluşturulmuş ve kolektif bir kimlikle desteklenen gruplar ve örgütler ağıdır. Bunlar toplumsal değişimi halk protestolarıyla meydana getirmek, önlemek veya tersine çevirmek istemektedir. Analitik bir kategoride toplumsal değişim, toplumun temel-sosyal, ekonomik, kültürel veya zihinsel yapılarında bir değişim anlamına gelmektedir.[27]

Türkiye'de toplumsal hareketler belli bir alanı dönüştürmeye çalışırken zaman içerisinde sistem karşıtı bir niteliğe dönüşmüşlerdir.

---

[24] Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler: 1768–2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yay., İstanbul 2008, s. 20.
[25] James, J. Jasper, *Protesto*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2017, s. 20-21.
[26] D. Della Porta vd., *age.*, s. 3, 18.
[27] Ingrid Gilcher-Holtey, *age.*, s. 14.

Eylem hareketlerine katılanlar sadece öğrenciler olmamıştır. Sokaklara çıkan öğrencilere, çeşitli teşkilat, sendika, dernek ya da protesto hareketini tecrübe etmiş sahip birçok kişi de destek vermiştir. Önceden oluşan örgütlü grupların aktivizmi, hareketin doğuşuna etki etmiş, daha sonrakilere ilham olmuştur denebilir.

1.1.3.Protesto

Protesto kavramı İngilizce protest kökünden türeyen itiraz eden, karşı koyan anlamına gelmektedir. TDK sözlüğünde protesto, bir eylemi, bir fikri, bir icraatı haksız, yersiz, gereksiz bularak karşı çıkma, itiraz etme biçiminde tanımlanmıştır.[28]

Protesto, Cambridge sözlüğünde; bir anlaşmazlığı, onaylamamayı ve karşıtlığı ifade eden şiddetli şikâyet ve de insanların bir konudaki karşıtlıklarını bir yerde durarak, bağırarak, işaretler taşıyarak vb. şekilde gösterdiği durum şeklinde tanımlanmıştır.[29]Tanımları irdelediğimizde var olan durumlara karşı bir karşıtlık ifadesi ortak noktayı oluşturmaktadır. Protesto siyasal katılım yollarından biri olarak kabul edilir. Demokratik normların işlerliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu sayede yurttaşlar talepleri dile getirmektedirler.

Protestolar genellikle toplumsal hareketler tarafından kullanılan bir yöntem olsa da henüz toplumsal hareket aşamasına ulaşmamış gruplarca veya bireylerce de kullanılabilmektedir. [30] Toplum içerisindeki huzursuzluk, mağduriyetler ve talepler protestoların ortaya çıkışlarının ana sebeplerindendir. Aynı zamanda protestolar çoğu zaman siyasal kökenli olup, var olan hükümeti hedef alır.

Protesto, genel manada kitle demokrasilerindeki siyasi muhalefetin etkisizliğinden kaynaklanmaktadır.[31]

Protesto hareketi üniversitelerden kaynaklanır, üniversitelerin reformu bu hareketin ilk gerçekçi hedefi olsa gerektir. Protesto hareketi, iktidar ve ayrıcalıklı kitlenin iç içe kenetlenmesini önlemeyi hedeflemelidir. Üniversitelerde devrimci maceralar yerine öğrenim ve araştırmanın üniversite içinde ya da dışında yaygınlaşmasını sağlamalıdır. Protesto hareketinin önem derecesini yeterince

[28] https://sozluk.gov.tr [Erişim Tarihi:18.08.2023].
[29] https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/protest [Erişim Tarihi:18.08.2023].
[30] James, J. Jasper, *age.* s. 12.
[31] Jürgen Habermas, *Rasyonel Bir Topluma Doğru,Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset*, Vadi Yay., Ankara 1992, s. 38.

değerlendirmek oldukça zor gözükmektedir. Öğrenciler bir sınıf oluşturmazlar, hatta bir sınıfın öncüleri de değildir ve kesinlikle devrimci bir mücadeleye öncülük edemezler.[32]

1.1.4.Miting

Miting ifadesi İngilizce kökenli bir ifade olup bir araya gelme anlamı taşır. TDK' da ise miting kavramı, bir duruma ya da olaya dikkat çekmek için genellikle açık yerlerde yapılan toplantı, şeklinde açıklanmaktadır.[33] Bir gaye için bir araya gelen, belirlenmiş kitle toplantıları da diyebiliriz.

Miting, çoğunluğun ortak bir hedefini siyasal güce ya da dünyaya bildirmek için yapılan hareketsiz ve yürüyüşlü toplantılardır.[34] Mitingler siyasi, sosyal, ekonomik amaçlar taşıyabilir. Mitingler genelde meydanlarda yapılır. Doğası gereği çok sayıda kişinin katıldığı toplantılardır. Bu toplantılarda asıl maksat belli bir konudaki tutumun siyasi iktidara ve kamuoyuna duyurulmasıdır. Türk siyasi tarihinde geçmişten günümüze çok ses getiren mitingler organize edilmiştir. Millî Mücadele yıllarındaki İstanbul ve Anadolu' da yapılan mitinglerin ayak sesleri hala kulaklarımızdadır.

1.1.5.Boykot

Boykot ifadesi, TDK sözlüğünde; bir fiili, bir tutumu yapmama kararı alma ya da bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme olarak açıklanmaktadır.[35] Yabancı bir sözlük olan Cambridge Dictionary de ise; güçlü bir onaylamamayı ifade etmenin bir yolu olarak bir ürünü satın almayı veya bir etkinliğe katılmayı reddetmek olarak açıklanmaktadır.[36]

Tarihte boykot, ezilmişlerin, sesini duyurmak isteyenlerin, itirazı olanların en güçlü silahı olmuştur. Dünyanın birçok yerinde de boykot, kitlelerin kendilerini ifade ettiği bir durum olmuştur. Her iki açıklamadan da anlaşılacağı üzere gelişen bir duruma karşı bir tepki gösterme refleksi taşıdığı söylenebilir.

[32] Jürgen Habermas, *age.*, s. 55-57.
[33] https://sozluk.gov.tr [Erişim Tarihi:18.08.2023].
[34] Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Talim ve Terbiye Dairesi Yay., İstanbul 1969, s. 208.
[35] https://sozluk.gov.tr [Erişim Tarihi:26.08.2023].
[36] https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/boycott [Erişim Tarihi:26.08.2023].

1.2. Politika: Şiddet Yoluyla

Çeşitli dillerde şiddet kavramı, bir bireye iradesi dışında bir davranışı yaptırmak amacıyla güç kullanımı anlamına gelirken; şiddet uygulama eylemi ise zorlama, fiziksel ya da psikolojik baskı, saldırı, işkence, yaralama ve benzeri zarar verici davranışları içermektedir.[37]

Hannah Arendt, şiddetin evrensel ve herkesçe kabul edilebilecek bir tanımının yapılamayacağını, Georges Sorel'den yaptığı bir alıntıyla vurgular. Ona göre, şiddet meselesi ifadesi zor ve karmaşık bir sorundur; bu yargı geçmişte olduğu kadar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Arendt'ın ilgisi, bireysel şiddetten ziyade, özellikle kolektif ve örgütlü şiddet üzerine yoğunlaşır. Grup ile grup ya da devlet ile toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan bu tür şiddet, sistematik niteliği nedeniyle çoğu zaman daha yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Arendt, şiddetin etkililiğinin sadece niceliksel unsurlara, yani sayılara bağlı olmadığını belirtir; zira güçlü silahlar, iyi örgütlenmiş yüzlerce insanı denetim altında tutabilir. Ancak buna rağmen, kolektif şiddetin yıkıcı ve hatta yok edici potansiyeline özellikle dikkat çeker. Hannah Arendt'e göre, şiddetin başlıca nedeni aşırı kalabalıklaşmadır. Aşırı kalabalıklaşma, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da tedirginlik ve saldırganlık duygularını tetikler. Arendt, yaşam koşullarının değiştirilemediği durumlarda hiddetin geliştiğini belirtir; ancak kişisel zarar anında değil, şiddete yol açan olay karşısında anlık ve acil bir tepki olarak hiddet gösterdiğimizi savunur. Ona göre, şiddet aslında hiçbir sorunu çözmez veya desteklemez; bunun yerine mevcut sıkıntıları romantize eder ve onları kamu gündemine taşıma işlevi görür.[38]

Zygmunt Bauman Akışkan Hayat kitabında: "Dünyanın başka yerlerinde insanların bir dava uğruna canlarını feda etmelerini bugün anlaşılması zor hatta imkânsız bir şey olarak görünmektedir. Fedakârlıkları davalarının sürmesi ve umdukları üzere zafere ulaşmasına katkıda bulunsun diye neden ölmeyi seçtiklerini kavrayamıyoruz. İntihar bombacılarını duyduğumuzda tedirginliğimizi ve kafa karışıklığımızı dini köktencilik, fanatiklik veya beyin yıkama tarzı hükümlerin arkasına saklamaya çalışıyoruz" diyor.[39]

---

[37] Artun Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", *Cogito*, İstanbul 1996, s. 30.
[38] Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 45- 88.
[39] Zygmunt Bauman, *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 56.

Yani oluşturulan bir biz tabusu ve beraberinden gözünü karartarak alınan aksiyonlar. Sonunda uğruna canlarını feda eden yüzlerce dava adamını görürüz. İdealist romantik ve cesur gençlik olarak siluetini gördüğümüz bu tablonun aslında altında yatan en temel ve köklü sebep şüphesiz ki ekonomidir. Ekonominin yarattığı sınıf beraberinde bir çatışmayı da getirir. Kendini ezilen sınıfında hissedenler öne atılmak için asla tereddüt etmeyecek gerekirse canını dahi ortaya koyacaktır. Dönemin aktif isimlerinden Oya Baydar dönemi şöyle izah ediyor:

> …71 öncesinde olduğu gibi yine silahlı mücadeleye, kırlardan şehirleri kuşatma, gerilla savaşı, Fukoculuk gibi çizgilere karşıyız. Ama o dönemlerde silahsız adam, silahsız hareket devrimci sayılmıyor. Kimse olanlardan ders almış değil, Bir de silahlı mücadeleye girmiş olanların yaşamlarıyla ödedikleri bedel o kadar ağır ki, açıktan karşı çıkmak devrimci ahlaka sığmıyor. Yani biz, yeni bir sosyalist parti kurmaya çalışırken Türkiye koşullarında sosyalizm için silahlı mücadelenin geçerli olmadığını savunuyoruz.[40]

Gençlerin Che gibi silahlı direnişçilerden etkilendiği aşikârdır. Bununla birlikte Türkiye koşullarını göz ardı edecek kadar da tecrübesizdirler diyebiliriz. Kitlelerin destek vermediği her lider, ideoloji, inanç vd. günün sonunda hüsrana uğramaya mahkûmdur.

1.2.1.Politik Psikoloji

Aristoteles, insanın doğasında grup oluşturma eğiliminin bulunduğunu vurgulayarak, insanı politik hayvan olarak tanımlamıştır. Aristoteles'in bu tanımında politik olmak, insanların kolektif çıkarlarını gözeterek şehirler, eyaletler veya devletler gibi toplumsal yapılar kurması anlamına gelmektedir.[41]

Zamanla insan aklı geliştikçe, paylaşılan nesneler farklı anlamlar kazandı ve bu ilkel rekabet düzeyi, psikolojik alanda giderek daha fazla önem kazandı. İlk insanların tarihinden itibaren, biz ve siz ayrımı temelinde şekillenen bir psikolojik ayrışma ortaya çıktı.

Genel anlamda etnik grup farklılıkları, sosyal ve kültürel miras, semboller, dil, müzik, efsaneler, folklor, aile yapısı, deri rengi, din ve tarih gibi unsurlar üzerinden tanımlanmaktadır.

---

[40] Oya Baydar, Melek Ulagay, *Bir Dönem İki Kadın Birbirimizin Aynasında*, Can Yay., İstanbul 2011, s. 233.
[41] Vamık D. Volkan, *Politik Psikoloji*, çev. Abdülkadir Çevik ve Birsen Ceyhun, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara (b.t.y.), s. 3.

Bu konuda bazı sorular şöyle sıralanabilir:

- Etnik kimliği ortaya çıkaran temel faktörler nelerdir?
- Bir bireyin benlik algısı, ait olduğu etnik grubun başarısı veya başarısızlığına neden bağlı olarak yükselir veya düşer?
- Etnik düşünce ve duygular yerleşip kökleştikten sonra, bu kimliklerin değiştirilmesinin neden zor olduğu söylenebilir?
- Bazı durumlarda, bireyler etnik kimliklerini değiştirmektense yaşamlarını feda etmeyi neden tercih ederler?
- Politik ve askeri baskıların arttığı koşullarda, etnik grupların kimliklerine neden daha sıkı sarıldıkları gözlemlenir?
- Ateşli ve kanlı çatışmaların özellikle sınır komşusu olan etnik gruplar arasında yaşanmasının temel nedenleri nelerdir?

Etnik kimlik ve bu kimlikle ilişkili sorunlara yönelik kalıcı çözümler geliştirmek için, etnik ifadeyi yüzeysel ve basit tanımlarla sınırlamak yetersiz kalır. Bunun yerine, etnik kimliğin oluşumunda ve sürdürülmesinde rol oynayan psikodinamik süreçlerin anlaşılması gereklidir. Psikodinamik yaklaşım, bireylerin ve toplulukların kimlik algılarını şekillendiren bilinçdışı motivasyonları, duygusal bağları ve grup içi dinamikleri inceler. Bu bağlamda, etnik kimlik sadece tarihsel ve kültürel unsurların toplamı değil; aynı zamanda bireylerin psikolojik ihtiyaçları, aidiyet duyguları ve ötekiyle kurdukları ilişki biçimleriyle de şekillenen karmaşık bir olgudur. Bu yüzden, etnik çatışmaların veya ayrışmaların çözümünde, bu derin psikolojik ve sosyal mekanizmaların dikkate alınması, yüzeysel çözümlerden daha kalıcı ve etkili sonuçlar doğuracaktır.

Bir savaş yalnızca gerçek dış düşmanla değil, aynı zamanda bireyin kendi iç dünyasındaki düşman imgesiyle de ilgilidir. Savaşçının düşman algısı, karşı tarafla paylaşılan ortak insanlık özellikleri tamamen silinene dek devam eder ve bu süreç düşmanın canavarlaştırılmasına yol açabilir. Gerçek dünya ile bireyin iç yaşamı birbirine bağlıdır; dolayısıyla, uzun süren nefret ancak bu ilişkinin farkına varıldığında sona erebilir. Yine Vamık Volkan bu tarz siyasi karışıklıkların temelde psikolojik olduğunu, gruplarda ortaya çıkan kaygının gerçek olduğunu söyler. Kaygının iç dünyadaki iç belirleyicilerinin önemine dikkat çeker.[42]

[42] *Age.*, s. 71-72, 81-82.

1.2.2.Politik Şiddet

Şiddet yoluyla politika XX. yüzyılın bir problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan en fazla zarar görmüş ülkelerden biri de Türkiye'dir. Fikrin fikirle mücadelesi yerine fikrin silahla dayatılması hiçbir yerde başarılı olamamıştır. Buna rağmen binlerce insan bu eylemlere katılmış, birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Kitle içindeki bireylerin şiddete yönelmelerini Gustave Le Bon kitle psikolojisine bağlamaktadır. Yalnız birey için içgüdüsel davranması tehlikeli olur, hâlbuki bireyin sorumsuz ve cezasız kalacağından emin bulunduğu kitleye karışması, kendisine bu içgüdülere uymak için bütün serbestlikleri verir.[43]

Ayrıca grupta aşırı bir telkine maruz kalan bireyler de saldırganlık ve şiddet eylemlerine girebilir. Geçmişin kendilerine baktığı, şimdiki ve gelecek zamanın ise kendilerine bağlı olduğunu inanan bireyler her türlü fedakârlığa girişirler. Bu durumdaki bireyler ölmeyi ve öldürmeyi küçümsedikleri gibi her türlü saldırganlık eylemlerine de girişebilirler.[44]Şiddet aynı zamanda devrimci ideolojilerin ve diktatörlüklerin de politik eylem aracıdır.[45]

Başlangıçta öğrenci eylemlerinde ortaya çıkan şiddet olaylarına karşı hükümet, doğrudan şiddeti değil, daha çok sol düşünceye karşı bir tutum benimsemiştir. Bu dönemde, özellikle 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye'de artan siyasi kutuplaşma, gençlik hareketlerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Takip eden süreçte ise, sol görüşlü öğrencilere karşı sağ görüşlü öğrenci gruplarının eylemleri karşılıklı misillemeler şeklinde devam etmiştir. Siyasi iktidarın sol gruplara yönelik sert tutumu ve polis güçlerinin olayları bastırmak amacıyla uyguladığı şiddet, gençlik içinde korku ve güvensizlik ortamı yaratmış; bu durum, sol grupların kendilerini savunma gerekçesiyle silahlanmaya yönelmelerine neden olmuştur. Ancak zamanla, bu silahlanma çoğunlukla savunma amacını aşarak, saldırgan eylemlerde bulunmak için kullanılmıştır. Bu durum üniversite kampüslerinde ve sokaklarda yoğunlaşan şiddet olaylarının artmasına yol açmıştır. Böylece, öğrenci hareketleri yalnızca politik taleplerin ifadesi olmaktan çıkıp, Türkiye'nin genel siyasal istikrarsızlığının ve toplumsal kutuplaşmasının önemli bir yansıması haline gelmiştir.

---

[43] Le Bon Gustave, *Kitleler Psikolojisi,* haz. Yunus Ender, Hayat Yay., İstanbul 1997, s. 50-51.
[44] Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar*, Pınar Yay., İstanbul 1978, s. 96-97.
[45] Şükrü Karatepe, *Siyasi İdeolojiler*, İz Yay., İstanbul 2014, s. 137.

O dönemde, sağ ve sol öğrenci gruplarının arasına pek çok provokatörün sızdığı bilinmektedir. Üniversite öğrencileri, sağlam ve disiplinli bir örgütlenme yapısından yoksun olmaları ve bu yapıya provokatif unsurların dahil olması nedeniyle, çeşitli provokasyonlara karşı savunmasız bir konuma gelmişlerdir. Bu durum, başlangıçta son derece demokratik taleplerle başlayan öğrenci eylemlerinin, giderek provokasyonlara açık hale gelmesine ve dozunun artarak şiddet eylemlerine dönüşmesine yol açmıştır. Sol görüşlü öğrenciler, devrimi gerçekleştirme ideali doğrultusunda; sağ görüşlü öğrenciler ise bu devrimi engellemek amacıyla silahlı mücadelenin gerekliliğine inanmaya başlamışlardır. Bu amaçla, bazı öğrenciler Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve komando kampları gibi farklı eğitim kamplarında askeri eğitim almış, kamuoyunda etki-tepki yaratacak şiddet içeren eylemlere girişmişlerdir. Türkiye'de yükselen sosyalist hareketlere karşı milliyetçi gençlik, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile organik bağları bulunan ülkücü kuruluşlarla birlikte sol gruplarla şiddet temelli bir mücadeleye girişmiştir. 1960'lı yıllarda üniversiteli gençler, başlangıçta küçük çaplı protesto gösterileriyle siyasi tepkilerini dile getirmişlerdir. Ancak zaman içinde bu eylemler, taşlı sopalı kavgalar biçimine dönüşmüş, ardından daha da şiddetlenerek ülke geneline yayılan silahlı çatışmalar, bombalamalar, anarşi ve terör olaylarına evrilmiş ve pek çok ölümle sonuçlanmıştır.[46]

1.2.3.Terörizm ve Gerilla

Terörizmin kökenleri oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu durum zamanla beynelmilel bir sorun haline gelmiştir. Denebilir ki terör kelimesi Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır. Devrimden sonra terör kavramının kapsamının genişlediğini söyleyebiliriz.

Terörizm, siyasal amaçlar doğrultusunda örgütlü, sistematik ve sürekli olarak terör eylemlerini içeren geniş kapsamlı bir stratejidir. Terörün anlam kazanabilmesi için, kasıtlı ve planlı bir şekilde siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Terör ve terörizm kavramları aynı kökten türetilmiş olsa da, anlam açısından farklılık taşır. Terör, esasen dehşet ve korku yaratmayı ifade ederken;

[46] Mehmet Koca, "68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet", *Birey ve Toplum Dergisi*, VII/15, 2018, s. 95, 106.

terörizm, bu korku unsuru üzerine süreklilik ve siyasal içerik ekleyerek daha geniş bir bağlam kazanır.[47]

Hannah Arendt'e göre, totalitarizmin temel destekçisi ve bu yönetimin devamlılığını sağlayan unsur terördür. Terörün en belirgin özelliği, baskıcı ve zorba yapısıyla, kendi inanç ve düşünceleri dışında hiçbir farklı oluşuma izin vermemesidir. Bu bağlamda, zor ve şiddete dayalı her türlü yapı, terörün farklı bir formu olarak değerlendirilebilir. Terör, bir araç olarak şiddeti kullanır; şiddet, terör ve totalitarizm ise birbirinden beslenen, birbirinin varlığını sürdüren ve süreklilik oluşturan kavramlardır.[48]

Terörizm alanında çalışan uzmanlar, terörizmi farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bu alandaki önemli katkılardan biri olan Paul Wilkinson'a göre terörizm, siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bireyleri, grupları, toplumu ve hükümeti yıldırmak amacıyla sistematik olarak öldürme, tahrip etme veya öldürme tehdidi kullanma stratejisidir.[49]Terör kavramının kapsamında, siyasi amaçlar için sivillere yönelik şiddet uygulamak, kitlede korku yaratmak bir strateji olarak görülmektedir. Gerilla savaşı, küçük ve gizli birliklerin devletlerin düzenli bir ordularına karşı yürüttükleri yıpratma savaşıdır.[50]

Bir gerilla hareketinin çıkış güçleri ne kadar kuvvetli olursa terör de o kadar sert ve gayri insani olur. Başka şekilde söylemek icap ederse, pratikte gerilla hareketleri ve terör birbirlerinden ayrılmazlar. Diyalektik bir ünite meydana getirirler yani birbirlerine karşılıklı etki ederler.

Terörizm ve gerilla hareketleri ortak köklere sahiptir. Psikologlar, sosyologlar ile davranış ve çatışma araştırmacılarının çalışmalarına göre, bu kökenler büyük ölçüde modern sanayi toplumlarının yapısında ve zengin sanayi ülkeleri ile Üçüncü Dünya'nın yoksul milletleri arasındaki çatışmalarda yatmaktadır.[51]

Terörizmin yapısal özellikleri ve dünyada faaliyet gösteren terör örgütlerinin eylem biçimleri çeşitli açılardan incelenebilir. Öncelikle terörizm, bir ideoloji veya sistematik bir doktrin değil, bilinçli, örgütlü ve genellikle siyasal amaçlara hizmet eden bir strateji olarak tanımlanır. Teröristler gerçekleştirecekleri eylemler için meşru zemin hazırlamakta ve belirli bir senaryo doğrultusunda hareket etmektedirler. Mali destek,

[47] Talip Gül, *Terör ve Terörizm*, Özgü Yay., İstanbul 2012, s. 9.
[48] Hannah Arendt, *age*., s. 26.
[49] Paul Wilkinson, *Terör ve Terörizm: Kavramlar, Özellikler ve Tipoloji*, ed. C. Güzel, Ankara 2002, s. 150.
[50] https://tr.wikipedia.org/wiki/Gerilla_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1) [Erişim Tarihi: 06.05.2023].
[51] Rolf Tophoven, *Şiddet Yoluyla Politika: Günümüzde Gerilla ve Terörizm*, çev. E. Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 10-12.

terör faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için vazgeçilmez bir gereksinimdir. Terörizm, yeni bir düzenin tesis edileceği ve gelecekte zaferin kazanılacağı vaadini taşır. Devlet otoritesine alternatif oluşturan örgütlü bir hareket biçimi olarak, terör kendi özgün dilini yaratmakta ve kullanmaktadır. Ayrıca terörizm, uluslararası siyasetin bir parçası olup sıklıkla dış desteklerle beslenmekte; bu bağlamda bir dış politika ve istihbarat stratejisi olarak da değerlendirilmektedir. Terörizm propaganda ile doğar, gelişir ve sona erer; kendisi de etkili bir propaganda aracıdır. Dehşet ve korku salarak yılgınlık yaratır, zorba, acımasız, istismarcı ve kuralsız bir yapıya sahiptir. Bazı durumlarda terör, başka güçlerin taşeronluğunu üstlenir. Terör eylemleri genellikle bireysel olmaktan çok, örgütlü ve grup katılımıyla gerçekleştirilir. Son olarak, terörizm dünyayı iyi ve kötü olarak ikiye ayırır ve kendisini iyi kategorisine yerleştirerek meşrulaştırma çabası içerisine girer.[52]

1.3. İdeolojik Yönelimler

İdeolojiler bir toplumun davranışlarına yön veren düşünce sistemleridir. İdeoloji tanımlanması en zor kavramlardan biridir denebilir. İdeolojiler değer yargıları içerir. Aynı zamanda içerisinde siyasi hedeflere sahip ve eyleme yönelik olma gibi özellikler barındırır. Türkiye açısından bu ideolojilere eğilimini şöyle değerlendirmek mümkündür: siyasi çizgi Cumhuriyet'in ilanından beri milliyetçi bir şekilde devam etmiş, akabinde gelen siyasi partiler oy devşirme alanı olarak kendilerine dini seçtikleri için İslamcılık ve beraberinde iç içe geçmiş olan muhafazakârlık ivme kazanmıştır.

1.3.1.Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramı ilk kez 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile anlam kazan bu kavram daha sonraki yüzyıllarda devletlerin temel politikalarından biri olacaktır. Milliyetçilik halkın çıkar ve değerlerini tüm öteki çıkar ve değerlerin üstünde tutan bir siyasi anlayıştır. İnsanların en yüksek sadakat ve bağlılığını mensubu olduğu millete karşı göstermesi beklenir.

Bir milletin tarifini yaparken sadece soy birliğine dayanan bir topluluktur diyemeyiz. Çünkü o milletin içerisinde yaşayan öyle soyu ayrı olanlar vardır ki zamanla

[52] Haydar Çakmak, "Tarihi Açıdan Terör", *Terör,* Ed. H. Çakmak, Ankara 2008, s. 81- 82.

o milletin kültürünü benimsemiş ve kendisini de o milletin varlığı için adamıştır. Osmanlı İmparatorluğu geniş topraklara yayılmış, çeşitli ırka mensup milletleri egemenliği altına almış, bayrağının gölgesinde yaşatmış, önemli devlet kadrolarının başına getirilmiş ve Türk'e hükmetmiştir. Çok rahat bir hayat süren bu yabancı ırklar önceleri istiklal sevdasına düşüp milliyetlerine sarılmamışlardır. Fakat buna karşılık bütün nimetlerden yoksun kalan içimizdeki yabancılar tarafından horlanan Anadolu Türklüğü milli haykırış yapmak istemiş, bu da Osmanlı padişahları tarafından gönderilen dönme paşalar vasıtasıyla kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Fakat imparatorluğun son zamanlarına doğru kuvvetin azalması, devlet adamlarımızın kozmopolitleştirilmesi karşısında tebaamız altındaki milletlerin istiklal istemesi, kendi milletinin benliğine sarılması, birlik olup haykırması, zaman zaman bizi arkadan vurması, bizim gözümüzü açtı. Bizi milli birlik ruhu içerisinde hareket etmeye çağırdı ve böylece bizde milliyetçilik şuuru doğdu.[53]

Tarihçi John Lukacs, milliyetçiliği Avrupa açısından modası geçmiş bir akım olarak değerlendirmek büyük bir yanılgı olduğunu vurgular. Lukacs'a göre milliyetçilik, günümüzde de en güçlü siyasal güçlerden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, yirminci yüzyılın temel dinamiğinin sınıfların ya da fikirlerin çatışması değil, ulusların mücadelesi tarafından belirlendiğini ifade eder.[54]

Milliyetçilik ülküsü, Türk milletine duyulan derin sevginin ifadesi olarak tanımlanabilir. Başka bir ırkın gururunu taşımayan ve kendisini içtenlikle Türk hisseden, Türklüğe kendini adayan herkes Türk olarak kabul edilir.[55]

Siyasi düşünce ve ideoloji olarak teorik yönü zayıf olan milliyetçiliğin, eylem yönü güçlü ve etkilidir. Milliyetçiliğin ilkelerini düşünceleriyle geliştiren güçlü teorisyen ve ideologları yoktur. Her ülke milliyetçiliğinin düşünce sistemini ve heyecan ortamını oluşturan kendi tarihçileri, edebiyatçıları ve siyasetçileri vardır. Arkasında entelektüel desteğe ihtiyaç duymakla beraber, milliyetçilik bir siyasi ideoloji olarak düşünceden çok hareketten beslenir. Düşünce temelleri çok güçlü olmamasına rağmen dünya sahnesinden imparatorlukların tasfiye edildiği iki yüzyıllık dönemde siyasi haritada yer alan devletlerin sınırlarını bu ideoloji belirlemiştir. Denebilir ki milliyetçilik ulus-devletin özellikle politik bütünlüğü için güçlü bir aidiyet kimliği sağlamıştır.

---

[53] Hüseyin Yüzbaşı, *Milliyetçi Kadro Hareketi*, Su Yay., (b.y.y.) 1979, s. 9.
[54] Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2020, s. 591.
[55] Alparslan Türkeş, *Dokuz Işık*, Hamle Basım, İstanbul 2005, s. 13.

Cumhuriyet döneminin ideolojisi modernist milliyetçiliktir. Çok partili dönemde milliyetçi ırkçı, Turancı, muhafazakâr, Doğu-Batı sentezci, İslamcı ve Anadolucu ekolleriyle toplumun en yaygın ideolojisi haline gelmiştir. Türkiye'de solcu-sağcı, muhafazakâr, modernist, İslamcı ayrımı yapılmaksızın tüm siyasi partilerin program ve uygulamalarında milliyetçi ögeler taşıdığı söylenebilir. Fakat Alparslan Türkeş'in (1917-1997) önderliğinde kurulan Milliyetçi Hareket Partisi milliyetçi siyasi ideolojinin sembol partisidir.[56]

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllara baktığımızda gençliğin milli şuurunun yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Tepki gösterilen olaylara bakıldığında genelde Türk kimliğine dair hassasiyetlerden doğduğunu görmekteyiz. Bulgaristan'da Türk mezarlarına yapılan hakaretler ve akabinde gösterilen tepkiler, Vagon-Li olayındaki Türk dilinin konuşulması vurgusu vs. bu olaylardan birkaçıdır. Atatürk milliyetçiliği ile yetiştirilen yeni nesil bunu davranışlarında da göstermiştir.

1960-1980 yılları arasındaki Türkiye'ye baktığımızda milliyetçi cereyanların yüksek dozda seyrettiğini söyleyebiliriz. Bu siyasi ideoloji temsilcilerinin kendilerini ülkücü olarak tanımladıklarını, karşıt grubun ise bu grubu 'faşist' olarak tanımladıklarını görmekteyiz. Aynı zamanda dikkat çeken bir noktada karşıt grup kendilerine bir lider yaratabilmiş ve hatta liderlerinin ikonlaştırma noktasında oldukça başarılı olmuşlardır. Fakat bu durumu milliyetçi grup için söylemek oldukça güçtür.

İşin bir de şöyle bir yorumu söz konusudur. Soğuk Savaş süreciyle birlikte iki temel olgu olarak karşımıza çıkan, kapitalizm ve komünizm gibi kavramlar devletlerin milliyetçilik kavramları üzerinde de etkili olmuştur. Şöyle ki kapitalizm sosyaliste seçeneklere kaymayı önlemek için de sosyal-refah devletleri fikrini desteklemeye özen göstermiştir. Bu sayede yurttaş ve devlet arasındaki uyum arttırılmıştır. Böylece gönüllü bir bağlanma söz konusu olacaktır. Böylece milliyetçilik varlığı uluslararası sermayenin çıkarları için hayati bir parça haline gelen ulus-devletin bekası için bulunmaz bir fırsattır. Bu nedenle önümüzdeki dönem büyük ölçüde yükselen milliyetçiliklerin çatışmasına sahne olacak gibidir.[57]

[56] Şükrü Karatepe, *age.*, s. 101, 102, 108.
[57] Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Öteki Yay., Ankara 1999, s. 120.

1.3.2.Anarşizm

Anarşi kelimesi, Eski Yunanca'da hükümetsizlik anlamına gelmektedir. Türkçede genellikle kargaşa olarak karşılanırken, Arapçada ise herc ü merç, fitne ve fesat gibi anlamları da içermektedir.[58]Anarşizm kavramına politik anlam ilk kez Mikhail Bakunin tarafından kazandırılmıştır. Bakunin, anarşizmi; tüm otorite fikirlerinin ortadan kaldırılması ve bireyler arasında mutlak eşitliğin sağlanması olarak tanımlamıştır.[59]

Anarşizm, devlet, hükümet, yasa ve merkezi yönetime karşı çıkarak, kendiliğinden oluşacak doğal bir toplumsal düzeni savunan düşünce akımıdır. Anarşizm, özünde terör ve şiddeti savunan bir düşünce akımı değildir. Fakat şiddeti siyasi araç olarak kullandığı dönemler olmuştur. Özellikle XIX. yüzyıl boyunca bazı anarşist gruplar, politik mesaj iletme aracı olarak şiddet kullanmış ve çok sayıda siyasi lider anarşist suikastlarda hayatını kaybetmişlerdir.[60]

Anarşistler, insan toplumlarının en iyi biçimde bir hükümet ya da otorite olmadan işleyeceğini savunur. İnsanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan, birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri sürer.[61]

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında birçok Marksist parti, devrimci çizgilerinden uzaklaşarak hızla reformist sosyal demokrat hareketlere dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde, anarşizm ve özellikle anarko-sendikalizm, devrimci solun merkezine yerleşmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği, sanayileşmiş büyük güçler arasında savaş olasılığının neredeyse düşünülmez hale geldiği bir dönemde, anarşizm yeniden tarihsel sahneye çıkmıştır. Tıpkı XIX. yüzyılın sonundaki gibi, devrimci solun merkezinde yer alan ulusötesi bir hareket olarak anarşizm, küresel ölçekte tekrar etkinlik kazanmaktadır.[62]

Anarşist düşünce, Türkiye'de de kendine yer bulmaya çalışmış ve sınırlı da olsa çeşitli faaliyetlerle ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye'de anarşizm, tarihsel olarak oldukça yeni bir akım olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, anarşist hareketin başlangıcı genellikle 1986 yılında yayınlanmaya başlayan *Kara* dergisi ile ilişkilendirilir. Türkiye'de yeni yeni filizlenmeye başlayan anarşist düşünce ile Marksist sol arasındaki

[58] İbrahim Canan, *Anarşi, Sebepler, Tedbirler, Çareler*, Işık Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 29.
[59] İsmail Kayabalı vd, *Türkiye'de 12 Eylül 1980 Öncesi Anarşi ve Terör Hareketleri*, Filiz Matbaacılık, Ankara 1984, s. 4.
[60] Şükrü Karatepe, *age.*, s.119.
[61] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yay., Ankara 1999, s. 23.
[62] Cengiz Çuhadar, "Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar", *Dini Araştırmalar*, 2013, XIV/43, s.119.

ilişkiler ise çoğu zaman sorunlu olmuştur. Bu durumun temelinde ideolojik farklılıklar yatmaktadır. Anarşizm, bireysel özgürlükleri ve merkezi olmayan yapılanmaları ön plana çıkarırken; Marksist anlayış, kolektif mücadeleyi ve örgütlü yapıları esas alır. Bu nedenle Marksist sol, genellikle anarşizmle doğrudan tartışmaya girmekten kaçınmış, zorunlu olmadıkça mesafeli bir tutum sergilemiştir. Marksist perspektife göre, anarşizmin örgütlenmeyi reddetmesi, devrimi gerçekleştirme iddiasını da zayıflatmaktadır; çünkü örgütsüz bir devrimin mümkün olmadığı görüşü hâkimdir.[63]

Günümüzde gerçek anarşistleri radikal sol hareketlerden ayırt etmek zaman zaman güçleşebilmektedir. Anarşist düşünce, mutlak otoriteye dayalı bir sistem olarak gördüğü için komünizme de eleştirel yaklaşmaktadır. Her ne kadar anarşizm ve komünizm arasında ideolojik farklılıklar bulunsa da her iki akım da mevcut düzenin dönüşümünü hedefledikleri için belirli noktalarda benzer hedeflere yönelmektedirler. Nitekim günümüz anarşistlerinin büyük kısmı, çoğu zaman radikal sol çevrelerle temas halinde olan, daha küçük ve örgütlü gruplar içerisinde faaliyet göstermektedir.[64]

1.3.3.Faşizm

Faşist söylem, politik anlamda ilk kez XIX. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'da, devrimci sosyalist grupları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Ancak kavram, Benito Mussolini'nin oluşturduğu askeri birliklere *fascismo* adını vermesiyle birlikte ideolojik bir nitelik kazanmış ve özgün bir siyasi doktrin hâline gelmiştir. Faşizm; bireyi, toplumun bir parçası olarak gören organizmacı ve dayanışmacı bir toplum anlayışını savunur. Güçlü ve kapsayıcı bir devleti esas alır, lidere mutlak itaat ilkesini benimser ve siyasi mücadelede şiddeti meşru bir araç olarak görür. Bu yönüyle faşizm, otoriter yapısıyla öne çıkan ve bireysel özgürlüklerden çok toplumsal bütünlüğü önceleyen bir siyasi düşünce sistemidir.[65]

Faşist düşünce sistemine göre bireylerin hakları, doğuştan gelen evrensel haklar olarak değil, devletin onlara tanıdığı imtiyazlar olarak kabul edilir. Bu anlayış, totaliter ideolojinin temelini oluşturur. Partinin kimliğinde somutlaşan devlet, toplumun ve bireyin tüm yaşam alanlarını kontrol altına alır. Bireyin ne maddi ne de manevi anlamda bağımsız bir alanı bulunur; vatandaşın hem canı hem de malı üzerinde mutlak bir devlet

[63] Gün Zileli, "Marksist Sol ve Anarşizm", *Düşünen Siyaset Dergisi*, Lotus Yay., 11, (2002), s. 90.
[64] Necati Zincirkıran, *İzm'lerNedir?*,Yedigün Matbaası, İstanbul (b.t.y.), s. 41.
[65] Şükrü Karatepe, *age.*, s. 137.

tasarrufu söz konusudur. Faşist rejimlerde kazanılmış hiçbir hak güvencede değildir; hukuki güvenceler ya da özgürlükler tanınmaz. Muhalif düşünceler ve kişiler ise genellikle hain ya da suçlu ilan edilerek sistem dışına itilir.[66]

Faşist ideoloji, bireyler arasındaki eşitlik düşüncesine temelden karşı çıkar. Bu anlayışa göre toplum, yönetenler ve itaat edenler olarak hiyerarşik bir yapıya sahiptir; bazı insanlar yönetmeye, diğerleri ise yönetilmeye uygundur. Faşizm, parlamenter sistemin dinamik ve etkili bir yönetim sağlayamayacağını savunur. Ona göre, güçlü ve etkili bir devlet; hızlı karar alabilen, güven veren, toplumsal birliği sağlayan, bilinçli ve sorumluluk sahibi bir yapı olmalıdır. Faşist söylemde bu tür bir devleti ancak faşizm yaratabilir. Bu anlayışı yansıtan temel sloganlardan biri de laf yok, iş var şeklindedir. Faşizm, halk egemenliği, seçimler, güçler ayrılığı, siyasi partiler sistemi ve özgür tartışma gibi parlamenter demokrasinin temel ilkelerine açıkça karşıdır. Bu ideoloji; bireysel mutluluk yerine kolektif sorumluluğu, özgürlük yerine otorite ve disiplini, eşitlik yerine ise toplumsal hiyerarşiyi önceler. Ayrıca nicelikten ziyade niteliğe vurgu yapar ve bu doğrultuda toplumun kaliteli unsurlar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunur.[67]

Günümüzde *faşizm* kavramı, özgün anlamıyla belirli bir siyasi hareketi ya da felsefi doktrini ifade etmekten ziyade, daha çok hoşgörüsüz, baskıcı ve otoriter eğilimleri olan kişi veya tutumları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kavram, zamanla siyasi terminolojide aşağılayıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşümde, özellikle sosyalist ve sol görüşlü hareketlerin, ideolojik karşıtlarına yönelik eleştirilerini dile getirirken faşist ifadesini bir aşağılama yaftası olarak kullanmaları etkili olmuştur. Böylece faşizm akademik anlamını aşarak, gündelik siyasi dilde olumsuz bir sıfat hâline gelmiştir.[68]

Faşizm XX. yüzyılda tarihsel ve siyasal bir karşılık bulmuş otoriter bir ideolojidir. Bu ideolojinin temel özelliği, tüm siyasi düşünce sistemleri arasında devleti en yüce değer olarak konumlandırmasıdır. Faşizmin uygulama alanı bulduğu dönem özellikle I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki süreç olmuştur. Bu dönemde sadece Almanya ve İtalya'da değil, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve Japonya'da da belirli ölçülerde etkili olmuş, küresel ölçekte yankı uyandırmıştır. Faşizm, genel olarak baskı, otorite ve merkeziyetçiliğe dayalı bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Demokratik

[66] Necati Zincirkıran, *age.*, s.46.
[67] Rona Aybay vd, *Faşizm*, İzlem Yay., İstanbul 1962, s. 39- 42.
[68] https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/fasizm. [Erişim Tarihi: 19.05.23].

değerlere mesafeli yaklaşmış, çoğulculuk, özgürlük ve bireysel haklar gibi kavramları ikincil plana itmiştir. Faşist sistemde ordu kutsal bir kurum olarak değerlendirilmiş, militarizm yüceltilmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri ise katı biçimde yeniden tanımlanmış; kadınlar, yalnızca annelik rolüyle tanımlanarak iş hayatından uzak tutulmuştur. Ekonomik düzlemde, faşizm her ne kadar işçi sınıfını kucaklayan bir söylem geliştirmiş gibi görünse de**,** işçi kesimi sistemin en çok ezilen gruplarından biri olmuştur. Gerçekte faşist ideoloji ve iktidar yapıları, büyük ölçüde burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir işleyişe sahiptir. Nitekim faşist partilerin iktidara yükselişinde, sermaye çevrelerinin sağladığı ekonomik destek belirleyici olmuştur.[69]

1.3.4.İslamcılık-Muhafazakârlık

İslamcılık ana kaynaklarından öğrenildiğine göre, toplumun tüm alanlarına hâkim kılarak, İslam dünyasını kalkındırmayı, modernleştirmeyi ve bütünleştirmeyi amaçlayan bir düşünce hareketi ve siyasi ideolojidir. Siyasi bir fikir olarak İslam, modern Batı dünyasının üstünlüğüne karşı bir yanıt geliştirme arayışındaki Müslüman düşünürlerin çabalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İslam, yalnızca bireysel inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik kapsamlı hükümler içeren bir yapı olarak da siyasetle doğrudan ilişkilidir. Tarihsel tecrübesi ve normatif çerçevesiyle birlikte İslam, siyasal düzenin şekillendirilmesinde etkili bir rol oynamıştır.[70]

XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İslâmcılığın entelektüel dinamizmi giderek azalmış ve daha çok popüler bir karakter kazanmıştır. Bu sürecin temel nedenlerinden biri, yeni Türk aydınlarının İslâm kaynaklarıyla olan bağlarının zayıflaması olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, dünya genelinde yaşanan hızlı siyasal, ideolojik ve ekonomik dönüşümler de bu yönelimi etkilemiştir. Ayrıca, iletişim ve haberleşme araçlarındaki gelişmeler sayesinde farklı coğrafyalardaki deneyimlerden etkilenme gibi birçok faktör de İslâmcılığın seyrinde önemli rol oynamıştır.[71]

Muhafazakârlık kavramı, genel olarak sosyal değişimlere karşı direnç gösterme ve geleneksel değerleri koruma eğilimiyle tanımlanır. Ancak, bu kavramın kapsamlı ve kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Muhafazakâr düşünce, toplumsal dokunun

[69] Göktuğ Şeker, "Faşizm Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* X/2, (2022), s. 222-245.
[70] Şükrü Karatepe, *age.*, s. 205.
[71] https://islamansiklopedisi. org.tr/islamcilik. [Erişim Tarihi:19.05.23].

bozulmamasına ve sürekliliğinin sağlanmasına yönelik derin bir hassasiyet taşır. En temel anlamıyla muhafazakârlık, değişime karşı dirençli ya da en azından değişimi temkinli yaklaşan bir düşünce sistemi olarak değerlendirilebilir. Muhafazakârlık, bireysel haklardan ziyade toplumsal düzen ve kolektif yapıyı ön plana çıkaran bir anlayışı benimser. Bu perspektifte, otorite ve düzen, bireysel özgürlük kavramının önünde yer alır. Böyle bir yaklaşımın temelinde ise insanın doğası gereği kusurlu bir varlık olduğu kabulü yatar. Muhafazakârlar, ister dini temellere dayanan ilk günah doktrininden kaynaklansın, isterse seküler bir akıl yürütmeye başvursunlar, insanı sınırlı ve değişmez bir doğaya sahip olarak görürler. Bu özelliklerin yaratılıştan itibaren var olduğunu ve değiştirilemeyeceğini savunurlar.[72]

Muhafazakâr düşüncede, toplumun temel kurumlarından biri olarak aile öncelikli bir yere sahiptir. Bu düşünce geleneğinde aile, hem toplumun en küçük yapı taşı hem de geleneksel ahlakın koruyucusu olarak kabul edilir. Aynı şekilde, din de toplumun önemli yapı taşlarından biri olarak görülür. Din, toplumu bir arada tutan yapıştırıcı bir unsur, adeta bir çimento işlevi görür. Muhafazakârlar, otoritenin kaynağını liberal düşüncedeki gibi sözleşme teorileriyle açıklamak yerine, otoritenin tarihsel süreç içerisinde şekillendiğini savunurlar. Bu ideolojik çerçevede siyasal otoritenin topluma müdahale hakkı vardır. Bu nedenle birey iktidarın karşısında korunmasız kalabilir ve otoritenin baskısı artabilir. Ancak, iktidarın bu ezici gücüne karşı dengeleyici bir rol oynayan sivil toplum örgütleri ve diğer ara kurumlar önemlidir. Bu kurumlar devlet iktidarının aşırılaşmasını engeller ve gücün toplumun farklı katmanlarına yayılmasını sağlar.[73]

Türkiye'de muhafazakârlık kavramı, genel olarak dindar bireyleri tanımlamak için kullanılmakta olup, bu çerçevede mutaassıp veya mütedeyyin olma halleri de bu kapsama dâhil edilmektedir. Ancak pratikte, muhafazakârlığın dindarlık çağrışımı dışında siyaset alanında ve ideolojik bir düşünce akımı olarak ne anlama geldiği konusunda geniş bir bilgi birikimi mevcut değildir. Türk muhafazakârlığı, modernleşme sürecini reddetmekten ziyade, özellikle Kemalist modernleşmenin egemen olduğu ortamda ona alternatif bir yol arayışına giren bir düşünsel gelenek olarak ortaya çıkmıştır.[74]

---

[72] B. Berat Özipek, *Muhafazakarlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, Liberte Yay., Ankara2004, s. 70.
[73] Mehmet Akıncı, *Türk Muhafazakarlığı; Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e*, Ötüken Yay., İstanbul 2012, s. 78-79.
[74] Mehmet Akıncı, *age.*, s. 86-88.

Türkiye'de muhafazakârlık genellikle İslamcılıkla eşdeğer görülmektedir. Ancak muhafaza etmek kavramı sadece dini değerleri korumak anlamına gelmez. Aynı zamanda toplumda mevcut olan diğer kültürel, sosyal ve ideolojik değerlerin devamını sağlama amacını da içerir.

1.3.5.Sosyalizm-Komünizm

Fransız Akademisi sözlüğünün 1877 tarihli baskısında sosyalizm toplumun durumunu değiştirmeyi savunan kişilerin doktrini şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kısa fakat sosyalizmin hedefini doğru gösteren bir tanımdır. Çünkü sosyalizmin her dönemdeki tüm ekollerinin ortak amacı, egemen sınıf olan burjuvanın çıkarlarına işleyen kapitalist sistemi değiştirmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında sosyalizm, kolektifleşmeyi ve merkezi planlamayı esas alan bir ekonomik model olarak görülür.[75]

Sosyalist bir düzende üretim araçlarının mülkiyeti kolektiftir, yani toplumun ortak malı olarak kabul edilir. Sosyalizme geçişin iki temel yolu vardır: biri ihtilal, diğeri ise demokratik seçimler yoludur. İhtilal yoluyla gerçekleşen dönüşüme daha çok komünizm denir; bu nedenle sosyalizm ve komünizm kavramları karıştırılmamalıdır. Sosyalizmin temelinde, milli çıkarlar doğrultusunda üretim araçlarının hukuki ve demokratik yollarla devletleştirilmesi yatar. Bu sistemde herkes emeğinin karşılığını alır. Komünizm ise kanun ve düzeni göz ardı ederek, bireyin iradesi dışında her şeyi devlet kontrolüne alan bir diktatörlük biçimidir.[76]

Komünizmin önemli teorisyeni olarak Lenin'i kabul etmek mümkündür. Rusya'daki Bolşevik İhtilali bir milat olarak kabul edilebilir. Komünizm genç entelektüelleri kendi safına çekmek için şu dört imkândan faydalanmaktadır:

1.Kapitalizmin cazibesini yok etmek.

2.Materyalist felsefe.

3.Entelektüel gururu.

4.Tatmin edilmemiş dini ihtiyaçlar.[77]

Komünist partiler, Karl Marks'ın öngördüğünün aksine, Batı Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde etkili olamamıştır. Bunun yerine, Rusya, Çin, Küba, Doğu Avrupa ve benzeri tarım toplumlarında iktidara gelmişlerdir. Bu ülkelerde işçi

[75] Şükrü Karatepe, *age.*, s. 70.
[76] Necati Zincirkıran, *age.*, s. 19, 21, 22.
[77] Fred Schwarz, *Komünistlerin Söylediklerine İnanılabilir mi?,* Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği, Ankara 1964, s. 25.

sınıfı yeterince gelişmediği için komünizm, profesyonel devrimci elitlerin yönetiminde gerçekleşmiştir. Ekonomik açıdan henüz gelişmemiş bu toplumlarda komünizm, ekonomik ve sosyal eşitlik ideolojisinden çok kalkınma ve modernleşme amacıyla benimsenmiştir. Sanayileşme öncesi dönemde Batı Avrupa'nın liberal rejimleriyle rekabet eden komünist rejimler, XX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde gelişen iletişim ve bilgi toplumunun taleplerini karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, komünist rejimler siyasi iktidarlarını sürdürmek için tek parti yönetimini sağlamlaştırmış ve her türlü baskı aracını kullanan diktatörlüklere dönüşmüştür.[78]

1.3.6.Kapitalizm-Emperyalizm

Kapitalizm en basit ifadeyle, emeğin sömürülmesi ve daha fazla kazananların özel mülkiyete sahip olması olarak tanımlanabilir. Kapitalizm terimi, sermaye anlamına gelen Latince capitale kelimesinden türemiştir. Bu sistem, her türlü kısıtlama ve yasal yükümlülükten bağımsızdır. Bireysel girişim esasına dayandığı için serbest rekabet rejimi olarak da adlandırılmaktadır.[79]Kapitalizm esasen iktisadi bir doktrin olmasına rağmen, siyasi alanda da etkili olmuştur. Mal ve hizmetlerin bireyler tarafından, kendi sermayeleri ve yetenekleri doğrultusunda üretildiği ve dağıtıldığı bir sistemdir. Kapitalist düzende, iktisadi faaliyetlerin temel amacı, sermaye sahibine kâr sağlamak; işçiye ise emeğinin karşılığı olarak ücret vermektir.[80]

Kapitalizmi belirleyen en temel ve zorunlu unsur, onun sermaye birikimi üzerine kurulu bir sistem olmasıdır. XIX. yüzyıla damgasını vuran bu kavramsallaştırmayı, emek değer teorisi çerçevesinde Adam Smith ortaya koymuştur. Smith'e göre zenginliğin kaynağı ve ekonomik değerin ölçütü emektir. Sermayenin birikim sürecini emek değer teorisiyle açıklaması, kapitalizmin temelinde yatan sınırsız sermaye birikimi zorunluluğunu anlamak ve açıklamak açısından önemli bir adımdır.[81]

Kapitalizmin sistem olarak sürekli gelişiminin temelleri XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Kapitalizmin gelişmesini etkileyen en önemli faktörlerden biri, Avrupa'da kıymetli madenlerin tedariğinde yaşanan artışla birlikte fiyatlarda görülen enflasyondur. Bu dönemde fiyatlar artarken, işçilerin maaşları aynı oranda

[78] Şükrü Karatepe, *age.*, s. 82.
[79] https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kapitalizm. [Erişim Tarihi:19.5.2023]
[80] Necati Zincirkıran, *age.*, s.14.
[81] Aylin Yonca Gençoğlu, "Kapitalizme Teorik Yaklaşımlar: Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Temaşa Felsefe Dergisi*, 14, (2020), s. 254.

yükselmemiş. Böylece bu durumdan yalnızca kapitalistler kâr sağlamıştır. Ayrıca merkantilist dönemde doğal kaynakların özelleştirilmesiyle kapitalistlerin kazançları önemli ölçüde artmıştır. İngiltere'de XVIII. yüzyılın başlarında kapitalizmin odağı ticaretten sanayiye kaymıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra önceki yüzyıllardan kalan sermaye birikimi, yeni teknolojik bilgilerin uygulanması için yatırım amaçlı kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı, kapitalizmin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonrasında uluslararası piyasalar daralmış, altın para standartları terk edilmiş ve bankacılıkta üstünlük Avrupa'dan ABD'ye geçmiştir.1930'larda yaşanan Büyük Buhran, birçok ülkede serbest piyasa ilkelerinden vazgeçilmesine yol açmış ve kapitalist sistemin bütünlüğüne geçici bir darbe indirmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, başlıca kapitalist ülkelerin ekonomileri toparlanmış ve Büyük Buhran nedeniyle azalan kapitalist sisteme olan güven yeniden artmıştır.[82]

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında sanayileşme ve kalkınmayı öncelikli hedefler olarak benimsemiştir. Henüz geri kalmış bir toplum yapısına sahip olan Türkiye, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde gelişme yoluna girmeye çalışmıştır. Bu süreçte, toplumun tamamında sanayileşme bilincinin oluşması ve yaygınlaşması amaçlanmıştır. Türkiye' nin ilk dönemlerindeki kapitalizm deneyi, küresel sistemdeki genel eğilimlerle paralel olarak birkaç önemli aşamadan geçmiştir. Bu süreçte, kendi gelişimini sağlamak için çaba gösteren burjuvazi, yalnızca ekonomik alanda değil, siyasi sahnede de mutlak iktidarını kurmayı hedeflemiştir. O dönemlerde milli bir burjuvazi yaratma çabası içinde olan yönetimler, bürokrasi ve ara tabakadaki üreticiden memnuniyetsiz olan halkı, üretici burjuvazinin saflarına çekmeye çalışmıştır. Böylece, ülke kapitalist bir ekonomi inşa etme mücadelesi vermiştir. 1950-1970 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yaşamı önemli gelişmeler yaşamıştır. Türk ekonomisinin yapısal yetersizlikleri, dünya kapitalist sisteminden sağlanan geniş dış kredilerle aşılmaya çalışılmıştır. Tarımda ekilebilir topraklar neredeyse tamamen kullanılırken, kentlerde sanayileşme hız kazanmıştır ve orta ile büyük ölçekli işletmeler yaygınlaşmıştır. Kırsal kesimde toprakla olan geleneksel bağların kopmasıyla özgürleşen emek, sanayileşmenin ucuz iş gücünü oluşturdu. İşçi sınıfı ise sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev gibi anayasal haklarla kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenme imkânı buldu. Ayrıca sermaye birikimi ve yoğunlaşması, 1970'lerde ekonomide tekelleşme belirtileriyle kapitalizmin yeni bir aşamaya geçtiğini

[82] https://www.nedir.com/kapitalizm [Erişim Tarihi:13.06.2023].

gösterdi. Bu süreç, Türkiye'de kapitalist ekonomik yapının dönüşümünü ve gelişimini simgelemektedir.[83]

Türkiye gibi tarihsel nedenlerle kapitalizm sistemine geç girmiş bir toplumdur. Toplumda, hızlı kapitalistleşme, toplumun uyuşmuş sözde üretici kollarını birdenbire sarsmıştır. Burjuvazinin gelişimi ve kapitalizmin asıl dinamosu durumundaki güçlerle, eski imtiyazlarını korumak isteyen başka sosyal gruplar arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Haberleşme araçlarının yayıldığı, dünyanın etki ve tepki mekanizmalarının gittikçe yakından duyulduğu modern çağlarda, ekonomik yapıdaki ikilik, sosyal ve politik yapıda da sürekli dalgalanmalar meydana getirmiştir.

1960-1970'li yılların gençlik hareketlerinde, duvar yazıları, pankartlar ve sokak eylemlerinde *kahrolsun kapitalizm* gibi sloganlar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde kapitalizme karşı tavır, sosyalist ve devrimci hareketlerin temel söylemi olarak benimsenmiş, bu tavır gençlik kesiminde bir kimlik ve direnç ifadesi haline gelmiştir. Kapitalizm karşıtlığı, o dönemin toplumsal dinamikleri ve ideolojik çatışmaları bağlamında, özgürlük, eşitlik ve adalet taleplerinin sembolü olarak görülmüştür. Ancak günümüzde, bu gençlik hareketlerinin mirasını taşıyan sol cenahın, karşı çıktığı kapitalist ülkelerin ürünlerine olan talebinin artması, ideolojik tutarlılık ve pratik arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Bu durum, tüketim kültürünün küresel yayılımı, piyasa mekanizmalarının ideolojiler üzerindeki dönüştürücü etkisi ve bireysel tercihlerin toplumsal ideolojilerle çatışması gibi pek çok sosyolojik ve ekonomik faktörün analizini gerektirmektedir. Dolayısıyla, kapitalizm karşıtlığının sözlü ve eylemsel ifadesi ile bireylerin tüketim alışkanlıkları arasındaki bu kopukluk, çağdaş toplumlarda ideoloji ve pratik arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak için önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

[83]Ali Gevgilli, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., İstanbul 2018, s. 58-63.

II. BÖLÜM

TARİHSEL PERSPEKTİF

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'nın ardından, dünyanın iki süper gücü haline gelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği'nin (SSCB) doğrudan silahlı çatışmaya girmeden, siyasi, ideolojik ve ekonomik alanlarda üstünlük mücadelesi verdiği tarihsel bir dönemdir. Bu süreçte her iki süper güç, kendilerine bağlı küçük devletleri etki alanlarında tutmak ve ideolojik bloklarını güçlendirmek amacıyla çeşitli ittifaklar ve stratejiler geliştirmiştir. Soğuk Savaş kavramı, savaş sonrası Avrupa'da oluşan siyasi istikrarsızlık ve küresel güç dengelerindeki belirsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1945 yılında sona eren II. Dünya Savaşı sonrasındaki yaklaşık yirmi yıl, uluslararası ilişkilerde bu kutuplaşmanın ve gerilimlerin hâkim olduğu bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

1945-1946 yıllarında, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, müttefikler arasında kurulan zoraki iş birliği kısa süre içinde sürdürülemez olduğu anlaşıldı. Takip eden yaklaşık elli yıl boyunca, Sovyetler Birliği (SSCB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında derin bir güvensizlik hâkim oldu. Bu dönemde Amerika, savaştan sonra dünya ekonomisini şekillendirmek ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla çeşitli ekonomik politikalar uygulamaya koyarken; Sovyetler Birliği ise Doğu Avrupa ve Uzakdoğu bölgelerinde etkisini artırmak için agresif politikalar izledi. Bu karşıtlık ve rekabet, öncelikle Avrupa kıtasında etkili oldu. Ardından da küresel çapta siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda hâkimiyet mücadelesine dönüştü. Böylece Soğuk Savaş dönemi, dünya siyasetine damgasını vuran bir gerilim ve çatışma süreci haline geldi.[84]

Avrupa, tarih boyunca dünyanın güç merkezi olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'nın ardından hızla gerileyerek dünya sahnesinden çekildi. Dünya, yaklaşık yirmi yıl boyunca ABD ile SSCB'nin çevresinde iki kutuplu bir yapı kazandı. II. Dünya Savaşı'nı kaybeden faşist liderler Hitler ve Mussolini'ye karşı zaferi getiren güçler ise İngiltere ya da Fransa değil, ABD ile SSCB oldu. Savaş sonrasından 1970'lere kadar uluslararası ilişkiler, bu iki süper gücün temsil ettiği karşıt ideolojiler etrafında şekillendi. Bu dönemi, ABD ve SSCB'nin dünya genelinde otoritelerini kabul ettirmek

[84] Oral Sander, *age*., s. 224-229.

için verdikleri amansız mücadelelerin hikâyesi olarak nitelemek yerinde olacaktır. 1945 ve sonrası süreçte, Avrupa devletleri de bu iki kutbun etkisi altında toplanmaya başladı ve böylece dünya iki kutuplu bir denge sistemi içine girdi. Soğuk Savaş dönemi boyunca yaşanan gerilim, bugüne kadar uluslararası siyasetin yapısında izler bırakmaya devam etmektedir.[85]

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasi yapısında önemli değişimler yaşanmış ve iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzenin en temel özelliği, Sovyetler Birliği'nin güçlü bir siyasi aktör olarak sahneye çıkmasıyla birlikte diplomaside ideoloji ve doktrin unsurlarının belirleyici hale gelmesidir. Sovyet siyasal sistemi, dünya genelinde komünizmin hâkimiyetini sağlama hedefi doğrultusunda şekillenmiş ve dış politikasını bu amaca odaklamıştır. Buna karşılık, özellikle ABD öncülüğündeki Batı blok ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma çabalarına karşı çıkmış, bu durum uluslararası ilişkilerde keskin bir ideolojik çatışmayı beraberinde getirmiştir. Böylece devletlerarası mücadele, özgürlük temelli liberal düzen ile totaliter komünist düzen arasındaki ideolojik rekabet olarak ortaya çıkmış ve tarihte ilk kez uluslararası ilişkilerde ideoloji mücadelesi temel bir olgu haline gelmiştir. Bu ideolojik kutuplaşma, Soğuk Savaş döneminin karakteristik özelliğini oluşturmuş ve dünya siyasetinin ana eksenini belirlemiştir.[86]

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dünya genelinde önemli demografik değişimler yaşanmıştır. Savaşın bitişiyle birçok devlet, nüfus artışını teşvik etmek amacıyla aile planlaması politikalarını benimsemiş ve ailelere ekonomik destekler sağlamıştır. Bu dönemde, özellikle 1946 ile 1961 yılları arasında dünyada ciddi bir nüfus artışı gerçekleşmiş ve bu olgu babyboom olarak adlandırılmıştır. Nüfusun hızlı artışı, 1960'lar ve 1970'lerde lise ve üniversite öğrencilerinin sayısında önemli bir yükselişe yol açmıştır. Sanayi Devrimi sonrası kentleşme ve sanayileşme sürecini yaşayan ülkelerde ekonomik refah seviyesinde artış gözlemlenirken, Batı toplumlarında da benzer şekilde refah düzeyindeki yükseliş demografik yapıyı değiştirmiştir. Küreselleşen iletişim teknolojileri ve ortak popüler kültürün etkisiyle ortaya çıkan jenerasyon farklılıkları, tüketim odaklı yeni bir toplum yapısının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Batı'daki genç kuşakların modernizmin varlığını, etkilerini

[85] *Age.*, s. 201-202.
[86] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1995)*, C. 1-2, Alkım Yay., İstanbul 2007, s. 420.

ve sonuçlarını sorgulamalarına sebep olmuş, kültürel ve sosyal anlamda önemli dönüşümlere yol açmıştır.

2.1. 68 Hareketi ve Uluslararası Boyutu

1960'ların öğrenci hareketleri, yalnızca belirli politik aktörlere ya da iktidarlara değil, daha geniş ölçekte modern devletin işleyişine ve temsilci demokrasi anlayışına yöneltilmiş radikal bir eleştiri taşıyordu. Öğrenciler, mevcut siyasi yapıların halktan giderek koptuğunu, karar alma süreçlerinin küçük bir bürokratik elitin denetimine geçtiğini savunarak, bu duruma karşı daha yatay, doğrudan ve katılımcı bir demokrasi talep ettiler. Bu talepler, klasik temsili demokrasinin ötesine geçerek yurttaşların siyasal süreçlere aktif biçimde dahil olmasını esas alan bir siyasal tahayyül ortaya koydu. Aynı zamanda bu hareketler, bürokratik mekanizmaların toplumsal dönüşümü engellediğini ve halk iradesini bastırdığını ileri sürerek, sadece iktidar biçimlerini değil, iktidarın üretildiği kurumları da sorgulayan yapısal bir eleştiri geliştirdiler. Bu yönüyle 1960'lar, öğrenci hareketleri üzerinden yeni bir siyasal öznelliğin ve alternatif demokratik pratiklerin tartışmaya açıldığı bir dönüm noktası oldu.[87]

1968 olaylarını doğru değerlendirebilmek için, Soğuk Savaş dönemine mercek tutmak gerekmektedir. Dünya düzeninde oluşan bu iki kutuplu düzeni izah etmeden devamındaki süreç doğru analiz edilemez. Dünyada ortaya çıkan öğrenci hareketlerinin temel nedenleri incelendiğinde, bu hareketlerin yönetim sistemlerine, ekonomik koşullara, sosyal hakların kısıtlanmasına, eğitim sistemine, demokrasi anlayışına ve kültürel baskılara karşı bir tepki olarak şekillendiği görülmektedir. Gençler, yaşadıkları sorunların sorumlusu olarak siyasi liderleri ve yönetimleri görmeye başlamış, bu durum zamanla geniş coğrafyalara yayılan ve genç kuşaklar tarafından ortak talepler şeklinde dile getirilen protesto ve eylem hareketlerine dönüşmüştür. Öğrenci hareketlerinin yaygınlaşması, demokrasi, özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet gibi temel kavramlara olan talebin artmasıyla paralel ilerlemiştir. Ancak, bu hareketlere karşı devletlerin verdiği tepki genellikle sert ve baskıcı olmuştur. Devletler, öğrenci eylemlerini kontrol altına almak için sıkı güvenlik önlemleri uygulamış ve bu durum zaman zaman şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Böylece öğrenci hareketleri hem toplumsal değişim taleplerini

[87] Todd Gitlin, The *Sixties: Years of Hope, Days of Rage,* A Bantam Paperback, (b.y.y.) 1993, s. 80.

ortaya koymuş hem de devletlerle gençlik arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı öncesinde, Avrupa'nın en gelişmiş ülkeleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere'nin toplam nüfusu yaklaşık 150 milyon civarındaydı ve bu dönemde üniversite öğrencisi sayısı sadece 150 bin civarındaydı. Bu rakamlar, yüksek öğrenimin o dönemde seçkin bir zümreye ait olduğunu ve toplumun geniş kesimlerine erişimin sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak, 1970'li yıllardan itibaren ABD ve Japonya dışındaki birçok ülkede ücretsiz devlet üniversitelerinin kurulmasıyla birlikte yükseköğretime erişim önemli ölçüde artmıştır. Bu süreçte dünyadaki üniversite sayısı giderek çoğalmış, özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış eski koloni ülkelerinde üniversiteler kurulmuş ve bu kurumlar, sadece eğitim merkezi olmanın ötesinde bağımsızlık ve ulusal kimliğin sembolü haline gelmiştir. Böylece üniversiteler, toplumların modernleşme ve kalkınma süreçlerinde kritik bir rol üstlenmiştir.[88]

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan hızlı ekonomik refah artışı, 1960'lı yıllarda önemli bir değişim sürecine girmiştir. Özellikle 1960'ların ikinci yarısında, Batılı kapitalist ülkelerde resesyon olarak adlandırılan ekonomik durgunluk dönemi yaşanmıştır. 1966-1970 yılları arasında kapitalist sistem ciddi bir tıkanıklıkla karşılaşmış ve bu durum işsizlik oranlarına da yansımıştır. Örneğin, Batı Avrupa ülkelerinde 1961-1965 döneminde işsizlik oranı %1.42 iken, 1966-1970 yılları arasında %1,8'e yükselmiştir. Bu oran, 1951-1955 yılları sonrası dönemin en yüksek işsizlik seviyesini göstermesi bakımından ekonomik krizin hızla derinleştiğine işaret etmektedir. Böylece, 1960'ların ikinci yarısı, kapitalist sistemin karşılaştığı ilk büyük ekonomik sınamalardan biri olarak tarihe geçmiştir.[89]

1960'lı yıllara damgasını vuran bir diğer önemli olay ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a düzenlediği savaştır. Vietnam Savaşı, 1965 yılında başlayıp 1973 yılının başlarına kadar yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. ABD'nin Kuzey Vietnam ile yürüttüğü bu mücadele, Amerikan siyasi tarihi açısından olduğu kadar, savaş sonrası uluslararası ilişkilerin seyrinde de son derece kritik bir dönemeçtir. Vietnam Savaşı, süper güç olarak kabul edilen bir devletin, nüfusu yalnızca 17 milyon olan küçük bir ülkede, karmaşık siyasi ve askeri koşullar altında nasıl çıkmaz bir bataklığa saplandığını

[88] Zafer Toprak, "1968'i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye", *Cogito*, 14, (Bahar 1998), s. 154-159.
[89] Aydın B. Erten, *agm.*, s. 834-846.

gösteren trajik bir örnek olarak öne çıkar. Bu savaş, sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi, sosyal ve ideolojik boyutlarıyla da dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.[90]

1960-1980 arasındaki devletlerarası siyasi gelişmeleri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür: Doğu- Batı ilişkileri, Silahsızlanma, Vietnam Savaşı, Güneydoğu Asya gelişmeleri, Ortadoğu gelişmeleri. Bu başlıkları kategorize etmekte fayda vardır. Çünkü öğrenciler bu olayları yakından takip etmiş, fikri alt yapılarını oluştururken bu olaylardan esinlenmişlerdir.

1966 yılında başlayıp 1971 yılına kadar devam eden öğrenci hareketliliği, özellikle 1968 yılında en yoğun dönemini yaşamıştır. Bu hareketler, dünya genelinde Amerika'dan İngiltere'ye, Çin'den Senegal'e, İsrail'den Çekoslovakya'ya kadar geniş bir coğrafyada ciddi siyasal ve sosyal hareketlilik yaratmıştır. Öğrenci olayları, devrimci ideolojilerin gençlik üzerinde derin etkiler bırakmasına neden olmuş ve üniversitelerde politik şiddet olaylarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. 1968 yılı, bu anlamda dünya tarihinin sarsıcı ve dönüştürücü bir yılı olarak kayda geçmiştir. Gençlik için bu süreç, etkilenilen değerlerin ve savunulan düşüncelerin güçlü biçimde ortaya konduğu, politik bilinç ve mücadele dönemidir. Bu hareketlilik, sadece öğrenci çevreleriyle sınırlı kalmayıp toplumsal ve siyasi yapı üzerinde de önemli yankılar uyandırmıştır.[91]

1968 yılı, küresel ölçekte derin izler bırakan bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Bu yıl içinde gerçekleşen olaylar birbirini etkileyerek adeta bir domino taşı etkisi yaratmıştır. Vietnam Savaşı devam ederken, Ay'a yapılan ilk insanlı seyahat, Martin Luther King ve Robert Kennedy'nin suikastları ve Prag'da Sovyet tanklarının yürüyüşü gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dünyanın dört bir yanından milyonlarca genç, mevcut düzenin engellerini yıkan nehirler misali sokaklara dökülmüş ve XX. yüzyılın en kitlesel ve coşkulu isyanını başlatmıştır. Avrupa sokakları şiddetle tanışmış, üniversitelerde işgaller ve boykotlar gerçekleşmiş, devrim ateşi işçi sınıfına da sıçrayarak toplumsal hayatı felce uğratmıştır. 1968, insanlık tarihine başkaldırı yılı olarak damgasını vurmuştur. Bu durum sosyal, siyasi hareketlerin dönüştürücü gücünü gözler önüne sermiştir.[92]

[90] Fahir Armaoğlu, *age.,* s. 673.
[91] Aydın B. Erten, "Türkiye'de 68", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol*, C. 8, İletişim Yay., (b.y.y.) 2007, s. 834.
[92] M. Ali Birand vd, *12 Mart İhtilalinin Gölgesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 160.

1968 Hareketi'nin tarihsel dinamikleri oldukça karmaşık ve çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Bu hareketin temelini, Cezayir Savaşı'nın bağımsızlık mücadelesi, Küba Devrimi'nin antiemperyalist ve sosyalist ruhu, Latin Amerika'daki gerilla savaşları ve Che Guevara'nın simgeleşen ölümü oluşturmuştur. Ayrıca Vietnam'daki uzun soluklu direniş, Çin Kültür Devrimi'nin radikal toplumsal dönüşüm çabaları ve Amerika'da Afro-Amerikalıların sivil haklar mücadelesi de bu dönemin ruhunu şekillendirmiştir. Bunların yanında Filistin Direniş Hareketi, Mussolini ve Hitler'in faşist rejimleri, İspanyol İç Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Orta Asya'da özellikle Çin'de yaşanan devrimler de 68 Hareketi'nin ortaya çıkmasında etkili olan tarihsel arka planı oluşturmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinin sömürgecilikten kurtuluş süreçleri, Kore ve Vietnam savaşlarında yaşanan yenilgiler gibi global ölçekli gelişmeler, gençlik hareketlerinin antiemperyalist ve devrimci söylemlerini beslemiştir. Böylece 68 Hareketi geniş ve derin bir tarihsel olaylar zincirinin ürünü haline gelmiştir.

68 Hareketi'nin temel söylemi, devrimin belirli bir hedefe dönük bir araç değil amacın kendisi olduğu, devrimci hareketin bizzat kendisinin devrim olduğudur.[93]1960'lı yıllardan itibaren Avrupa ve Amerika'da gençlik hareketleri, güçlü bir isyan dalgası olarak kendini gösterdi. Bu kuşağın protestoları ve talepleri hızla tüm dünyaya yayıldı; ancak özellikle üçüncü dünyada bu isyan daha şiddetli ve radikal biçimler aldı. Devrimci şiddetin kimi çevrelerde adeta kutsandığı bu dönem, gençlerin "kızıl kuşak" olarak anılmasına neden oldu. Fakat bu kuşağın talepleri, Sovyetler Birliği'ndeki klasik sosyalist modelden farklıdır. Onların arzusu, daha çok özgürlük, sosyal eşitlik, adalet ve çevrenin korunması gibi modern değerler üzerine odaklanmıştır. Böylece, gençlik hareketleri, ideolojik kalıpların ötesinde, geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir dönüşüm talebini temsil etmiştir.

1960'lı yıllarda gençliğin düzene karşı başkaldırısı, siyasal otoriteler tarafından yoğun bir şiddet ve baskıyla karşılandı. Aynı dönemde Afrika, Asya ve Latin Amerika'da birçok halk, farklı biçimlerde sosyalizm deneyimleri yaşadı. Bu süreç, sosyalist ve anti-emperyalist söylemleri benimseyen milliyetçi liderlerin ulusal kurtuluş mücadelelerine öncülük ettiği bir dönem olarak tarihe geçti. Frantz Fanon'un ifadesiyle, yeryüzünün lanetlileri olarak adlandırılan bu halklar, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde kendilerine yeni bir yer arama çabasındaydılar. Bu

[93] Tanıl Bora, "68: İkinci Eleme", *Birikim Dergisi*, 109, (Mayıs 1998), s. 5.

mücadeleler, sadece siyasi bağımsızlık değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel özgürleşmenin de simgesi oldu.[94]

1950'li yılların muhafazakâr değerleri ve yaşam biçimlerine tepki olarak, 1960'lı yıllarda belirginleşen kutuplaşma, genç kuşakların yeni bir kültür anlayışı geliştirmelerine zemin hazırladı. Bu dönemde ortaya çıkan radikal protesto gösterileri, kitlesel boykotlar ve isyanlar, gençliğin yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel düzlemde de bir başkaldırı içinde olduğunu gösterir niteliktedir. Uyuşturucu kullanımındaki artış, Doğu mistisizmine olan yoğun ilgi, geleneksel giyim anlayışını reddeden tuhaf giysiler ve uzun saç gibi sembolik tercihler, gençliğin benimsediği alternatif yaşam tarzının parçaları haline geldi. Bu kültürel değişim, sadece siyasi sistemlere karşı değil, aynı zamanda önceki kuşakların ahlaki değerlerine, normlarına ve yaşam biçimlerine karşı da bir isyan niteliği taşıyordu. Gençliğin bu tepkisi, toplumsal hafızada bastırılmış olan sosyo-psikolojik problemlerin bir dışavurumu olarak okunabilir. Zira 1950'li yıllarda temelleri atılan ve giderek büyüyen bireysel, ekonomik ve siyasal sıkışmalar; 1960'lı yıllarda güçlü bir muhalefet ve protesto kültürünü beraberinde getirdi. Bu sürecin sonunda, sadece politik alan değil, sanat, müzik, moda ve gündelik yaşam da bu değişimden derinlemesine etkilendi.[95]

Bu dönemde Le Monde *gazetesine* yansıyan öğrenci hareketleri istatistikleri, 1968 yılının dünya genelinde gençlik hareketlerinin ulaştığı boyutu ve yarattığı etkileri gözler önüne sermektedir. Gazeteye göre; 1967 yılında Afrika kıtasındaki öğrenci eylemleri yalnızca dört haberde yer alırken, 1968 yılında bu sayı seksen bire yükselmiştir. Asya kıtası için benzer bir artış söz konusudur. 1967'de on dört olan haber sayısı, 1968'de elliye ulaşmıştır. Ancak en dramatik artış Avrupa'da yaşanmıştır. 1967 yılında *Le Monde*'da Avrupa'daki öğrenci hareketlerine ilişkin yalnızca otuz dokuz haber yayımlanırken, 1968'de bu sayı dört yüz elliye çıkarak adeta patlama göstermiştir. Bu istatistiksel veriler, yalnızca medyanın ilgisindeki artışı değil, aynı zamanda öğrenci hareketlerinin 1968 yılında ne denli yaygın, etkili ve radikal bir nitelik kazandığını da ortaya koymaktadır. Olaylar artık yerel ya da münferit değil, küresel ölçekte yankı bulan, dünya gençliğinin ortak talepler ve tepkiler etrafında şekillenen bir siyasi ve

[94] Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer Kaya, Sosyalist Yay., İstanbul 1994, s. 5.
[95] Mustafa Çalık, *MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi*, Cedit Yay., Ankara 1995, s. 82.

kültürel hareketine dönüşmüştür. Bu yönüyle 1968 yılı, yalnızca bir protesto dönemi değil, aynı zamanda tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir.[96]

Esasında öğrenci hareketleri 1966 ile 1971 yılları arasında yaşanmış olsa da 1968 yılında dünya genelinde zirveye ulaşan olayların yoğunluğu nedeniyle bu dönem literatürde genellikle 68 Hareketi olarak adlandırılmaktadır. 1968 yılı, özellikle üniversite gençliğinin politik ve toplumsal meselelere karşı kitlesel bir refleks gösterdiği, tarihte iz bırakan bir dönüm noktasıdır. Bu hareketlerin ortak özelliği; yalnızca eğitim sistemine ya da ekonomik adaletsizliğe karşı değil, aynı zamanda savaşlara, otoriter rejimlere, toplumsal eşitsizliklere, kültürel dayatmalara ve çevresel duyarsızlığa yönelik bir itirazı da içermesidir. Bu dönemde üniversite gençliği sadece pasif bilgi alıcısı değil; düşünen, sorgulayan, eleştiren ve aktif olarak müdahil olan bir özne konumuna gelmiştir. Gençler, yaşadıkları toplumların sorunlarına kayıtsız kalmamıştır. Aksine siyasi farkındalıkları ve ideolojik bilince sahip olmaları sayesinde, değişim ve dönüşümün itici gücü olmayı başarmışlardır. '68 kuşağı, bireysel özgürlük taleplerini kolektif direnişle birleştirerek, küresel ölçekte bir gençlik dayanışması yaratmıştır. Bu yönüyle 1968 hareketi, yalnızca bir öğrenci protestosu olmanın ötesine geçerek, modern toplumların demokrasi, eşitlik ve adalet anlayışını da kökten sorgulayan ve yeniden tanımlamaya çalışan bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla 1968 yılı, yalnızca dünya tarihinde değil, Türkiye siyasi ve toplumsal tarihinde de kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemin Türkiye'deki temel dayanaklarından biri, 1961 Anayasası ile sağlanan görece özgürlük ortamı olmuştur. Söz konusu anayasa, bireysel hak ve özgürlükler açısından Cumhuriyet tarihinin en ilerici metinlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Üniversitelerde fikir tartışmalarının serbestçe yapılabildiği, örgütlenme ve ifade özgürlüğünün göreli olarak genişlediği bir dönem yaratmıştır. Bu ortamdan faydalanan üniversite gençliği, özellikle eğitim sistemine ilişkin taleplerini ve reform beklentilerini gündeme taşımaya başlamıştır. Başlangıçta barışçıl protesto ve taleplerle sınırlı kalan bu öğrenci hareketleri, hükümetin ve devlet erkânının duyarsız ya da baskıcı tavırları nedeniyle zamanla daha radikal bir kimliğe bürünmüştür. Talepler sadece eğitimi değil, aynı zamanda ülkenin genel siyasal yapısını ve yönetim anlayışını da kapsamaya başlamış, gençlik kitlesi içerisinde farklı ideolojik kamplaşmalar meydana gelmiştir. Sosyalist, milliyetçi ve İslamcı görüşlere sahip gruplar arasında yaşanan ayrışmalar,

[96] Aydın B. Erten, *agm*., s. 834- 846.

zamanla derinleşmiş ve kampüsler başta olmak üzere birçok şehirde şiddetli çatışmalara neden olmuştur.[97]

Dünyada ve Türkiye'de '68 diye adlandırılan süreç, yalnızca tek bir yılı değil, toplumsal ve siyasal açıdan dönüştürücü etkiler yaratan bir dönemi ifade etmektedir. Özellikle üniversite gençliğinin öncülük ettiği bu hareket, yalnızca politik taleplerle sınırlı kalmamıştır. Kültürel, sosyal ve ideolojik düzlemlerde de büyük bir kırılma yaratmıştır. 68 Hareketi, bireylerin özgürlük, adalet, eşitlik ve barış arayışlarını yüksek sesle dile getirdiği; yerleşik otoritelere, geleneksel değerlere ve tahakküm ilişkilerine karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda hareket, hem bir siyasi uyanışın hem de kültürel dönüşümün simgesi olmuştur. Küresel ölçekte ortak temalar ve benzer talepler taşımasına rağmen, 68 Hareketi'nin her ülkede yerel sosyo-politik koşullara göre farklı şekillerde tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin ABD'de hareketin odak noktası Vietnam Savaşı karşıtlığı, sivil haklar mücadelesi ve ırkçılık olurken; Fransa'da sınıfsal adaletsizlikler ve üniversite reformu talebi ön plana çıkmıştır. Almanya'da geçmişle hesaplaşma, Japonya'da üniversite özerkliği ve devlet politikalarına karşı duruş, Türkiye'de ise eğitimde fırsat eşitliği, anti-emperyalizm ve hükümet politikalarına karşı tepkiler hareketin başlıca gerekçeleri arasında yer almıştır. Dolayısıyla, her ne kadar 68 Hareketi'nin evrensel bir yapısı olsa da, bu yapı içerdiği talepler ve uygulama biçimleriyle yerel bağlamlarda farklılık göstermektedir. Afrika'nın bazı bölgelerine, hatta Avustralya'ya kadar geniş bir coğrafyada hissedilmiştir. Bu geniş yayılım, hareketin yalnızca politik bir tepki değil, aynı zamanda dönemin kültürel ruhunu yansıtan bir paradigma değişimi olduğunu göstermektedir. Doğu ve Batı'nın sosyo-politik sorunları birbirinden farklı olsa da 68'in özünde yatan sorgulayıcı ve dönüştürücü karakter bu ayrılıkları aşarak evrensel bir direniş biçimine dönüşmüştür. Bu nedenle '68, sadece belirli bir yılın değil, bir kuşağın, bir arayışın ve çok boyutlu bir toplumsal uyanışın adıdır.

2.1.1.Kuzey Amerika

Dönemi sağlıklı bir şekilde kavrayabilmek için, yalnızca yaşanan olaylara değil, bu olayları doğuran toplumsal dinamiklere ve tarihsel koşullara da odaklanmak gerekir. II. Dünya Savaşı sonrasında küresel güç dengelerinde öne çıkan ABD, sadece askeri ve

[97] Mehmet Koca, *age.*, s. 87.

ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda yeni bir dünya görüşünün taşıyıcısı olarak da belirleyici olmuştur. Bu dönemde ABD, özellikle tüketim odaklı yaşam tarzını yaygınlaştırarak, bireysel refahı ve teknolojik ilerlemeyi merkeze alan bir toplum modelini ön plana çıkarmıştır. Yeni tüketim kalıpları, medya aracılığıyla tüm dünyaya yayılmış ve bu kültürel hegemonya, toplumları tek tipleştiren ve apolitikleştiren bir etki yaratmıştır. Ancak bu durağan ve standartlaştırılmış yaşam biçimi, özellikle genç kuşaklar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Özgürlük, eşitlik ve kimlik taleplerinin yükselmesiyle birlikte, 1960'lı yılların sonunda ciddi bir krize evrilmiştir. Böylece ABD'nin öncülüğünü yaptığı bu dünya görüşü, giderek artan toplumsal hoşnutsuzluklar karşısında sarsılmaya başlamıştır.[98]

1965 yılı, ABD'nin uluslararası alanda ciddi bir prestij kaybına uğradığı bir dönüm noktası olmuştur. Amerika, tüketim kültürünü Amerikan Barışı (Pax-Americana) adı altında barışçıl bir ideolojiyle sunmaya çalışsa da hem iç hem de dış siyasette yaşanan gelişmeler bu algıyı zedelemiştir. Ülkede özellikle güney eyaletlerinde artan ırk temelli ayrımcılık, toplumsal huzursuzlukları tetiklemiştir. Vietnam'a yapılan askeri müdahale ise dünya kamuoyunda yoğun eleştirilere neden olmuştur. Bu süreçte Amerika hem kendi toplumunda hem de uluslararası arenada güvenilirliğini sorgulatmaya başlamıştır.[99]Irkçılık, kadın hakları ve Vietnam Savaşı gibi konulara karşı duyulan toplumsal tepki zamanla daha radikal ve sert eylemlere dönüşerek etkisini artırdı. Özellikle Vietnam Savaşı'na gönderilen askerlerin büyük bir kısmının siyahî gençlerden oluşması, büyük şehirlerdeki gettolarda yaşayan Afro-Amerikan topluluklar arasında hem savaşa hem de sistematik ırkçılığa yönelik büyük bir öfkeye yol açtı. Bu durum, şehirlerde savaş karşıtı ve ırkçılık karşıtı protestoların yaygınlaşmasına neden oldu. Aynı dönemde, ülke genelinde birçok genç, savaşa gitmeyi reddederek vicdani retçi tutumlar sergiledi. Bu durum Amerikan toplumunda devletin savaş politikalarına karşı duyulan güvensizliği daha görünür hâle getirdi.[100]Öğrenci hareketlerinin hızla yayılmasında en etkili faktörlerden biri Vietnam Savaşı olmuştur. Bu savaşın ardından, dünya genelinde pek çok bölgede savaş karşıtı protesto ve eylemler yaygınlık kazanmıştır.

Dünya genelinde ortaya çıkan gençlik hareketleri, zamanlama ve şiddet düzeyi açısından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların temelinde, her toplumda hâkim

[98] Mete Kızık, *Küresel İsyan 68*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2011, s. 87.
[99] Işıtan Gündüz, *68 Mayısında Paris*, Parşömen Yay., İstanbul 2009, s. 78.
[100] Erol Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal 68 Kuşağı Hakkında*, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 25-26.

olan düşünce yapısı ve buna bağlı olarak siyasi otoritenin topluma yönelik tutumu yer almaktadır. Özellikle ABD'de yaşanan 1968 olaylarının diğer Batılı ülkelerdekilerden ayrılmasının en önemli sebebi, ABD'deki gençlik hareketlerinde Marksist ideolojinin diğer Batılı ülkelere kıyasla daha sınırlı bir etkiye sahip olmasıdır.[101]

ABD'de gençlik hareketleri, 5 Kasım 1968'de Cumhuriyetçi Richard Nixon'un başkanlığa gelmesiyle birlikte etkisini giderek kaybetmeye başladı. Nixon yönetimi döneminde, öğrenci örgütleri içerisine CIA ve FBI ajanlarının sızdırılmasıyla, bu hareketlerin içten zayıflatılması ve bölünmesi hedeflendi. Öte yandan, oy kullanma yaşının 21'den 18'e düşürülmesi gençlere siyaset süreçlerine daha aktif katılma imkânı sağladı. Aynı zamanda, siyahi vatandaşlar ve diğer azınlık gruplarının yasal haklarında da önemli iyileştirmeler gerçekleştirildi.[102]

2.1.2.Avrupa

1968 yılı başlarında Almanya, öğrenci hareketlerinin en umut verici, en radikal ve en etkili olduğu yer olarak öne çıkıyordu. Batı Avrupa'nın dört bir yanından genç insanlar, özellikle şubat ayında düzenlenen Berlin Vietnam Konferansı'nın ardından, Almanya'daki SDS (Sozialistischer Deutscher Studenettenbund) hareketinden öğrenmek ve onlarla tanışmak için geliyorlardı. Ancak mayıs ayının başındaki hızlı olay gelişmeleriyle birlikte, Paris, öğrenci aktivizminin yeni merkezi haline geldi, buna Almanya'dan gelen gençler de dâhildi. 7 Mayıs'ta Almanya'dan bir grup radikal, devrimci bildirilerle dolu bir van tipi araçla, Fransız sınır polisleri tarafından Strazburg'da geri çevrildi. Bir hafta sonra ise, iki DS üyesi, Sorbonne Üniversitesi'nde büyük bir kalabalığı toplayarak protestolara katıldılar. Genel olarak, Paris'te önemli sayıda Alman öğrencisi vardı.[103]

Fransa'da öğrenci yapılanmaları, 1968 yılına gelindiğinde de geçmişte olduğu gibi belirgin politik özellikler taşımaktaydı. Siyasal akımlar her zaman Fransız üniversitelerinde etkin bir şekilde temsil edilmiş ve bu alanlarda güçlü örgütlenmeler oluşturmuşlardır.[104]Bu durumun köklerini Fransız İhtilali'ne dayandırmak mümkündür. Fransa'da gençler, Vietnam Savaşı'na karşı güçlü bir tepki göstererek geniş çapta dikkat

[101] "Bir Uygarlık Bunalımı", Edgar Morin ile Söyleşi, *Cogito*,4, 1998, s. 104.
[102] Aydın Çubukçu, *Bizim '68*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011 s. 43-44.
[103] Richard Ivan Jobs, "Youth Movements: Travel, Protest, and Europe in 1968", *The American Historical Review*, CIX/2, (April 2009), s. 383.
[104] A. Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yay., Ankara 1974, s. 55.

çekti. Ülkede, bu savaşa karşı sivil toplum örgütleri, aydınlar, sanatçılar ve yazarların öncülüğünde büyük protesto gösterileri düzenlendi.[105]

Üniversitelerde yaşanan sorunlar köklü ve geçmişe dayanmaktadır. Uzun süredir devam eden bu problemler nedeniyle üniversitelerde sık sık grevler ve boykotlar gerçekleşmiştir. Üniversiteler, modernizasyon ve teknolojik gelişmelerle uyumsuzluk içerisinde olmuştur. Hükümet aksaklıkları kabul etmekle birlikte, Fouchet Planı adını verdiği bir reform tasarısını gündeme getirdi. Ancak bu tasarı hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Öğrenciler ve öğretim üyeleri de bu tasarıya karşıydılar; çünkü plan, öğrencilerin gerçek ihtiyaçlarına cevap vermedi. Ayrıca, öğrenciler kendi geleceklerini doğrudan ilgilendiren konularda söz sahibi olmayı talep ediyor, kendilerine dayatılan reformları reddettiler.[106]

Fransa'daki öğrenciler, Almanya'daki sosyalist öğrenci hareketlerinin düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle, öğrenci hareketlerinin işçi hareketinden bağımsız olarak başarılı olamayacağı görüşü Almanya'da gelişmiş ve bu fikir, Fransa'daki öğrenci kitlesi üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Bu anlayış, Fransa'daki gençlerin kendi mücadelelerini işçi sınıfının talepleriyle bütünleştirme yönündeki tutumlarını güçlendirmiştir. Dönemi en önemli kendi ifade etme araçlarından biri de duvarlara yazılan sloganlardır. Oldukça düşünülmüş ve dönemi anlama noktasında dikkat çekicidir.68 Mayıs'ında Fransa Sorbonne'undan bazı duvar yazı örnekleri şu şekildedir:

- Düş+Evrim=Devrim
- Hayal gücü iktidarı ele geçirdi. Koş yoldaş, eski dünya senin peşinde.
- Kendimizi değil, devrimi ciddiye alalım.
- Devrim inanılmayacak kadar güzeldir, çünkü o gerçektir.
- Geldim, gördüm, inandım.
- Ben anarşiyim.
- Duvarların kulakları vardır, sizin kulaklarınızın ise duvarları var.
- Devrim seni seviyorum.
- Çiftçiler! İşçi ve öğrenci oğullarınızı destekleyin.
- Sert gerçeklik kaldırım taşlarıdır.
- Yasaklar yasaklanmıştır.
- İçinde yaşadığın toplumu sorgulamadan önce kendini sorgulamalısın.
- Yaşamınızın üstündeki erki kendi ellerinizle alın.

[105] Hıfzı Topuz, *Paris'68: Bir Devrim Denemesi,* Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2008, s.45.
[106] Can Kolukısa, *Fransa'da Mayıs Patlaması (Paris'te Gençliğin Ayaklanışı*), Kitaş Yay., İstanbul 1968, s. 16-17.

- Bir devrimi inşa etmek aynı zamanda içsel zincirleri de kırmaktır.
- Tanrı, senin solcu bir entelektüel olduğundan kuşkulanıyorum.
- Düşüncelerin olsun.
- Hepimizin içinde bir polis uyumakta, onu öldürmeliyiz.
- Hepimiz sakıncalıyız.
- 1968'de özgür olmak saflara katılmaktır.
- Profesörler sizler kültürleriniz kadar yaşlısınız, sizin modernizminiz, polisin modernizasyonundan başka bir şey değildir.
- Güzellik sokaktadır.[107]

Almanya'da büyük üniversitelerde öğrenci hareketleri daha çok politik içerikli olurken, küçük üniversitelerde öğrenciler ağırlıklı olarak üniversite yönetimine katılım ve reform talepleri gibi iç sorunlara odaklanmıştır. Ayrıca, Federal Almanya'daki öğrenciler genel olarak politik meselelerden çok, üniversiteyle ilgili konulara yönelik toplantılara daha fazla ilgi göstermiştir. Bunun sebepleri arasında, Alman üniversitelerinin modern yapısı, eğitim imkânlarının gelişmişliği ve öğrencilerin gelecekte iş bulma konusunda endişe taşımamaları gibi faktörler sayılabilir.[108]Vietnam Savaşı, 1965 sonrasında üniversitelerde politizasyon sürecinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Bu savaş, akademik çevrelerin ana tartışma konularından biri haline gelmiştir. Amerika'nın Vietnam'da napalm ve zehirli gaz kullanması ve Federal Almanya'nın bu uygulamaları ideolojik ve stratejik açıdan desteklemesi, toplumda büyük tepkiye yol açmıştır.17-18 Şubat 1967 tarihlerinde Berlin Teknik Üniversitesi'nde, binlerce öğrencinin katıldığı Uluslararası Vietnam Kongresi gerçekleştirildi. Kongre sürerken, Batı Berlin Senatosu'nun daha önce aldığı gösteri yasağı kararı, kent meclisi tarafından kaldırıldı. Kongrenin ardından yaklaşık on iki bin öğrenci, NATO Dağılsın sloganları eşliğinde Batı Berlin'in merkezine doğru yürüyüşe geçti. Almanya'da 1968 yılında ise, yönetimde hala Nazi döneminden kalma isimlerin bulunduğu bir tablo vardı. Polisler, hâkimler, savcılar, profesörler ve öğretmenler Nazi döneminden görevlerine devam ediyordu. Ayrıca 68 kuşağının ebeveynlerinin birçoğu da Nazi dönemine karşı hâlâ sempati besliyordu.[109]

İtalya'da, II. Dünya Savaşı sonrasında üniversite reformu yapılacağı duyurulmuştu. Ancak uzun bir süre geçmesine rağmen bu reform hayata geçirilemedi. Bunun sonucunda öğrenciler tepkilerini göstermeye başladı. Bu süreçte, eğitim sistemi,

[107] Işıtan Gündüz, *age.*, s. 3-78.
[108] Ronald Fraser, *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, Belge Yay., İstanbul 2008, s. 348.
[109] Mete Kızık, *Küresel İsyan 68*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2011, s. 53-62.

yurtlar, burslar gibi konular üniversite gençliği için önemli sorunlar haline geldi. 1968 yılına gelindiğinde tepkiler iyice artarak ayaklanmalara dönüştü. Trento Üniversitesi'nde başlayan protesto ve eylemler kısa sürede Milano, Torino ve Trient Üniversitelerine yayıldı.[110] İtalya'daki üniversiteyi değiştirmeyi amaçlayan gençler, kısa sürede sanayi uygarlığını reddetme yönünde bir tutum benimsediler. Öğrenciler arasında özellikle Marcuse'nin "Tek Boyutlu İnsan" adlı eseri sıkça başvurulan kaynaklardan biri oldu. Teknik araçların giderek artan rasyonelliği ile gelişmiş toplumların irrasyonel yanları arasındaki çelişki, üniversite gençliğini rahatsız etti ve sistemi reddetmeye yöneltti. 1968'de üniversite içindeki bu hareket dışa taştı ve gençler toplumda destekçiler aramaya başladı.[111]

Bu dönemde öğrencilerin karşılaştığı sorunlar giderek artmıştır. Üniversitelerde ezberci ve sıkıcı eğitim anlayışı öğrenci tepkilerini artırmıştır. Yılda sadece 52 saat devam zorunluluğu bulunan üniversitelerde, öğrenciler çoğunlukla kendi yöntemleriyle öğrenmek zorunda kalmıştır. Sınavlar genellikle sözlü yapılmış ve öğrenciler sık sık sınıfta kalmıştır. İtiraz hakları ve sınav değerlendirme ölçütleri net olmadığı için öğrenciler haksızlığa uğradığını düşünmüştür. Ayrıca üniversite binalarının fiziki koşulları da yetersizdir. Özellikle işçi sınıfından gelen öğrenciler için barınma ve harçlar önemli sorunlar oluşturmuştur. İtalya'daki 68 hareketleri diğer ülkelere kıyasla daha uzun sürmüştür. Dünya genelinde 1968 hareketlerine öğrenci ayaklanmaları damga vururken, İtalya'da aydın, işçi ve öğrencilerin ortak mücadelesi ön plandadır. Bu sıcak bahar dönemi on yılı aşkın bir süre devam etmiştir.[112]

İngiltere'de 68 hareketi, ABD'nin Vietnam Savaşı'na yönelik tepkilerle başladı ve bu durum öğrencilerin kitlesel olarak bir araya gelmesini kolaylaştırdı. Bu kolektivizasyon süreci, ilerleyen yıllarda üniversite protestolarının temelini oluşturdu. İngiltere'deki ilk üniversite işgali ise Mart 1967'de gerçekleşti. Üçüncü dünya ülkelerinden gelen ve göçmen ya da misafir statüsünde bulunan yaklaşık üç bin öğrenci, Londra Ekonomi Okulu'nu dokuz gün boyunca işgal etti.[113] İngiltere'deki eylemlerin dikkat çeken yönü, doğrudan mevcut siyasi otoriteye karşı olmamalarıdır. Buna rağmen bu hareketler birçok insanı harekete geçirmiştir. İngiltere'de, tıpkı Batı Almanya ve Fransa'da olduğu gibi, ortaya çıkan bu kitlesel güç siyasal bir güce

[110] *Age.,* s. 139-141.
[111] A. Taner Kışlalı, *age.*, s. 57.
[112] Mete Kızık, *age.,* s. 138-139.
[113] Aydın Çubukçu, *age.,* s. 40- 41.

dönüştürülememiştir. Zaman zaman yaşanan düzen karşıtı ayaklanmalar ise mevcut düzene karşı yeterli etkiyi gösterememiştir.[114]

1968 Hareketinden en çok etkilenen ülkelerden biri Çekoslovakya olmuştur. Çekoslovakya Komünist Partisi, 9 Nisan 1968 tarihinde "Çekoslovakya'nın Sosyalizme Giden Yolu" adlı bir belge yayımlamıştır. Bu belgede, sosyalizmin dinamik gelişimini geniş bir demokrasi ile birleştirerek yeni bir siyasi sistem kurmak hedeflenmiştir. Parti ile devletin birbirinden ayrılması, partinin devlet idaresine müdahalesinin önlenmesi ve sosyalist devlet iktidarının tek bir partinin tekelinde olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca toplanma, dernek kurma, söz ve ifade, inanç ve kanaat, basın ve seyahat özgürlüklerinin kabul edilmesi ve sansürün tamamen kaldırılması öngörülmüştür. Komünist Parti'nin çok partili bir siyasi hayatın şartlarını hazırlaması ve tam anlamıyla demokratik seçimlerin yapılmasını sağlayan bir seçim sisteminin kabul edilmesi de belgede yer almıştır. Sonuç olarak, Çekoslovakya'nın koşullarına uygun, yoğun demokratik bir sosyalist toplum modeli inşa edilmek istenmiştir.[115] Bu yıllarda öğrenciler, aydınlar gibi güçlü bir toplumsal güç haline gelmişlerdir. Kendi sendikalarını kuran öğrenciler, üniversite özerkliği talebi doğrultusunda basın ve yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Çekoslovakya'da öğrenci hareketi, iktidarla sıkı bağlar içerisinde olduğu için Batı'daki gibi polis şiddetine maruz kalmamıştır. Bu özellik, Çekoslovakya'yı diğer ülkelerden farklı kılmaktadır.

Polonya da 1968 hareketlerinden etkilenmiş ve üniversite gençliğinin ayaklanmasıyla bu rüzgârı hissetmişti.[116]Sovyetler Birliği'nin baskılarına rağmen, Doğu Avrupa'da da 68 hareketine gençlerin sessiz kalmadığı görülmektedir. Polonya'da 68 hareketinin ilk eylemi, Mickiewicz'in bir tiyatro oyununun sansürlenmesiyle başladı. 2 Şubat 1968 tarihinde Varşova Yazarlar Derneği bu sansüre karşı çıktı. Oyunun içinde Hıristiyanlık unsurlarının bulunması, komünist hükümeti rahatsız etmişti. Bunun üzerine öğrenciler, "Yaşasın yazarlar! Yaşasın anlatım özgürlüğü!" gibi pankartlarla sokaklara döküldü. Polonya'nın en önemli yüksekokullarından biri olan Politeknik Yüksek Okulu öğrencileri de boykot kararı aldı. 8 Mart 1968'de Varşova Üniversitesi öğrencileri eğitim sistemini protesto etti. Ancak polis bu gösterileri aşırı güç kullanarak dağıttı. Polisin şiddetine tepki olarak öğrenciler tekrar yürüyüş düzenledi. Polonya hükümeti ise yürüyüşe katılan öğrencileri siyonistler olarak suçladı. 1968 baharında

[114] Ronald Fraser, *age.*, s. 314- 315.
[115] Erol Kılınç, *age.*, s. 37.
[116] Mete Kızık, *age.*, s.167.

eylemler giderek arttı. Aralarında çok sayıda Yahudi'nin de bulunduğu yaklaşık bin kişi tutuklandı. Ayrıca birçok Yahudi devlet kadrolarındaki görevlerinden alındı, vatandaşlıktan çıkarıldı ve sürgüne gönderildi. Öğrenciler arasındaki tepkiler büyüdü ve özgürlük talepleri yükseldi. Öğrencilerin hazırladığı, düşünce ve basın özgürlüğü taleplerini içeren *Açık Mektup* bildirgesi Batı'da geniş yankı uyandırdı. Bu bildirgede, temel olarak baskı ve yasaklardan uzak, açık bir sosyalizm talebi ön plana çıktı.[117]

2.1.3. Asya

Amerika ve Batı Avrupa'da 68 hareketleri ağırlıklı olarak toplumsal ve kültürel alanlarda etkili olurken, Üçüncü Dünya ülkelerinde bu hareketler daha çok siyasi bir boyut kazanmıştır. Üçüncü Dünya'da gençlik, sosyalist yönetimlerin iktidara gelmesini talep eden bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ise bu duruma en somut örneklerden biri olarak gösterilebilir.

1965 yılında ABD'nin Vietnam Savaşı'na müdahalesi, Japonya'da güçlü bir Amerikan karşıtı tutumun oluşmasına yol açtı. 2 Nisan'da Norita Havaalanı'ndan kalkan Amerikan uçaklarının Vietnam'ı bombalaması ve ardından bir Amerikan denizaltı gemisinin Japonya'ya gelmesi, öğrenciler tarafından sert biçimde protesto edildi. Öğrenciler, Okinawa'daki Amerikan üssünün kaldırılmasını talep ederek gösteriler düzenlediler. Bu gösteriler sırasında polisle eylemciler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı ve polisin orantısız güç kullanması geniş tepkilere neden oldu. Bu olaylar, dünya genelindeki devrimci ve barışsever öğrenci çevrelerinde büyük yankı buldu.[118] Japonya'da öğrenciler, siyasi partilerin etkisi altında gruplaşsalar da, esas mücadelelerinin temelinde üniversitelerin demokratikleştirilmesi talebi yer almaktaydı.[119]

1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, SSCB'den sonra ikinci büyük komünist devlet olarak dünya sahnesine çıktı ve uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin desteğini aldı. 1966-1976 yıllarını kapsayan Kültür Devrimi ise Çin'de bambaşka bir atmosfer yarattı. Mao Zedong ve ekibi, Sovyetlerde var olduğunu düşündükleri bürokratik komünizm anlayışını Çin'de sona erdirmek amacıyla bu devrimi başlattı. Bu süreçte Çin'deki tüm okullar ve üniversiteler, Mao'nun bildirilerini takip eden radikal

[117] Mete Kızık, *age.*, s. 167.
[118] Hıfzı Topuz, *age.*, s. 6-9.
[119] Nermin Erdentuğ, "Japonya'da Öğrenci Hareketlerinden İzlenimler", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünya'da ve Türkiye'de)*, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay., No. 7, Ankara 1969, s. 138.

Kızıl Muhafızlar aracılığıyla komünizm savunuculuğu yönünde yeniden yapılandırıldı; bu örgütlenmede Lin Piao önemli bir rol oynadı. Kültür Devrimi başlangıçta kültür ve sanat alanında reform olarak görülse de zamanla partide tasfiyeler ve ordu içindeki hareketlerle kapsamlı bir siyasi hamleye dönüştü. Çinli gençler üniversiteleri, kütüphaneleri ve müzeleri basarak eski toplumu simgeleyen eserleri yok ettiler; ibadet yerlerini ateşe verdiler, mağazaları işgal ederek halk adına yönetmeye başladılar. Böylece eski düzenin tüm sembolleri radikal şekilde hedef alındı.[120]

Üniversitesi yönetimi gibi partiye karşı çıkmak ve revizyonizmi yaymakla suçlanan eğitim kurumları, tüm ülkede eğitim alanında kalıcı sarsıntılar yaşanmasına yol açtı. Öğrenciler, partinin okul teşkilatlarına karşı isyan ederken, bu hareketlilik sebebiyle ilkokul ve ortaokullarda dersler sık sık iptal edildi. Devrime geniş katılım, özellikle şehirlerdeki gençlerin düzenli eğitimini aksattı. Öğrencilerin devrim anlayışını benimsemesi hedeflenerek hem Mao'ya hem de rejime olan destek artırılmaya çalışıldı. Mao'nun resimlerinin taşındığı, rakiplerine karşı sloganların atıldığı gösteriler caddelerde yaygınlaştı. Bu dönemde Mao düşüncesi, Çin'de her alanda merkezi ve baskın bir konuma yükselirken, pek çok üniversite öğrencisi Kızıl Muhafızlar gibi radikal örgütlere katıldı.

Kızıl Muhafızların yetkileri, ordu, yerel polis ve genel hukuk otoritesini aşmıştı. Bu süreçte çok sayıda tarihi bina, eser, antika, kitap ve resim Kızıl Muhafızlar tarafından yok edildi. Çin Kültür Devrimi'nin sonucunda geleneksel Çin kültürü ve kurumları büyük zarar gördü, birçok gelenek zayıfladı. Devrimin başlarında okullar uzun süre kapalı kaldı. Kentsel alanlarda bulunan ilkokullar iki-üç yıl boyunca eğitime ara verdi, yeni öğrenci alınmadı. Ayrıca, öğretmenlerin standart müfredatı uygulamalarına izin verilmedi. Öğrencilerden Mao'nun düşüncelerini kavramaları beklendi ve onlardan köylülerle, işçilerle birlikte çiftçilik ve el emeği öğrenmeleri istendi. Bu nedenle öğrenciler, okul saatlerinin bir kısmını fabrikalar ve kırsal alanlarda el işi yaparak geçirdi.[121]

Bu dönemde Çin'in dış propaganda faaliyetlerinin odağını, üçüncü dünyadaki gerilla savaşları ve anti-kapitalist ulusal bağımsızlık mücadeleleri oluşturdu. Bu mücadeleler içinde Vietnam Savaşı en belirgin sembol haline geldi. Çin, ayrıca ABD-İsrail ittifakına karşı mücadele eden Filistin Kurtuluş Örgütü'ne ve Ortadoğu'daki

[120] Yücel Hacaloğlu, *Günümüzde Çin*, Ufuk Ajansı Yay., Ankara 1973, s. 36-37.
[121] Mehmet Ali Gazi vd, "Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Devrimi Sürecinde Okuma Alışkanlığının Propaganda Posterlerinde Sunumu", *Türk Kütüphaneciliği*, XXXIV, 3, 2020, s. 409-410.

yükselen Arap milliyetçiliğine destek verdi. Üçüncü dünyadaki nüfuzunu artırma çabaları sadece propaganda ile sınırlı kalmayıp, Çin benimsediği rejimlere maddi yardımlar da sağladı.[122] Çin modeli önemlidir. Çünkü Türkiye'de de Maoculuk sol fraksiyonlar arasında kendini göstermeye başlamıştır.

1968'de Pakistan'a da değinmek gerekir. Sosyalizm çabasını da geride kalmış olmasın rağmen bu ülkede de o yıllarda görmekteyiz. Pakistan'daki 1968-1969 devrimi, Ayub Khan'ın diktatör rejimine karşı protestoların bir parçasıdır. Her meslekten insanı çeken, öğrenci ve işçilerin kitlesel ayaklanması şeklini aldı. Ayaklanma, Kasım 1968'in başından Mart 1969'un sonuna kadar sürdü ve yaklaşık 10 ila 15 milyon insan katıldı. 1968 yılının ilk aylarında Ayub Han, Kalkınma On Yılı olarak adlandırılan dönemi kutlarken, öfkeli vatandaşlar ayaklanmaya başlamıştı. Ekim 1968'in ilk haftasında kalkınma on yılına yanıt olarak Ulusal Öğrenci Federasyonu (Batı Pakistan Komünist Partisi'nin Maoist fraksiyonuyla bağlantılı) talep haftalarını başlattı ve sözde kalkınmayı ifşa etmek için bir protesto kampanyası başlattı. Talep haftası 7 Ekim 1968'de başladı ve ilk gösteri Karaçi'deki ortaöğretim kurulu önünde gerçekleşti. Hareket, Kasım ayının sonlarında Rawalpindi'den bir grup öğrencinin Landi Kotal'dan geri dönerken Attock yakınlarındaki gümrük kontrol noktalarında durdurulmasıyla ülke geneline yayıldı. Gümrük görevlileri tarafından saldırgan bir şekilde karşılandılar. Rawalpindi'ye döndüklerinde, yaşadıkları deneyim sonucunda polisin kendilerine kötü davranmasını protesto etmek için bir protesto düzenlediler. Protestolar önemli miktarda büyüdü ve polisin protestoları dağıtmaya çalışması ve ateş açılmasıyla sonuçlandı. Rawalpindi Politeknik Koleji öğrencisi Abdul Hameed vurularak öldürüldü. Öfkeli vatandaşlar zaten şeker fiyatındaki artışa karşı protesto düzenledi. Hameed'in ölümü tüm toplumun ve işçilerin birleşmesine yol açtı. Şubat ve Mart 1968'de ülkede bir grev dalgası yaşandı. 13 Şubat'ta, on yıl aradan sonra ilk kez, 25.000'den fazla demiryolu işçisi, *Çin halkıyla dayanışma: Kapitalizmi yok edin* sloganlarıyla ana cadde boyunca yürürken Lahor'da kırmızı bayrak çekildi. Ancak, liderlik sağlayacak kitlesel bir Marksist parti yoktu. Pakistan Polis Teşkilatı durumu kontrol edemedi ve ülkedeki kanun ve düzen durumu, özellikle 1969'da ciddi ayaklanmaların ve isyanların bastırıldığı Doğu'da kötüleşmeye başladı. O kadar ciddi bir hal aldı ki, bir noktada İçişleri ve Savunma Bakanı Tümamiral Rahman gazetecilere ülkenin çete

[122] Çağdaş Üngör, "Çin ve Üçüncü Dünya", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, (2009), s. 30.

yönetimi altında olduğunu ve polisin durumu ele almak için yeterince güçlü olmadığını söyledi.[123]

Simge isimlerden Bhutto sosyalizmi savunduğunu iddia etti ve bazıları onu tehlikeli bir devrimci olarak gördü. Ancak en keskin görüşlü burjuvalar bile bu görüşü paylaşmadı. Okuyucularının gergin sinirlerini yatıştırmak isteyen The Times, Bhutto ile röportaj yapması için bir muhabir gönderdi ve muhabir şöyle bildirdi: Karaçi'deki evinde purosunu yudumlayan Bay Bhutto, sosyalizm kavramının Pekin'den çok İskandinavya'ya benzediğini, Pakistan'ın Çin ile bağlarının yeterince yakın olduğunu söylemiştir. The Times ve The Economist dergileri 26 Şubat 1968 tarihli sayılarında Bhutto hakkında şu değerlendirmede bulundu:

> Onun hakkında söylenen her şeyin bir zamanlar Çinli yerine Rus okunarak Nehru için de söylendiğini hatırlamakta fayda var. Toplumun sosyalist dönüşümünü gerçekleştirmek için her türlü olasılık vardı. Ancak Bhutto ve PPP'nin sağcı liderleri bunu başaramadılar. Bazı radikal reformlar yapmalarına rağmen köklü bir değişim gerçekleştiremediler. Feodaller ve kapitalistlerle uzlaştılar ve ordunun kontrolü yeniden ele geçirmesine izin verdiler.[124]

2.1.4. Güney Amerika

Öğrenci hareketleri Güney Amerika'da da etkili oldu. Özellikle Brezilya, Şili ve Venezüella gibi ülkelerde yaygınlaşan eylemler, sosyal hareketliliğin hızla yükselmesine yol açtı.[125]

1968 hareketlerine en güçlü damgayı vuran olaylardan biri, Ernesto Che Guevara'nın 8 Ekim 1967'de Bolivya'da CIA'nın yönlendirmesiyle öldürülmesidir. Bu olay, Latin Amerika genelinde büyük bir etki yarattı. Che Guevara, Ocak 1966'da Havana'da düzenlenen Üç Anakara Konferansı'na katıldıktan sonra Fidel Castro'ya veda ederek, yanında seksen gerilla ile Bolivya'da gerilla savaşına başladı. Ancak Bolivya'daki komünistlerden destek göremeyen Che, kısa sürede yakalandı. İdam cezasına çarptırılan Guevara, kendisini vuracak askere "Ateş et, korkma!" diye bağırdı ve 39 yaşında Bolivya dağlarında hayatını kaybetti.[126]Che günümüzde de radikal sol fikrinde önemli bir ikondur.

---

[123] https://en.wikipedia.org/wiki/1968%E2%80%9369_Pakistan_revolution [Erişim Tarihi:07.9.2024].
[124] https://www.marxist.com/introduction-pakistans-other-story-1968-69-revolution.htm [Erişim Tarihi:07.09.2024].
[125] Masis Kürkçügil, *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları*, İthaki Yay., İstanbul 2004, s. 24-25.
[126] Hıfzı Topuz, *age.*, s. 10-12.

1950'lerde Küba, ABD'nin kontrolündeki kapitalist sistemin bir parçası, adeta arka bahçesi olarak kabul edildi. Sosyalist görüşlü bir grup direnişçi, halkın desteğini alarak ABD destekli General Fulgencio Batista'nın baskıcı rejimine karşı silahlı mücadeleye girişti. Bu mücadele, tarihe Küba Devrimi olarak geçti ve özellikle Güney Amerika ile bazı Afrika ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerine ilham verdi. Fidel Castro ve arkadaşları, 30 Kasım 1956'da adaya çıkarak direnişi başlattılar. Bu olay, Türkiye'de de kısa sürede duyuldu; Cumhuriyet gazetesi, Anadolu Ajansı'ndan aldığı bilgiyi 1 Aralık'ta "Küba'da isyan çıktı*"* başlığıyla okuyucularına aktardı.[127]

Fidel Castro ve arkadaşlarının yıllarca süren silahlı mücadeleleri sonucunda General F. Batista rejimi ve ABD'ye karşı kazandıkları zafer, Küba'nın bağımsızlığını sağlamıştır. Bu zafer, dünya çapında büyük yankı uyandırmış ve birçok üçüncü dünya ülkesinin ulusal kurtuluş mücadelelerine ilham vermiştir. Küba Devrimi ile tanınan Fidel Castro ve Ernesto Che Guevara, özellikle sol görüşlü gençler arasında popülerlik kazanarak devrim sembolleri haline gelmişlerdir.

Türk basını, Küba'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Küba rejiminin komünist bir yapıya dönüşmesinin ardından, Türkiye'de hükümet ve medya, Küba'ya yönelik bakış açısını değiştirmiştir. Küba devrimini gerçekleştiren gençlerin sosyalist görüşlere sahip olması nedeniyle, hükümet basın aracılığıyla Küba ile ilgili haberleri dikkatle kontrol etme ihtiyacı hissetmiştir. Hükümetin ve medyanın Küba devrimine yaklaşımı, dönemin korumaya çalıştığı uluslararası dengelerin bir yansıması olmuştur. O dönemdeki anti-komünist atmosfer nedeniyle, gazeteler sosyalist yanlılarına propaganda malzemesi sunmamak için haberlerinde devrimci gençlerin siyasi görüşlerine fazla yer vermemiş ve sosyalizme olumlu bakışı teşvik edecek içeriklerden kaçınmıştır.[128]

Şili'de ise Allende yönetimi bir sosyalizmi getirmek çabasında olmuştur. Bu durum, ordunun faşist güçleri kadar Amerika'nın burada büyük çok uluslu şirketlerin hoşuna gitmemiştir. İşte bunlardan ünlü İTT şirketiyle, Şili ordusunun Pinochet yönetimindeki faşist güçleri ortak bir hareketle Salvador Allende'yi 11 Eylül'de Başkanlık Sarayı'nı bombalayarak öldürdüler. Vatanı kurtarmak ve milliyetçilik adına yapılan bu cinayetten sonra, Kurt Waldheim (BM Genel Sekreteri) durumdan duyduğu üzüntüyü bildirmekle yetinirken Amerika'da eğitim gören Şili subayları yeni faşist

[127] Cumhuriyet, 01.12.1956.
[128] Mehmet Koca, "Küba Devrimi ve Devrimin Türk Basınına Yansıması: Milliyet Gazetesi Örneği.", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1, (2020), s. 43-66.

rejimin şerefine kadeh kaldırdılar. Darbenin ardından devletleştirilen madenler hemen özel kişilere ve yabancılara iade edilmişti.[129]

Küba Devriminin liderleri Fidel Castro ve Che Guevara 68 gençliğine ilham olmuştur. Che o kadar devleşmişti ki, gerilla taktiğinin her koşulda uygulanabilecek bir strateji olmadığını fark edemediler.

[129] Semih Altan, *C.I.A.'nın Namlusunda Üçüncü Adam*, Birlik Yay., İstanbul 1974, s. 43.

III. BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 68 HAREKETİ

II. Dünya Savaşı sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri iki ana dönem çerçevesinde ele alınabilir. İlk dönem, Adnan Menderes'in iktidarda olduğu yıllarda ABD ile güçlü bir ittifak ilişkisi kurulmuş. İkinci dönemde ise Menderes'in devrilmesini izleyen süreçte ABD karşıtı bir tutum ortaya çıkmıştır. 1945 ile 1960 yılları arasında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler istikrarlı, sağlam ve tam bir iş birliği içinde ilerlemiştir. Bu dönemde ilişkileri ciddi şekilde zedeleyecek herhangi bir kriz ya da önemli bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Gerçek anlamda bir müttefiklik ilişkisi söz konusudur. O yıllarda Amerika, Türk dış politikasının en güçlü ve neredeyse tek destekleyici unsuru olarak görülmekteydi. Türkiye için NATO bile büyük ölçüde Amerika ile özdeşleşmişti. Bu durum zamanla Türkiye'nin iç politikasını da etkilemiş, özellikle öğrencilerin protesto hareketlerinde ABD karşıtlığı önemli bir yer tutmuştur.1960'lardan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. 1960-1980 yılları arasındaki dönem, bu ilişkilerde dalgalanmaların, gerginliklerin ve çeşitli krizlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu süreçte Amerika'nın en büyük iki hatası olarak, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu ve 1975-1978 yılları arasındaki silah ambargosu öne çıkmaktadır. Bu gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde geniş çaplı etkiler yaratmıştır. Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir.[130]

ABD'nin müdahaleci tavrı, Türk gençliğinde büyük tepkilerin oluşmasına sebep olacaktır. İlk başlarda ülkenin kendi problemleri üzerinden başlayan protestolar zamanla daha kapsayıcı bir tavra bürünecektir. Anti- kapitalist bir çizgide devam eden olaylar, dış politikadan bağımsız düşünülemeyeceği gibi ülkenin iç dinamikleri de büyük etken olmuştur.

[130] Fahir Armaoğlu, *age.*, s. 819.

3.1.1960 Öncesi Türkiye'de Öğrenci Aktivizmine Genel Bakış

Toplum hayatında gençlerin ve aydınların oynadığı kritik rolün farkında olan Atatürk, gençliği toplumun değer ve normlarına bağlı, sağlam karakterli bir kuşak olarak görmek istemiştir. Ona göre, çağdaş bilgiyle donatılmış, iyi eğitim almış ve millî değerlerle yetişmiş bir gençlik; yaratıcı, ilerlemeci ve milletin varlığını güçlendiren bir unsur olacaktır. Atatürk, gençlerin vatan sevgisi taşımasının önemine özellikle vurgu yapmış; Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için gençlerden yoğun çaba ve fedakârlık beklemiştir. Gençliği, milletin sürekliliğini sağlayacak, kültürel değerleri gelecek nesillere aktaracak bir güç olarak değerlendiren Atatürk, aynı zamanda onları cumhuriyetin teminatı ve devamının güvencesi olarak görmüştür.

Kemal Atatürk'ün gençlik üzerinde ne derece durduğu bizzat gençliğe hitabesinde görülür. O'nun gençlikten beklediği görev; Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmek için uyanık bulunmak, Cumhuriyeti yıkmak isteyecek iç ve dış düşmanlara karşı vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin hitabını temel alarak gerekeni yapmaktır. Bayrağa, İstiklâl Marşına, millî ve manevî değerlere, ülkenin bölünmezliğine karşı gençlik tabii ki duyarlı olacaktır. Yıkıcı ve bölücü ideolojilere karşı devletin bölünmez bütünlüğünü muhafaza edecektir. Kemal Atatürk'ün gençliğe verdiği önemin en açık göstergesi, doğrudan gençliğe hitap ettiği metnidir. Atatürk'ün gençlikten temel beklentisi, Türk istiklâlini ve Cumhuriyetini sonsuza dek koruyup savunmalarıdır. Bu doğrultuda, gençlerin ülkeyi yıkmak isteyen iç ve dış tehditlere karşı, mevcut koşulları sorgulamadan, görevlerini yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk'ün bu çağrısı doğrultusunda gençliğin bayrağa, İstiklâl Marşı'na, millî ve manevi değerlere, vatanın bütünlüğüne karşı duyarlılık göstermesi kaçınılmazdır. Aynı zamanda, yıkıcı ve ayrılıkçı ideolojilere karşı da devletin birliğini ve bütünlüğünü kararlılıkla koruyacak bir bilinçte olmaları beklenmektedir. Atatürk'ün benimsediği milliyetçi ve inkılâpçı tutum, Arnold Toynbee'ye göre, bağımsızlık mücadelelerinin temelini oluşturan milliyetçi hareketin ruhu içinde şekillenmiştir.[131]

Millî karakter taşıyan inkılâpları doğru değerlendirmek, onları ideolojik bir takıntıya kapılmadan anlamak önemlidir. Aksi takdirde şu yanlışa düşülebilir: Mustafa Kemal'in yürüttüğü hareket, Marksist-Leninist ilkelere dayanan bir devrim amacını

[131] Orhan Türkdoğan "Cumhuriyetten Önce Yenileşme Hareketleri ve Atatürk'te Millî Devlet Anlayışı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 13, (Ağustos 1981), s. 73.

taşımamıştır. Dolayısıyla bu devrimi tamamlamak adına, özellikle günümüz koşullarında ona devrimci bir anlam yüklemeye çalışmak yanıltıcı olacaktır.[132]

Bilinmelidir ki Türk Gençliği ilhamını kendi tarihinden, devletinin kurucu lideri Atatürk'ten almalıdır. Unutulmamalıdır ki yabancı devletler ve onların ülküleri onlara aittir, onların özlerinden beslenmiştir. Bu minvalde herkes kendi hamurundan ilke ve ülküler inşa etmelidir. Aksi takdirde sonuç hüsran olur ki nitekim de olmuştur.

II. Mahmut dönemiyle birlikte Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesiyle daha sonrasında ortaya çıkan Jön Türk hareketini ilk öğrenci muhalefeti olarak değerlendirebiliriz. Anadolu'da Jön Türklere kadar götürülebilecek öğrenci muhalefeti, Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gençlik ve öğrenciler rejimin asli koruyucuları, mirası devralacak olanlar olarak nitelendirilmiş olmasına rağmen bu dinamik güç kontrol altında tutulmuştur.[133]

O dönemin öne çıkan olayları şu şekilde özetlenebilir: Şair Nazım Hikmet, 1928'de Sovyetler Birliği'nden döndükten sonra, Zekeriya Sertel'in 1929'da yayımlamaya başladığı Resimli Ay dergisinde yazılar kaleme almaya başlamıştır. Bu dergideyken "Putları Kırıyoruz" adlı bir kampanya başlatan Nazım Hikmet, bu kampanya kapsamında şair Abdülhak Hamit Tarhan ile Mehmet Emin Yurdakul'u eleştiri hedefi haline getirmiştir. Bu tartışmalar, dönemin basın-yayın organlarında geniş yer bulmuştur. Özellikle öğrencilerin de bu tartışmalara kayıtsız kalmayarak sürece aktif biçimde katılmaları dikkat çekici olmuştur.[134]

Vagon-Li olayı, 22 Şubat 1933'te Fransız Vagon-Li Şirketi'nde çalışan Naci Bey'in Türkçe konuştuğu için Belçikalı müdür tarafından azarlandığı ve cezalandırıldığı bir olaydır. Bu durum, Türkçeye yapılan saygısızlık olarak görülmüş ve 25 Şubat'ta Dârülfünûn ve diğer yüksekokullardan yüzlerce öğrencinin protesto gösterilerine yol açmıştır. 17 Nisan 1933'te, Bulgaristan'ın Razgrad kasabasındaki bir Türk mezarlığı, örgütlü yaklaşık 200 kişilik bir Bulgar grubu tarafından tahrip edilmiştir. Mezarlıkta mezar taşları yıkılmış, kemikler dışarı atılmış ve yeni cenazeler mezardan çıkarılmıştır. Olay, bölge halkı arasında büyük üzüntüye yol açmış ve yetkililere tepkiler telgraflarla

[132] Çetin Özek, *Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi*, İstanbul 1970, s. 511-512.
[133] Murat Belge, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Dönemler ve Zihniyetler*, C. 9, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 815.
[134] Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Gürer Yay., İstanbul 2007, s. 17-18.

iletilmiştir.[135]Bu mezarlıklara yapılan saygısızlıklara en büyük tepki Türk gençliğinden gelmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde, öğrenciler yaşanan gelişmelere duyarsız kalmayıp aktif tepki göstermişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gençlerin millî duyarlılıkları oldukça yüksekti. Hatay'ın anavatana katılması için gösterilen çaba, Türkçeye verilen önem ve ticarethanelerin tabelalarının Türkçeye çevrilmesi, Türklük bilincinin önemli göstergelerindendir. Ayrıca, Çanakkale Şehitleri için abide yapımı, Türk bayrağına saygı kampanyaları, yabancı okullardaki öğrencilere yönelik destek girişimleri, köylülere yardım faaliyetleri ve yerli malı kullanımını teşvik eden mitingler, o dönemde millî ve vatansever duygularla gerçekleştirilen önemli hareketler arasında yer almıştır.

İsmet Paşa döneminde, öğrencilerin de aktif rol aldığı iki önemli olay yaşanmıştır: Irkçılık-Turancılık Olayı ve Tan Olayı.[136] Ayrıca, 11 Kasım 1946'da İstanbul Üniversitesi öğrencileri, Yugoslavya'daki Türklere yönelik zulmü protesto etmek amacıyla bir gösteri düzenlemiştir. Aynı yıl gençlik, Sovyetler Birliği'nin Stalin'in Doğu illerimizden bazılarını istemesine karşı Ankara'da protesto mitingi yapmıştır. 1947 yılında ise Ankara Üniversitesi öğrencileri, sol görüşlü akademisyenlerin Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden çıkarılması talebiyle miting düzenlemiş ve üniversite yönetimine bu yönde baskı yapmıştır. Bunun sonucunda Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes görevlerinden alınmıştır. Bu dönemde öğrenci hareketlerinin daha sınırlı ve kısıtlı olduğu söylenebilir. Bunun başlıca nedeni kontrolcü siyaset ortamıdır. Ayrıca, eğitim yapısı ve nüfusun durumu da bu sürecin belirleyici unsurları arasında yer almıştır. Yükseköğretim öğrencileri Atatürk

---

[135] Hakan Uzun, "Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VI, (2009), s. 61, 68.

[136] 1944 yılında Türkiye'de, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı uluslararası gerilimlerin ve iç politik dengelerin etkisiyle, "Irkçılık-Turancılık Davası" adıyla anılan önemli bir siyasi dava açılmıştır. Aralarında Nihal Atsız**,** Zeki Velidi Togan **ve** Alparslan Türkeş gibi isimlerin bulunduğu 23 kişi, **'**faşist' ve Turancı bir rejim kurmaya teşebbüs etmek**,** devletin rejimini değiştirmeye çalışmak **ve** Almanya lehine casusluk yapmakla suçlanmıştır. Bu kişiler, özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı Türk dünyasını birleştirme hedefi güttükleri iddia edilen Turancı söylemleri nedeniyle hedef alınmışlardır. Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 310-312.; Tan Olayı**,** 4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'da, dönemin en önemli sol eğilimli gazetelerinden biri olan Tan Gazetesi matbaasının milliyetçi ve antikomünist bir grup tarafından saldırıya uğrayıp tahrip edilmesidir. Olay, II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de artan soğuk savaş etkileri**,** sol yayınlara karşı hoşgörüsüzlük ve tek parti yönetiminin baskıcı uygulamaları bağlamında değerlendirilir. Tan gazetesi, sahibi Zekeriya Sertel ve yazarı Sabiha Sertel öncülüğünde, Sovyetler Birliği ile dostane ilişkileri savunan, çok partili hayata geçişi destekleyen ve demokrasi vurgusu yapan yayınlar yapıyordu. Bu duruşu, dönemin hükümeti ve milliyetçi çevreleri tarafından komünizm propagandası olarak algılandı. Sonuçta, hükümetin göz yumması ya da en azından müdahale etmemesiyle, gazete matbaası taşlandı ve tamamen kullanılamaz hale getirildi. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 552-556.

konularında her zaman hassasiyet göstermiş; örneğin, 1951'de Kırşehir'de Atatürk büstünün tahrip edilmesi ve Ticanilere karşı kınama mitingleri düzenlenmiştir.

Mehmet Ali Aybar'ın Hür gazetesindeki sol içerikler milliyetçi öğrencilerin tepkisini çekmiş ve gazete kapatılmıştır. Benzer şekilde, Büyük Doğu dergisinde yayımlanan bir şiire karşı çıkan öğrenciler yüzünden dergi de geçici olarak kapatılmıştır. 1950'de Kıbrıs'taki Yunan zulmü protesto edilmiş, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde gösteriler yapılmış, Nazım Hikmet'in affı için düzenlenen toplantıda solcu öğrenciler tutuklanmış ve bu durum komünizm karşıtı gösterilere yol açmıştır. Ayrıca Kore'de şehit düşen askerler için anma toplantıları düzenlenmiştir.

1956 yılında İstanbul Üniversitesi'nin açılış töreninde öğrencilere konuşma hakkı tanınmaması, Turan Feyzioğlu'nun Bakanlık emrine alınması ve H. Nail Kubalı'nın düzenlediği bir toplantının polis tarafından engellenmesi gibi olaylar, öğrencilerin tepkisine yol açmış ve protestolarla karşılanmıştır. 1958 yılında Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler de öğrenci gösterilerine neden olmuştur. Aynı yıl, Ankara Veteriner Fakültesi öğrencileri, tıp alanındaki personele yapılacak ödemelerden faydalanamayacakları gerekçesiyle boykot ilan etmiştir. 1959'da ise *Büyük Doğu* dergisinde Atatürk karşıtı ifadeler içeren yazılar yayımlanması üzerine öğrenciler bu durumu protesto etmiştir.[137] 1960 yılında yaşanan öğrenci hareketleri şu şekilde özetlenebilir: Said-i Nursî'nin yurt gezisine karşı gelişen öğrenci tepkileri, 27-29 Nisan olayları, 555K protesto eylemi ve Harp Okulu öğrencilerinin gerçekleştirdiği yürüyüş.

Başbakan Adnan Menderes'in üniversite hocalarına 'kara cüppeliler' şeklinde hitap etmesi ve onları eleştiren açıklamalarda bulunması, hükümet ile üniversiteler arasındaki ilişkilerin gergin olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise, hükümetin eğitim camiası, ordu ve memurlarla uyum içinde olması gerektiğini belirtmiş, aksi halde bir darbenin kaçınılmaz olabileceği uyarısında bulunmuştur.[138] 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin en önemli habercilerinden biri olarak kabul edilen 555K Olayı, Demokrat Parti karşıtı öğrencilerin düzenledikleri protesto için kullandıkları bir şifreydi. Bu şifre, 5. ayın 5. günü saat 5'te Kızılay'da buluşmayı ifade etmektedir. Öğrenciler bu kodu üniversite çevresinde yayarak protestoya daha fazla

[137] Talip Can, "Yükseköğretimde Öğrenci Olayları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, VIII/8, (1996), s. 531-538.
[138] Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs İhtilali*, Haz. İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul 1991, s. 12-13.

katılım sağlamayı amaçlamışlardır. Belirtilen gün ve saatte toplanan öğrenciler, hükümet aleyhinde gösterilere başlamıştır.[139]

Olaylara baktığımızda; bilinçli, reaksiyoner gençliğin oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Geçmiş döneme baktığımızda Cumhuriyet'in ilk yıllarında eylem davranışı noktasında halkı göremediğimizi; eğitimli ve okuryazar kişi sayısının artmasıyla birlikte refleksif toplumun oluşmaya ve bu tabanın genişlemeye başladığını görmekteyiz.

3.2.Gençliğin Politize Olması

1950'li ve 1960'lı yıllarda Türk üniversite sistemi, hızla artan öğrenci talebi ve toplumsal dönüşümler karşısında ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya kaldı. Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde, yeni toplumsal grupların yükselişi ve siyasi iktidar üzerindeki etkileri, özellikle üniversite öğrencileri arasında mevcut düzenin eleştirisini besledi. Bu süreçte bazı öğrenciler, DP'yi hem ekonomik gelişmeyi yavaşlatan hem de Türkiye'nin demokratikleşme sürecine zarar veren bir güç olarak görmeye başladı ve bu nedenle Atatürk'ün reformlarına yönelme eğilimi güçlendi. Diğer yandan, üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmı, kamuda prestijli memuriyet pozisyonlarını hedeflemiştir. Ancak artan rekabet ve sınırlı olanaklar karşısında hayal kırıklığı yaşıyordu. Bu durum, öğrenciler arasında büyüyen bir tatminsizlik ve gelecek kaygısı yarattı. Üniversitelerdeki altyapı, personel ve akademik kalite, artan öğrenci sayısına paralel olarak gelişmedi. Özellikle sosyal bilimlerde öğretim üyesi açığı ciddi boyutlara ulaştı; bazı alanlarda öğrenci-profesör oranları ikiye, hatta üçe katlandı. Yeni kurulan üniversiteler öğretim elemanı bulmakta zorlanırken, kıdemli akademisyenlerin İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde kalmayı tercih etmesi bu dengesizliği derinleştirdi. Aynı zamanda, akademisyen maaşlarının düşüklüğü nedeniyle birçok öğretim görevlisi ek iş yapmak zorunda kaldı. Bu durum onların öğrencilere ve üniversite yaşamına ayırabileceği zamanı sınırladı. Eğitim sistemi büyük ölçüde ezbere dayalıdır; derslerde etkileşimli öğrenme ortamları yok denecek kadar azdır. Öğrencilerin hocalarla kişisel bir bağ kurması neredeyse imkânsızdı ve derslere düzenli katılım çoğu zaman gerekli görülmüyordu. Bu akademik iklim, düşünsel üretimden çok, sınavlara yönelik yüzeysel bir öğrenmeyi teşvik ediyordu. Kütüphane imkânları da son derece yetersizdir. Kitap

[139] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 151-152.

sayısı sınırlı, erişim zor, fiziksel koşullar ise kötüdür. Bu, üniversitelerde bilimsel araştırma ve eleştirel düşüncenin gelişimini büyük ölçüde engelledi. Tüm bu koşullar, üniversitelerde büyüyen yapısal eşitsizlikleri, kaynak kıtlıklarını ve öğrenci memnuniyetsizliğini derinleştirirken, öğrenciler arasında radikal siyasi fikirlerin ve protesto kültürünün yayılmasına da zemin hazırladı. Üniversiteler, yalnızca akademik değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal krizlerin de yoğunlaştığı mekânlara dönüştü.[140]

1960 Devrimi, Türkiye'nin eğitim politikalarında önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Askerî yönetim eğitimi ülkenin temel meselesi olarak tanımlamıştır. Yeni liderler arasında farklı öncelikler bulunsa da özellikle kırsal bölgelerdeki eğitim yetersizliği ortak bir endişe konusu olmuştur. Bu bağlamda Köy Enstitüleri modelinin yeniden gündeme gelmesi ve eğitim kalitesine dair eleştiriler öne çıkarken, reform gerekliliği konusunda geniş bir uzlaşı oluşmuştur. İlk somut adım, Millî Eğitim Komisyonu raporunun yayımlanması olurken, ikinci adım olarak kırsalda öğretmen açığını gidermek amacıyla Yedek Subay Öğretmenlik Programı başlatılmıştır. Teknik ve meslek lisesi mezunlarının yedek subay olarak köylerde görevlendirilmesini içeren bu uygulama hem istihdamı artırmış hem de eğitim seferberliğine askerî bir boyut kazandırmıştır. Ancak programın uygulanmasında ciddi yapısal sorunlar yaşanmıştır. Genç ve deneyimsiz subay öğretmenler çoğu zaman hiçbir pedagojik formasyon almadan, yalnızca birkaç günlük hazırlıkla kırsala gönderilmiştir. Bu durum hem eğitim kalitesini düşürmüş hem de köylülerle etkili iletişim kurmalarını zorlaştırmıştır. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, köy yaşamına uyum sağlamakta ve halkla ilişki kurmakta güçlük çektiğini belirtmiştir. Öte yandan, köy okullarının fiziki koşulları son derece yetersizdir. Derslikler eksik, malzeme kıtlığı yaygın, okul binalarının birçoğu cami ya da köy odası gibi geçici mekânlar olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, programın kırsal halk üzerinde eğitime yönelik farkındalık ve talep oluşturduğu gözlemlenmiştir. Eğitime verilen değer artmış, ancak ekonomik nedenlerle çocuklarını okula gönderemeyen aileler çoğunlukta kalmıştır. Yedek Subay Öğretmenlik Programı, uzun vadeli bir eğitim reformu olmaktan çok, sosyal etki gücüyle dikkat çeken geçici bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Yine de, bu deneyim kırsal eğitim sorununun

[140] Joseph S. Szyliowicz, *Educatıon and Modernnızatıon In The Mıddle East*, Cornell Universıty, Ithaca and London 1973, s. 340-341.

aciliyetini kamuoyuna taşıyarak ileriki yıllarda atılacak adımlar için bir zemin hazırlamıştır.[141]

Avrupa ve Amerika'da başlayan öğrenci olayları kuşkusuz Türkiye'ye de sirayet etmiş, gençlik bu rüzgâra kapılmıştır. İlginç olan şudur ki Avrupa'da mayıs ayında başlayan olaylar Kasım bitmiş iken, Türkiye'de bu olaylar yükselerek uzun bir zaman devam etmiştir. Dikkat çeken o dur ki; Avrupa'da öğrencilerin başlattığı bu olayı işçiler sahiplenip devam ettirirken, bizde durum aksi yönde olmuş, işçi sınıfın haklarının savunuculuğunu da gençler üstlenmiştir.

Türk gençliği sosyolojik açıdan dört ana grupta değerlendirilebilir: İlk grup, kırsal bölgelerde yaşayan, geleneksel değerlere bağlı, daha çok içine kapalı toplum yapılarında yetişen gençlerden oluşur. Bu gençlerin kişilik gelişiminde aile eğitimi belirleyici rol oynar. İkinci grup ise şehir yaşamına dâhil olan, daha fazla evrensel ve kozmopolit çevrelere girip çıkabilen gençlerdir; bu grupta okul eğitimi ön plandadır. Üçüncü grup, köy ile şehir arasında kalan, gecekondularda yaşayan ve tam anlamıyla bir yere ait hissedemeyen gençlerden oluşur. Bu gençler için kahvehaneler, bir anlamda okul yerine geçmektedir; bu nedenle kültürsüz gençlik" ya da "kültür geçişi yaşayan gençlik olarak nitelendirilebilir. Dördüncü gruptaki gençler ise zengin ailelerin, üst düzey bürokratların, sosyete mensuplarının ve sanatçıların çocuklarıdır. Bu kesim, büyük şehirlerin modern bölgelerinde ya da yurt dışında yaşar; yüksek gelirli ve geniş imkânlara sahip bu gençler yerli aristokrasiyi temsil eder.[142]

Köyden kente göçün meydana getirdiği gecekondulaşma ve beraberinde getirdiği yoksulluk kültürü bu dönemin alt satırını okumak açısından önem arz etmektedir. Türkiye'nin 68'i hem dünyada yaşanan ilerici sıçramanın bir parçasıdır ve ondan etkilenmiştir hem de özgün yanlar barındırır. Kapitalizmin çözümsüzlükleri, sayısız ülkede gençlerin harekete geçmesini tetiklemiştir. Emperyalist sistem sorun çözememenin ötesinde Vietnam örneğinde görüldüğü gibi halkın direnişiyle durdurulabilmiş hatta yenilgiye uğratılmıştır. Devrim mümkün gözükmüştür. [143] Türkiye'deki 68 hareketinin, Batı'daki 68 hareketinden farkı, Türkiye'deki sol işçi hareketi geleneğinin zayıflığı olmuştur.[144]

---

[141] *Age*, s. 342-343.
[142] Yaşar Keskin, *Ülkücü Bakış*, Az Kitap, İstanbul 2021, s. 30.
[143] Rıdvan Akar, *age.,* s. 71.
[144] Şükran Soner, *Bizim 68'liler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008, s. 39.

Türkiye'de sol siyaset tarih boyunca çeşitli fraksiyonlara ayrılmıştır. Özellikle 1968 döneminin Türkiye'sindeki sol hareketleri anlayabilmek için bu farklı yapıların incelenmesi gerekmektedir. Bu gruplar arasında Türkiye Komünist Partisi, Hikmet Kıvılcımlı'nın öncülük ettiği hareket, Türkiye İşçi Partisi, Mihri Belli çevresi, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP-ML) yer almaktadır.

Tarih boyunca Avrupa'daki devrimlerin genellikle ilk olarak başladığı ve çoğu zaman sona erdiği ülke Fransa olmuştur. Demokrasi, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların ortaya çıktığı ve tüm dünyaya yayıldığı yer olarak da Fransa öne çıkar. 1968 olaylarının da öğrenci hareketleriyle ilk kez Fransa'da şekillendiği kabul edilir. Ancak Cüneyt Akalın'a göre, 1968 hareketlerinin asıl çıkış noktası Amerika Birleşik Devletleri'dir. Fakat Türkiye'nin o dönemde ABD'ye olan coğrafi ve kültürel uzaklığı nedeniyle, Amerika'daki 1968 olaylarının etkisi sınırlı kalmış, buna karşın Fransa'daki gelişmeler Türkiye üzerinde doğrudan ve daha güçlü bir etki yaratmıştır.[145]

Türkiye'deki öğrenci hareketleri, 1950'li yıllarda ortaya çıkan sorunların ve Atatürkçü çizgiden uzaklaşan siyasi iktidarın yarattığı gerilimlerin bir devamı olarak gelişmiştir. Bu toplumsal hareket, 1965'te belirginleşmeye başlamış, 1968'de doruk noktasına ulaşmış ve 1969'dan itibaren yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır. Ancak bu tür öğrenci olaylarının etkilerinin 1970'li yılların sonlarına kadar sürdüğü söylenebilir.[146]

1968 yılı, Türk siyasi tarihi açısından gençlik hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olarak görülmektedir. Bu yıla adını veren kuşağın merkezinde, özellikle İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde gerçekleşen fakülte işgalleri yer almaktadır. Bu dönemde birçok üniversite ve fakültede, öncelikle eğitimle ilgili sorunlara tepki olarak sınav boykotları ve çeşitli protesto eylemleri düzenlenmiştir.

Üniversite öğrencileri, üniversite reformu talebiyle hareketlenmiştir. Bu eylemler, ilk olarak 12 Ocak 1968'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin (DTCF) işgaliyle başlamış ve zamanla tüm üniversitelere yayılmıştır. Başlangıçta, öğrenci hareketleri daha çok eğitim sistemi ve üniversite içi sorunlara odaklanmıştır. 1967-68 yıllarında düzenlenen otuz üç boykot eğitim sistemiyle

[145] Cüneyt Akalın, *Düşler ve Gerçekler Tanıklarıyla Dünya'da ve Türkiye'de 68*, Sarmal Yay., İstanbul 1995, s. 54.
[146] Feryat Bulut, *agm.*, s. 145.

ilgiliyken, yedi boykot öğrencilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için yapılmış ve sadece bir boykot siyasi amaç taşımıştır.[147]

Bizde anayasaların tepki anayasaları olarak hazırlandığı söylenegelmiştir. 61 Anayasası da Demokrat Parti iktidarına karşı tepkiyi yansıtır.61 Anayasasını hazırlayanlar bir kurum olarak üniversiteyi güvence altına almak istemişler ve üniversite özerkliğini ayrıntılı biçimde düzenlemişlerdir. Geriye dönüp bakıldığında, üniversitenin yasal durumunun, 68 gençlik hareketinin gelişiminde rol oynadığı açıkça görülür. Polis üniversiteye giremedi, en fazla yurtlarla söz geçirebildi.[148]

Döneme baktığımızda şunu söylemek de mümkündür: yapılan eylemlere hocalar önderlik etmediler ama önünü de kesmeye çalışmadılar. Hocaların amacı burada şüphesiz demokratik üniversite örgütlenmesinin oluşmasını ve pekişmesini desteklemektir. Üniversitedeki çok sesliliğin, fikirsel çeşitliliğin özendirilmesi önemli görülmüştür. Öğrencilerin demokratik taleplerine, üniversite yönetimine katılma gibi durumlara olumlu bakılmıştır.

1968 Hareketi, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de gençlik hareketlerine yeni bir enerji kazandırdı. 1965'te kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ile başlayan bu süreç, 1969 yılında Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) gibi oluşumların ortaya çıkmasıyla devam etti. Zamanla bu yapılar, 1970'lere gelindiğinde çeşitli toplumsal sorunlara çözüm arayan siyasi devrimci örgütlere dönüşmüştür.[149]

Dev-Genç, Türkiye'de 68 kuşağındaki devrimci gençlerin bir araya geldiği ana örgüt haline gelmiştir. 68 gençliğinin ilham kaynakları arasında Filistin Bağımsızlık Hareketi'ni yürüten Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Güney Amerika'daki devrimci mücadele sırasında öldürülen Ernesto Che Guevara ve Mao'nun başlattığı Çin Kültür Devrimi sayılabilir. Bazı gençler, FKÖ'nün eğitim kamplarına katılmıştır. Ayrıca, Che Guevara'nın etkisi Türkiye'de yürütülmek istenen gerilla hareketi için de önemli bir esin kaynağı olmuştur.

Türkiye'deki öğrenci hareketleri, Avrupa'dakine benzer şekilde, üniversite reformu talebi etrafında şekillenmiştir. 1968'de gerçekleşen boykotlar ve fakülte

[147] Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 52.
[148] Cüneyt Akalın, *age.*, s. 85.
[149] Tarkan Tufan, *age.*, s. 92.

işgalleri, üniversite gençliğinin Avrupa kaynaklı eserleri Türkçeye çevirmesiyle ortaya çıkmıştır.[150]

İşgaller ve boykotlarla başlayan öğrenci hareketleri, ilk başta Fransa'daki eylemlerin bir taklidi olarak görülmüş ve fazla önemsenmemiştir. Ancak haklarını kazanmak konusunda kararlı olan öğrenciler arasında demokratik bir üniversite arzusu giderek güçlenmiştir. Başlangıçta sadece demokratik üniversite talebiyle yola çıkan 68 kuşağı, zamanla siyasallaşarak *Tam bağımsız ve gerçek anlamda demokratik Türkiye* ve *Kahrolsun Amerika* gibi sloganlar kullanmaya başlamıştır. Böylece üniversiteler tamamen siyasetin odağı haline gelmiştir. 1968 yılı sadece sol gençlik hareketleri için değil, sağ kesimdeki gençlerin eylemlerinin de başlangıcı olmuştur. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) gençlere yönelik örgütlenme çalışmaları kısa sürede önemli ilerleme kaydetmiştir. Kendilerini 'ülkücü' olarak tanımlayan gençler, 1966-1972 yılları arasında Ülkü Ocakları ve Genç Ülkücüler Teşkilatı kurulmadan önce, çeşitli dernek ve cemiyetlerde faaliyet göstermişlerdir. Bu örgütlü yapılar arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Gençlik Kolları, Komünizmle Mücadele Derneği, Türk Ocakları, Kuvayı Milliye Derneği, Milliyetçiler Birliği, Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği yer almaktadır.[151]

1960'ların ortalarından itibaren sağcı eylemler, komünizmle mücadele sloganı altında öne çıkmaya başladı. Bu dönemde milliyetçi kesimi temsil eden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, gençlere özel bir önem verdi. 1968 yazından itibaren, gençlerin hem fikren hem de bedenen yetiştirilmesi ve onlara Turancılık ülküsünün kazandırılması amacıyla çeşitli illerde komando kampları açıldı. Parti yöneticileri bu kampları kamuoyuna sadece birer yaz kampı olarak tanıttı. Bu kamplar, Milliyetçi Hareket Partisi Gençlik Kolları, Ülkü Ocakları Birliği ve Genç Ülkücüler Teşkilatı tarafından düzenlenip yönetildi ve hem maddi hem de manevi destek sağlandı.[152]

1960'lı yıllarda öğrenciler arasındaki gruplaşma, sadece iktidar ve muhalefet partileri etrafında değil; aynı zamanda düzen yanlısı (sağ) ve düzen karşıtı (sol) olarak şekillenmiştir. Sosyalistler, parti kurup seçimlere katılmalarıyla (TİP) birlikte, bu partiye bağlı öğrencilerin oluşturduğu Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) aracılığıyla

[150] Ertuğrul Kürkçü, "Hala Bir '68 Kuşağı' Var Mı?", *Cogito*, 14, (1998), s. 161.
[151] Turhan Feyizoğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yay., İstanbul 2005, s. 13.
[152] *Ülkücü Komando Kampları, AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu*, Kaynak Yay., İstanbul 1997, s. 14.

geniş öğrenci kitlelerinin siyasallaşması hız kazanmıştır. 1969'da kurulan Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DEV-GENÇ), dünyadaki öğrenci hareketlerinin Türkiye'de yaygınlaşmasında aktif rol oynamıştır. Ana muhalefet partisi CHP, başlangıçta öğrenci hareketlerine hoşgörülü yaklaşmıştır. Öğrenci hareketi ilk olarak yetersiz eğitim sistemine tepki olarak başlamış olsa da zamanla iç ve dış siyasi gelişmelerin etkisiyle üniversite dışındaki konulara; özellikle Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi alanlara yönelmiştir. Seçim sistemindeki değişiklikler, sosyalist adayların parlamentoya girmesini zorlaştırmış, böylece sosyalist kesimde farklı çizgileri savunan gruplar öne çıkarak, parlamentoya dayanmayan muhalefet anlayışını benimsemişlerdir. Öğrenciler de bu parlamentoya dayanmayan muhalefet anlayışından büyük ölçüde etkilenmiştir. 1970 yılına gelindiğinde ise genel öğrenci hareketinin, özellikle sosyalist eylemlerin ideolojik ve fiili liderliği, devrim için silahlı mücadeleyi savunan Marksist-Leninist grupların kontrolüne geçmiştir.[153]

1965 yılında Demirel hükümeti, Türkiye'nin Batı ile iş birliği yapacağını ancak Batı'nın bir uydusu olmayacağını ilan etti. Ülkede hemen her konu tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde işçi grevlerine asker müdahaleleri artarken, yükseköğrenim gençliği arasında sağ-sol çatışmaları da ortaya çıkmaya başladı. Bu olaylar hızla çoğalarak sosyal barışı tehdit eden boyutlara ulaştı. Kimya Fakültesi öğrencilerinin, ülkedeki ilaç emperyalizmini eleştiren sosyal içerikli bir bildiri yayımlamasıyla başlayan süreç, kısa sürede sağ-sol çatışmasına dönüştü.[154]

20 Mart 1966'da Taksim Meydanı'nda sağ ve sol görüşlüler arasında çatışma yaşandı. Sağcılar hükümetten komünizmle ilgili soruşturma talep ederken, solcular İstanbul'a gelen 6. Filo'ya karşı protesto gösterisi düzenlendi.[155]

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, hükümeti irticanın (gericiliğin) komünizm kadar tehlikeli olduğu konusunda uyardı. Hükümet, komünizme karşı mücadele ilkelerini belirlemek amacıyla İslam dünyasından bazı din adamlarını davet ederken, küçük illerde Atatürk heykellerinin kırılması olayları hızla arttı.[156]Bu dönemde Bülent Ecevit, ortanın solu anlayışıyla halkın karşısına çıkıyordu. Aşırı sola karşı bir engel koyduklarını, eğer Adalet Partisi (AP) de aşırı sağa karşı bir duvar örerse, böylece demokrasinin kalıcı ve sağlam bir zemine oturacağını savunmuştur.

---

[153] Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980),* Cem Yay., İstanbul (b.t.y.), s. 259-260.
[154] *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 587- 589.
[155] Cumhuriyet, 23.03.1966.
[156] Tercüman, 12.04.1966.

Demirel hükümeti, parti içindeki karışıklıkların etkisiyle zor durumda kalırken, Diyarbakır Tıp Fakültesi'ni bombalamaya hazırlananlar iddiasıyla on öğrenci tutuklandı. ODTÜ ve Hacettepe öğrencileri bu tutuklamaları protesto etti ve İstanbul ile Ankara'da gerilim arttı. Üniversite yönetimleri, polisin okullara girmesine karşı çıktı. Sağ-sol çatışmalarında yedi kişi kurşun yarası aldı ve üniversite süresiz kapatıldı. Hükümet, üniversitelerde polis görevlendirme planlarını açıkladı. Toplumsal sorunlar giderek büyürken, basında sağ-sol çatışmalarının kontrol altına alınamaması halinde ordunun müdahalesinin gündeme gelebileceği konuşulmaya başlandı.[157]

Dönemin gençliğin dövizlerine yansıyan yazıları da dikkat çekicidir. Bazı örnekler şu şekildedir:

- Sosyalizme varacağız.
- Bağımsız ve demokratik Türkiye'yi kuracağız.
- Üniversiteler mücadele alanımızdır.
- Üniversite yönetimine katılacağız.
- Gericileri, emperyalist uşaklarını kovacağız.
- Herkes omuz omuza.
- Amerikan emperyalizmini işbirlikçi burjuvaziyi toprak ağalığını yıkacağız.
- Özerk ve demokratik üniversite kuracağız.
- Bilimin halkın emrine vereceğiz.[158]

Dünyadaki 68 Hareketi ve Türkiye'deki harekete makro düzeyde baktığımızda ise şunları görmekteyiz: Öncellikle ABD ve Avrupalı gençlerin başlangıçta savaş karşıtlığı, üniversite talepleri olarak gözükse de arka planda yatan nedenler daha başkadır.Artık Sol fikri gençleri tatmin etmez hale gelmiş Yeni Sol söylemiyle siyasi kaygılardan ziyade daha bireye dönük talepler mevcuttur.Bireyin kolektif olandan kurtarılması gerektiği vurgulanır. Yeni sol fikrinde her yönüyle bir özgürlük vurgusu esastır: siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, cinsel vs. Hippi, Yippi gibi figürlerin bu yıllarda büyük bir ivme kazandığını görmekteyiz. O günün sloganlarında *Aşk savaştan daha iyidir* gibi söylemler vardır. Yeni sol ve karşı kültür iç içedir. Yine Avrupa'da sol kültürün taşıyıcı olan proletaryanın artık değişmesi gerektiği savunulur. Burada gençlerin siyasi kaygılarının daha az olduğunun en büyük ispatlarından biri de hareketin çabuk sönmesidir.

[157] Atam, *age.*, s. 592- 599.
[158] Yılmaz Aysan, *Afişe Çıkmak 1963-1980: Solun Görsel Serüveni*, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 146-147.

Gençlik hareketlerinde propaganda kısmına da değinmek gerekir. Tarık Zafer Tunaya gibi hocalar kitaplarında sol fikri yüceltici beyanlar vermiştir. Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuk kitabında şu minvalde yorumları vardır: Sağ, insanlar arasında eşitliği değil, hiyerarşiyi benimser. Solculuk ise sağın tamamen karşısındadır, bütün insanlar arasında mümkün olduğu kadar eşitliği ve adaleti gerçekleştirmektir. Aynı zamanda talebenin okunması lazım gelen kitapları da hoca şöyle sıralamaktadır:

1. Çin İhtilali- P.C. Fitzgerald
2. Halk Savaşı, Halk Ordusu- VoNguyenGiap
3. Vietnam-Vietnam- Felix Greene
4. İhtilaller ve Darbeler Tarihi- Kültür Dizisi
5. Yeni Çin- Payel Yayınevi
6. İhtilalin Özü- Mao Çe Tung
7. Emperyalizmle Mücadele- Mao Çe Tung
8. Teori ve Pratik- Mao Çe Tung
9. Çin Kurtuluş Savaşı- Mao Çe Tung
10. Mao'nun Kültür İhtilali- E.Yayınları
11. Vietkonk Çeteleri Arasında- May Yayınları
12. Pekin/Moskova Çatışması- Sosyalizm Yayınları
13. Vietnam'da Savaş ve Zulüm- Sol Yayınları

Beraberinde Lenin, Stalin, Castro, Guevera gibi beynelmilel kişilerin eserleri talebelere tavsiye edilmektedir.[159]

Türkiye'deki 68 hareketi sosyal kaygılardan çok siyasi temellidir. Rejim değişikliğine kadar iş götürülmüştür. Türkiye'de öğrenci- işçi birlikteliğini ilk defa görmektedir. Tabi bu birlikteliğin ne kadar başarıya ulaştığı bir sorunsal olarak karşımızda durmaktadır.

3.2.1.68 Kuşağı

1968 yılı, eşitlik ve özgürlük mücadelesinin simgesi haline gelmiştir. Dünya tarihinde bu tür olaylar, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü değişimlere yol açar. Bazıları üretim ilişkilerini doğrudan değiştirmese de, siyasal görüşleri, ideolojileri ve kültürel yaşamı etkileyerek yeni gelişmelerin önünü açar ve hızlandırır. 1968 öğrenci hareketleri ve bu dönemi temsil eden 68 kuşağı, bu özelliklerin

[159] İlhan Darendelioğlu, *Pazarlar Kanlı İdi-Türkiye'de ve Rusya'da İki İhtilal Provası*, Orkun Yay., İstanbul 1977, s. 97.

yoğun yaşandığı önemli bir dönem olarak kayda geçmiştir. Türkiye'deki 68 kuşağı, Avrupa'dakilerden farklı olarak, Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün mirasını rehber almıştır. Bu nedenle gençlik hareketlerinin talepleri ve sloganları Batı'daki hareketlerden belirgin biçimde ayrılır.

1968 olayları, klasik Marksist politikadan belirgin bir ayrışmayı temsil ederken, Yeni Sol'un yalnızca kapitalist sisteme değil, aynı zamanda merkeziyetçi sosyalist yapılarla otoriter rejimlere karşı da eleştirel bir duruş geliştirmesini mümkün kıldı.[160]

68 gençlik hareketi, Amerika'da 1965 yılında siyahîlerin sivil haklar mücadelesiyle başlayıp 1970'lere kadar devam eden bir süreci ifade eder. Kısa sürede Avrupa'da da yaygınlaşan bu hareket, özellikle Vietnam Savaşı'nın etkisiyle dünya genelinde farklı bölgelere ulaştı. Olayların yarattığı değişim ve etkileşim hızla diğer coğrafyalara yayıldı. Ancak Türkiye'deki gençlik hareketleri, Avrupa'dakinden farklı olarak özgün talepler ve sloganlar taşımaktadır. 1968 olayları, 1960 öncesi olaylardan farklı olarak, düzeni korumaktan çok düzeni eleştirme ve ona karşı başkaldırı niteliği taşıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mitinglerde Hatay ve Kıbrıs meseleleri gibi konularla siyasal rejim desteklenirken, 1960 sonrasında yaşanan gelişmelerle devlet düzenindeki aksaklıklar ve özellikle Atatürkçülükteki sapmalara karşı güçlü bir mücadele başlamıştır. Genç kuşak, Küba ve Vietnam'daki mücadelelerden ilham alırken, Türkiye'deki 68 kuşağı Bağımsız Üniversite, Bağımsız Türkiye, Atatürk Yolu ve Atatürkçülük Yolunda Mücadele gibi özgün sloganlarıyla diğer ülkelerdeki gençlik hareketlerinden ayrılmıştır.[161]

Gençlik, Atatürk'ün emri doğrultusunda emanete sahip çıkarak, her durumda laik cumhuriyetin savunucusu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu görevini sürdürürken, iktidar gençlik eylemlerini muhalefetin kışkırtması olarak görüp gençleri karşısına aldığını düşünürken, muhalefet ise gençlik hareketinden fayda sağlamıştır. Ancak ne iktidar ne de muhalefet, bu durumun derinliğini ve köklü tehlikesini tam olarak anlayamamıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen gençlik, Atatürkçülükten asla vazgeçmemiştir. 1950'den sonra artan 'dini ve gerici' hareketlerle birlikte iktidarın Atatürkçülükten uzaklaşması hızlanırken, gençliğin mücadelesi de aynı hızla güçlenmiştir. Atatürkçülüğün tüm yönlerini benimseyen ve bu yolda ilerlemeyi savunan gençlik için tek doğru yol Atatürkçülük yolu olmuştur. Gençlerin dile getirdiği bu yol

[160] Geoff Eley, *1968 and the New Left: Beyond Student Rebellion*, New York (NY), 2002, s. 53.
[161] Feryat Bulut, "68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı", *ÇTTAD*, XI/23, (2011), s. 123-138.

büyük yankı uyandırmış, gençlik bu konuda büyük kararlılık ve azim göstermiştir. Devrimlerin ve ilkelerin koruyucusu olduklarını, bu uğurda hiçbir şeyden korkmadıklarını açıkça ifade etmişlerdir.[162]

Yeni Sol'un düşüncesinde ortaya konan bireysel ve kolektif özgürleştirmenin, toplumsal ve kültürel eleştirinin, kültürel ve toplumsal devrimin iç içe geçmesi 68 Hareketi'nin iç gerilimini oluşturur. Yeni Sol'un serbest hareket eden entelektüellerinin geleneksel sola karşı çıktığı yeni bilişsel yönelim, ideal biçimde iyice hassaslaşmış şu beş noktada tanımlanabilir:

1. Marksist teori yeniden yorumlanmalıdır. Yeni Sol, Marks'ın ilk yazılarını kullanarak öncellikle sömürünün değil, yabancılaşmanın yönünü vurgular.
2. Sosyalist toplumsal düzenin yeni bir taslağı çizilmelidir. Sosyalizm, Yeni sol'un inancına göre siyasal ve toplumsal devrimde, iktidarın ele geçirilmesinde ve üretim araçlarının kamulaştırılmasında sona eremez, aksine insanların yaşam dünyasında, boş zamanlarında, aile içinde bireyin cinsel ve sosyal ilişkilerinde yabancılaşmasını ortadan kaldırmalıdır.
3. Yeni bir dönüşüm stratejisi belirlenmelidir. Birey kolektife teslim olmaktan kurtarılmalıdır. Kültürel alandaki değişiklikler, aynı şekilde ön şartlar, sosyal ve politik dönüşümden önce gelmelidir.
4. Yeni bir organizasyon konsepti geliştirilmelidir. Slogan organizasyon değil, eylemdir. Sol kendisini bir parti olarak değil, bir hareket olarak görür.
5. Toplumsal değişimin taşıyıcısı yeniden tanımlanmalıdır. Proletarya artık toplumsal ve kültürel değişimin tek taşıyıcısı olarak görülemez.[163]

Dünyadaki 68 Hareketi sadece bir savaş karşıtlığından ortaya çıkmamıştır. Gençlik ideolojik bir arayışa düşmüştür. Var olan durumlar gençliği tatmin edemez hale gelmiştir.68 Kuşağı da siyasi duruşunu, eylem felsefesini bu yeni söylemlerden alarak inşa etmiştir. Gençliği anlamak için evvela anlam yüklediği şeyleri irdelemek de fayda vardır.

68 eylemleri öncelikle antiemperyalist bir karakter taşımaktadır. 1960'lı yıllarda dünyada yaygın olan özgürlük hareketlerinden ve savaş karşıtı dalgalardan etkilenmiştir. Türkiye'de ise 68 hareketi, özellikle sol görüşlü gençlerin oluşturduğu bir akım olarak bilinmektedir. Bizde 68 hareketi esasen öğrenci hakları için verilen mücadele olarak ortaya çıkmıştır. Gençlik eylemleri ilk olarak boykotlarla başlamıştır ve bu boykotlar tamamen üniversite içindeki sorunlara odaklanmıştır. Bu sorunların

[162] Erdem Baykal, "Türk Gençliği Kimden Yanadır?", *Yön Dergisi*, 12 Kasım 1965.
[163] Ingrid Gilcher-Holtey, *age.*, s. 18-19.

başında kitap teminindeki zorluklar, öğretim üyelerinin tam gün çalışma zorunluluğu, özel okulların durumu, öğrenci yurtlarının artırılması ve kredi imkanları, sözlü sınavların kaldırılması, yemek kalitesinin iyileştirilmesi, burs ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, üniversite yönetimine öğrencilerin de katılması ve ders notlarının çoğaltılarak kitap şeklinde dağıtılması gibi konular gelmektedir.

Türkiye'nin uğradığı tahribat yıkıcıdır ve muhtemelen kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Sağ siyasal güçler yalnızca iktidarı ele geçirmekle yetinmediler, aynı zamanda devleti sistematik biçimde yağmaladılar. Bürokratik kadrolar partizanca biçimde dağıtıldı; ekonomi ise, büyük ölçüde sorumsuz dış borçlanmalarla finanse edilen yapay bir büyüme üzerinden şişirildi. Bu resmî yağmanın en büyük kazananları ise, Bozkurt Komandoları ile devlet koruması ve resmî pozisyonlar elde eden 'faşist' gruplar oldu. Bu süreç, sol ile aşırı sağ arasında keskin bir şiddet kutuplaşmasına yol açtı. Bu ortamda Ecevit ise, muhalefet konumunda pasif ve etkisiz kaldı. O dönemde yaptığı hata ilk bakışta anlaşılmaz görünse de, bugün daha net bir biçimde değerlendirilebilir: Ecevit'in en büyük yanlışı o dönemde ve sonrasında Türkiye'nin artık bir kurtarıcıya ihtiyaç duymadığı bir siyasi evrede, tüm yükü kendi üzerine alması ve kolektif bir liderlik mekanizması oluşturmaktan kaçınmasıdır. Eğer o dönemde, işçi sınıfının militan potansiyelini örgütlü biçimde harekete geçirebilecek bir siyasal liderlik ortaya çıkabilseydi, ülke muhtemelen takip eden on yıllık şiddet ve siyasi terör sarmalından korunabilirdi. Ne var ki, 'faşist' grupların özellikle eğitim sistemi, yerel yönetimler ve silahlı kuvvetler içine sistemli biçimde yerleşmesi, solun konumunu büyük ölçüde savunmacı ama kaçınılmaz olarak çatışmacı bir silahlı mücadele hattına itti. Bu tür baskı ortamında, sol hareketlerin Che Guevara'nın geliştirdiği 'fokocu' (focoist) stratejinin mirasını terk etmeleri ya da yeni bir siyasal yönelime girmeleri mümkün olmadı.[164]

1960'ların başlarından itibaren Türkiye'de yaşanan toplumsal ve siyasal değişimler, üniversite gençliğinin ideolojik çeşitlenmesine ve politikleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özellikle 1965 sonrası, öğrenciler arasında politik bilinç hızla yükselmiş, gençlik hareketleri daha önce görülmemiş bir radikallik kazanmıştır. Öğrenciler sosyalist, sosyal demokrat, milliyetçi ve İslamcı düşünce akımlarının etkisi altında şekillenmiştir. Sosyalist düşünceler, özellikle işçi sınıfı mücadelesi, eşitlik ve anti-emperyalist söylemlerle gençler arasında büyük ilgi görmüştür. Marksist-Leninist

[164]Ahmet Samim, "The Tragedy of the Turkish Left", *New Left Review*, 126, (Mart–Nisan 1981), s. 75-76.

ve Maoist gibi farklı sol akımlar üniversite ortamlarında boy göstermiştir. Sosyal demokrat görüşler ise, daha reformist bir perspektiften toplumsal değişimi savunarak geniş kitlelere ulaşmaya çalışmıştır. Milliyetçi akımlar, özellikle devletçi ve kültürel kimlik vurgusuyla bazı öğrenci gruplarında etkili olurken; İslamcı hareketler de bu dönemde modernleşme ve Batılılaşma eleştirileri çerçevesinde alternatif bir kimlik ve siyaset biçimi olarak yükselmiştir. Bu farklı düşünce akımları, öğrenciler arasında ideolojik rekabet ve çatışmalara yol açmış; üniversiteler birer mücadele alanına dönüşmüştür. Bu süreç aynı zamanda Türkiye'nin genel siyasal atmosferi ve küresel soğuk savaş dinamikleriyle de paralellik taşımaktadır. Gençlik hareketleri, sadece toplumsal eşitsizliklere ve otoriter yapıya karşı değil, aynı zamanda kapitalizm, bürokratik sosyalizm ve kültürel otoriterlik gibi çeşitli karşıtlıklara da meydan okumuştur.

Sonuç olarak, 1960'ların üniversite gençliği, sadece bir politikleşme sürecini değil, aynı zamanda Türkiye'nin siyasal, kültürel ve sosyal dönüşümünün de önemli bir parçası olmuştur. Bu dönemin öğrenci hareketleri, ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak toplumsal ve siyasal çatışmaların temel zeminini hazırlamıştır.

Tablo 4.1. 1960-1971 Yılları Arasında Üniversite Öğrencilerinin Sayısı

YIL	ÖĞRENCİ SAYISI
1960-1961	44.461
1962-1963	46.561
1963-1964	48.654
1964-1965	52.768
1965-1966	55.583
1966-1967	60.023
1968-1969	63.235
1969-1970	67.764

Kaynak: M. J. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar: 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, çev. E. Baykal, 1. basım, Ankara 1978, s. 46.

3.2.2.78 Kuşağı

1970'ler, siyasal ve toplumsal anlamda önemli bir dönüşüm dönemidir. O yıllarda Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 35,6 milyondu ve kentleşme ile köyden kente göç hız kazanmıştır. 1965-1970 arasında kent nüfusu altı kat artarken, İstanbul'un nüfusu da yaklaşık dört milyona ulaşmıştır.[165]

Çağlar Keyder'e göre 1970'ler, toplumsal bunalımın yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu yıllarda sınıflar arasındaki farklar hızla büyümüş, kırsaldan kente göç edenler iş bulma konusunda zorluklar yaşamış ve marjinalleşmiştir. Ayrıca ekonomik sorunlar derinleşerek toplumsal çelişkileri keskinleştirmiştir.[166]

78 kuşağını şekillendiren gençler açısından bakıldığında, ortaya çıkan tarihsel ve toplumsal ortamın oldukça sert ve çalkantılı olduğu görülür. Bu kuşağın oluşumunda belirleyici olan olaylar arasında 12 Mart Muhtırası ve ardından tutuklananların siyasi af ile serbest bırakılması dönemi yer alır. Ayrıca 1974'ten itibaren silahlı mücadele hareketlerinin başlaması ve 1980 darbesine kadar devam eden süreç, 78 kuşağının tarihsel ve sosyal koşullarını belirlemiştir.

1974 sonrasında işçi ve gençlik eylemleri hız kazandı. Vehbi Ersan, bu dönemi yeniden kuruluş olarak tanımlayarak şöyle anlatır: Üniversite öğrencileri ilk olarak 1973 Aralık'ında İYÖKD'yi kurdu ve ardından birçok şehirde benzer dernekler kurularak üye sayıları hızla arttı. DİSK, yeni sendikaların katılımıyla yüz binlerce işçiyi bünyesine kattı ve Milliyetçi Cephe hükümetlerine karşı sol muhalefetin öncüsü haline geldi. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kapatıldıktan sonra 12 Mart döneminde ara verilen öğretmen hareketi, TÖB-DER adı altında yeniden canlandı. Bu süreçte örgütlenme ve hak arama mücadeleleri toplumun tüm kesimlerine yayıldı.[167]1970'lerde Türkiye sol hareketinin iki ana yapısı, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Türkiye Komünist Partisi (TKP) olarak öne çıkmıştır.

78 kuşağı, kendilerini önceki kuşağın devamı olarak görür. Bazı kaynaklarda yitik kuşak olarak tanımlanan bu grup, sağ-sol çatışmalarının yoğunlaştığı, şiddetin arttığı ve devletin sol hareketlere karşı sert müdahalelerinin belirginleştiği zor bir dönemde ortaya çıkmıştır.

---

[165] Demet Lüküslü, *Türkiye'de Gençlik Miti*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 53
[166] Çağlar Keyder, "İktisadi gelişme ve Bunalım: 1950-1980"*, Geçiş Sürecinde Türkiye*, drl. I. Schick ve A. Tonak, Belge Yay., İstanbul 1990, s. 321-322.
[167] Vehbi Ersan*, 1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 68.

Tablo 4.2. 1970-1980 Yılları Arasındaki Anarşik Olaylarda Hayatını Kaybedenlerin Sayısı

YILLAR	ÖLÜ SAYISI	ARTIŞ YÜZDESİ
1969	9	-
1970	19	111
1971	22	15
1972	22	0
1973	15	-32
1974	27	80
1975	37	37
1976	108	191
1977	315	191
1978	1095	248
1979	1362	24
1980	2206	62

Kaynak: R. Keleş ve A. Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s. 35- 65.

Tablo 4.3. Dönemin Üniversiteleri

	İL	ÜNİVERSİTENİN ADI	Kuruluş Kanununun Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi ve Kanun Numarası	KURULUŞ YILI
1	İstanbul	İstanbul	06/06/1933-2252	1933
2	İstanbul	İstanbul Teknik	20/07/1944-4919	1944
3	Ankara	Ankara	18/06/1946-4936	1946
4	İzmir	Ege	27/05/1955-6595	1955
5	Trabzon	Karadeniz Teknik	27/05/1955-6594	1955
6	Ankara	Orta Doğu Teknik	04/06/1959-7307	1956
7	Erzurum	Atatürk	07/06/1957-6990	1957
8	Ankara	Hacettepe	08/07/1967-892	1967
9	İstanbul	Boğaziçi	12/09/1971-1487	1971
10	Adana	Çukurova	30/11/1973-1786	1973
11	Diyarbakır	Dicle	30/11/1973-1785	1973
12	Eskişehir	Anadolu	30/11/1973-1787	1973
13	Sivas	Cumhuriyet	09/02/1974-1788	1974
14	Bursa	Uludağ	11/04/1975-1873	1975
15	Elazığ	Fırat	11/04/1975-1873	1975
16	Konya	Selçuk	11/04/1975-1873	1975
17	Malatya	İnönü	03/04/1975-1872	1975
18	Samsun	Ondokuz Mayıs	11/04/1975-1873	1975
19	Kayseri	Erciyes	18/11/1978-2175	1978
20	Ankara	Gazi	20/07/1982-41 KHK	1982

Kaynak: Durmuş Günay ve Aslı Günay, "1933'ten Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, I/1, (2011), s. 3.

IV. BÖLÜM

ÖĞRENCİLERİ ETKİLEYEN HAREKETLER VE ÖRGÜTLENMELER

1960 Darbesi'nden sonra kabul edilen yeni anayasa beraberinde özgürlükleri de getirdi. Gelen bu liberal tavır siyasi görüş çeşitliliğini arttırarak gençliği etkisi altına almaya başladı. Aynı zamanda bu yıllarda dünyada esen 68' rüzgârı da siyasi atmosferi etkileyen başka bir gerekçedir. Öğrencilerin politize olmasında en önemli faktörlerden biri de kuşkusuz yüksek öğrenim öğrenci sayılarındaki artıştır. Türkiye, okuyan, düşünen, sorgulayan, merak eden ve talep eden bir gençlikle artık karşı karşıya kalmıştır. Beraberinde gelişen siyasi görüş çeşitliliği, basın-yayın unsurlarındaki artış öğrenci gençliğinin hizipleşmesinde diğer önemli unsurlar arasındadır. Sağ-Sol olarak gruplaşacak olan gençlerin zihinlerine etki eden akımlara aşağıda değinilecektir. Çalışmanın daha anlamlı hale gelmesi açısından bu izahlar gerekmektedir.

1960-1980 döneminde yaşanan öğrenci olaylarını anlatmadan önce, bu dönemde faaliyet gösteren örgütlenmelere değinmek gerekir. Örgütler legal ve illegal olarak yapılanma göstermiştir. Olayları anlamak ve daha isabetli yorumlar yapabilmek adına bu başlığı oluşturma zarureti doğmuştur. Çünkü bu dönemde yaşanan hareketliliğin büyük bir kısmını, öğrencilerin de içinde yer aldığı bu yapılar oluşturmuştur. Bu örgütlenmeler ise sol ve sağ olmak üzere iki ana gruba ayrılarak incelenecektir.

4.1.Sol Siyasi Hareketler ve Yapılar

Sol kavramı, sol görüşlüler için eşitlik, adalet ve kardeşlik gibi değerlerle özdeşleşir. Politik terim olarak sol, daha özgürlükçü, liberal ve radikal siyasi grupları tanımlar. Toplumdaki dışlanmış, ezilen ve mağdur kesimlerden güç alan, reform yanlısı politikalar izleyen ve yönetime daha geniş katılım talep eden parti ve hareketleri ifade etmek için kullanılır.[168] Kavramın kökenine indiğimizde, Fransız İhtilali sonrasında kurulan parlamento dönemine rastlarız. İlk kez 1789'da Fransız İhtilali'nin getirdiği Kurucu Meclis'te Millet Dostları adı verilen bir grubun sol tarafta oturmasıyla bu terim

[168] B. P. Singh, *A Dictionary of Modern Politics and Politicial Sociology*, Mittal Publications, Delhi 1987, s. 155.

kullanılmaya başlamıştır.[169] Kalkınma ve tam bağımsızlık gibi solun doğrudan ilgilendiği konulara, sonradan 1964 Kıbrıs Krizi ve Johnson Mektubu gibi olaylar da eklenmiştir. Sol söylem, ülke meselelerine duyarlı aydınlar ve bürokratik elitler arasında gelişebilecek uygun bir zemin bulmuştur.

27 Mayıs öncesi dönemde Türkiye Komünist Partisi (TKP), 1951-1952 yıllarındaki tutuklamalarla ağır bir darbe almıştır. Bu tarihten sonra parti, 1960'a kadar sürecek sessiz bir döneme girmiştir ve herhangi bir siyasi faaliyette bulunmamıştır. Ancak TKP ile dolaylı bağlantılı sayılabilecek Vatan Partisi gibi girişimler de gözden kaçırılmamalıdır. 1954'te kurulan Vatan Partisi, Dr. Hikmet Kıvılcımlı tarafından yönetilmiştir. Böyle bir partinin, 1950'li yılların baskı dönemlerinden sağ çıkıp, 27 Mayıs 1960 sabahı hala faaliyet gösterebilen partiler arasında olması dikkat çekici bir durumdur.[170]Dönemin sosyalistleri, eşitlik ilkesine büyük önem vermiştir. Genel oy hakkı, ifade özgürlüğü ve halkın kamusal ile ekonomik kurumların işleyişine katılımı için mevcut iktidarlara karşı kararlı ve sert bir mücadele yürütmüşlerdir.[171]

1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi ve Yön dergisi, Türkiye'deki sol hareketler açısından büyük önem taşımaktadır. Milli Demokratik Devrim Hareketi de bu iki mecra ile birlikte solun yönünü belirlemiş ve öğrenci hareketleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Öte yandan, sağın tanımı ilk bakışta sosyal değişimlere direnç gösterip geleneksel değerleri savunmak olarak görünse de, bu tanımı yapmak oldukça zordur. Özellikle 1970'li yıllarda ortaya çıkan yeni sağ kavramına değinmek, çalıştığımız dönemi daha doğru anlamak açısından faydalı olacaktır.

1940'ların sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar entelektüel dünyada etkili olan kolektivist anlayışlara karşı gelişen 'yeni sağ' hareket, bu kolektivizme tepki olarak ortaya çıkmıştır ve hem muhafazakâr hem de liberal eleştirileri kapsayan geniş bir anlam taşır. Muhafazakâr yeni sağ, serbest piyasa ekonomisini ve ekonomik özgürlüklerin artırılmasını savunurken, toplumsal hayatta da otoritenin yeniden tesis edilmesini hedeflemiştir. Thatcher'in uygulamaları da gösteriyor ki, muhafazakâr yeni sağın asıl kaygısı mevcut sosyal yapının korunmasıdır.[172]Ferruh Bozbeyli'nin ifadesine göre, sağ hareket gericiler ya da yobazlar topluluğu değildir. Aksine, solun tüm

[169] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952, s. 39.
[170] Savaş Açıkkaya, *Solun Türk Devrimiyle İmtihanı*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 56, 64.
[171] Robert Michels, *Siyasi Partiler: Modern Demokraside Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi*, çev. İmre Sipahi, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2021, s. 16.
[172] Ahmet Helvacı vd., "Muhafazakâr Partinin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yeni Sağ", *Liberal Düşünce*, III/9, (1998), s. 111.

propaganda, aşağılama, yalan, komünizmin sahte vaatleri ve tehditlerine rağmen yılmamış ve korkmamıştır. Bu hareket, manevi değerlerine, sahip olduğu hak ve özgürlüklere, inanç ve imanına bağlıdır. En az eğitimli bireyleri bile, kendini çok bilgili sanan solculara göre daha mantıklı, ileri görüşlü ve sağduyulu olan Türk çoğunluğunu temsil eden milli güç birliği ve halk hareketidir.[173]

1960'lı yıllardan itibaren milliyetçi ve İslâmcı görüşler örgütlenip faaliyet göstermeye başlamıştır. İslamcılık fikri 1950'lerde DP iktidarında kendine yer bulurken darbe sonrasında ise Adalet Partisi bu hareketin savunuculuğunu yapmıştır. İslamcılık daha sonra siyasette 'millî görüş' olarak ifade edilmiştir. Temsilcileri 1970'te Milli Nizam Partisi yapılanmasında varlık göstermişlerdir.

1958'te Osman Bölükbaşı tarafından kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi milliyetçi ya da diğer ifadeyle ülkücü hareketin başlangıç noktası olmuştur diyebiliriz. Daha sonra bu partinin devamı niteliğinde olan, Alparslan Türkeş tarafından kurulan Milliyetçi Hareket Partisi ülkücü cenahın temsilcisi olmuştur. Bu iki akımı ortak payda da buluşturan durum ise iki fikrin de anti-komünist tavır içerisinde olmasıdır.

4.1.1.Türkiye İşçi Partisi (TİP)

Cumhuriyetin ilanından sonra ekonomik yapıyı güçlendirmeye yönelik alınan kararlar ve bu kararların hayata geçirilmesiyle birlikte, ülkede sanayi ve ticaretle uğraşan kesim gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1950'li yıllarda izlenen ekonomi politikaları, bu kesimin daha da güç kazanmasına neden olmuştur. Buna karşılık olarak, ülkedeki işçi sayısı da artmış; işçiler, daha iyi çalışma şartlarına kavuşmak ve kazanılmış haklarını koruyabilmek amacıyla örgütlenmeye yönelmişlerdir.[174]

13 Şubat 1961'de, ağırlıklı olarak İstanbul'da ve özel sektörde örgütlenmiş sendikaların önde gelen yöneticileri tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. Partinin kurucu kadrosu, tüzükte belirtilen sıra ve unvanlarıyla şu isimlerden oluşuyordu:

- Kemal Türkler *(Maden işçisi – Sendikacı)*
- Avni Erakalın *(Tekstil işçisi – Sendikacı)*

[173] Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ,*Dergâh Yay., İstanbul1976, s. 48.
[174] 10 Şubat 1959 tarihinde toplanan Demokrat İşçi Partisi Genel Kongresi'ne takdim edilen rapor için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 741.

- Şaban Yıldız *(Tekstil işçisi – Sendikacı)*
- İbrahim Güzelce *(Matbaa işçisi – Sendikacı)*
- Rıza Kuas *(Lastik işçisi – Sendikacı)*
- Kemal Nebioğlu *(Garson – Sendikacı)*
- Hüseyin Uslubaş *(Tütün işçisi – Sendikacı)*
- Salih Özkarabay *(Matbaa işçisi – Sendikacı)*
- İbrahim Denizcier *(Nakliyat işçisi – Sendikacı)*
- Adnan Arkın (Şoför)

Bu kurucuların ortak özelliği, doğrudan işçi sınıfından gelmeleri ve sendikal mücadelenin içinden çıkmalarıdır. TİP, Türkiye'de işçilerin kendi siyasal temsilini oluşturma yönünde atılmış önemli bir adım olmuştur.[175]

Nihat Sargın'a göre, Türkiye işçi sınıfı tarihinde ilk kez tabandan tavana doğru bir hareket gerçekleşmiş ve işçiler doğrudan kendi iradeleriyle kendi partilerini kurmuşlardır. Bu durum, işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütlenmesi açısından bir ilk niteliği taşımaktadır. Sargın'a göre bu durum sadece parti kurmakla da sınırlı kalmamış, bir yıl sonra sıkıyönetim mahkemesinde komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle mahkûm olmuş olan bir sol aydını, Mehmet Ali Aybar'ı partinin başına getirerek, işçiler bu büyük adımlarını daha da anlamlı hale getirmişlerdir. Böylece hem siyasi bir duruş sergilemişler hem de aydınlarla işçi sınıfı arasında bir köprü kurmuşlardır.[176]Her ne kadar adında işçi kelimesi geçse de Türkiye İşçi Partisi (TİP), ilk tüzüğü ve programıyla gerçek anlamda bir işçi sınıfı partisi olma özelliği taşımamıştır. Hatta, emekçi kesimleri temsil eden bir kitle partisi niteliği bile başlangıçta mevcut değildir. Parti kurucularının teorik donanım açısından yetersiz olmaları ve sosyalist aydınlara karşı mesafeli, hatta kapalı bir tutum sergilemeleri, TİP'in ilk döneminde sosyal demokrat bir çizgiye dahi ulaşmasını engellemiştir. Bu durum, partinin ideolojik gelişiminde başlangıçta ciddi bir sınırlılık oluşturmuştur.[177]

Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) göre, Türkiye burjuva karakterli millî demokratik devrim sürecini tamamlamış bir ülkedir. Bu sürecin temel evreleri; burjuvazinin öncülüğünde yürütülen Millî Mücadele, rejim değişikliğiyle birlikte başlayan Cumhuriyet'in ilanı, Atatürk devrimleri, çok partili hayata geçiş ve 27 Mayıs 1960 sonrası yapılan anayasal ve kurumsal düzenlemelerle şekillenmiştir. TİP'e göre bu

[175] *TİP Tüzüğü 1965*, (b.y.y.) 1965, s. 76-194.
[176] Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar 1961/1971 Anılar-Belgeler*, C. I, Felis Yayınevi, Ankara (b.t.y.), s. 65-67.
[177]Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa TİP 1961-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul (b.t.y.), s. 78, 105, 106.

devrim, her ne kadar feodal yapının tüm izlerini silememiş ve yabancı sermayeye alan açmak durumunda kalmış olsa da temel olarak başarıya ulaşmıştır.

Bu bağlamda, TİP'in ideolojik çizgisine göre Türkiye'de artık ‘aşamalı devrim’ modeli uygulanamaz. Çünkü bu model, işçi sınıfının yeterince gelişmediği ve bir işçi partisinin bulunmadığı toplumlar için geçerlidir. Oysa Türkiye'de işçi sınıfı artık sahnededir ve bu sınıfın doğrudan öncülüğünde sosyalist bir dönüşüm hedeflenmelidir.[178]

Mehmet Ali Aybar, Türkiye’de yürütülmesi gereken anti-emperyalist mücadeleyi İkinci Kurtuluş Savaşı olarak nitelendirir. Ona göre İkinci Millî Kurtuluş savaşı ile sosyalizm mücadelesi bir madalyonun iki yüzü gibi gibidir. Birinci kurtuluş savaşına sosyalist bir karakter verilmediği için ikinci bir kurtuluş savaşına ihtiyaç doğmuştur. Anti-emperyalist mücadelede millî cepheyi olabildiğince genişletme kaygısı, sosyalist karakterin ihmal edilmesine yol açarsa zafere ulaşmak mümkün olmayacaktır. Türkiye’de mevcut bulunduğu varsayılan millî burjuvazinin veya ara tabakaların öncülüğünde yürütülecek bir kurtuluş mücadelesinin sonunda, tıpkı geçmişte olduğu gibi emekçilerin çıkarlarına aykırı bir düzen kurulma olasılığı çok yüksektir.[179]

1960’lı yılların sonuna doğru yükselen gençlik hareketi,1968-1970 zaman aralığında zirve noktasına ulaştı. Bu hareketin başını çeken genç üniversite öğrencileri az sayıda istisna dışında birkaç yıl öncesinde Türkiye İşçi Parti’sine üye olmuşlar, partinin içinde yetişmişlerdi. 1960’lı yıllar Türkiye’de bütün toplumsal kesimlerin hareketlenmesine sahne olmuştur. Düzene karşı bu kitlesel başkaldırı kısa süre içinde TİP’in sınırlarının ötesine geçti. TİP tarihimizde üstlendiği muazzam fonksiyona karşın genel bir demokratikleşme hareketidir. 1965 seçimlerinde elde edilen başarı %3’e yakın oy oranı ve on beş sosyalist milletvekilinin ülke gündeminde ağırlık kazanmasıyla somutluk kazandı. Aslında mütevazı görünen bu sayıların bir başlangıç olduğu hissedilmekte; işçi sınıfının, yoksul köylülerin, aydınların, gençliğin yeni bir yola girdiği anlaşılmaktadır. TİP’te sosyalist fikirlerle tanışan, kendini eğitmeye çalışan gençlik de dünyadaki gelişmeleri heyecanla inceliyor, devrimi, devrimin nasıl gerçekleşeceğini tartışıyordu, Türkiye’nin sola açıldığı bu yıllarda, gençliğin en ön safha doğru hamle yapması, normal ve kaçınılmaz bir gelişme oldu. Başta gençlik

[178] Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yay, 1. basım, İstanbul 1968, s. 271-273.
[179] Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm-Seçmeler: 1945-1967*, 1. basım, Gerçek Yay., İstanbul 1968, s. 465- 506.

olmak üzere toplum hareketlenirken TİP yönetimi seçim başarısının giderek büyümesinden öteye geçen bir perspektif geliştiremedi.[180]

Türkiye İşçi Partisi'ni genel olarak değerlendirdiğimizde, hedef kitlesi işçi sınıfı olduğundan öğrencilerle gereken bağı kuramamış ve gençliğin dinamizminden yararlanamamıştır.

4.1.2.Yön-Devrim Hareketi

Yön dergisi, her ne kadar 20 Aralık 1961 tarihinde yayımlanmaya başlamış olsa da fikri temelleri 27 Mayıs 1960 darbesinden önceye dayanmaktadır. Kendini bir haftalık fikir ve sanat gazetesi olarak tanımlayan dergi, Türkiye'nin içinde bulunduğu belirsizlik ortamına bir yön verme amacı taşımaktadır. Derginin isim babası Mümtaz Soysal, Yön adının, yönsüzlük içinde bocalayan Türkiye'ye doğru bir istikamet gösterme iddiasını yansıttığını ve bu nedenle hem anlam hem de kısalık bakımından uygun bulunduğunu ifade etmiştir. Derginin çıkartılması fikrini ortaya atan ve bu projeyi hayata geçiren kişi Doğan Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu aynı zamanda derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olarak görev yapmıştır. Yön'ün ilk finansman desteği ise Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından sağlanmıştır.[181] Yön gerek yayımlayanlar ve kurucuları gerekse hitap ettiği kitle açısından tam anlamıyla bir aydın-entelektüel dergisidir.

Yön dergisi, 20 Aralık 1961'de yayın hayatına başlamış ve Mümtaz Soysal'ın kaleme aldığı bir bildiriyle temel görüşlerini ortaya koymuştur. Bu bildiride savunulan görüşlere göre, Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmesi ve demokratik rejimin sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi, ancak milli üretimin artırılmasıyla mümkün olacaktır. Atatürk devrimlerinin asıl hedefi olan kalkınma, ekonomik temellerle desteklenmelidir. Bildiride, topluma yön verebilecek öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, girişimci ve yöneticilerin ortak bir kalkınma felsefesi etrafında birleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, ülkenin tüm kaynaklarının seferber edilerek yatırımların hızlandırılması, ekonomik hayatın planlı bir şekilde düzenlenmesi ve sosyal adaletin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu hedeflerin gerçekleşebilmesi için ise bilinçli ve yönlendirici bir devlet müdahalesine dayanan yeni

[180] Rıdvan Akar, *age.*, s. 71.
[181] Gökhan Atılgan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, 1. basım, Yordam Yay., İstanbul 2008, s. 240.

bir devletçilik anlayışı savunulmaktadır. Yön dergisi, bu görüşleriyle özellikle 1960'lı yıllarda sol Kemalist düşüncenin etkili bir yayın organı olmuş ve Türkiye'de planlı kalkınma fikrinin savunucularından biri haline gelmiştir.[182]

Yön dergisi, siyasal sorunların ekonomik temellerden kaynaklandığı görüşüyle hareket etmiştir. Ancak bildiride Marksizm'e veya Marksist teorisyenlere doğrudan bir atıf bulunmamaktadır ve sınıf çatışmalarına değinilmemektedir. Bu hareket, sosyal adaletin sağlanması, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması ve Batı standartlarında parlamenter demokrasinin kurulması amacıyla kalkınma ideolojisi etrafında şekillenen modern devletçilik anlayışını savunmuştur. Yön, genel olarak ulusal-sol bir çizgide yer almakta olup, birçok yazar tarafından da Kadro dergisiyle paralellik gösterdiği belirtilmektedir.

Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimini destekleyen yayınlar yaptığı gerekçesiyle, Yön dergisi 21 Mayıs 1963'te Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından on dört ay süreyle kapatılmış ve bu nedenle yayın hayatına ara vermek zorunda kalmıştır. Dergi, daha sonra 30 Haziran 1967 tarihinde tamamen yayınını sona erdirmiştir.[183]

Yön dergisi, Türkiye'nin sol yayıncılık tarihindeki en önemli platformlardan biri olmuştur. Solcu, Kemalist ve demokrat birçok aydını bir araya getiren bu dergi, 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ve demokratik ortamı etkin şekilde kullanmıştır. Sayfalarında sosyalizm kavramına açıkça yer veren Yön, birçok kişinin sosyalizmle tanışmasına vesile olmuştur. Ayrıca, bilinçli bir kamuoyu oluşturma konusunda da önemli bir başarı göstermiştir.

Devrim dergisi, Hareket'in devrimci bir stratejiyle iktidarı ele geçirme hedefini benimsediği dönemde, 21 Ekim 1969 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Devrim dergisi, yazar kadrosu, söylemi ve hedeflediği kitleler açısından Yön'den belirgin şekilde ayrılmaktadır. Yazar kadrosunun büyük bir kısmını Kemalist aydınlar oluştururken, Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Dündar Seyhan ve Mucip Ataklı gibi asker kökenli isimler de zaman zaman dergiye katkı sağlamıştır. Derginin okur kitlesi ise ağırlıklı olarak askerler, parlamenterler, sivil aydınlar ve gençlerden meydana gelmektedir.[184] Devrim sözcüğüyle kastedilen, öncelikle askeri bir cunta aracılığıyla mevcut iktidarı devirmek ve ardından nihai hedef olarak sosyalizmi kurmaktır. Bu amaç

[182] Yön, 20.12.1961.
[183] Gökhan Atılgan, *age.*, s. 175-216
[184] *Age.*, s. 288-291.

doğrultusunda, bir Devrimci Parti aracılığıyla işçi ve emekçileri örgütleyerek toplumsal bir devrim başlatılması planlanmaktadır. Devrim dergisinde bu stratejinin teorik boyutu geliştirilirken, hareketin önderleri Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki cuntalarla temas halinde olmuştur.[185]

Yön, Türkiye ve dünya meselelerinin derinlemesine ele alındığı, farklı görüşlerin yer bulabildiği bir düşünce dergisidir. Buna karşılık, Devrim dergisi belirli bir strateji doğrultusunda, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki rejim karşıtları ile gençleri harekete geçirerek; emperyalizme, onun yerli işbirlikçilerine ve parlamenter sistemi savunan siyasilere karşı örgütlemeyi amaçlamıştır. Yön dergisinde ön planda olan sosyalist yaklaşım, Devrim'de yerini daha çok Kemalist bir bakış açısına bırakmıştır. Devrim, 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında dahi sorgulanmayan çok partili demokratik sistemi tartışmaya açmıştır. Bu dergide görüşlerine yer verilen Batılı teorisyenlerin ortak düşüncesi, parlamenter sistemin sanayileşmiş ülkeler için uygun olduğu, ancak Türkiye gibi azgelişmiş toplumlarda aynı başarıyı getirmeyeceğidir.[186]

Devrim dergisinde, dönemin solcu gençlik hareketleriyle doğrudan temas kurulduğu ve mevcut siyasi atmosferin daha da sertleşmesi yönünde telkinlerde bulunulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, dönemin Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü, Doğan Avcıoğlu'nun gençlik hareketiyle sürekli ilgilendiğini ve kendisinin de bu çerçevede Avcıoğlu ve arkadaşlarıyla birkaç kez davet üzerine görüştüğünü ifade etmektedir. Ancak Kürkçü, bu görüşmelerde dile getirilen önerileri kibarca reddettiklerini belirtir. Ona göre, Devrim gazetesi çevresinden gençlik hareketinin mevcut durumundan daha radikal bir çizgiye yönelmesi, kitlesel eylemlerin Kızılay gibi merkezi noktalara taşınarak çatışma ortamı yaratılması yönünde telkinler gelmiştir. Ancak Dev-Genç yönetimi, bu tür yönlendirmelere karşı mesafeli durmuş ve bu önerileri geri çevirmiştir. Bu durum, Devrim dergisinin gençlik hareketini pasif bir destekle sınırlı tutmayıp, doğrudan eyleme yönlendirme niyetinde olduğunu göstermektedir.[187]

Oral Çalışlar'ın aktardıklarına göre, Devrim dergisi yalnızca gençlik hareketlerini desteklemekle kalmamış, aynı zamanda onları daha radikal ve eylemci bir çizgiye yönlendirmeye çalışmıştır. Proleter Devrimci Aydınlık dergisi çevresinden

[185] Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP,* Yordam Yay., 1. basım, İstanbul 2010, s. 149.
[186] Gökhan Atılgan, *age.*, s. 291, 293, 295.
[187] Ertuğrul Kürkçü, "Ertuğrul Kürkçü: 1968'de Devrimci Olmamak Ayıptı. Gençler Bugün Devrimci Oluyorlarsa Bu Çok Daha Önemli", *Sokak Güzeldir: 68'de Ne Oldu?,* ed. Nadire Mater, I. Basım, Metis Yay., İstanbul 2009, s. 209.

Çalışlar, Devrim dergisi yönetiminden biriyle yapılan bir görüşmede, Doğan Avcıoğlu'ndan gelen bir mesajın iletildiğini belirtir. Bu mesaja göre, gündüz gerçekleştirilen kitlesel gösterilerin ordu içinde olumlu bir hava yarattığı, eğer bu gösteriler gece daha da şiddetlendirilerek devam ettirilirse, bir "ilerici darbe" için uygun koşulların doğabileceği söylenmiştir. Bu öneri bazı gençlik örgütü üyeleri tarafından başlangıçta olumlu karşılanmış olsa da Çalışlar ve birkaç arkadaşı bu tutuma kesin bir şekilde karşı çıkmış; gece yapılacak daha sert eylemlerin provokasyona zemin hazırlayacağı uyarısında bulunmuştur. Yapılan tartışmalar sonucunda çoğunluk bu görüşe ikna edilmiş ve planlanan eylemden vazgeçilmiştir. Bu anlatım, Devrim dergisinin yalnızca ideolojik bir yayın organı olmakla kalmayıp, gençlik hareketlerini doğrudan askeri müdahaleye zemin hazırlayacak şekilde yönlendirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.[188]

Yön-Devrim Hareketi, 12 Mart Muhtırasının ardından hem fiilen hem de resmî olarak sona ermiştir.

4.1.3.Milli Demokratik Devrim Hareketi

Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi, ideolojik ve örgütsel olarak eski Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğine dayanır. Hareketin Türkiye tarihine, Kemalizm'e bakışı ve izlediği devrim stratejileri büyük ölçüde TKP'nin düşünsel mirasından beslenmiştir. 1967 yılında yayın hayatına başlayan Türk Solu dergisi de MDD çizgisinde olanlar tarafından çıkarılmıştır. MDD' nin Türkiye'deki en önemli sözcüsü olan Mihri Belli, demokratik devrim kavramını şu şekilde tanımlar: Ona göre demokratik devrim, ekonomik değil, siyasi anlamda eşit yurttaşlardan oluşan bir toplumun inşasını hedefler. Bu devrim sürecinde, ulusun bütünlüğünü tehdit eden feodal yapılar ve emperyalist müdahaleler ortadan kaldırılmalıdır. Esas amaç, ulusun yaşadığı topraklar üzerinde tam egemenliğe sahip olması ve Türkiye'nin bağımsız, demokratik bir ülke haline gelmesidir. Bu nedenle, ulusal bağımsızlık mücadelesi, demokratik devrimin temel görevlerinden biridir.[189]

Millî Demokratik Devrim (MDD) hareketinin nihai hedefi sosyalist bir Türkiye'dir, ancak hareketin stratejik yaklaşımı, bu hedefe doğrudan değil, aşamalı bir biçimde ulaşmayı öngörür. MDD'nin öncüsü Mihri Belli, 5 Aralık 1968'de Ankara

[188] Oral Çalışlar, '*68 Anılarım*, Everest Yay., 16. basım, İstanbul 2011, s. 100.
[189] Mihri Belli, "Türkiye'de Bugün Devrimci Eylem Nedir?", *Türk Solu*, 47, (1968), s. 7.

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yaptığı bir konuşmada bu stratejiyi, asgari ve azami programlar arasındaki farkla açıklar. Belli, *Sosyalist Türkiye* sloganını tercih edeceğini belirtse de içinde bulunulan koşullarda Türkiye'nin Amerikan etkisi altındaki konumu, emperyalist tehditler ve işbirlikçi iktidarın varlığı gibi nedenlerle doğrudan sosyalizmi hedeflemenin stratejik bir hata olacağını vurgular. Ona göre, sosyalist mücadele bilimi bunu gerektirmez. Bu yüzden MDD hareketi, temel slogan olarak Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye ifadesini benimser. Bu slogan, MDD'nin asgari programını, yani içinde bulunulan tarihsel koşullarda öncelikli ve gerçekleştirilebilir hedeflerini temsil eder. Uzun vadeli hedef olan sosyalizm ise azami programın bir parçasıdır.[190]

MDD hareketinin ideolojik temeli Kemalizm değil, komünizmdir**.** Bu hareketin mensupları, Kemalist ideolojiyi benimsemek yerine, onu sosyalizme ulaşma yolunda geçici ve taktiksel bir müttefik olarak görmüşlerdir. Kemalizm'in arkasındaki toplumsal güç olan sivil ve asker bürokrasi, MDD'ciler için sosyalist devrime giden süreçte iş birliği yapılabilecek bir araç niteliğindedir. Bu tür bir ittifak anlayışı, Türkiye'ye özgü bir durumdan çok, uluslararası komünist hareketin stratejik yaklaşımına dayanmaktadır. Dolayısıyla MDD'cilerin Kemalistlikle özdeşleştirilmesi ya da hareketin Türkiye'ye özgü olduğu yönündeki yorumlar eksik kalır. Asıl belirleyici olan, MDD'nin enternasyonalist komünist gelenekle olan bağlarıdır.[191]

4.1.4. Fikir Kulüpleri Federasyonu

1965 yılının sonbaharında, çeşitli üniversitelerde kurulan sol görüşlü beş fakültenin fikir kulüpleri bir araya gelerek 17 Aralık 1965 tarihinde Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu (FKF) oluşturmuşlardır. 21 Aralık 1965'te toplanan Genel Yönetim Kurulu, Genel Başkanlığa Hüseyin Ergün'ü; Merkez Yürütme Kurulu üyeliklerine ise Asaf Köksal, Ataol Behramoğlu, Zülküf Şahin, Mevlüt Korkmaz, Kudret Ulutürk ve Dudu Körücekli'yi; yedek üyeliklere ise Orhan Ali Yücealp, Erol Temelkuran ve Ahmet Ali Arlı'yı seçmiştir.[192]

FKF'nin tüzüğünde amaç şu şekilde ifade edilmiştir: Fikir Kulüpleri Federasyonu, gençlik ile yurt ve dünya meselelerini bir bütün olarak ele alır. Gençlerin

[190] Mihri Belli, "Türkiye'de Karşı Devrim", Türk Solu, 64, (1969), s. 12.
[191] Ergun Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980): Bir Amneziğin Anıları*, Versus Yay., 3. Basım, İstanbul 2011, s. 175.
[192] Turhan Feyizoğlu, *Fikir Kulüpleri Federasyonu Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*, Ozan Yayınevi, İstanbul 2004, s. 680.

mutluluğunu, insanların kendini geliştirebileceği fırsatların bulunduğu bir düzende görür. Bu ileri düzene ulaşmak için gençlere görevler düştüğüne inanır. Gençlerin bu görevleri yerine getirebilecek olgunluğa erişmesi, bilinçlenmesi ve eşgüdümlü, örgütlü eylemlerle hem ülkeye hem de dünyaya yön verebilmesi hedeflenir.[193]

Fikir Kulüpleri Federasyonu, 1965 yılında kurulduktan sonra 1969 yılına kadar pek çok eylem düzenlemiş ve bu eylemlerde öğrenciler aktif olarak yer almıştır. Bu dört yıllık süreçte FKF, Amerikan 6. Filosunun Türkiye'ye gelişi üzerine protesto gösterileri düzenlemiştir. Akhisar ve Ödemiş'te tütün mitingleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca Keban Barajı grevi, 17 Şubat 1969'da İstanbul'da yaşanan ve Kanlı Pazar olarak anılan olay, Singer işçilerinin grevleri ile Söke ve Diyarbakır mitingleri de bu dönemde FKF'nin katıldığı önemli hareketler arasında yer almıştır. 1969 yılında ise Üniversite Reform Tasarısı yasalaşmadan TBMM'nin tatile girmesine karşı üniversitelerde eylemler başlatılmıştır.[194]

4.1.5. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ)

1969 yılında Fikir Kulüpleri Federasyonu, adını Dev-Genç olarak değiştirmiştir. Yapılan seçimlerle Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum'daki üniversitelerden Genel Yönetim Kurulu üyeleri seçilmiştir. Merkez Yönetim Kurulu ise şu isimlerden oluşmuştur: Genel Başkan Atilla Sarp (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi), Gün Zileli (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi), Ömer Özerturgut (Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi), Oral Çalışlar (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi), Aktan İnce (Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu), Tuncay Çelen ve İrfan Uçar (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), Ergun Aydınoğlu (Hacettepe Üniversitesi) ile Ahmet Bozkurt (Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi).[195]

Dev-Genç'in temelini oluşturan FKF, uzun bir süre içinde siyasi bir bütünlük yakalayamamıştır. TİP'e yükseköğretim kurumlarından geniş destek sağlamayı amaçlamış olsa da öncelikle gençlerin mutluluğunu ön planda tutan ve bunun ancak bireylerin kendilerini geliştirebileceği koşullarda gerçekleşebileceğini savunan,

[193] Tanzer Sürker Yılmaz, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1997, s. 108.
[194] Ufuk Tavkul, "Teröre Giden Yolda 1980 Öncesi Sol Gençlik Hareketleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 134, (2001), s. 19.
[195] Türk Solu Dergisi, 14.10.1969, s. 8.

gençlerin istenilen seviyeye ulaşabilmesi için görevlerini yerine getirmesine odaklanan bir kuruluş olarak faaliyet göstermiştir.[196]

Doğu Perinçek'in savunduğu kır gerillacılığı ile örgütün üst kadrosunda benimsenen şehir gerillacılığı arasında başlayan çekişme, kısa süre içinde örgüt içinde dört farklı grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Bu gruplar; Kır Gerillacıları, Kıvılcımlı Grubu, Askerciler Grubu ve Şehir Gerillacıları olarak isimlendirilmiştir.[197]

Gün Zileli, Dev-Genç'in 1970 yılındaki durumunu yıllar sonra şöyle değerlendirmiştir: 1970 yılı, Dev-Genç tarihinin hem en parlak dönemi hem de gerilemenin başlangıcıdır. Bu yıl, Dev-Genç ülke çapında gençlik kitleleri üzerinde tartışmasız ve rakipsiz bir hâkimiyet kurmuş, ayrıca işçi ve özellikle köylü kitleleri üzerinde etkileyici ve büyüleyici bir güç haline gelmiştir. Dev-Genç, neredeyse bir siyasi partiden beklenen işlevlerin ötesine geçmiş, her yerde emekçi gençlerden ve köylülerden oluşan yerel gruplar hızla çoğalmıştır. Ancak bu yayılma sürerken, merkezde yozlaşma başlamış ve ana güçler büyük ölçüde 'faşistlerle' mücadele ve okulların korunması gibi dar amaçlarla meşgul olmuştur. Bu dar çerçevedeki mücadele, merkezdeki güçlerde yorgunluk ve bıkkınlık yaratmıştır. Ayrıca, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yürütülen ideolojik tartışmalar ilerici olmaktan çıkıp, giderek demagojik bir hal almıştır.[198]

1965-1980 yılları arasında Dev-Genç, çeşitli eylem ve protestolarda aktif rol oynamıştır. Bunlar arasında, farklı tarihlerde NATO'ya Hayır haftaları düzenleyerek NATO ve Amerikan üslerini protesto etmeleri, 16 Şubat 1969'da İstanbul'da işçilerle birlikte Emperyalizme Karşı Mustafa Kemal Yürüyüşü ve Mitingini organize etmeleri yer almaktadır. Ayrıca Amerikan 6. Filosuna karşı gösteriler düzenlemişlerdir. Robert W. Kommer'in Ankara'ya elçi olarak atanması sonrası Ankara ve İstanbul'da çıkan olaylarda, öğrenciler Kommer'i Vietnam Kasabı olarak nitelendirmiş ve 6 Ocak 1969'da ODTÜ rektörünün ziyareti sırasında Kommer'in arabasını yakmışlardır. 1970 Kasım'ında Ürdün'ün Filistin'e saldırısı üzerine Dev-Genç üyeleri Ürdün Elçiliğini basıp elçilik balkonuna Filistin bayrakları asmışlardır. Ayrıca Genelkurmay Plan Daire Başkanı Korgeneral Atıf Erçıkan ve diğer bazı kişilerin evlerine dinamit atmış, dört Amerikalıyı kaçırarak fidye talep etmişlerdir. Kızıldere'de üç İngiliz vatandaşı

[196] Turhan Feyizoğlu, *Fikir Kulüpleri…, age.,* s. 32- 33.
[197] Ufuk Tavkul, *agm.*, s. 22- 23.
[198] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, Ozan Yay, İstanbul 2000, s. 366.

öldürülmüş, Unkapanı, Selamiçeşme ve Ankara'daki iki banka soyulmuş, Boğaziçi ve Truva adlı Türk Hava Yolları'na ait iki uçak Sofya'ya kaçırılmıştır.

1960'ların sonu ve 1970'lerin başı, ilerleyen yıllarda da etkisini gösterecek sol hareketlerin başlangıç noktasıdır ve bu dönemde FKF/Dev-Genç, sürecin en kritik oyuncularından biri olmuştur. Yaptıkları eylemlerle meşru zeminden çıkmış olup, toplumu kaosa sürüklemişlerdir. Oluşturdukları terör ve kargaşa atmosferi beraberinde askeri müdahaleyi gerektirmiştir.12 Mart Muhtırası ile birlikte bir devrin artık kapandığını, bu örgütlerin işlevsizleştirildiğini görmekteyiz.

4.1.7. Türk Halk Kurtuluş Ordusu

Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Sinan Cemgil ve arkadaşları tarafından kurulan örgüt, genel olarak şu görüşleri savunur: Türkiye'nin ABD'ye bağlı yarı bağımsız bir ülke olduğu, devrimci güçlerin devlet baskısı altında bulunduğu, sömürüye karşı çıkan gençlerin öldürüldüğü ve yasal mücadele yollarının kapatıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle mücadele silahlı olarak yürütülecek, Marksist-Leninist bir düzen silah zoruyla kurulacaktı. THKO, bu düzenin öncüsü olmayı hedeflemiş ve mücadele kırsal alanlara yayıldıkça, halkın bu direnişe destek vereceği öngörülmüştür.[199]

Bu örgütü kuranlara göre, Dev-Genç Milli Demokratik Devrim'i gerçekleştirmek için yeterli bir yapılanma değildir. Onlara göre devrim, üretim araçlarının zamanla yeni bir sınıfın kontrolüne geçmesiyle mümkündür. Bu da mevcut devlet yapısının alt kademelerden itibaren parçalanmasını ve siyasi iktidarın ele geçirilmesini gerektirir. Devrim süreci iki aşamalıdır: ilk aşama ilmi sosyalizm, ikinci aşama ise sosyalist devrimdir. THKO, merkeziyetçi bir örgütlenme anlayışıyla hem gizli hem de açık şekilde faaliyet gösterecektir. Mücadelenin temel yöntemi ise politikleşmiş askeri savaş olmalıdır. Kuruculara göre silahlı mücadele, her emperyalist süreçte olduğu gibi Türkiye'de de kaçınılmaz bir gerekliliktir.[200]

[199] Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yay., İstanbul 1976, s. 545.
[200] İlhan Darendelioğlu, *age.*, s. 58.

4.1.8. Türk Halk Kurtuluş Cephesi Partisi (THKP/C)

1970 yılının başlarında Mahir Çayan, Münir Aktolga ve Yusuf Küpeli tarafından kurulan bu örgütte, Ertuğrul Kürkçü, Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir gibi isimler ön planda yer almıştır. Örgüt, Milli Demokratik Devrim stratejisini temel almış ve yapılanmasını şu şekilde oluşturmuştur: Silahlı eylemleri gerçekleştirecek vurucu kadro, işçi sınıfını temsil eden kadro, gençlik ve Dev-Genç üzerinden yürütülen çalışmalar, bölgesel örgütlenmeler ile bu yapıların desteklendiği yayın organları.[201] 30 Mart 1972'de gerçekleşen Kızıldere Olayının ardından, örgüt militan kadrosunun büyük bir kısmını kaybetmiş ve bu durum, örgütün bir süreliğine etkisiz hale gelerek pasifleşmesine neden olmuştur.

4.1.9. Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist (TKP-ML)

Bu örgütün temeli, 1971 yılında Doğu Perinçek ve çevresindekiler tarafından kurulan Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ne (TİİKP) dayanmaktadır. Örgütün kurucusu olarak İbrahim Kaypakkaya öne çıkmaktadır. Bu yapı, Marksist eylemi özellikle Kürt halkı üzerinden temellendirmiş; ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşan bir örgüt kurarak, Milli Demokratik Devrim Stratejisi'ni silahlı mücadele yoluyla hayata geçirmeyi amaç edinmiştir.[202] İbrahim Kaypakkaya'nın 1973'te ölmesiyle örgüt önemli ölçüde güç kaybetmiştir.

4.1.10. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)

TİİKP, 1970 yılında Çin yanlısı (Maocu) bir çizgide faaliyet gösteren ve liderliğini Doğu Perinçek'in yaptığı Proleter Devrimci Aydınlık çevresi tarafından kurulmuştur. Örgüte yönelik düzenlenen operasyonlarda ele geçirilen parti programında, hareketin Marks, Engels, Lenin ve Stalin'in devrimci yolunu izlediği, Şefik Hüsnü Değmer'lerden devraldığı kızıl sancağı Türkiye işçi ve köylülerinin ellerinde daha da yükseklere taşımayı hedeflediği belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçek mirasçısı olduğunu kamuoyuna ilan ettiği ifade edilmiştir.23 Kasım 1972 tarihinde Birinci Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan açıklamada, örgütün arkasındaki esas ismin Mihri Belli olduğu ifade edilmiş ve bu

[201] Ufuk Tavkul, *agm.*, s. 24.
[202] *Agm.*, s. 24.

yapının, Demokratik Devrim tezini benimseyen devrimci bir örgüt olarak faaliyet yürüttüğü belirtilmiştir.

267 sanıklı TİİKP Davası, 1974 yılında çıkarılan Af Kanunu sayesinde düşmüştür. Bu yasadışı örgütün lideri olan Doğu Perinçek, 1978 yılının başında 38 arkadaşıyla birlikte Türkiye İşçi Köylü Partisi'ni (TİKP) kurmuştur. Partinin, *Aydınlık* adında günlük olarak yayımlanan bir gazetesi de bulunmaktadır.[203]

4.2.7. Devrimci Gençlik Birliği

Maoculuğun gençlik içindeki uzantısıdır. Sol gençlik içerisinde fazla etkili olamamışlardır.

4.2.8. Yurtsever Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu

Halkın Kurtuluşu Örgütü'nün gençlik kolu olan bu yapı, Arnavutluk çizgisini takip etmiş ve Çin yanlısı gruplarla ilişkisini kesmiştir. Çin ile Arnavutluk arasındaki anlaşmazlıkta Arnavutluk tarafını tutarak Mao'yu küçük burjuva devrimcisi olarak değerlendirmiştir.

4.2.9. Partizan Örgütü

1971 yılında TİKKO/TKP-ML'nin devamı olarak ortaya çıkan Partizan grubu, gençlik kanadında Halkın Birliği adlı dergiyi çıkaran ve bu ismi kullanan bir oluşumdur. İdeolojik çizgilerini Arnavutluk Emek Partisi doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Bir süre Halkın Kurtuluşu grubuyla birleşme girişimlerinde bulunmuş olmalarına rağmen, bu grupla karşıt bir şekilde örgütlenmişlerdir. İdeolojik ve politik açıdan genellikle Halkın Kurtuluşu ile benzerlik gösterirken, bireysel terör yöntemlerine daha fazla önem vermişlerdir.[204]

[203] İlhan Darendelioğlu, *age.*, s. 555-564.
[204] Ufuk Tavkul, *agm.*, s. 24-25.

4.2.10. Devrimci Halk Kurtuluş Partisi (DEV-SOL)

1971 öncesi Dev-Genç hareketi, 1974 yılında yeniden canlandırılırken Dev-Yol, Maocu ve Kurtuluş isimli bir grup tarafından örgütlenme çalışmaları başlatılmıştır. Bu grup, Mahir Çayan'ın en tutkulu takipçileri arasında yer almıştır. Zamanla birçok kez parçalanmaya uğramalarına rağmen, genel gençlik hareketi içinde özellikle öğrenciler arasında en etkili grup olmayı sürdürmüşlerdir.[205]

1978 yılında Devrimci Sol (Dev Sol) adı altında kurulan grup, iç çatışmaların ardından 1994'te ayrılarak DHKP-C ismini almıştır. Marksist-Leninist bir ideolojiye sahip olan örgüt, Türkiye Cumhuriyeti devletini zor ve şiddet yoluyla devirmeyi ve ülkedeki ABD ile NATO varlığına zarar vermeyi amaçlamaktadır.[206]

4.2.11. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)

DDKO'lar, Türkiye sol geleneğinden gelen Kürt sol görüşlü öğrenciler tarafından kurulduğu için yapıda belirgin bir sol eğilim hâkim olmasına rağmen, Kürt kimliği her zaman ön planda tutulmuştur. Kürt sorununun kökenleri, devletle ilişkileri ve güncel yaşanan problemler DDKO'ların ana odak noktalarını oluşturmuştur. Sadece sol görüşlü Kürtleri değil, farklı ideolojik düşüncelere sahip Kürtleri de bir araya getiren bir yapı olarak DDKO'lar, farklı görüşlere rağmen Kürtleri ortak bir çatı altında buluşturabilmesiyle önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, DDKO'lar daha önce dini liderlerin yürüttüğü mücadeleyi kentin anonim ve siyasallaşmış okumuş gençleri tarafından üstlenilmesiyle dikkat çeker. Bu sayede Kürt siyasallaşmasının sınıfsal dinamikleri değişmiş ve kentli küçük burjuva kesim bu sürecin temel itici gücü haline gelmiştir. Bu yönüyle DDKO'lar, Kürt modernleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir.[207]

Örgüt, Diyarbakır-Ergani-Silvan, Batman-Kozluk ve İstanbul'da şubeler açmış olsa da 1971 yılında kapatılmıştır. Bunun yanında Kürtçülük fikrini savunan diğer bazı oluşumlar da mevcuttur. Bunlar arasında Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD), Anti Sömürgeci Demokratik Kültür Derneği (ASKD. DER), Devrimci Halk Kültür Derneği (DHKD) ve Demokratik Devrimci Kürtçüler gibi yapılar sayılabilir.

---

[205] *Agm.*, s. 26.
[206] https://www.mfa.gov.tr/dhkpc.tr.mfa#:~:text=DHKP%2DC%20T%C3%BCrkiye'nin%20yan%C4%B1s%C4%B1r a,Marksist%2DLeninist%20bir%20ideolojiye%20sahiptir. [Erişim Tarihi:31.01.2024].
[207] Mustafa Doğanoğlu, "Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Siyasal Ayrışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXXI/3, (2016), s. 941-959.

4.2.12. İlerici Gençler Derneği

1976 yılında kurulan bu oluşumun amacı, gençleri sosyalist düşünce etrafında bir araya getirmektir. Kuruluşunun ardından DİSK'in himayesine girmesi nedeniyle doğal olarak Moskova yanlısı bir çizgi izlemiştir. Ancak 1979 yılında kapatılmıştır.[208]

4.2.13. Genç Sosyalistler Birliği (GSB)

Örgüt, 1974 yılında kurulmuş olup, ideolojik duruşunu şöyle tanımlamaktadır: Emekçi ve öğrenci gençliğin ortak sesi olarak genç kuşağın ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi hakları için mücadele eder. Dünya görüşü sosyalist fikirler üzerine kuruludur ve mevcut yasal yolları kullanarak gençlerin temel demokratik haklarının kazanılması için tüm imkânları seferber eder. Örgütün etkin mücadelesi, kalıcı dünya barışının sağlanması ve uluslararası hakların kardeşçe paylaşılması amacına yöneliktir. Özellikle anti-demokratik, militarist ve milliyetçi şovenist eğilimlere sert biçimde karşı çıkar. GSB, emekçi ve öğrenci gençliğin birliği olarak, yurtsever ve demokratik dayanışma içinde gençlerin eğitilip yetiştirilmesi için çaba gösterir. Kolektif çalışmalar ve seminerlerle üyelerinin toplumsal bilincini artırmayı hedefler. Ayrıca, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve ruhsal gelişimi destekleyen faaliyetlerini bu prensipler doğrultusunda yürütür. GSB, benzer amaçlara sahip demokratik işçi, öğrenci ve yükseköğrenim kuruluşlarıyla dostane ilişkiler kurar. Partilerden ve diğer örgütlerden bağımsız olmakla birlikte, sosyalist ve demokratik tüm güçlerle iş birliği yapmaya çalışır.[209]

4.2.14.Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB)

1968'de Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) kuruldu. DÖB İstanbul Üniversite'sinde kurulmuştur. FKF'nin pasif tutumuna karşı kurulan DÖB, başlangıçta daha zayıftı, ancak kısa sürede gençliğin arayışlarına yanıt üretmeyi başararak bir kitle hareketine dönüştü. DÖB' ün ilk çıkışı, AISEC olayıdır. Deniz Gezmiş DÖB' ün bir anlamda sözcüsü konumundadır. Taylan Özgür de DÖB' e yakın isimler arasındadır.[210]

[208] İlhan Darendelioğlu, *age.*, s. 580
[209] İlhan Darendelioğlu, *age.*, s. 565-566.
[210] Rıdvan Akar, *age.*, s. 72.

Devrimci Öğrenci Birliği'nin (DÖB) temelleri, 1966-1967 eğitim öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde sağ görüşlü Öğrenci Cemiyeti yönetimini ele geçirmek amacıyla bir araya gelen, kendilerini anti-emperyalist ve demokrat olarak tanımlayan öğrenciler tarafından atılmıştır. 1968 Haziran ayında gerçekleşen öğrenci işgallerinde önemli bir rol oynayan bu oluşum, sonrasında daha belirgin bir ideolojik yapıya sahip DÖB'e dönüşmüştür. DÖB, özellikle eylem odaklı yapısıyla dikkat çeker ve içinde sosyalist fikirler ağırlıktadır. Deniz Gezmiş'in liderliğinde kurulan bu birlik, Türkiye İşçi Partisi (TİP) çizgisindeki Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) İstanbul Sekreterliği'nin pasif kalma eğilimine tepki olarak ortaya çıkmıştır.[211]

Devrimci Öğrenci Birliği'nin (DÖB) kuruluş amacı, tüzüğünde devrimci düşünceyi ve eylemi Türkiye'de canlı tutmak ve yaymak olarak ifade edilmiştir. Örgütün kurucuları arasında Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin, Ahmet Özdemir, M. Lütfi Kıyıcı, M. İlker Gürkan, Deniz Çamlıbel, Eray Karabilgin, Cevat Ercişli, Zeki Diren, M. Mehdi Beşpınar, Ender Ünay, Saim Kurul ve Selâhattin Okur yer almaktadır.[212]

4.2.15. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

DİSK**,** 13 Şubat 1967 tarihinde, Türkiye'de işçi hareketinin daha bağımsız, sınıfsal ve mücadeleci bir çizgide örgütlenmesi amacıyla kurulmuştur. Türk-İş'in hükümetle ve işverenlerle uyumlu tutumuna tepki olarak ortaya çıkan DİSK'in kurucuları arasında Kemal Türkler**,** Rıza Kuas**,** Mehmet Alpdündar**,** Kemal Nebioğlu **ve** İbrahim Güzelce gibi işçi liderleri yer almıştır. DİSK, kuruluşundan itibaren bağımsız bir sınıf örgütü olmayı hedeflemişse de özellikle 1970'li yıllarda sosyalist ve sol eğilimli siyasi partilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde DİSK'in CHP ve TİP (Türkiye İşçi Partisi) ile çeşitli düzeylerde etkileşim içinde olduğu, işçi sınıfının siyasal alandaki temsili konusunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. DİSK, ideolojik olarak işçilerin yalnızca ekonomik değil, siyasal alanda da örgütlenmesi gerektiğini savunmuştur.[213]

---

[211] Ali Yıldırım, *FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971): Belgelerle Bir Dönemin Serüveni*, 3. basım, Doruk Yay,. İstanbul 2008, s. 221-223.
[212] Türk Solu, 15.10.1968, s. 8.
[213] Yavuz Koç, *Sendikacılık ve Siyasal Sistem: DİSK Örneği*, Dipnot Yay., Ankara 2006, s. 112-117.

4.2. Sağ Siyasi Hareketler ve Yapılar

1960'lı yıllar, Türkiye siyasetinde sol ve sağ kavramlarının kullanıldığı dönem olarak öne çıkar; farklı siyasi ideolojiler partiler kurarak TBMM'de temsil edilme imkânı bulmuştur. 1950'lerde başlayan şehirleşme süreciyle birlikte işçi sınıfı sayıca artmış, buna paralel olarak sendikal faaliyetler yükselmiş ve toplumun çeşitli kesimlerinde hak mücadelesi yoğunlaşmıştır. Bu gelişmelerin en önemli güvencesi ise kuşkusuz 1961 Anayasası olmuştur. Sosyal hareketlerin benzer toplumsal olaylardan ayrılmasını sağlayan temel özellikler arasında, en azından asgari düzeyde örgütlenmiş olmaları, toplumu değiştirmeye yönelik bilinçli bir bağlılık göstermeleri ve bu bağlılığın normatif bir karakter taşıması bulunmaktadır.[214]

Sosyal hareketler, güçlü örgütler ve sağlam teşkilatlar kurarak üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Bir kitle hareketi, hayal kırıklığı yaşayan insanlara sadece sorunlarının nedenlerini açıklamak ya da hayatlarını zorlaştıran sıkıntıların çözümünü sunmakla yetinmez; aynı zamanda bu kişileri yetersizliklerinden arındırarak iyileştirmeye çalışır. Bu iyileşme süreci, onları sıkı, düzenli ve umut veren bir topluluğun içinde bir araya getirerek gerçekleşir. Bu nedenle, bir kitle hareketinin başarılı olabilmesi için en başından itibaren kapalı ve sağlam bir teşkilat kurması, tüm destekçilerini bu yapı içinde toplayarak teşkilatın ayrılmaz bir parçası haline getirecek güce sahip olması şarttır.[215]

Teşkilatın parçası olan üyeler bir ideolojiyi benimsemişlerdir. Bu bakımdan sosyal hareket, belirli sayıdaki bireyler veya grupların dini, sosyal, siyasi ya da ekonomik temeller üzerine ya da geniş kitleleri kapsayan bir ideoloji etrafında örgütlenip bunu yayma çabasıdır. Bu çabalar başarılı olursa bir sosyal hareket dini mezhep, işçi sendikası, siyasi parti ya da hükümet haline gelir. Bu seferde hareket çabuklaşır ve sert bir yapıya dönüşür.[216] Denebilir ki örgütlenmede siyasi kadro artar ve bu bağlamda bireyin grupla özdeşleşmesi büyük önem arz eder.

Türk sağ hareketi ise antikomünizm üzerinden şekillenmiş ve toplumsallaşmıştır. 27 Mayıs sonrasında öğrenci gençliği üzerinde etkili olan iki önemli akım ise İslâmcılık ve Milliyetçiliktir.

---

[214] Nur Vergin, "Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler", *İ.Ü.İ.F. Mecmuası*, XXXVII/1-4, (1980), s. 99.
[215] Erich Hoffer, *age.*, s. 62.
[216] Muzaffer Şerif vd, *age.*, s. 722.

1960'lı yıllarda AP'de aktif siyaset yapan Ferruh Bozbeyli sağ kavramını şöyle yorumlamaktadır:

> Demokratik sağın yönünü milliyetçilik teşkil eder. Milliyetçilik; milletçi olmak demektir. Birlik içinde dirlik kurmak demektir. Sağcılık, milli ve manevi kök değerlerimize inanarak tarihi ve kültürel kaynaklarımızdan ilham alarak geleceğe yönelmek demektir. Sağ fikrin ekonomik yönüne gelince, sağ fikrin ekonomik yönü: hür teşebbüstür. Hür teşebbüsçülük derken zirve zenginliklerini, emeksiz zenginleri kastetmiyoruz, hür teşebbüs dediğimiz zaman halkı müteşebbis hale getirmeyi kastediyoruz. Halkın iş sahibi olması, halkın müteşebbis olması fikri esastır.[217]

Sabah gazetesinde Ferruh Bozbeyli'nin İsmail Oğuz ile yaptığı söyleşide dikkate değerdir:

> İsmail Oğuz: Evvela demokratik 'sağ düşünce'den ne kastettiğiniz ifade edebilir misiniz?
> F.Bozbeyli: Efendim bu sağ ve sol mefhumları Türkiye için ithal malı mefhumlardır. Yani yerli kaynaklı mefhumlar değildir. Bunlar yabancı kaynaklı mefhumladır. Ve bilahare Türkiye'ye girmişlerdir. Ne yapalım ki sol fikir, sağ fikir şuurundan evvel girmiştir. Belki sağ düşünce temelde vardır. Fakat ifade edilişi bakımından sol fikir daha evvel girmiştir. Ve şimdiye kadar sağın ne olduğu konusunda tarif yapanlara da solculardır. Bunlar hem solu hem de sağı tarif etmiştir. Böyle olunca sağ düşünce solcuların tarif ettiği, onların tersim ettiği kadar, onların resmini yaptıkları kadar olmuştur…[218]

4.2.1. Türk Sağı ve Anti-Komünizm

Türk sağında anti-komünist tavır oldukça önemlidir. Siyasi duruşunu oluştururken bu fikre karşı bir tavır alarak şekillenmiştir. Sağ cenahta toplumun algısında komünizm; din ve mülkiyet karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca komünizm çok uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin başına bela olan Rusya'yı temsil etmektedir ve tabiî ki Rusya düşmansa onun getireceği siyasi bir bakış açısından da bizlere hayır gelmeyecektir. Sol fraksiyonları olan bir düşünce olmasına rağmen bu dönemde denebilir ki bütün sol fikirler bu genellemelere maruz kalmıştır. Tanıl Bora'ya göre, komünizm ve sol hareketler, toplumda sadece mücadele edilmesi gereken bir tehdit değil, aynı zamanda yok edilmesi gereken zararlı bir unsur olarak görülmüştür. Komünistliğin sadece yabancı bir ideoloji olmaktan öte, Moskova'ya bağlı bir güç olduğu ve hatta ona hizmet ettiği suçlaması, bu algıyı daha da güçlendirmiştir. Böylece komünizm ve solculuk, hem dış güçlerle iş birliği yaptığı iddiasıyla hem de kendi

[217] Ferruh Bozbeyli, *age.*, s. 51-53.
[218] Sabah, 9.12.1973.

amaçlarından bağımsız olarak**,** nesnel anlamda vatan hainliği olarak kabul edilmiştir. Türk sağında sola karşı duyulan bu güçlü tepkinin sebebi yalnızca sosyalist ideolojinin kendisi değildir. Aynı zamanda modernleşme sürecinin yol açtığı muhafazakâr karşı çıkışlar da önemli bir rol oynamıştır. Necip Fazıl Kısakürek ve Peyami Safa gibi sağın önde gelen isimleri, eserlerinde komünizmi, kontrolsüz ve yüzeysel bir Batılılaşma türü olarak tasvir etmişlerdir. Bu anlatıya göre, modernleşme sürecinde millî değerlerin ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkan manevi boşluk, en sonunda komünizme varır. Komünizm ise, bu bakış açısında, yozlaşma, ahlaksızlık, hazcılık, maddiyatçılık ve sorumsuz bir özgürlük anlamına gelmektedir.[219]

Komünizmle Mücadele Dernekleri (KMD), 1960'lı yıllarda Türkiye'de etkili olan anti-komünist örgütlenmelerin en önemli örneğidir. Kuruluş süreci 1948 yılında başlamış ve dernek 1950 yılında resmen faaliyete geçmiştir. İlk Genel Başkan Bahaddin Dökerel olmuştur. 27 Eylül 1951'de yapılan ikinci kongrede genel başkanlığa Talip Daşman, ikinci başkanlığa ise Türkçülüğün önemli teorisyenlerinden Nihal Atsız'ın kardeşi ve kendisini 'Irkçı', 'Turancı' olarak tanımlayan lise öğretmeni Necdet Sancar getirilmiştir. KMD, komünizme karşı çıkan kitapların yanı sıra Komünizme Karşı Türklük adlı on beş günlük bir gazete de yayımlamıştır. 1953 yılında Türk Milliyetçiler Derneği'ne katılarak bağımsız faaliyetlerine son vermiştir. Derneğin tüzüğünde kuruluş amacı, özellikle komünizm olmak üzere toplumda yıkıcı, zararlı ve bölücü düşüncelere karşı mücadele etmek ve milli kültür ile milli ve manevi değerleri korumak olarak belirtilmiştir. İlhan Egemen Darendelioğlu, KMD şubelerinde Türkiye ve Türk basını üzerinden komünizm faaliyetleri hakkında konferanslar düzenlemiştir. Halkın bu tehlikeye karşı bilinçlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. 1965 yılı itibarıyla CHP'nin benimsediği Orta'nın Solu politikası, KMD'nin etkinliklerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Derneğin toplantılarında Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Dr. Fethi Tevetoğlu, Kadircan Kaflı, Necip Fazıl Kısakürek, Aclan Sayılgan ve Galip Erdem gibi önemli isimler konuşmalar yaparak destek vermiştir.[220]

1965 yılında İlhan Egemen Darendelioğlu'nun KMD'nin başına geçmesiyle birlikte, derneğin şube sayısı hızla artarak 27'den 110'a yükselmiştir. Bu dönemde,

[219] Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, drl. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, 1. basım, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 14-15.
[220] İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay., İstanbul 1968, s. 399.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de KMD'nin Fahri Başkanı olarak atanmıştır. Ancak, İnönü'nün Türkiye İşçi Partisi'nin Bursa mitinginde yaşanan olaylara ilişkin eleştirileri üzerine, Gürsel birkaç gün içinde bu görevinden istifa etmiştir.[221]

Dönemin en önemli milliyetçi yayınları, Ülkücü Hareket'e ait dergi ve gazetelerdi. Mayıs 1971'den itibaren Ankara'da aylık olarak yayımlanan Töre ile İstanbul'da günlük çıkan Orta Doğu gazetesi, Milliyetçi Hareket Partisi'nin ideolojik duruşunu yansıtan yayınlar olarak öne çıkıyordu. 1966-1971 yılları arasında çıkan aylık Milli Hareket dergisi ile 1969-1971 arasında haftalık, sonrasında ise iki haftada bir yayımlanan Devlet dergisi, Ülkücü Hareket'e entelektüel destek sağlayan önemli süreli yayınlardı. Özellikle Milli Hareket dergisi, partinin resmi yayın organı gibi işlev görmüş ve üyeleri parti ile ülke gündemi hakkında bilgilendirme görevini üstlenmiştir. Dergi, zaman zaman röportajlar ve yazılar aracılığıyla partinin lideri Türkeş'in görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve onun faaliyetleri olumlu bir dille aktarılmıştır. Siyasi rakiplerin yanı sıra özellikle Türkiye İşçi Partisi (TİP) karşıtı yoğun bir propaganda yürütülmüş, partililer gençlik kesiminde solun farklı platformlardaki etkinliklerine karşı uyarılmış ve sol düşünceler sert bir şekilde eleştirilmiştir.[222]

Milliyetçilik fikri ile Türkiye'de yıkıcı ideolojilere karşı milletimizin ruhundan kopan yeni bir ideoloji ruhu yetişmektedir. Bunların amaçları Türkiye'nin içerisindeki yıkıcı ideolojileri silip atmak ve bunları savunanları memleketimizin içerisinde ezip yok etmek, bütün kötülüklerden arınmış her şey Türk için Türk'e göre, Türk tarafından ilkesine bağlı olan Milliyetçi Türkiye'yi inşa etmektir.[223]

4.2.2.Ülkücü Hareket

Ülkücü hareketin kökleri, 1948 yılında kurulan ve kurucularının çoğunluğunu Demokrat Parti'den ayrılan milletvekillerinin oluşturduğu Millet Partisi'ne (MP) dayanır. Bu partinin 1953'te mahkeme kararıyla kapatılmasının ardından, 1954 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kurulmuştur. 1958'de Türkiye Köylü Partisi'nin CMP'ye katılmasıyla birlikte partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olarak değiştirilmiştir. 1959'daki kongrede tekrar genel başkan seçilen Osman Bölükbaşı, 1962'de 29 milletvekiliyle birlikte CKMP'den ayrılarak yeniden Millet

[221]Mustafa Eren, *Kanlı Pazar: 1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol*, Kalkedon Yay., 1. basım, İstanbul 2012, s. 85-89.
[222] M. J. Landau, *age.*, s. 330-332.
[223] Hüseyin Yüzbaşı, *age.*, s. 79.

Partisi'ni kurmuş ve yerine Ahmet Oğuz genel başkan olmuştur. Oğuz'un 1964 yılında yeniden genel başkan seçildiği kongrede, Alparslan Türkeş'e yakınlığıyla bilinen altmış kişiden fazla CKMP'ye katılmıştır. 31 Mart 1965'te Alparslan Türkeş ile birlikte, Millî Birlik Komitesi'nden (MBK) tasfiye edilen 14'ler grubundan Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer de partiye dahil olmuştur. Türkeş kısa süre sonra parti müfettişi olarak görevlendirilmiş ve onun CKMP'deki etkisi partinin yeni üyeler kazanmasını sağlamıştır. Haziran ayında beş eski MBK üyesi daha partiye katılmıştır. Türkeş ve destekçileri hızla güçlenerek, 31 Temmuz–1 Ağustos 1965 tarihlerinde düzenlenen olağanüstü kongrede Türkeş, CKMP'nin genel başkanı olmuştur. Bu tarihten sonra CKMP, Türkeş'in liderliğinde hızla örgütlenmiş ve özellikle öğrenci gençliğe yönelik ideolojik propaganda ile siyasi faaliyetlere ağırlık vermeye başlamıştır.[224]

Komünizmin güvenlik önlemleriyle engellenemeyeceği, ancak ondan daha çekici ve etkileyici bir başka ideoloji tarafından durdurulabileceği düşüncesi benimsenmiş ve bu doğrultuda Türk Milliyetçiliği ideolojisi geliştirilmiştir. Kendini Türk olarak gören ve Türk devletine sadakat gösteren herkesin Türk olduğu ilkesini savunan MHP, ırkçılığı reddettiğini belirterek, resmi doktrin ve söylemde Türkçülük terimini kullanmaktan vazgeçmiş ve onun yerine Türk milliyetçiliği ifadesini tercih etmiştir.

Alparslan Türkeş asker kökenli bir isimdir. 1944 Irkçılık Davası'nda mahkûm edilmesine rağmen daha sonra suçsuz bulunarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne geri dönmüştür. 1960 darbesini yapan cuntanın içinde yer alan Türkeş ve arkadaşları, bir süre yurt dışına gönderilerek adeta sürgün edilmişlerdir. 1963 yılında Türkiye'ye döndüğünde, Adalet Partisi'ne katılma talebi reddedilen Türkeş, 2 Mayıs 1963'te düzenlediği basın toplantısında, "Ya kendi partimizi kuracağız ya da mevcut partilerden biri doktrinlerimizi benimsemeli" açıklamasında bulunmuş ve ardından Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) ele geçirmeye yönelmiştir.[225]

Genel Merkez'de, Türkeş'in bizzat verdiği Türk tarihi ve Türk devletleri konularını içeren dersler ilk olarak gece düzenlenmiş, ardından gündüz programına alınmıştır. Başlangıçta sadece 15-20 kişi tarafından takip edilen bu derslere zamanla ilgi

[224] Mustafa Çalık, *Siyasî Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi'nin Kaynakları ve Gelişimi*, 1. basım, Cedit Yay., Ankara 1995, s. 91- 92.
[225] Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ",*Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yay., 3. basım, İstanbul 1998, s. 214-215.

artmış ve dersler önce Türk Ocağı salonunda, sonrasında ise daha geniş kapasiteye sahip spor salonlarında yapılmaya devam etmiştir.[226]

8–9 Şubat 1969 tarihlerinde Adana'da düzenlenen 9. Kurultayda, Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Kâmil Turan ve Muzaffer Özdağ'ın ortak imzasıyla sunulan önerge kabul edilmiştir. Bu karar doğrultusunda partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca, kurultayın ardından yapılan Genel İdare Kurulu toplantısında partinin amblemi üç hilal, Gençlik kollarının amblemi ise bozkurt olarak belirlenmiştir.[227]MHP yeni adı ile ilk defa seçime 12 Ekim 1969'da girmiştir.[228]

CKMP'nin 1965 seçim programı ile Türkeş'in yazı ve konuşmalarında laiklik açıkça vurgulanırken, 1960'ların sonlarında bu tutum dönemin koşullarına bağlı olarak önemli ölçüde gevşetilmiştir. Türkeş ve CKMP, Müslümanlığı Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başlamış; bu bağ 1969'da Türkeş tarafından "Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman'ız. Her iki felsefe bizim rehberimizdir" sözleriyle ifade edilmiştir. Müslümanlık, antikomünizm ekseninde Müslüman kitlelerin harekete geçirildiği bu süreçte, Ülkücü Hareket'in kitleselleşmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Millî kimliği destekleyen ancak esas olarak Türklükten sonra gelen bir değer olarak görülmüştür.[229]

Çalık'a göre MHP Hareketi, 1950'lerde hızlanan sosyo-kültürel ve politik değişim sürecinde, yerleşik toplumsal değerler, semboller ve davranış biçimlerinin tepkisel bir ideolojik politizasyonla birleşip eyleme dönüşmesidir. Özellikle MHP veya Ülkücü Hareket, Türkiye'deki antikomünizmin dinsel ve kültürel kökenlerinin yanı sıra sosyolojik bir tepkiyi de temsil etmektedir. Yıllar boyunca eğitimli ve şehirli kesimin temsil ettiği sol hareketlere karşı, kırsal kesimin kentlere ve geleneksel yaşamın modernliğe karşı geliştirdiği tepkiyle iç içe geçmiş ve bu tepkiyle özdeşleşmiştir.[230]

[226] Hulusi Turgut, *Türkeş'in Anıları: Şahinlerin Dansı*, I. basım, ABC Yay., İstanbul 1995, s. 401.
[227] Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket: CKMP'den MHP'ye*, C. I, Alternatif Yay., 2. basım. Ankara 2001, s. 175.
[228] Kadir Yiğit vd, *Ülkücü Hareketin Kronolojisi*, Kamer Yay., İstanbul 2019, s. 64.
[229] Tanıl Bora vd, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, 9. basım, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 54.
[230] Mustafa Çalık, *age.*, s. 201-203.

4.2.3.Milli Türk Talebe Birliği

Türkiye'nin en eski öğrenci yapılanmasıdır. Kuruluşun ideolojik sürecine baktığımızda;1965 yılına kadar Kemalist bir çizgide yol alırken zaman içerisinde bu milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı bir hale bürünmüştür.

Milli Türk Talebe Birliği, 1916'da kurulup 1980 yılına kadar geçen süreçte yakın tarihimizde önemli bir rol üstlenmiştir. 1900'lerin başında Anadolu halkı, İslam'ın geleneksel inanç ve uygulamaları doğrultusunda yaşarken, Cumhuriyet'in getirdiği Batılılaşma süreciyle birlikte bu özgün İslam anlayışından uzaklaşmıştır. Tek partili dönem ise din karşıtı politikalarla halkın dinden koparılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, Müslüman gençlerin kendilerini ifade edebileceği, inançlarına dayanan geniş çaplı bir yapı yok denecek kadar azdır. Yalnızca bazı yazarlar ve sınırlı sayıdaki dergiler vardır. Ancak 1970'lerin başında, Millî Türk Talebe Birliği çatısı altında üniversite ve lise öğrencileri, İslami kimliklerini açıkça dile getirmeye başlamışlardır. Bu gelişme, günümüzde üniversitelerde İslami yaşam biçimini benimseyen ve bu uğurda mücadele eden Müslüman gençliğin şekillenmesinde dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.[231]

Cumhuriyetin ilk yıllarında resmî ideolojiye sahip bir Talebe Birliği görmekteyiz. Öncesinde de İttihatçı bir çizgide devam etmişlerdi.1965-1971 tarihlerinde milliyetçi bir tavra bürünen bir yapılanma karşımıza çıkmaktadır.

Rasim Cinisli, İsmail Kahraman ve Burhanettin Kayhan'ın liderlik dönemlerinde Millî Türk Talebe Birliği'nin sağcı, milliyetçi ve kısmen İslami bir çizgi izlediği söylenebilir. Ancak 1970 yılı itibariyle, MTTB'nin sonraki yıllardaki duruşu ve söylemlerinden oldukça farklı bir konumda olduğu görülmektedir. Örneğin, 30 Ağustos Zafer Bayramı vesilesiyle yaptığı bir basın açıklamasında, Atatürk'ü tarihin en kutsal insanlarından biri olarak tanımlamış ve bu niteliklerini hem dostlara hem düşmanlara göstermekte olduğunu vurgulamıştır.[232]

1971 yılından itibaren Ömer Öztürk'ün liderliğinde MTTB yeni bir döneme girmiştir. Öztürk, seçimlerin ardından düzenlediği ilk basın toplantısında, MTTB'nin temel felsefesinin milli ve manevi değerlerden kaynaklandığını vurgulamıştır. Bundan sonra Türkiye'deki tüm teşkilatlarla iletişim kuracaklarını ancak milli ve manevi değerlere sahip olmayan gruplardan uzak duracaklarını açıklamıştır. Basın toplantısını

[231] https://mttb.com.tr/mttb-hakkinda/ [Erişim Tarihi: 24.02.2024].
[232] "30 Ağustos'u Kutlarken", *Milli Gençliğin Sesi*, Yıl: 1, S. 10, Ağustos 1970.

"hepinizi zafer inananlarındır imanıyla selamlıyorum" sözleriyle bitirmesi, MTTB'nin İslam'a sıkı sıkıya bağlı bir kuruluş olduğunu ve bu çizgiden geri dönüşün mümkün olmadığını açıkça ortaya koymuştur.[233]

Bu örgütlenme hakkında dikkat çekici iddialar da bulunmaktadır: 1970'li yıllarda İslamî kimliğini güçlendiren Millî Türk Talebe Birliği'nin ülke çapında yaygın ve etkili örgütlenmesi, dönemin darbecilerini endişelendirmiştir. Hatta bazı görüşlere göre, 12 Eylül 1980 darbesi MTTB'yi kapatmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde, o dönemde derin devletin kontrolü altında bulunan vesayet rejiminin esas hedefi, doğru inanç sahibi dindar gençlik ve bu gençliği yetiştirmeye çalışan MTTB olmuştur.[234]

4.2.4. Milliyetçiler Derneği

1954 yılında Ankara'daki Türk Milliyetçiler Derneği'nin hükümet kararıyla kapatılmasının ardından, İstanbul'da Milliyetçiler Derneği adıyla yeni bir oluşum kurulmuştur. Bu derneğin kurucusu Ercüment Konukman'dır. Dernek, tüzüğünde belirtilen hedef doğrultusunda, Türk milletini oluşturan değerleri korumayı ve geliştirmeyi, ayrıca tarih bilincine, bilimsel düşünce yapısına, fedakârlık, hak ve erdem gibi değerlere sahip örnek Türk milliyetçileri yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Dernek bünyesinde, dönemin önde gelen bilim insanları tarafından çeşitli konferanslar ve seminerler düzenlenmiştir. Bu isimler arasında Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişmend, Mümtaz Turhan, İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör ve Nevzat Yalçıntaş gibi önemli şahsiyetler yer almaktadır.[235]

4.2.5. Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği

Aynı isimle üç farklı şehirde ve tarihte dernek kurulmuştur. İlk olarak 1950 yılında Zonguldak'ta faaliyete geçen derneğin başkanlığına Bahattin Dökerel, ikinci başkanlığa ise Tahsin Baysal getirilmiştir. Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği, Nejdet Sancar tarafından yazılan "Nazım Hikmet Meselesinde Ahmet Emin Yalman'a Cevap" adlı eseri 3.000 adet basarak yayımlamıştır. Bu yayın, derneğe olan ilgiyi

[233] Serkan Yorgancılar, *1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak MTTB*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2006, s. 45.
[234] Haşim Akman, *Otuz Yıldır 12 Eylül-Yaşayanlar Anlatıyor,* Doğan Kitap, (b.y.y.) 2010, s. 221.
[235] Haşim Akman, *age.*, s. 282-285.

artırmıştır. Dernek, o dönemde önemli sayılabilecek bağışlar da almıştır. Ereğli Kömür İşletmesi derneğe 500 lira bağış yaparken, aynı miktarda bir bağış da Karabük Demir-Çelik Fabrikası tarafından yapılmıştır. Sağlanan bu destekle dernek, *Komünizme Karşı Türklük* adlı bir gazeteyi iki haftada bir yayımlamaya başlamıştır. Dernek, faaliyetlerini 1953 yılında sonlandırmıştır. Bu isimle ikinci dernek 1956'da İstanbul'da, üçüncüsü ise 1963 yılında İzmir'de kurulmuştur.[236]

Komünizmle Mücadele Dernekleri illerde ve ilçelerde hızla şubeleri açılmaya başlamıştır. Gelecek nesillerde ihmal edilmemiştir. Geleceğin mücahitlerini yetiştirmek için de yeni Kuran kursları yeni imam hatipler açılmıştır. Beyinleri yıkanmaya çalışılan kitleler sağcı, gerici gazetelerle tahrik edilmiş, Endonezya örnek verilerek, İslamiyet adına, sola karşı cihada çağrılmıştır.[237]

22 Ocak 1963 tarihinde genel merkezi İzmir olmak üzere dernek yeniden faaliyete geçmiştir. Derneğin amacı; özellikle komünizm olmak üzere, toplumda yıkıcı, bozucu ve ayrıştırıcı fikir akımlarına karşı mücadele etmek, aynı zamanda millî kültürümüzü ve millî-manevî değerlerimizi korumak olarak belirlenmiştir. Dernek, Ankara, İstanbul, Adana, Bursa ve Konya başta olmak üzere pek çok ilde şubeler açarak örgütlenmiştir.[238]

4.2.6. Üniversiteliler Kültür Derneği (ÜKD)

1961 yılının aralık ayında, Galip Erdem, Hikmet Tanyu ve Vecihi Öğütçüoğlu gibi isimlerin öncülüğünde Üniversiteliler Kültür Kulübü (ÜKK) adıyla kurulan oluşum, kısa süre içerisinde yeniden yapılanma sürecine girmiştir. 1962 yılında başlayan bu yapılanmanın ardından, 1965 yılında kulüp statüsünden dernek statüsüne geçilmiş ve ismi Üniversiteliler Kültür Derneği (ÜKD) olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl dernek başkanlığına Acar Okan getirilmiştir. ÜKD, 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP)katılan Alparslan Türkeş'in en önemli sivil destekçilerinden biri haline gelmiştir. Dernek üyesi Namık Kemal Zeybek, Türkeş tarafından CKMP Gençlik Kolları Genel Başkanlığına atanmıştır. 1969 yılında gerçekleşen Adana Kongresi ile CKMP'nin adının Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmesi sürecinde de ÜKD aktif rol oynamış ve Türkeş'e güçlü destek vermiştir. Dernek,

[236] *Age.*, s. 222-224.
[237] Tuncay Çelen, *Denizlerden Terzi Fikri'ye Türkiye*, İmge Kitabevi, İstanbul 2011, s. 84.
[238] *Ülkücü Komando Kampları, age.*, s. 11.

milliyetçi düşüncenin kuramsal temellerini oluşturmak amacıyla Ocak, Millî Hareket, Devlet, Bozkurt ve Töre gibi süreli yayınları çıkarmıştır. Bu dergiler aracılığıyla ÜKD, hem Türk milliyetçiliği ideolojisinin sistemleştirilmesine hem de MHP'nin entelektüel altyapısının inşasına önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak, 1977 yılında ÜKD'nin kuruluş amacına ulaştığı değerlendirilmiş ve Alparslan Türkeş'in talimatı doğrultusunda dernek faaliyetlerine son verilmiştir. Buna rağmen, derneğin fikrî ve ideolojik mirası, ilerleyen yıllarda MHP bünyesinde görev alan eğitimci ve bürokrat kadrolar tarafından sürdürülmüştür.1961–1977 yılları arasında etkinlik gösteren ÜKD, Ülkücü Hareket'in fikrî ve siyasî gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Dernekten yetişen birçok isim, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin akademik, bürokratik ve sivil toplum alanlarında üstlendikleri görevlerle etkili olmuş, böylece Türkiye'nin son çeyrek asrında önemli bir iz bırakmışlardır. ÜKD Genel Başkanlığı görevini zaman içinde Naci Özcan, Acar Okan, Dr. Cezmi Bayram, Dr. Celal Er ve Dr. Rasih Demirci gibi isimler üstlenmiştir.[239]

4.2.7. Türk Ocağı

20 Haziran 1911 tarihinde, aralarında Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencileri**,** Mehmet Emin Yurdakul**,** Yusuf Akçura**,** Rıza Tevfik, siyasetçi kimliğiyle öne çıkan Ahmet Ferit Tek ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin önde gelen Türkçü aydın, siyasetçi ve basın mensuplarının katılımıyla geniş kapsamlı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda, milliyetçilik fikrini temel alan yeni bir cemiyetin kurulması fikri üzerinde mutabık kalınmıştır. Toplantıya katılan isimlerden Dr. Fuat Sabit Bey'in teklifi doğrultusunda kurulacak olan bu yapıya Türk Ocağı adı verilmiş ve derhal bir kurucu ve geçici yönetim kurulu oluşturulmuştur.[240]

Türk Ocağı'nın kurucu heyeti, dönemin önde gelen fikir ve siyaset adamlarından Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferit Tek, Ahmet Ağaoğlu ve Dr. Fuat Sabit Bey'den oluşmuştur. Cemiyetin geçici idare heyeti ise Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, M. Ali Tevfik ve Fuat Sabit gibi isimlerden teşkil edilmiştir. Cemiyetin İstanbul'daki ilk resmî toplantısı, Yusuf Akçura'nın desteğiyle Türk Yurdu dergisinin idarehanesinde gerçekleştirilmiştir. Türk Yurdu mecmuası, bu dönemde Türk Ocakları'na güçlü bir

[239] Hüseyin Aykol, *Türkiye'de Sağ Örgütler Bölüne Bölüne İktidar Olmak*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2011, s. 126-127.
[240] Yusuf Sarınay, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990, s. 34.

fikrî ve yayınsal destek sunmuş, bu destek neticesinde dergi, cemiyetin resmî yayın organı haline getirilmiştir. Türk Ocağı, yalnızca entelektüel çevrelerden değil, aynı zamanda dönemin siyasal iktidarı olan İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen isimlerinden Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa ile birlikte Osmanlı hanedanına mensup bazı şahsiyetlerden de maddi ve manevi destek görmüştür. Bu durum, cemiyetin kısa sürede geniş çevrelerde meşruiyet kazanmasına ve kurumsallaşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.[241]

1912 yılında yayımlanan nizamnâmesinde Türk Ocağı, kuruluş amaçlarını detaylı biçimde tanımlamıştır. Bu amaçlar, özellikle millî, içtimaî ve kültürel gelişim ekseninde şekillenmiş olup, derneğin faaliyet çerçevesini belirlemiştir. Madde 2'ye göre, cemiyetin temel amacı; İslâm dünyasının en önemli unsurlarından biri olarak görülen Türklerin**,** millî eğitim, toplumsal yapı, iktisadî gelişim ve ilmî düzey bakımından ilerlemesini sağlamak, aynı zamanda Türk ırkı ve dilinin yetkinleşmesi için çalışmalar yürütmektir. Madde 3**,** bu hedefe ulaşmak için izlenecek yöntemleri açıklamaktadır. Türk Ocağı, kulüpler açarak, bu kulüplerde eğitici dersler, konferanslar ve çeşitli kültürel etkinlikler (müsamereler) düzenleyecek; ayrıca kitap ve risaleler yayımlayarak millî bilincin güçlenmesini destekleyecektir. Bunun yanında, millî serveti koruma ve artırma amacıyla, farklı meslek gruplarıyla iş birliği yapacak; ekonomik ve ziraî alanlarda rehberlik ve teşvik faaliyetleri yürüterek, bu tür girişimlerin doğmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sunacaktır**.** Madde 4'te ise cemiyetin siyasetten bağımsız kalacağı açıkça vurgulanmıştır. Buna göre Türk Ocağı, yalnızca millî ve içtimaî alanda faaliyet gösterecek; herhangi bir siyasî hareketle ilişki kurmayacak ve siyasî partilere hizmet etmeyecektir.[242]

10 Nisan 1931 tarihinde**,** Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) gerçekleştirdiği kurultayda, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan talimatıyla Türk Ocakları'nın faaliyetlerine son verilmiştir. Bu karar doğrultusunda, Türk Ocakları'na ait olan tüm taşınır ve taşınmaz mal varlığı**,** Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHP) devredilmiştir. Kapatılmanın ardından, Türk Ocakları'nın işlevini üstlenecek yeni bir yapının kurulmasına gidilmiş; böylece aynı yıl içerisinde CHP'nin denetim ve mülkiyetinde faaliyet gösterecek olan Halkevleri teşkilatı oluşturulmuştur. Bu dönüşüm, Cumhuriyet dönemi modernleşme politikaları çerçevesinde millî kültürün yeniden inşası, halkın

[241] Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yay., Ankara 1977, s. 102-103.
[242] Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 17.

eğitilmesi ve kitlelerin parti ideolojisiyle bütünleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.[243]

Türk Ocakları, 10 Mayıs 1949 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında yeniden faaliyet göstermeye başlamıştır. 1958 yılında derneğin genel merkezi İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştır. 1960 darbesi sonrasında yaşanan kısa süreli bir duraklama dönemine rağmen, Türk Ocakları 1968–1980 yılları arasında etkin biçimde çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak 1980 darbesinin ardından dernek tekrar kapatılmıştır. Bununla birlikte, 1984 yılında Türk Ocakları yeniden açılarak faaliyetlerine devam etmiştir.[244]

4.2.8. Ülkü Ocakları

Ülkücü Hareket'in gençlik teşkilatı olarak öne çıkan Ülkü Ocakları, ilk defa Ankara Üniversitesi bünyesinde, Hukuk, Dil, Tarih ve Coğrafya ile Ziraat Fakültelerinde milliyetçi gençler tarafından birer fikir kulübü şeklinde kurulmuştur. Bu oluşumun resmi olarak kamuoyuna duyurulması, 18 Mart 1966 tarihinde, Çanakkale Zaferi'nin yıldönümünde**,** Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)Gençlik Kolları tarafından gerçekleştirilmiştir.1968 yılından itibaren, Türkiye genelinde üniversitelerde Ülkü Ocakları'nın şubeleri kurulmaya başlanmış ve bu sayede örgütlenme yaygınlaşmıştır. CKMP Genel Başkan Yardımcısı Dündar Taşer, Ülkü Ocakları'nın teşkilatlanması ve kurulması sürecinde bizzat sorumluluk almıştır. Bu görevi CKMP Gençlik Kolları'na vermiştir. Kısa süre içinde, Ankara Üniversitesi ile birlikte Hacettepe, Gazi, Ortadoğu Teknik ve İstanbul Üniversitelerinde Ülkü Ocakları şubeleri kurulmuştur. Bu gelişmeler, milliyetçi gençlik hareketinin üniversite kampüslerindeki örgütlenmesinin temelini oluşturmuştur.[245]

İstanbul ve Ankara'daki fakülte ve yüksekokullarda, Türk Milliyetçiliği şuurunu aşılamak, güçlendirmek ve öğrencilere ülkeye faydalı milliyetçi bireyler kazandırmak amacıyla Ülkü Ocakları adı altında bir dernek kurulmuştur. Bu oluşum, 1969 yılında üniversite bulunan illerdeki çeşitli Ülkü Ocakları şubelerini bünyesinde toplayan daha geniş bir yapı haline dönüşmüştür. Bu yeni yapının adı Ülkü Ocakları Birliği olarak belirlenmiştir. Bu birlik, milliyetçi gençlik hareketinin kurumsallaşması ve

[243] Yusuf Sarınay, *age.,* s. 546.
[244] Hüseyin Aykol, *age.,* s. 138.
[245] https://ulkuocaklari.org.tr/pages/i/hakkimizda [Erişim Tarihi: 24.02.2024].

örgütlenmesinde önemli bir adım teşkil etmiş, üniversite öğrencileri arasındaki milliyetçi ideallerin yaygınlaşmasını sağlamıştır.[246]

Ülkü Ocakları'nın etkisi, bireysel isimler veya şahsiyetler üzerinden değil, daha çok manevi ve ideolojik boyutta değerlendirilmektedir. Bu durum, Ülkü Ocakları'nın Milliyetçi Hareket'in temelini oluşturan idealizm ve ülkü anlayışı üzerine inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Ülkü Ocakları'nın MHP mensupları üzerinde şekillendirdiği derin düşünsel ve kültürel etki, hareketin bütünlüğü ve devamlılığı açısından belirleyici olmuştur.[247]

1960 askeri darbesi sonucunda siyasi tasfiye edilen Alparslan Türkeş, 1963 yılında büyükelçi müşaviri olarak görev yaptığı Hindistan'dan Türkiye'ye dönmüştür. Ülkede iktidara gelebilmenin yollarını arayan Türkeş, ilk olarak Adalet Partisi'ne katılmaya çalışmış ancak bu girişimi başarılı olmamıştır. Daha sonra, milliyetçi derneklerin desteği ve darbe sonrası tasfiye edilen meslektaşlarının yardımıyla Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP**)** saflarına katılmayı başarmıştır. CKMP, Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin birleşmesi sonucu 16Ekim 1958 tarihinde kurulmuştur. Partinin kuruluşundan itibaren Osman Bölükbaşı, 1962 yılına kadar 29 milletvekili ile CKMP'den ayrılarak Millet Partisi'ni kurana dek partinin genel başkanlığını yürütmüştür. Bölükbaşı'nın istifasıyla boşalan genel başkanlık koltuğuna Ahmet Oğuz seçilmiştir. Alparslan Türkeş, CKMP'ye katıldıktan kısa bir süre sonra, 1965 yılında partinin genel başkanlığına yükselmiştir. Türkeş, bu tarihten itibaren, özellikle Türk Milliyetçiler Birliği'nin katkılarıyla, Türkiye genelinde partinin örgütlenmesini hızla genişletmiştir. Son olarak, 9 Şubat 1969 tarihinde düzenlenen Adana Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda, parti ismi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'den Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. Bu değişim, Türk milliyetçi hareketinin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.[248]

İlk Ülkü Ocağı, 1966 yılının mart ayında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kurulmuştur. Bu oluşumda, iletişim ve yayın faaliyetlerini yürütenler arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Gençlik Kolları Genel Başkanı Namık Kemal Zeybek önemli bir rol üstlenmiştir. Ülkü Ocağı'nın resmi kurucuları

---

[246] *Ülkücü Komando Kampları*, *age.*, s.11.
[247] Rıza Müftüoğlu, *Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket*, Akis Kitap, İstanbul 2007, s. 8.
[248] Tanıl Bora vd, *Devlet Ocak Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 53-55.

Atilla Özer, Sami Koçak, Ali Erdan Özcan ve Şerif Eryaman'dır. Derneğin amaçları, kuruluş kanununun üçüncü maddesinde açıkça belirtilmiş olup; öğrenciler arasında milliyetçi, toplumcu, ahlakçı ve ülkücü düşüncelerin kökleşmesini desteklemek, milli birlik ve beraberliği güçlendirecek eserlerin ülke genelinde yaygınlaştırılmasını sağlamak ve yüksek öğrenim gençliği arasında samimiyet, yardımlaşma ile dayanışmayı teşvik etmek olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, dernek her türlü zararlı ve bölücü faaliyetlerin karşısında durmayı da temel hedefleri arasında saymaktadır.[249]

Ülkücü hareketin felsefesini şöyle tanımlar: Ülkücü hareket ülkemiz ve mevcut dünya gerçekleri ışığında sistem kavgası veren aksiyoner bir harekettir. Aksiyonerliği, savunma kompleksinden değil, realiter yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. Ülkümüz dünyaya nizam verme ülküsüdür."[250]

Kısa süre içerisinde birçok üniversitede Ülkü Ocakları kurulmuş ve bu oluşumlar hızla yaygınlaşmıştır. 1969 yılının mayıs ayından itibaren, Ülkü Ocakları'nın daha geniş ve kurumsal bir yapı olan Ülkü Ocakları Birliği'ne dönüştürülmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, Ankara'da Ankara Ülkü Ocakları Birliği, İstanbul'da İstanbul Ülkü Ocakları Birliği ve İzmir'de İzmir Ülkü Ocakları Birliği kurulmuştur. Bu birlikler, ülkücü gençlik hareketinin örgütlenmesini güçlendirmek ve faaliyetlerini daha etkin bir biçimde sürdürmek amacıyla önemli adımlar olmuştur.[251]

4.2.9. Akıncılar Derneği

1975 yılında Ankara Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi öğrencilerinden oluşan bir grup İslamcı genç, Tevfik Rıza Çavuşoğlu liderliğinde Ankara'da Akıncılar Derneği'ni kurmuştur. Derneğin amacı, o dönemde yaşanan anarşik ortamdan hem kendilerini hem de gençliği kurtarmak, maddi ve manevi açıdan üstün vasıflara sahip bir gençlik yetiştirmek ve bu doğrultuda faaliyetler yürütmektir. Akıncılar, 1960-1980 yılları arasında okullarda solcular ve ülkücüler karşısında üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle İmam Hatip Liseleri, Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakülteleri gibi eğitim kurumlarında örgütlenmiştir. Derneğin üst düzey yöneticilerinin büyük bir kısmı, Nakşî İskenderpaşa cemaatine bağlı olup, bu durum teşkilatlarda dini bir atmosferin hâkim olmasına yol açmıştır. Akıncılar, toplandıkları

[249] Turhan Feyizoğlu, *age.*, s. 29.
[250] Yaşar Keskin, *age.*, s. 72.
[251] https://ulkuocaklari. org.tr/pages/i/hakkimizda [Erişim Tarihi: 26.02.2024].

mekânlarda dini sohbetler düzenlemiş ve bu bağlamda Milli Türk Talebe Birliği (MTTB**)** üyeleriyle tartışmalara girmiştir. Metodolojik farklılıklar yaşanmasına rağmen, MTTB ile aynı sosyal ortamları paylaşmış ve onların düzenlediği etkinliklere katılmışlardır. Bunun yanı sıra, İslami açıdan önem verdikleri konularda bağımsız olarak çeşitli eylemler gerçekleştirmişlerdir. En önemli hedeflerinden biri Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması olup, bu amaç doğrultusunda çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. Akıncılar, antiemperyalist ve anti-siyonist bir duruş sergilemiş; aynı zamanda evrenselci ve ümmetçi ideolojiyi benimsemiştir. Eylemlerinde, doğrudan sistemi hedef alan ve "şeriat gelecek, vahşet bitecek, dinsiz devlet yıkılacak" gibi sloganlar kullanmışlardır. Ayrıca, farkındalık yaratmak amacıyla kendilerine özgü tokalaşma ritüelleri geliştirmişlerdir. Kültürel faaliyetlere verdiği önemle, Akıncılar özellikle Necip Fazıl Kısakürek'i takip etmiş ve MTTB'nin kültürel etkinliklerine katılmıştır. Derneğin en önemli yayın organı ise 1977 yılında yayın hayatına başlayan Akıncı dergisi olmuştur.[252]Akıncılar Derneği 1979 yılında kapatılmıştır. Daha sonra 1980 yılında Akıncı Gençlik Derneği kurulmuştur.

4.2.10. Mücadele Birliği

1967 yılında Konya'da kurulan bu örgütün lider kadrosunda Necmeddin Erişen, Aykut Edibali, Mevlüt Baltacı, Melih Gökçek ve Yılmaz Karaoğlu yer almaktadır. Örgütün temel amacı, merkezi otoriteye bağlı, İslami esaslardan güç alan bir devlet düzeni tesis etmektir. İslam'a bağlılık ve İslami prensiplere uygun yaşam sürmek, örgütün vazgeçilmez temel ilkeleri arasında bulunmaktadır.[253]

1970 yılında yayımlanmaya başlayan Yeniden Millî Mücadele dergisi, Mücadele Birliği'nin resmi yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Dergi, Millî Mücadele'nin sadece askeri zaferlerle sınırlı kalmaması gerektiğini; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da ilerleme kaydetmesinin önemine vurgu yapmıştır. Mücadele Birliği'nin amblemi, kırmızı zemin üzerine yerleştirilmiş bir kitap, kitabın üstünde bir sağ yumruk ve yumruğun arkasında bir yıldızdan oluşmaktadır. Burada kırmızı renk toplumu, kitap bilgi ve öğrenmeyi temsil ederken; yumruk güç, yıldız ise milletin

[252] Necmi Uzun, *Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 128-129.
[253]*Marmara Brifingi Devletin Gözüyle Sol ve Sağ Örgütler*, Kaynak Yay., İstanbul 1995, s. 141.

geleceğini simgelemektedir. Ancak, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından hareketin çekirdek kadrosu dağılmıştır.[254]

4.2.11. Milliyetçi Türk Kadınları Derneği

21 Nisan 1967 tarihinde Ankara'nın Maltepe semtinde, Turancılık faaliyetlerini yürüten yöneticilerin eşleri tarafından kurulan Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği'nin amacı, Türk milletinin tüm fertlerini kader, sevinç ve sıkıntılarında bir arada tutarak bölünmez bir bütün oluşturmak; milli bilinç ve değerler etrafında birleştirmek ve milleti dünya milletleri düzeyine çıkarmaktır.[255]

4.2.12. Komando Kampları

1960-1980 dönemindeki öğrenci hareketlerinde, sol görüşlülerin önemli temsilcisi DEV-GENÇ iken, sağ kesimde ise Ülkücü Ocakları ve Komando Kampları belirleyici bir rol oynamıştır. Milliyetçi Hareket Partisi gençlik kolları, Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve Milli Türk Talebe Birliği tarafından organize edilen, yönetilen ve maddi-manevi destek sağlanan komando kampları, gençliği hem fikir hem de fiziksel açıdan yetiştirmeyi ve onlara Turancılık idealini aşılamayı amaçlayarak 1968 yazından itibaren ülkenin çeşitli il ve ilçelerinde kurulmuştur.

AP Hükümetinin 1970'te hazırlattığı MHP raporuna göre; oluşturulan bu komando gençlerinin MHP'nin önemli bir parçası olarak görülmüştür. MHP'nin kurduğu komando kamplarındaki günlük çalışma programı aşağıya çıkarılmıştır: [256]

[254] Serkan Yorgancılar, *age.*, s.41.
[255] *Ülkücü Komando Kampları*, *age.*, s. 13.
[256] *Ülkücü Komando Kampları*, *age.*, s. 13, 14, 22.

03.30	Kalkış ve temizlik
03.30-03.45	İçtima ve iyi günler
03.45-03.50	Kamp yemini
03.50-04.15	Sabah namazı
04.15-05.30	Koşu, kültür-fizik
05.30-06.30	Sabah kahvaltısı
06.30-07.15	Dinlenme
07.15-08.45	Judo, karate ve gürel çalışmaları
08.45-09.45	Yürüyüş
09.45-10.30	Marş çalışmaları
10.30-11.30	Günlük aktüalite ve tartışmalar
11.30-12.15	Öğle namazı
12.15-13.00	Öğle yemeği
13.00-13.15	Dini konularda sohbet
13.15-14.15	İkindi namazı
14.15-16.00	Judo, karate, güreş çalışmaları
16.00-17.00	Serbest dinlenme
17.00-18.00	Dini konularda sohbet
18.00-19.00	Miting dağıtma ve düzenleme usulleri
19.00-20.00	Akşam namazı ve yemeği
20.00-21.00	Akşam yürüyüşü
21.00-21.20	Yatsı namazı

V. BÖLÜM
ÖĞRENCİ OLAYLARI BAĞLAMINDA TOPLUMSAL MUHALEFET VE SİYASAL İKTİDARLARIN TEPKİLERİ (1960-1980)

1960-1970 yılları arasında meydana gelen öğrenci hareketlerine baktığımızda; daha çok eğitim sorunları ve ulusal meselelere odaklandığını görmekteyiz. 1970-1980 yılları arasında ise bu durum meşru zeminden çıkmış, rejimi değiştirmeyi hedefleyen bir harekete dönüşmüştür. İlk yıllarda ülkenin iç meseleleri üzerinden yükselen muhalif sesler zaman içerisinde dış politika eksenli şekillenmeye başlayacaktır. Ortaya çıkan bu ideolojik çalkantılar ülkede uzun bir dönem sürecek olan siyasi istikrarsızlığın da sebebi olmuştur. Türkiye'deki öğrenci hareketleri sosyal adaletsizlik, eğitimdeki fırsat eşitsizliği, eğitim kalitesinin düşük olması gibi meselelerden dolayı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki süreçte protestolar siyasileşmeye başlayacaktır. Öğrenciler daha çok sol söylemlerden beslenecek ve bunun üzerinden tavır göstermeye başlayacaklardır. Aynı zamanda denebilir ki 27 Mayıs 1960 Darbesi de süreci şekillendiren önemli bir noktadır.

Dünyada başlayan sosyalist ve komünist akımların etkisi de Türk gençliğine sirayet edecektir. Devamında Amerika karşıtlığı ve anti-emperyalist bir duruşa dönüşecektir. Zaman içerisinde öğrenciler arasında kutuplaşma keskinleşecek sağ ve sol olmak üzere çizgi kalın bir şekilde çizilecektir. Bu yüksek gerilim de Türk iç siyasetini olumsuz etkileyecektir. Ülkede oluşan anarşi ve belirsiz ortam 1980 Darbesine zemin hazırlamış, daha demokratik bir Türkiye istenirken otoriter düzen tekrar ülkenin tepesine çıkmıştır. Askeri darbe ile öğrenci hareketleri sona ermiş ve böylece Türkiye'de bir dönem kapanmış oldu.

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de siyasal hayat oldukça hareketli ve darbelere sahne olmuş bir dönemdir. 1960 yılında Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sona erdi. Ardından kurulan Kurucu Meclis'in hazırladığı 1961 Anayasası ile yeni bir siyasal yapı oluşturuldu. 1961-1965 arasında Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve diğer partilerin katıldığı koalisyon hükümetleri kuruldu. 1965 seçimlerini Adalet Partisi kazandı ve Süleyman Demirel başbakan oldu. 1971'de askerler muhtıra vererek Demirel hükümetini istifaya zorladı; teknokrat

hükümetler dönemi başladı. 1973'ten itibaren Bülent Ecevit liderliğinde CHP ön plana çıktı. 1970'lerin sonlarında ise siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz ve artan şiddet olayları nedeniyle sık sık hükümet değişti. Bu dönemde Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi liderler öne çıktı. 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbe ile bu dönem sona erdi ve ordu yönetime el koydu.

Dönemin hükümetleri ve görev süreleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Hükümet Numarası	Hükümet Şekli	Başlangıç	Bitiş	Başbakan	Partisi
24. Hükümet	Askeri	30.05.1960	05.01.1961	Cemal Gürsel	-
25. Hükümet	Askeri	05.01.1961	20.11.1961	Cemal Gürsel	-
26. Hükümet	Askeri	27.09.1961	25.06.1962	Fahrettin Özdilek	-
27. Hükümet	Koalisyon	20.11.1961	25.12.1963	İsmet İnönü	CHP
28. Hükümet	Koalisyon	25.12.1963	20.02.1965	İsmet İnönü	CHP
29. Hükümet	Koalisyon	20.02.1965	27.10.1965	İsmet İnönü	CHP
30. Hükümet	Çoğunluk Hükümeti	27.10.1965	03.11.1969	Suat Hayri Ürgüplü	AP
31. Hükümet	Çoğunluk Hükümeti	03.11.1969	06.03.1970	Süleyman Demirel	AP
32. Hükümet	Çoğunluk Hükümeti	06.05.1970	26.03.1971	Süleyman Demirel	AP
33. Hükümet	Partiler Üstü	26.03.1971	11.12.1971	Nihat Erim	-
34. Hükümet	Partiler Üstü	11.12.1971	22.05.1972	Nihat Erim	-
35. Hükümet	Koalisyon-Geçici	22.05.1972	15.04.1973	Ferit Melen	AP
36. Hükümet	Koalisyon-Geçici	15.04.1973	26.01.1974	Naim Talu	AP
37. Hükümet	Koalisyon	26.01.1974	17.11.1974	Bülent Ecevit	CHP
38. Hükümet	Azınlık- Geçici	17.11.1974	31.03.1975	Sadi Irmak	CGP
39. Hükümet	Koalisyon	31.03.1975	21.06.1977	Süleyman Demirel	AP
40. Hükümet	Azınlık	21.06.1977	21.07.1977	Bülent Ecevit	CHP
41. Hükümet	Koalisyon	21.07.1977	05.01.1978	Süleyman Demirel	AP
42. Hükümet	Koalisyon	05.01.1978	12.11.1979	Bülent Ecevit	CHP
43. Hükümet	Azınlık	12.11.1979	12.09.1980	Süleyman Demirel	AP

Aşağıda verilen bölüm başlıklarında dönem hareketlerinin ve hükümetlerin nabzını tutmaya çalışacağız.

5.1. Demokrat Parti İktidarında Gerçekleşen Öğrenci Protestoları (1950-1960)

II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte dünya, siyasal olarak Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı blok halinde şekillenmiştir. Türkiye, bu süreçte tercihini Batı Blok'undan yana kullanarak, ABD liderliğindeki ittifakta yer almıştır. Aynı dönemde, ülkede çok partili siyasi yaşama geçiş hız kazanmıştır.14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen ve %89,3 gibi yüksek bir katılımla sonuçlanan genel seçimlerde Demokrat Parti, %52,7 oy

oranıyla 415 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir. Buna karşılık, Cumhuriyet Halk Partisi %39,4 oy alarak mecliste 69 milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu gelişmeler, Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye'de yeni bir siyasal dönemin başladığını göstermektedir.[257] Demokrat Parti, yalnızca belirli toplumsal gruplara değil, geniş halk kesimlerine seslenen bir kitle partisi kimliğini sürdürmeye özellikle dikkat etmiştir. 27 yıllık Tek Parti iktidarını deviren DP, başlarda halkın gözünde olumlu bir imaja sahipken durum daha sonra bambaşka bir boyut kazanacaktır. Demokrat Parti iktidarının en dikkat çekici tutumlarından biri, zaman zaman demokratik ilkelere aykırı olsa da hayata geçirdiği uygulamaları millî irad**e** kavramıyla meşrulaştırma eğilimidir. DP anlayışına göre, seçimlerde çoğunluğun oyunu almış olmak, tüm karar ve tedbirleri alma yetkisinin kendilerine ait olması anlamına gelmektedir. Zira bu yetki, doğrudan halk tarafından verilmiştir.

Süleyman Demirel'e göre, Demokrat Parti'de zamanla ortaya çıkan otoriterleşme eğiliminin temelinde, iktidara gelenin kendisini devletin sahibi olarak görmesine yol açan patrimonyal devlet anlayışı yatmaktadır. Bu anlayış, çok partili sisteme geçilmiş olmasına rağmen etkisini sürdürmeye devam etmiştir. 27 Ekim 1957 tarihinde %77,15 katılımla gerçekleşen genel seçimlerde Demokrat Parti %47,9 oy alırken, Cumhuriyet Halk Partisi %41,1 oy oranına ulaşmıştır. Seçimlere katılımın ve DP'nin oy oranının önceki yıllara göre düşmesi, iktidar partisine duyulan desteğin azalmaya başladığını ve buna paralel olarak ana muhalefetin güç kazandığını göstermektedir.[258]Bu süreçte sonra DP oluşan ekonomik darboğazın yarattığı olumsuz atmosferi, otoritesini arttırarak bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu muhalefetin sesini kısmamış, bilakis derinleşen bir tepki olarak daha sonra su yüzüne çıkmıştır.

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelişinde, aydın kesimin desteği önemli bir rol oynamıştır. Dönemin aydınlarının büyük bölümü, başlangıçta DP'yi desteklemiş ve bu partiye güven duymuştur. Ancak zamanla bu destek azalmış, aydınların DP'ye olan inancı sarsılmıştır. Bu kırılmanın başlıca nedenlerinden biri, özellikle sabit gelirli kesimler arasında yer alan memurların, artan enflasyon karşısında maddi sıkıntı yaşamalarıdır. Diğer bir neden ise, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ayrıcalıklı konumda bulunan bürokratların, DP döneminde yürütülen bürokrasi karşıtı söylemler nedeniyle itibar kaybına uğramalarıdır. Ayrıca, ülkedeki özgürlüklerin kısıtlanmasından

[257] Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.basım, İstanbul 2011, s. 99.
[258]*Age.*, s. 110, 256, 280.

en fazla etkilenen kesimin geniş halk yığınları değil, aydınlar olması da bu grubun partiye yönelik eleştirilerinin artmasına yol açmıştır.[259]

Demokrat Parti'nin 1954 seçimleriyle başlayan ikinci iktidar dönemi, Adnan Menderes'in liderlik özelliklerinin belirginleştiği ve parti politikalarının giderek onun şahsında toplandığı bir süreç olmuştur. Bu dönem, kamuoyunda tek adam yönetimi izlenimini güçlendirirken, iktidarın özellikle aydın çevrelerin basın ve üniversitelerin desteğine artık ihtiyaç duymadığı yönündeki kanaati de pekiştirmiştir. Feroz Ahmad'ın aktardığı üzere, dönemin önemli isimlerinden Samet Ağaoğlu'nun şu ifadeleri Demokrat Parti'nin aydınlara bakışını net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz, iktidar mesulleri sıfatıyla bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız." Bu anlayış, halkın çoğunluğuna dayanmanın meşruiyet için yeterli olduğu düşüncesini yansıtırken, aydınların eleştirilerini göz ardı eden bir yönetim tarzının da önünü açmıştır.[260]

1950'li yıllarda, Demokrat Parti iktidarına karşı muhalif görüşlerin ifade edildiği bazı basın-yayın organlarının varlığı dikkat çekicidir. Bu dönemde toplumsal ve siyasal meseleleri ele alan çok sayıda süreli yayın bulunmakla birlikte, özellikle 1954 yılından itibaren Ankara'da iki ayda bir yayımlanmaya başlayan Forum dergisi, muhalif düşüncenin en sistematik şekilde dile getirildiği önemli bir mecra olmuştur. Forum, sol görüşlü yazarlara da yer vermekle birlikte, genel çizgisi itibariyle ılımlı bir yaklaşımı benimsemiş, bu nedenle radikal eleştirilerden uzak durmuştur. Ilımlı tutumu sayesinde geniş bir entelektüel çevreye hitap etmiş, ancak bu yönüyle daha sert muhalif söylemlerin gelişmesine de fazla alan açmamıştır.[261]

Tarafsız bir yayın çizgisi benimsediğini iddia eden *Forum* dergisi, ilk yıllarında Demokrat Parti'ye görece daha yakın bir tutum sergilemişse de zamanla açık bir muhalefet platformuna dönüşmüştür. Dergi, liberal demokrasi ve bu değerlere dayanan bir siyasal düzenin temsilcisi olarak Batı dünyasını referans almıştır. Geleneksel toplum ile modern toplum ayrımında ise modernleşmeyi savunarak, bu doğrultuda Kemalist ilke ve inkılapların arkasında durmuştur. Bu yönüyle Forum hem Batıcı hem de

[259] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,*3. Basım, İmge Yay., İstanbul 1998, s. 204.
[260] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),* çev. A, Fethi, 4. Basım, Hil Yay., İstanbul 2010, s. 67.
[261] Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi,* 3. basım, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 84.

modernist bir çizgide konumlanmış, eleştirilerini de bu ideolojik zeminde şekillendirmiştir.[262]

Dönemin önemli yayın organlarından biri olan Akis dergisi, güncel siyasal tartışmaların yürütüldüğü etkili bir platform işlevi görmüştür. 15 Mayıs 1954 tarihinde yayın hayatına başlayan derginin kurucusu ve yöneticisi, aynı zamanda İsmet İnönü'nün damadı olan gazeteci Metin Toker'dir. Akis'in yanında, 30 Mayıs 1958'de yayımlanmaya başlayan haftalık Kim dergisi de dönemin dikkat çeken muhalif yayınlarındandır. Yazar kadrosunda Orhan Birgit, Bülent Ecevit, Emil Galip Sandalcı, Coşkun Kırca, Yakup Kadri Karaosmanoğlu **ve** Turhan Feyzioğlu gibi tanınmış isimler yer almıştır. Bunlara ek olarak, CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi**,** söz konusu dergilerde savunulan görüşleri desteklemiş ve Demokrat Parti yönetiminin baskıcı uygulamalarını teşhir eden günlük bir yayın olarak öne çıkmıştır.[263]

Bu dönemde sol düşünceye ilişkin anlamlı bir üretim görmek mümkün değildir. 1950-1960 yılları arasında, her türlü eleştirel görüş komünizmle suçlanmış ve Türkiye, Batı Bloku politikalarıyla tam uyum içinde hareket ederek toplumun neredeyse tüm kesimlerinde güçlü bir anti-komünist tutum hâkim olmuştur.[264]

Ülkede, var olan sola değil, muhtemel bir sol hareketin ortaya çıkmasına karşı gelişen alarm durumu söz konusudur. Ancak bu duruma karşılık gerçek anlamda bir sol güç bulunmadığından, yalnızca Batıcı, laik, ilerici ve demokrat olarak tanımlanabilecek aydınlar bile komünizmle suçlanmıştır. Komünizm ithamı, 1950 öncesinde yalnızca DP tarafından CHP'ye yöneltilirken, 1950 sonrası dönemde CHP de dahil olmak üzere hemen hemen tüm muhalif hareketlere karşı kullanılmaya başlanmıştır.[265]

DP, Tek Parti dönemini demokratik olmamakla eleştirirken aslında onlardan çok da farklı bir tutum sergileyememiştir. Katı kontrolcü devlet tavrı bu süre zarfında da devam etmiş gözükmektedir.

Vatan Cephesi'nin kurulması, muhalefetin hedef haline getirilmesi ve ardından Tahkikat Komisyonu'nun oluşturulması gibi sınırları zorlayan gelişmeler, 1960 darbesine giden sürecin zeminini hazırlamıştır. Tahkikat Komisyonu'nun yasa tasarısı görüşülürken İsmet İnönü'nün yaptığı anlamlı konuşmada, Demokrat Parti iktidarını

[262] Hamit Emrah Beriş, "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 7: Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, 1. basım, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 530-531.
[263] Gökhan Atılgan, *age.,* s. 42.
[264] Kemal Karpat, *age.*, s. 83.
[265] H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları,* 1. basım, Birey Yay., İstanbul 1988, s. 175-181.

darbe tehdidine karşı uyarmıştır. İnönü, insan haklarına aykırı baskıcı yönetimlerin halkı zorla ihtilale sürükleyeceğini, böyle bir ihtilalin dış güçlerce gerçekleştirileceğini ve devam edilmesi halinde kendisinin bile durumu engelleyemeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca, şartlar oluştuğunda ihtilalin milletler için meşru bir hak olduğunu ifade etmiştir.[266]

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve geniş yetkilere sahip olması, Demokrat Parti iktidarının hem olumlu hem de olumsuz birçok faaliyetinin önünde engel teşkil etmiştir. Bu komisyonun oluşturulması, muhalefet cephesinde adeta bardağı taşıran son damla olmuş ve parlamento dışında özellikle öğrenci gençliğinin muhalif bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme, 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin gerekçeleri arasında gösterilmiştir.

DP'nin yükselişinde aydın kesimin desteğinin önemli bir rolü olmuştur. 1950 yılında birçok aydın partiyi desteklemiş olsa da iktidarın politikaları netleşmeye başladıkça, Eroğul'un ifadesiyle ilk farkına varanlar yine aydınlar olmuştur. Bu aydınlar arasında özellikle akademisyenler önemli bir yer tutmaktadır.[267] 1950 yılında akademik çevreler genel olarak Demokrat Parti'ye yakın dururken, zamanla artan anti-demokratik uygulamalar nedeniyle öğretim üyeleri yönelimlerini Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydırmış ve pek çok profesör CHP bünyesinde görev almaya başlamıştır.[268]

Çok partili hayata geçişle birlikte, üniversiteler de demokratik değişimden etkilenmiş ve 18 Haziran 1946'da çıkarılan 4936 sayılı Üniversiteler Yasası ile siyasal iktidar karşısında belli bir özerklik kazanmıştır. Yasanın birinci maddesine göre, üniversiteler; fakülteler, enstitüler, okullar ve bilimsel kurumlardan oluşan, tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip yüksek araştırma ve öğretim birimleridir. Ancak bu yasal düzenlemeyle Millî Eğitim Bakanlığı'nın üniversiteler üzerindeki yetkileri sınırlandırılırken, mali özerklik sağlanmamıştır. Yine de yasa ile tanınan bu özerklik, özellikle 1948 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in komünizm propagandası iddiasıyla görevden alınması gibi uygulamalarda fiilen işlememiştir. Bu tasfiyede muhalefetteki Demokrat Parti, hükümetin yanında yer almıştır.[269]

---

[266] Cem Eroğul, *age.*, s. 237.
[267] *Age.*, s. 143.
[268] H. Bayram Kaçmazoğlu, *age.*, s. 153.
[269] Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,*1. basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2011, s. 214.

DP iktidarı ile üniversiteler arasındaki çatışmanın fiili başlangıcı, Ankara Fikir Kulübü'nün 23 Ocak 1956'da düzenlediği konferanstır. Bu etkinlikte Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Aydın Yalçın, Doç. Dr. Muammer Aksoy ve Doç. Dr. Yaşar Karayalçın konuşmacı olarak yer almıştır. Konferansta öne çıkan görüşler şunlardır: Turhan Feyzioğlu, parlamentoda görüşülen bir yasa teklifi hakkında fikir açıklamanın demokrasinin gereği olduğunu ve parlamentonun mutlak hakim olmadığını, Anayasa'ya bağlı kalması gerektiğini vurgulamıştır. Yavuz Abadan ise akademisyenlerin, ilim insanları olarak her konuda görüş beyan etmelerinin doğal olduğunu ifade etmiştir. Muammer Aksoy, iktidarın bilim insanlarına yaklaşımını Mussolini'nin tutumuna benzetmiş ve akademisyenlerin gazeteler aracılığıyla fikirlerini açıklamalarına yönelik rahatsızlığı eleştirmiştir. Turhan Feyzioğlu ayrıca, akademisyenleri Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimine veren yasanın üniversite özerkliğine zarar verdiğini belirtmiştir.[270]

Menderes, ertesi gün Meclis grup toplantısında yaptığı konuşmada, öğretim üyeleri hakkında "İstersek bugün çanlarına ot tıkayabiliriz" ifadelerini kullanmıştır.[271]

26 Ocak 1956 tarihli Meclis bütçe müzakerelerinde üniversitelere ayrılan bütçe tartışılırken, üniversite özerkliği de masaya yatırılmıştır. Milli Eğitim Bakanı, özerkliğin bağımsızlık anlamına gelmediğini, sadece bilim alanında geçerli olabileceğini belirtmiştir. Bütçeyi veren Bakanlığın üniversite üzerinde kontrol hakkı bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, hocaların ve öğrencilerin devlet otoritesine uyması gerektiğini, aksi takdirde ülkenin anarşiye sürükleneceğini savunmuştur. İktidar milletvekilleri ise öğretim üyelerinin günlük politikaya dair yorum yapmasının doğru olmadığını dile getirmiştir.[272]

1956'nın sonlarında, iktidar ile üniversite arasındaki gerilim artmış ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) öğrencileri boykot yapmıştır. Dekan Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 1956-1957 ders yılı açılış törenindeki konuşması nedeniyle Millî Eğitim Bakanlığı'nın emrine alınması kararlaştırılmıştır. Feyzioğlu ile aynı fakültede görev yapan ve konuşmada tayin ve terfi sorununu gündeme getirmesi üzerine etkilenmiş olan Doç. Dr. Aydın Yalçın ise istifa etme kararı almıştır.[273]

[270] Cumhuriyet, 24.01.1956.
[271] Cumhuriyet, 25.01.1956.
[272] Milliyet, 27.01.1956.
[273] Milliyet, 03.12.1956.

Öğrencilerin protestolarına rağmen Adnan Menderes geri adım atmaktan kaçınmıştır. 4 Aralık'ta Parti Meclisi toplantısında bazı profesör ve doçentlerin siyasi konulara karışarak İstanbul ve Ankara'daki öğrencileri kışkırttığını ve ayaklanmaya teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Üniversitelerin siyasi karışıklıkların merkezi haline gelmesine izin verilmemesi gerektiğini vurgulayarak, bu tür davranışlarda bulunan akademisyenlerin cezalandırılması ve görevlerinden alınması gerektiğini savunmuştur. Bu konuşmanın ardından parti üyeleri, protestolara katılan öğretim üyelerinin cezalandırılması ve görevden uzaklaştırılması kararını benimsemiştir.[274]

Bazı üniversite hocaları ise öğrencilere yönelik yolunu şaşırmış gençlik, sadece protesto için gösteri yapan gençlik, anarşist gençlik veya komünist gençlik gibi etiketlerin ön yargıdan öteye gitmediğini, bu tür tanımlamaların gerçek sorunları anlamaya engel olduğunu ve daha sert karşı tepkilere zemin hazırladığını belirtmişlerdir. Anlaşılan o ki, bazı akademisyenler öğrencilerin yanında yer almış ve onların tutumlarını desteklemişlerdir.[275]

1957 yılında, siyasi konularda görüş bildirdikleri için cezalandırılan akademisyenlerin sayısı artmıştır. Yılın sonunda, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı ve Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Meclis İç Tüzüğü'ndeki değişikliklerin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirten bir açıklama yapmış ve bunu Cumhuriyet gazetesine verdikleri bir röportajla kamuoyuna duyurmuşlardır.[276]

Hüseyin Nail Kubalı, siyasi içerikli demeçleri ve derslerdeki ifadeleri nedeniyle iktidar çevrelerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Radyo gazetesinde kendisi hakkında yapılan olumsuz yorumlar sonrasında, 7 Ocak 1958 tarihinde dersine, destek amacıyla sadece birinci sınıf öğrencileri değil diğer sınıflardan da öğrenciler katılarak kendisine sevgi gösterisinde bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi Senatosu, Ocak 1958 sonunda Kubalı'nın yaptığı açıklamaları ve yazılı beyanları inceleyerek bunların siyasal mahiyette olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, senatonun oybirliğiyle aldığı bu kararın aksine, Kubalı şubat ayı başında Millî Eğitim Bakanlığı'nın emrine verilmiştir. Bu gelişme yalnızca üniversite camiasında değil, kamuoyunda da geniş yankı uyandırmıştır. Yaklaşık kırk gün sonra görevinin başına dönmesine izin verilen Kubalı,

[274] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 126.
[275] Coşku San, "Almanya'da Öğrenci Hareketleri", *1968 yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969, s. 4.
[276] H. Bayram Kaçmazoğlu, *age.*, s. 153-154; Feroz Ahmad, *age.*, s. 90.

10 Nisan 1958 tarihli basın toplantısında yaptığı açıklamalar üzerine tekrar eleştirilmiş ve İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından 12 Nisan'da bir ay süreyle derslere girmeme cezası verilmiştir. Bu karara karşılık, yaklaşık beş yüz öğrenci Rektörlük ve Dekanlık önünde toplanarak protesto göstermiş ve dekanın istifasını talep etmiştir. Öğrencilerin yoğun desteğiyle Kubalı, 13 Mayıs 1958 tarihinde görevine geri dönmüştür.[277]

DP'ye karşı muhalefet eden akademisyenlerin içinde bulunduğu kuşağın, kendilerini devletin ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri ve siyasal iktidar tarafından göz ardı edilmeyecek şekilde değer verilme beklentisi taşıdıkları vurgulanmaktadır. Bu kuşak, Kurtuluş Savaşı dönemini bizzat deneyimlemiş, yeni devlet ve toplum inşası ideali ile heyecanını derinden yaşamıştır. Varlıklarını ve mesleki kariyerlerini bu yeni rejime borçlu olarak toplumsallaşmış bir nesildir. Örneğin, 1903 doğumlu Hüseyin Nail Kubalı, 1904 doğumlu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve 1917 doğumlu Muammer Aksoy, devlet bursuyla İsviçre'de doktora eğitimini tamamlamıştır.1898 doğumlu Sıddık Sami Onar ise İstanbul Üniversitesi'nin Darülfünun döneminden gelen önemli akademisyenlerden biri olarak öne çıkmıştır.[278]

DP iktidarı bu kuşağın kendini özgürce ifade etme hakkını kısıtlamış, bu tavır beraberinde daha derin ayrılıklar ve çatışmayı beraberinde getirmiştir. Çünkü gerek aydınlar gerek halk Tek Parti dönemindeki anti demokratik tavırdan bunaldıkları için, özgürlük istedikleri için DP iktidarını desteklemişlerdi. DP bu noktada tam bir hayal kırıklığı yaşatmıştır.

1950'li yılların başında gerçekleşen ilk öğrenci eylemleri, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 10 Nisan 1950'deki vefatının ardından yaşanmıştır. Çakmak'ın ölümü, ülke siyasetinde gerilimi artırmış ve toplumsal kutuplaşmaları görünür hale getirmiştir. Çakmak'ın vefat günü, radyonun rutin müzik yayınına ara vermemesi, aralarında öğrenciler, aşırı milliyetçiler ve dindarların bulunduğu gruplar arasında tepkiye yol açmıştır. Saat 22.30 civarında radyonun yayın yaptığı binaya giden bazı üniversite öğrencileri müziğin kesilmesini talep etmiş ve bu kişilerden dokuzu gözaltına alınmıştır. Aynı gece Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Türk Gençlik Teşkilatı ve Türk Kültür

[277]Alpay Kabacalı, *age*., s.127-128.
[278] Tanel Demirel, *age*., s. 220.

Ocağı, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne müzik yayınının protesto edildiği bir telgraf göndermiştir.[279]

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, devlet erkânı ile gençlik arasındaki ilişkiler son derece olumlu bir zeminde gelişmiştir. Genel seçimler nedeniyle kutlanamayan Gençlik Bayramı, 27 Mayıs 1950 tarihinde 19 Mayıs Stadyumu'nda gerçekleştirilmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, gençlere yaptığı konuşmada, vatanın geleceği ile ülkenin refah ve mutluluğunun sorumluluğunun ileride genç nesillere devredileceğini vurgulamıştır. Bayar, bu tarihi görevin hem büyük bir onur hem de önemli bir sorumluluk taşıdığını belirterek, gençlerin bu role hazırlanması ve layık olmaları gerektiğini ifade etmiştir.[280]

Siyasi iktidar ile gençlik arasında komünizm karşıtlığı ve sol hareketlere karşı mücadelede tam bir uyum bulunmaktadır. Başbakan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sunduğu hükümet programında, sol hareketlere karşı alınacak önlemleri şu ifadelerle açıklamıştır: "Ülkedeki yıkıcı aşırı sol akımları kökten temizlemek için gerekli yasal tedbirlerin kararlılıkla uygulanacağını belirtmiş, irtica ve ırkçılık gibi bölücü akımların sıklıkla aşırı sol hareketlerin maskesi olarak kullanıldığını ve bu tür hareketlere karşı tereddüt göstermeden hukuki yaptırımların uygulanacağını" vurgulamıştır. Menderes, aşırı solun fikir ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesine izin vermeyeceklerini, bu akımların aslında yıkıcı güçlerin araçları olduğunu ve adalet mekanizmasıyla cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylelikle, mizah veya siyasi eleştiri kılıfı altında faaliyet gösteren ve aşırı solun etkisi altında kalan yayınların ülkeye verdiği zararın önüne geçilebileceği savunulmuştur.[281]

Demokrat Parti iktidarı ile üniversite gençliği arasındaki ideolojik uyum incelendiğinde, bu ilişkinin antikomünist bir duruşla birlikte Atatürk, inkılâpları ve laiklik ilkelerine sıkı bir bağlılık şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. 1951 yılında, özellikle Ticanî Tarikatı üyeleri gibi bazı grupların Atatürk heykellerine yönelik saldırıları, öğrenci örgütlerinin düzenlediği protesto gösterileriyle karşılanmış ve bu tepkilere hükümet tarafından hukuki yaptırımlar eşlik etmiştir. Bu dönemde öğrencilerin duyarlılıklarının ve tepkilerinin siyasi iktidar tarafından önemsendiği söylenebilir.

[279] Alpay Kabacalı, *age.*, s.117, 118, 127, 128.
[280] Milliyet, 28.05.1950.
[281] Milliyet, 30.05.1950.

Adnan Menderes, gençliğin siyasetle uğraşması konusunda tereddüt yaşamıştır. Bunun için de gerek akademisyenler gerek öğrencileri kontrol altında tutmak için bazı önlemler almıştır. Bu tutarsız uygulamalar, üniversiteleri daha çok siyasetin içine çekmiştir. Dikkati çeken önemli bir noktada; CHP Gençlik Ocakları aracılığıyla yükseköğrenim gençliğini etkisi altına almaya başlarken, DP'nin bu konuda aynı başarıyı yakalayamamıştır.

1960'ın ilk çeyreğinde öğrenci hareketlerine baktığımızda; üniversiteye yönelik tepkilerin olmadığını söylemek mümkündür. Bu yıllardaki reaksiyonun daha çok siyasi olduğunu görmekteyiz. Menderes'in aldığı kararlar ve uygulamaları daha çok dikkat çekmiş, öğrenciler bu noktada ses yükseltmişlerdir.

Demokrat Parti, iktidara gelir gelmez dinî unsurları siyasetin aracı haline getirdiği gerekçesiyle eleştirilerin odağı olmuştur. 14 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunması yasağının kaldırılmasıyla başlayan bu eleştiriler, Said-i Nursî'nin Türkiye genelinde seyahatlere çıkmasına izin verilmesiyle devam etmiştir. Özellikle Said-i Nursî'nin 1 Ocak 1960'ta İstanbul'a gelişi ve burada gerçekleştirdiği kitlesel gösteri, öğrenciler arasında güçlü bir tepkiyle karşılanmıştır.[282]9 Ocak'ta MTTB öncülüğünde irticai faaliyetleri protesto etmek amacıyla düzenlenmek istenen mitinge resmi makamların izin vermemesi üzerine, İstanbul Üniversitesi kampüsünde sessiz yürüyüş gerçekleştiren öğrencilere polis müdahale etmiştir. Bu müdahale sonucunda 35 öğrenci ve 5 gazeteci gözaltına alınmıştır.[283]

6 Ocak'ta Ege Üniversitesi temsilcileri Menemen'e giderek Kubilay'ın mezarını ziyaret etmiş ve inkılâpların korunması için gerektiğinde Kubilay gibi davranmaya ant içmişlerdir.[284]

Öğrenci Derneği Genel Kurul Başkanı Özkutlu, "Bugün eskiden farklı olarak, hoca ve şeyhler köy ve kasabalarda milli eğitimden daha etkili hale gelmiştir. Önceleri köy öğretmenlerine verilen itibar, şimdi köy imamlarına yönelmiştir. Gericilikle mücadelede başarı için milli eğitim çalışmalarının hızlandırılması gerekmektedir." ifadelerini kullanmıştır. Fikir Kulübü Başkanı Fikret Toksöz ise, "1960 yılında hâlâ gericiliğe sığınanlara güvenmek ve devrimlere karşı faaliyet gösterenleri görmek

[282] T. Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı,* 1. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 197-209.
[283] Milliyet, 10.01.1960.
[284] Muammer Taylak, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara 1969, s. 270.

gençliği derinden üzmektedir. Türk gençliği olarak sabrımızın tükendiğini belirtmek isteriz." sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur.[285]

DP iktidarının bu yıllarında muhalif öğrenciler, Atatürk ilke ve inkılâplarının yılmaz bekçiliği vazifesini üstlenmiştir. Gençler hızla politikleşmeye başlamıştır. Muhalefetin temsilcisi olan CHP gençler için bir çatı işlevi görmüş, muhalif gençler toplu halde CHP'ye üye olmaya başlamışlardır. CHP'nin ideolojik tavrı da tabii ki burada dikkate değerdir. Gençler ve CHP aynı ideolojiye sahip çıkmaktadır: Atatürkçülük.

19 Mart 1960 tarihinde, üyelik belgelerini İnönü'ye imzalatmak amacıyla CHP İstanbul İl Merkezi önünde toplanan yaklaşık bin öğrenci, yaptıkları tezahüratlar üzerine cop ve göz yaşartıcı gaz kullanılarak dağıtılmaya çalışılmıştır. Bu olayda, 31 gençten 28'i Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet ve 3'ü polise fiili direnç gösterme suçlamasıyla gözaltına alınmıştır.[286]

Üniversite öğrencilerinin siyasal etkinliklerini artıran en önemli gelişme, 18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıdır. Ertesi gün, 19 Nisan 1960'ta Kızılay'da, ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinden oluşan büyük bir protesto düzenlenmiştir. CHP Genel Merkezi'nden İş Bankası Kızılay şubesine yürüyen kalabalık, İnönü'yü çevreleyerek iktidara karşı sloganlar atmış ve trafiği engellemiştir. Polis, kalabalığı cop kullanarak dağıtmış ve gözaltına aldığı 22 kişiden 5'inin tutuklanmasına, diğerlerinin ise tutuksuz yargılanmasına karar verilmişti.[287]

Öğrencilerin eylemleri sırasında kayda değer olan bir nokta da: öğrencilerin askerler arasında ilk günlerden itibaren denebilir ki iş birliği vardır. Öğrenciler polise büyük öfke duyarken, askerin meydanlardaki bulunduğu duruma ilişkin herhangi bir memnuniyetsizlik veya itiraz ifade edilmemektedir.

Dikkat çeken bir gazete haberinde, Başbakan Menderes'in radyoda yaptığı konuşmaya yer verilmektedir. Menderes, ayaklanma ve isyan olarak nitelendirdiği son olayların kasıtlı şekilde 1 Mayıs İşçi Bayramı ile 2 Mayıs'ta gerçekleşen NATO Vekiller Heyeti toplantısına denk getirildiğini iddia etmiştir. Ayrıca, 1 Mayıs sabahı

[285] Turhan Feyizoğlu, *Fikir Kulüpleri…, age.,* s. 89.
[286] Milliyet, 20.03.1960.
[287] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 130.

yayımlanan Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisinde, sokağa çıkan en küçük topluluklara bile ateş açılacağı bildirilmiştir.[288]

Öğrenciler, yurtların kapatılması ve okulların tatil edilmesi nedeniyle farklı noktalara dağıldıktan sonra, faaliyetlerini tek bir merkezden koordine edebilmek amacıyla İstanbul'da bir karargâh oluşturmuş ve görev paylaşımı yapmışlardır. Öğrencilerin eylemlerle ilgili bilgilenmeleri için bürokrasi, valilik, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet gibi resmî kurumlar tarafından destek sağlanmıştır. Ayrıca, kışlalardaki öğrenci arkadaşlarını ziyaret edip ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan komiteye iş adamları, memurlar, bankalar, işçi örgütleri ve muhalif partilerden de destek gelmiştir. Nisan ayının sonlarında, Ankara'daki Kızılay Meydanı'nda düzenlenen gösterilerde CHP'li gençler öncü rol oynamış ve farklı toplum kesimlerinden vatandaşlar da katılım göstermiştir. 2 Mayıs günü, DP'nin sıkıyönetim uygulaması kapsamında toplantı ve miting yasağına rağmen, 5 Mayıs saat 17.00'de CHP'nin halka yönelik bir karşı-miting düzenleyeceği haberi gençlere ulaşmıştır. Bu gösterinin Tahkikat Komisyonu ve öğrenci olayları hakkında halkı bilgilendirme amacı taşıdığı ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından da kolaylık sağlanacağı bildirilmiştir. Gençler, üç gün boyunca mümkün olduğunca çok kişiye ulaşarak bu hazırlıklardan herkesi haberdar etmiş ve söz konusu gösteriyi "555K" (5 Mayıs saat 5) adıyla organize etmişlerdir.[289]

Mayıs ayı boyunca çeşitli eylemler de gerçekleştirilmiştir. 7 Mayıs'ta, DP'nin çevre illerden partilileri getirip, kamu ve özel sektör çalışanlarına izin vererek büyük bir gösteri düzenlemeyi planladığı bilgisi alınması üzerine, gençler Kızılay'da toplanmıştır. Olası çatışmaları önlemek amacıyla askerler hem CHP Genel Merkezi önünde hem de Kızılay'da önlemler almış ve katılımcıların kimlik kontrollerini yapmıştır. 8-19 Mayıs tarihleri arasında Kızılay'da sık sık gösteriler düzenlenmiş ve bu eylemler kapsamında çok sayıda öğrenci gözaltına alınmıştır.[290]

Adnan Menderes, Ege bölgesinde düzenlediği mitinglerde, Ankara ve İstanbul'da gençlerin katıldığı gösterilerin medyada yansıtıldığı şekilde olmadığını ifade etmiştir. Gençlerin masum olduğunu belirtirken, bu eylemleri provoke eden asıl sorumluların isim vermeden İnönü ve çevresi olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşılık

[288] Milliyet, 02.05.1960.
[289] Sabahat Erdemir, *Milli Birliğe Doğru,* Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yay., C. I., Ankara 1961, s. 45, 69.
[290] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 164.

İnönü ise, İzmir'de düzenlenen mitinge katılan kalabalığın, çevre illerden getirilen dışarıdan organize edilmiş kişilerden oluştuğunu savunmuştur.[291]

Başbakan Menderes, radyoda yaptığı konuşmada, ayaklanma ve isyan olarak tanımladığı son olayların bilinçli şekilde 1 Mayıs İşçi Bayramı ve 2 Mayıs'taki NATO Vekiller Heyeti toplantısına denk getirildiğini iddia etmiştir. Ayrıca, 1 Mayıs sabahı yayımlanan Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisiyle, sokağa çıkan en küçük gruplara bile ateş açılacağı duyurulmuştur.[292]

Dönemin gazetelerinde karşımıza çıkan bazı öğrenci boykotlarına da yer vermek yerinde olacaktır. Ankara kolejinde yatılı öğrenciler yoğurtlu ıspanak yüzünden olay çıkartmışlar, iki gün üst üste ıspanak yemeyi reddetmişlerdir. Kolej yönetimi, öğrencileri yatıştırmış, yemek listelerinin bundan böyle öğrenciler tarafından alınacağını söylemiştir.[293]

Başka bir habere göre, Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'ni polis dağıttı. İnönü'nün faaliyet raporunda adının okunmaması üzerine çıkan tartışma da kongre dağıtılmış, salonu terk eden üniversiteliler sokakta devam etmiş, hırsından ağlayan öğrenciler görülmüştür.[294]

29 Nisan 1960 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayınlanan bildiri şöyledir:

> 1. Üniversiteler ve yüksekokullar bir ay müddetle tatil edilmiştir.
> 2. Yurtlar da yapılacak toplantılarda yasak edilmiş olduğundan taşralı öğrenciler memleketlerine geri gitmelidir.[295]

İzmir'de öğrenciler, takip eden günlerde toplu olarak üç yürüyüş gerçekleştirmiştir. Yürüyüş sırasında anayasa lehine sloganlar atan öğrencilere hitap eden Borçlar Hukuku Profesörü Reşat Aksoy, gençlerin her türlü çıkar gözetmeksizin ülke sorunlarına samimiyet ve coşkuyla yaklaştığını görmekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve bu durumun daha iyi günlerin habercisi olduğunu belirtmiştir. Aksoy,

---

[291] Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali,* 2. basım, Boyut Yay., İstanbul 2004, s. 169.
[292] Milliyet, 2.5.1960.
[293] Tercüman, 26.4.1960.
[294] Cumhuriyet, 28.4.1960.
[295] Turan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi (1960-1968)*, C. I, Belge Yay., İstanbul 1993, s. 23.

ülkenin zor dönemlerden başarıyla geçtiğini ve geleceğin beklentilerden daha olumlu olacağına inandığını dile getirmiştir.[296]

Hürriyet gazetesinin 1 Mayıs 1960 tarihli nüshası"Gazi Terbiye ve Teknik Öğretmen Okulu öğrencileri ön saflarda kızlar olmak üzere sabah 8.30'da yürüyüşe başladı*"* haberiyle karşımıza çıkıyor. Devamında polislerin cop salladığını, öğrencilerin geri döndüğünü, Menderes o sırada okulu gezmiş ve karşıt gösteriler arasında okuldan ayrılmıştır. Taşralı öğrenciler, zorla garaj ve istasyonlara götürülerek memleketlerine gönderildi.[297]

İlginç haberlerden bir tanesi de yurtdışından geliyor: New York sokaklarında 35-40 kadar Türk BM binasının önünde bir gösteri yaptılar. Bu olay üzerine kültür ataşeleri ve öğrenci müfettişleri Türkiye'ye çağrılmış, gösteriye katılan yedi öğrencinin bursları kesilmiştir.[298]

Bu dönemde, Erken Cumhuriyet'in kadın-erkek ilişkileri, yaşam tarzı, giyim-kuşam, sanat ve edebiyat gibi kültürel modernleşme alanlarına verilen öncelik geride kalırken; üretim artışı, elektrik, su temini, baraj, köprü ve yol yapımı gibi altyapı ve kalkınma projeleri ön plana çıkmıştır. Muasır medeniyet hedefi doğrultusunda, maddi altyapıya öncelik veren bu yaklaşımda, ABD'nin ileri teknolojisi, geniş yolları ve gökdelenleri model olarak benimsenmiştir. Demokrat Parti'nin özel mülkiyet ve serbest piyasa girişimciliğine verdiği önemle şekillenen bu muasır medeniyet anlayışı, Türkiye'yi küçük bir Amerika'ya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. ABD'nin Demokrat Parti açısından çekici kılan özellikler ise yalnızca kapitalist ekonomik yapısı değil, aynı zamanda toplumunun muhafazakârlığı, geleneksel yapısı, ahlaki değerleri, pragmatizmi, sosyal esnekliği, aristokratik geçmişinin zayıflığı ve sosyal tabanlar arasında dikey hareketliliğe olanak tanıyan yapısıdır.[299]

5.2.27 Mayıs Darbesi Sonrası Yaşanan Öğrenci Eylemleri (1960-1964)

1960-1980 yılları arasındaki dönemde yaklaşık her on yılda bir tekrarlanan askerî müdahalelerin meşruiyet zeminini oluşturan hukuki dayanak, 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi ile bunu takiben 1961 yılında yürürlüğe giren

[296] *Age.*, s. 24.
[297] Hürriyet, 01.05.1960
[298] Yeni İstanbul, 03.05.1960.
[299] Taner Demirel, *age.*, s. 118-119.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde yer almaktadır. 1935 tarihli düzenlemenin 34. maddesinde, ordunun temel görevi, "Türk yurdunu ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile belirlenen Türk Cumhuriyetini korumak ve kollamak" olarak tanımlanmıştır. Bu görev tanımı, özellikle askerî müdahalelere gerekçe oluşturacak şekilde yorumlanmış ve silahlı kuvvetlerin siyasal yaşam üzerinde etkili olmasının önünü açmıştır.[300]

27 Mayıs 1960'a giden sürecin temelinde ekonomik ya da sosyal sebeplerden ziyade, siyasal nedenler belirleyici olmuştur. Demokrat Parti'nin otoriterleşme yönündeki politikaları, muhalefetin ve özellikle üniversite gençliğinin artan tepkileriyle karşılaşmıştır. Atatürk ilke ve devrimlerinden uzaklaşılması, dinî söylemin siyasette kullanılması ve rejimin laik temellerine yönelik algılanan tehditler de toplumda huzursuzluk yaratmıştır. Muhalefet liderlerinin yurt gezilerinin ordu marifetiyle engellenmesi ve 28 Nisan'daki öğrenci olayları sonrasında sıkıyönetim ilan edilmesi, silahlı kuvvetlerin siyasal süreçlere daha doğrudan müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yarattığı kriz ortamında, ordu içindeki orta rütbeli bir grup subay, Türk Silahlı Kuvvetleri adına 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koyarak mevcut iktidarı devirmiştir.[301]

27 Mayıs 1960 Darbesi yalnızca Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yapılmış bir müdahale değil, aynı zamanda ordu içindeki ast-üst ilişkilerinde yaşanan gerilimin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir. Darbenin gerekçelerine dair Millî Birlik Komitesi (MBK) sözcüsünün basına yaptığı açıklama, müdahalenin resmî söylemini yansıtır niteliktedir. Açıklamada, Türkiye'de demokratik hayatın son aylarda ciddi bir çıkmaza girdiği ve mevcut iktidarın Anayasa'yı ihlal ettiği ileri sürülmüştür. Bu ihlallerin meşru yollarla düzeltilmediği ve iktidarın giderek bir diktatörlük rejimine yöneldiği savunulmuştur. Böyle bir ortamda toplumsal uzlaşı zedelenmiş, siyasi kutuplaşma derinleşmiş, yurttaşlar arasında sağlıklı ilişkilerin kurulması imkânsız hâle gelmiştir. Bu bağlamda, darbenin sadece halkın taleplerine cevap verme amacıyla değil, aynı zamanda içsel bir askerî rahatsızlık sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[302]

1960 yılının 28-29 Nisan tarihlerinde, özellikle İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerinin öncülüğünde gerçekleşen kitlesel protestolar, Demokrat Parti (DP) iktidarına yönelik toplumsal muhalefetin doruk noktası olmuş ve 27 Mayıs Askerî

[300] Resmî Gazete, 18.6.1935.
[301] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980),* Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, s. 365-366.
[302] Milliyet, 28.05.1960.

Darbesi'nin meşruiyet zemini olarak sıkça gösterilmiştir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve olağanüstü yetkilerle donatılması, bu protestoların doğrudan tetikleyicisi olmuş; ancak eylemler yalnızca bu yasal düzenlemeye tepki olmanın ötesinde, DP'nin on yıllık iktidarı süresince giderek artan otoriter uygulamalarına, muhalefeti baskı altına alma çabalarına ve demokratik kurumların zayıflatılmasına karşı bir birikimin dışavurumu olarak değerlendirilmelidir. Bu gösteriler, gençliğin siyasal aktörlük konumunu pekiştirmiş ve dönemin siyasal dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır.

22 Mayıs 1960 tarihli Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisinde, bir gün önce gerçekleşen kitlesel gösterilere yanıt olarak alınan önlemler daha da sertleştirilmiştir. Bildiriyle birlikte, her türlü toplu etkinlik ve gösteri yasaklanmış; özel toplantılar bile izin koşuluna bağlanmıştır. Beş kişiden fazla kişinin birlikte yürümesi, hatta gezinti amacıyla bir arada olması dahi yasaklanmış; sinema, tiyatro gibi yerlerde bireysel sıra beklenmesi zorunlu tutulmuştur. Gündüz ve gece sokağa çıkan herkesin kimlik ve görev belgeleriyle dolaşması zorunlu hale getirilmiş, saat 17.00'den itibaren içki servisi yasaklanmış ve sarhoş olarak dolaşmak suç kapsamına alınmıştır. Gece sokağa çıkma yasağı da genişletilerek 20.00–05.00 saatleri arasında uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca gerektiğinde silah kullanılacağı uyarısı yapılmış; posta, telgraf gibi yazışmalar sansüre tabi tutulmuş ve tüm iletişim araçları devlet kontrolüne alınmıştır. Ek olarak, Ankara'daki üniversite ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetleri de Ekim ayına kadar durdurulmuştur. Bu uygulamalar, dönemin otoriterleşen siyasal atmosferini ve toplumsal muhalefete karşı güvenlikçi yaklaşımı somut biçimde yansıtmaktadır.[303]

Her ne kadar doğrudan isim verilmemiş olsa da bazı Demokrat Parti milletvekillerinin iç kamuoyunda artan gerilim ve toplumsal muhalefetin etkisiyle parti politikalarına yönelik eleştirilerini dile getirdikleri görülmektedir. Bu milletvekillerinin, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda değişiklik yapılmasını, Sıkıyönetim yetkilerinin başka kurumlara devredilmesini, basın özgürlüğünü kısıtlayan yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesini, kabinede kapsamlı bir revizyon yapılmasını ve Sıkıyönetim sona erdiğinde gecikmeksizin genel seçimlere gidilmesini talep ettikleri yönündeki haberler basında yer almıştır. Bu gelişme, parti içindeki fikir ayrılıklarının ve mevcut gidişattan duyulan rahatsızlığın kamuoyuna yansıyan önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[304]

[303] Milliyet, 24.05.1960.
[304] Milliyet, 27.05.1960.

Sürecin sonunda sabık başbakan ve iki bakanın idam edilmesiyle aslında Türk demokrasisi unutulmayacak siyasi bir travma yaşamıştır. Bu beraberinden bir dizi problemi daha getirmiştir. DP iktidarının çok partili hayatın başlamasında oynadığı öncü rol elbette yadsınamaz.

Anayasa Hukuku Profesörü Mümtaz Soysal, 27 Mayıs 1960 müdahalesinin doğasını değerlendirirken, bu olayı klasik anlamda bir "ihtilal" olarak tanımlamanın isabetli olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre, 27 Mayıs müdahalesi sonrasında egemenliği elinde bulunduran toplumsal sınıf değişmemiştir. Dolayısıyla rejim ya da egemenlik yapısında köklü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Bu bağlamda, ortaya çıkan değişiklikler esasen egemenliğin kullanım biçimiyle sınırlı kalmış, anayasal düzenlemeler ise bu kullanım tarzına yönelik bazı iyileştirmeleri hedeflemiştir. Ancak, Soysal aynı zamanda bu müdahalenin sıradan bir hükümet değişikliği olarak da görülmesini reddeder. Zira Demokrat Parti, Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalarla Anayasa'yı fiilen ihlal etmiş ve meşru yönetim ilkesinden sapmıştır. Bu durum, iktidarın hukuki dayanaklarını aşındırmış ve geniş toplumsal kesimlerde meşruiyet krizine yol açmıştır. Dolayısıyla 27 Mayıs, yalnızca bir darbe değil, aynı zamanda hukuki meşruiyetin yeniden tesisini hedefleyen, toplumsal destek zeminine oturan bir müdahale olarak değerlendirilmelidir.[305]

Üniversiteleri sağ-sol diye ayrıldığı bu yıllarda sol düşünceli gençler kendilerine referans noktası olarak 27 Mayıs'ı almışlardır. Öğrenci temsilcilerinden Harun Karadeniz, "27 Mayıs'ı bizzat yazmış gibi benimsemişiz, yapanlardan daha etkili savunuyoruz " diyecektir.[306]

27 Mayıs 1960 müdahalesi, Türkiye'nin siyasal tarihinde yalnızca mevcut iktidarın sona erdirilmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda geleneksel siyaset anlayışında köklü bir kırılmaya neden olmuştur. Müdahaleyi gerçekleştiren subaylar, parlamenter sistemde yaşanan tıkanıklığı aşmayı ve anayasal düzeni yeniden işler kılmayı amaçlamış olsalar da bu süreçte öngöremedikleri yapısal sonuçların önünü açmışlardır. En önemlisi, 27 Mayıs sonrasında şekillenen siyasal ortam, siyaset alanının sosyolojik tabanını genişletmiş; daha önce dışlanmış ya da siyasete mesafeli kalmış geniş toplum kesimleri siyasal katılım sürecine dâhil olmuştur. Bu durum, özellikle 1960-1980 arasındaki dönemde sol hareketlerin ve çeşitli toplumsal muhalefet

[305] Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1968, s. 144.
[306] Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yay., İstanbul 1977, s. 45.

odaklarının görünürlük kazanmasını ve toplumsal hareketliliğin süreklilik arz etmesini mümkün kılmıştır. Böylece 27 Mayıs, yalnızca bir askeri müdahale değil; Türkiye'de modern siyasal toplumsallaşmanın hızlandığı, yeni aktörlerin ve söylemlerin siyaset sahnesine girdiği çok boyutlu bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.[307]

13 Ocak 1961 tarihinde, 27 Mayıs Darbesi'nin ardından siyasal partilere getirilen faaliyet yasağı kısmen kaldırılmış ve yeni partilerin kurulmasına olanak tanınmıştır. Bu gelişme, askeri yönetimin gözetiminde siyasal hayata dönüşün ilk somut adımı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süreçte kurulan partilerden yalnızca bazıları örgütlenme başarısı gösterebilmiştir. 11 Şubat'ta Ragıp Gümüşpala önderliğinde kurulan Adalet Partisi (AP), 12 Şubat'ta kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve 13 Şubat'ta kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu bağlamda öne çıkan partiler olmuştur. Diğer girişimler ise etkili bir örgütlenme gerçekleştiremeden siyaset sahnesinden silinmiştir. Bu partiler arasında en dikkat çekici olanı, eski 3. Ordu Komutanı Emekli General Ragıp Gümüşpala'nın liderliğini üstlendiği Adalet Partisi'dir. Gümüşpala, 27 Mayıs sonrasında 3 Haziran'da Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilmiş, ancak Silahlı Kuvvetler içinde gençleştirme amacıyla başlatılan uygulamalar çerçevesinde aynı yılın ağustos ayında emekliye sevk edilmiştir. Gümüşpala'nın ardından siyasal arenaya giren başka emekli generaller de olmuş, bu durum askerî vesayetin siyaset üzerindeki dolaylı etkisini sürdürdüğüne işaret etmiştir. Dolayısıyla, yeni siyasal partilerin oluşumu sadece sivil iradenin değil, aynı zamanda askeri geçmişe sahip figürlerin de etkili olduğu bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır.

15 Ekim 1961 genel seçimleri, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası demokratik sürece dönüşün ilk önemli adımı olmuştur. Seçim sonuçları, Türkiye'de siyasal eğilimlerin köklü bir şekilde değişmediğini, aksine DP tabanının güçlü bir biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) oyların %36,7'sini alarak 3.724.752 oy ve 173 milletvekilliği kazanırken, Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak görülen Adalet Partisi (AP) %34,7 oy oranıyla 3.527.345 oy almış ve 158 milletvekili çıkarmıştır. Bu iki parti arasında oy farkı oldukça az olmakla birlikte, CHP bu farkla seçimleri birinci sırada tamamlamıştır. Diğer partilerden Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13,9 oy oranı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise %13,4 oranında oy almıştır. CHP dışındaki bu partilerin tümü, kapatılan Demokrat Parti'nin siyasi çizgisine yakın tutumlarıyla öne çıkmış ve bu durum, DP'nin sosyo-politik tabanının

[307] Ergun Aydınoğlu, *age.*, s. 54.

dağılmadan farklı siyasi oluşumlar aracılığıyla mecliste temsil edildiğini ortaya koymuştur. Sonuç itibarıyla, yeni anayasal düzenin oluşturulmasına rağmen eski rejimin seçmen desteği büyük ölçüde devam etmiş, siyasal meşruiyet tartışmaları da bu bağlamda sürmüştür.[308]

1960 yılında üniversite gençliği, 27 Mayıs sonrasında taleplerinin karşılanmasının etkisiyle bir süre sakin bir dönem geçirmiştir. Üniversite gençliğini tekrar hareketlendiren olaylardan biri de Kıbrıs meselesidir. Bu dönemde dikkati çeken bir diğer gelişme de öğrencilerin alaka gösterdiği olayların çeşitlilik göstermeye başlamasıdır: demokratik talepler, dış politikada meydana gelen Vietnam Savaşı, Fransa'daki öğrenci olayları vs. Aynı zamanda siyasal görüşlerin netleşmeye başladığı sol, sağ gibi kavramların üniversite gençliğinde karşılık bulmaya başladığını görmekteyiz. 1965'ten sonraki süreçte siyasallaşmanın doruğa çıktığını söylemek yerinde olacaktır.

İlk koalisyon hükümetini kurma görevi 10 Kasım 1961'de İsmet İnönü'ye verilmiştir. Bu tarihten başlayarak 1965 yılına kadar Türkiye, dört farklı koalisyon hükümeti tarafından yönetilmiştir.[309]

1950-1964 öğrenci federasyonlarının yaptığı basın açıklamalarının temalarına baktığımızda şu başlıkları görmekteyiz: Kıbrıs, Atatürk ve reformları, 27 Mayıs, irticai Faaliyetler, demokrasi, anayasalcılık, cumhuriyetçilik, komünizm vb.

Türkiye'deki öğrencilerin anayasaya saygı ve özgürlük konusundaki istekleri ilerici siyasal grup ve partiler için önemli bir tutanak noktası olmuştur. Bu dilekler en sonunda 27 Mayıs olayına kadar devrimci olayları doğurmuştur. Geçmişe bakılırsa 1960'a kadar Türkiye'deki öğrenci hareketlerinin ideolojik bağlantıdan uzak olduğu ileri sürülebilir. Değişik durumlar karşısında eylemleri tutarlı değildir, daha çok iktidarın keyfi kullanılışı, sosyal adaletsizliğe karşı içtenlikle kopan, bağlantısız direniş şekilleri göstermişlerdir.[310]

27 Mayıs 1960 Cuma günü gerçekleştirilen darbe sonrasında, birçok öğrenci birliği askeri yönetime tebrik ve teşekkür telgrafı göndermiştir. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı mesajında, genç üyelerini coşkuyla selamlayarak, temsil ettikleri Türk gençliği adına tüm Silahlı Kuvvetler mensuplarına ve değerli komutanlarına derin saygı, bağlılık

[308] Nusret Kirişçioğlu, *Partilerimiz ve Liderleri (1973-1975),* Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 8.
[309] Feroz Ahmad, *age.,* s. 263, 288, 289.
[310] Nermin Abadan, *Valuesand Politicial Behavior Turkish Youth,* Turkish Yearbook of International Relations, Ankara 1965, s. 92-93.

ve sevgi dileklerini iletmiştir. İTÜTB, MTTB gibi diğer öğrenci kuruluşları da benzer ifadelerle telgraflar göndermiş olup, bu mesajlarda ortak olarak "emrinizdeyiz" ifadesine yer verilmiştir.27 Mayıs Hürriyet Bayramı başladığından bu yana İstanbul'da ilk kez olarak Teknik Üniversite öğrencileri Beyoğlu'ndan Taksim'e kadar, Dağ Başını Duman Almış ve Harbiye marşlarını söyleyerek yürümüş, abideye çelenk koymuştur.[311]

Gençlik Havadis gazetesini ve Peyami Safa'yı protesto etmiştir. Fikret Övet adında bir hukuk öğrencisi yaptığı konuşmada inkılâp düşmanlarının daima karşılarında gençliği bulacaklarını belirtmiştir.[312]

Öğrencilerin oldukça faal olduğu bu dönemde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün aldığı kararla üniversitede siyasi etkinliklere yasak getirildi. Rektör Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın imzasıyla bütün dekanlıklar aracılığıyla öğrencilere yapılan genelgede bu gibi olayların son zamanlarda dikkati çekecek kadar arttığı belirtilmekte ve yönetmelik hükümlerine uymayanların şiddetle cezalandırılacakları kaydedilmektedir. Genelgede şöyle denilmektedir:

> Bazı öğrencilerimizin üniversite içinde kendi aralarında siyasi tartışmalar yaptıkları, bu esnada birbirlerini kırıcı, gücendirici sözler sarf ettikleri, hatta bazı fertlerin zümreler kurumlar yanlısı ve karşıtı hareketler ya da gösteriler yapmak için üniversitede kışkırtıcı çalışmalarda bulundukları duyulmuş ve görülmüştür. Üniversite içinde siyasi kışkırtma ve propaganda yapmak, üniversitenin dinginlik ve huzurunu bozacak hareketlerde bulunmak, kavga etmek gibi hareketler disiplin cezasını gerektiren eylemlerdir. Bilim, öğretim ve eğitim kurumları olan üniversitelerin ilim, ağırbaşlılık ve onuruna hürmet ve saygı gösterilerek görgü ve nezaket sınırları içinde değişik düşünce akımlarının serbestçe taraf tutmadan ilmi tartışmaların yapılacağı yerlerdir.[313]

Milli Birlik Komitesi tarafından kabul edilen bir kanunla 147 üniversite öğretim üyesi ve yardımcısı bir daha üniversitelerde görev alamayacaklardır.[314]Bu gelişmenin ardından, TMTF Başkanı Nurettin Sözen, İÜTB Başkanı Turgay Ocakoğlu, İTÜTB Başkanı Metin Beştepe, İYOTB Başkanı Yalçın Gürsel ve Maçka Teknik Okulu Talebe Birliği Başkanı Yüksel Atilla ortak bir basın toplantısı düzenleyerek, 147 öğretim üyesinin görevden alınmasını derin bir üzüntüyle karşıladıklarını ifade etmişlerdir.[315]

1960'lı yıllarda dikkat çeken bir nokta ise; öğrencilerin üniversiteler ve yönetmelikleriyle ilgili değişiklik taleplerinin dile getirmeleridir. Cumhuriyet

[311] Turhan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci*…, *age.*, s. 48.
[312] Cumhuriyet, 29.07.1960.
[313] Milliyet, 05.09.1960.
[314] Cumhuriyet, 28.10.1960.
[315] Yeni İstanbul, 29.10.1960.

gazetesinde yer almış olan habere göre; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti başkanı Öztürk Akın, fakülte yönetmeliğinde öğrencilerin aleyhinde olan maddeleri her grup derslerin en az üçünden aynı devre içinde sınava girme zorunluluğu saptayarak bunların düzeltilmesi için girişime geçmiş bulunmaktadır.[316]

Bir yönetmelik değişim talebi de Erzurum Atatürk Üniversite'sinde cereyan etmiştir. Öğrencilerin değişim istediği maddeler, dördüncü sınıftan takıntılı öğrencilerin derslere devam zorunluluğunun kaldırılması, şubat ve eylül sınav haklarının tanınması, derslerden takıntılı kalan öğrencilerin kredi saatlerinin arttırılması, derse devam hakkının sağlanması vs.[317]

Yönetmelik talepleri, yemek boykotlarının yanı sıra Fransa'nın Cezayir mezalimine de karşı da gençlerin oldukça duyarlı olduğunu görmekteyiz. Basına yansıyan haberlere baktığımızda "Türk Gençleri Cezayirli Mücahitleri Destekliyor", "İstanbul'da Gençliğin Cezayir İçin Yürüyüşü", "Ankara'da Protesto Yürüyüşü" gibi manşetler görmekteyiz.[318]

Temsilciler Meclisi'nde seçmen yaşını 18 olarak kabul eden tasarı görüşülmeye başlamış ve sert tartışmalara yol açmaya başlamıştır. Suphi Baykam bu konuda özetle şunları söylemiştir:

> 18,19 ve 20 yaşlarındaki kuşağı zayıf bir gerekçe yüzünden oydan mahrum etmeye olanak yoktur. 18 yaşındaki gençlerimiz bugün derneklere, partilere girmekte ve kuruluşları yönetmektedirler. O halde oylarını kullanmaları da normal bir sorundur.[319]

Oy verme yetkisi alan gençler, siyasallaşma konusunda daha da boyut kazanacaklardır. Gençlerin duyarlılığı her konuda kendini göstermektedir. Nükleer silahların yasak edilmesinin gerektiğini, dünya aydınlarıyla bu konuda hemfikir olduklarını kamuoyuna açıklamışlardır.[320]

Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), yeni anayasanın kabul edilmesine olumlu yaklaşarak evet oyu vereceklerini açıklamıştır. Federasyon, anayasayı milletin onuru ve demokrasinin temel taşı olarak nitelendirmiştir. Üniversite öğrencilerinin anayasa bilincini yayma sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, yeni anayasanın bireysel haklar ve gelecek güvenliği açısından önemli bir teminat

[316] Cumhuriyet, 18.11.1960.
[317] Yeni İstanbul, 04.12.1960.
[318] Yeni İstanbul; Milliyet; Ulus;13.12.1960.
[319] Ulus, 11.03.1961.
[320] Cumhuriyet, 15.04.1961.

olduğunu belirterek, anayasanın meşruiyetine ve sağladığı güvenceye duydukları inancı ifade etmiştir.[321]

Öğrenciler arasında açlık grevi dönemin ileride daha da kronikleşecek bir davranış biçimidir. Üniversite ve yüksek okula giremedikleri için açlık grevine karar veren öğrenciler dönemin gazetelerine yansıyan diğer bir öğrenci vakalarıdır.[322]

Binden fazla milliyetçi genç Taksim meydanında solcuları ve sol basını tel'in etmek için toplandılar. Konuşmada, komünizmle yapılan mücadelenin Türk milletinin bir beka davası olduğunu söylemiş, sosyalist mahkemeye bürünenlerin karargâhı haline gelen Yön, Cumhuriyet, Milliyet, Dünya ve Akşam gazetelerini kınamışlardır. Ellerinde adı bulunan gazeteleri yakmışlardır.[323]

Çoğunluğu imam-hatip okulu öğrencilerinden oluşan yüz kadar topluluk Taksim anıtı önünde Yön dergisini kınayan bir gösteri yapmışlar ve dergiyi yırtmışlardır.[324]Yine dikkat çeken taleplerden biri de üniversitede mescidin talep edilmesi. 553 üniversite öğrencisinin imzasının olduğu, İstanbul Üniversitesi'nde Sıddık Sami Onar rektörlüğünde onarım gerekçesiyle kapatılan mescidin açılmasını, Türkiye'deki yabancı okullarda kiliselerin olduğunu hatırlatan bir bildiri yayınlamışlardır.[325]

ODTÜ öğrencileri 1960'ların ilk zamanlarında da oldukça hareketlidir. Basında, öğrencilerin boykotta olduğu ve taleplerinin olduğu yönünde haberler karşımıza sıkça çıkmaktadır. Öğrencilerin istekleri; eş değer diploma, mezun olduktan sonra iş bulma sorunun çözülmesi, iki kez başarısızlık olduğunda uygulanan üniversiteden uzaklaştırılma maddesinin kaldırılması vb. Bu talepler uzun bir dönem öğrencilerin diline pelesenk olacaktır. Öğrencilerin en temel problemlerinden biri de üniversite harçlar meselesidir. Harçların arttırılması öğrencilerin tepkisine neden olmuş, MTTB'nin bu şekilde öğrencilerin %99'unun öğrenimi bırakacaklarını açıklayan beyanları bulunmaktadır.[326]

1964'lü yılların Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, yurt ve barınma problemine dikkat çekmekte ve her yüz öğrencinin sekseninin bu konuda sıkıntı içinde olduğunu söylemektedir. Öğrenci sayısının artması ve beraberinde oluşan yurt ve burs darlığı dönemin sık sık dile getirilen mevzuları arasındadır.

---

[321] Cumhuriyet, 19.6.1961.
[322] Vatan, 29.11.1961.
[323] Turhan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci…, age.*, s. 99.
[324] Vatan, 01.07.1962.
[325] Vatan, 05.02.1962.
[326] Ulus, 05.08.1964.

1964 tarihinde dikkat çeken diğer bir noktada öğrencilerin ve hocaların diyalogların tarzının değişmesidir. Öğrencilerin bildirilerinde 'Kemalist yumrukla' hocalarını tehdit edildikleri, bunu söyleyen öğrenciler hakkında soruşturmaların açıldığı ve üniversitelerin açılış törenlerini dahi etkilediklerini görmekteyiz.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) Gençlik Kolları resmen faaliyete geçmiştir. Bu kapsamda, Cumhuriyet Bayramı'nın 39. yıldönümü nedeniyle yayımladıkları bildiride, Türk gençliğinin Cumhuriyet Bayramı'nın öneminin farkında olduğu vurgulanmıştır. Bildiride, Türk milletinin hem dış hem de iç sömürgeci güçlerin baskısı altında bulunduğu belirtilirken, Atatürk'ün dış sömürgecilere yönelik başlattığı mücadelenin daha sonra iç sömürgecilere karşı da devam ettiğine işaret edilmiştir. Gençlik, bu mücadeleyi her zaman ve her yerde savunma kararlılığını ifade etmiştir.[327]

Gazetelerde karşımıza çıkan bazı trajik haberlere de yer vermek yerinde olacaktır. Milliyet gazetesinde verilen haberde Adalet Partisi Giresun Milletvekili Ethem Kılıçoğlu, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, ahlaki açıdan ciddi bir yozlaşma içinde olduğu yönünde eleştiriler almaktadır; bir kişi, eğer kendisinin kız kardeşi olsaydı, bu fakülteye dahi gitmesine izin vermezdi şeklinde görüş bildirmiştir.[328] Her ne kadar 1961 yarattığı özgürlük ortamından bahsedilse de TBMM'de Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulduğunu da yazılı basından görmekteyiz.[329]

Bütün bu öğrenci hareketliliklerinin yanında yönetimdeki siyasi istikrar da ülkenin diğer problemidir. 21 Mayıs 1963 tarihinde Talat Aydemir'in kalkıştığı darbe girişimi de ülkedeki atmosferi daha kaotik ve çalkantılı bir hale getirmiştir. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve Talat Aydemir idam edilmiş, beraberinde destekçileri olan Kara Harp Okulu öğrencileri okuldan atılmıştır.

İstanbul Üniversitesi öğrenim yılı açılış konuşmasında dönem Rektörü Ord. Prof. Celal Sarç verdiği demeçte şunları söylemiştir ki bir hoca olarak, ifade özgürlüğünün sınırlarını çizmiş olması dikkate değerdir:

[327] Vatan, 29.10.1962.
[328] Milliyet, 06.01.1963.
[329] Ulus, 12.01.1963.

> Üniversite siyasi faaliyetlere sahne olamaz. Birer aydın olarak, şüphesiz siyasi gelişmelere ilgisiz kalamazsınız. Fildişi kule içinde yaşamıyorsunuz. Bununla beraber üniversite mahiyet itibariyle bir ilim ocağıdır ve siyasi faaliyetlere sahne olamaz. Ayrıca siyasi alakanız, günlük meseleler değil, prensip meselelerine inhisar etmelidir ve bir aydına yakışır bir tarzda yani başka fikirlere hürmet etmek, anlayış göstermek suretiyle ifade edilmelidir. Fikir çarpışmalarının olgun, ileri bir cemiyete yakışır surette cereyan etmesi hususunda memlekete ön ayak olmanızı temenni ederim.[330]

1964 yılında başbakanlık görevini yürüten İnönü, gençlerin girişimlerine yönelik olarak "kendi kendilerine değerlendirme yapmak istiyorlar" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu beyan, kamuoyunda tartışmalara yol açmış ve gençlerin taleplerinin haklı olduğu yönünde görüşler dile getirilmiştir. Toplantı üyelerinden Nedim Tekin, üniversite gençliğinin Cumhuriyet Halk Partisi'nden uzaklaştığını ve gençliğin partiden kopma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık İnönü, gençlerin bu kopuşun yönünün Adalet Partisi olup olmadığını sormuş, Tekin ise gençlik ve aydın kesimin sosyalist görüşlere yöneldiğini ifade etmiştir.[331] İnönü'nün bu beyanları karşısında öğrenciler, Paşa'nın etki altında kaldığını, bizi üzen İnönü'nün mücadele ettiğimiz zihniyetin etkisi altında kalmasıdır demiştir.[332]

16 Aralık 1964 tarihinde İnönü ve rektörler bir toplantı yapmıştır. Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem Üniversite Öğretim Kurulları ile öğrenci ilişkilerinin düzeltmenin olanaklı olmadığını, bugüne kadar yapılan çalışmalardan sonuç alınamadığını, karşılıklı iyi niyet ve anlayışın ortaya çıkamadığını ifade etmiştir.[333]

TBMM Karma Bütçe ve Plan Komisyonu'nun güncel oturumunda, Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversite bütçeleri ele alınırken, bazı üyeler özellikle üniversite öğrencilerini eleştirmiştir. Bu üyeler, öğrencilerin ideolojik ve düşünsel eksiklikler taşıdığını ve Parlamento karşıtı tutum sergilediklerini; ayrıca bazı öğretim üyelerine yönelik sert tepkilerde bulunduklarını ileri sürmüştür. Adalet Partisi (AP) Milletvekili Yusuf Demirağ, din eğitiminin komünizme karşı en etkili savunma aracı olduğunu ifade ederken, bir diğer AP'li Sadi Somuncuoğlu ise öğrencilerin üniversite ortamında aşırı ve moda haline gelen hareketlere katıldığını, reform kisvesi altında çeşitli girişimlerde bulunduklarını belirtmiştir.[334]

---

[330] Milliyet, 02.11.1963.
[331] Milliyet, 14.12.1964.
[332] Cumhuriyet,15.12.1964.
[333] Cumhuriyet, 17.12.1964.
[334] Cumhuriyet, 28.12.1964.

Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem oldukça yapıcı ve durum analizi noktasında oldukça olumlu bir profil çizmektedir ve şöyle demektedir:

> Türkiye bugün çağ değiştirmektedir. Aydın ve vatandaş, istekler ve gereksemeler içindedir. Türkiye hiçbir zaman bu kadar çeşitli düşünce akımları ile çalkalanmamıştı. Şeriatçılıktan, komünizme kadar… Ben bunu çağ değiştirmenin bir gereği olarak kabul ediyorum. Zararlı olacağına değil, yarar getireceğine inanıyorum. Yüksek öğrenim yapan gençler, büyük bir maddi sıkıntı içindedirler. Yurtlarda sefaletin faciasını yüreğiniz sızlayarak görürsünüz. Bu gençler maddi yardıma, gözetilmeye ve sevilmeye muhtaçtır.[335]

İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ömer Celal Sarç, bütçe komisyonundaki eleştirilere yanıt vermiştir:

> … Üniversite içinde başarı oranı oldukça gerilemiştir. Bu bakımdan büyük bir güç yitimi vardır. İstanbul Üniversitesi, kendi öğrencilerine karşı ilgisizlik göstermemiştir. Hoca-öğrenci ilişkilerinde belki birtakım yanılgılarımız olmuştur. Öğrencilerin dertlerini dinlemek konusunda belki gerekeni yapmamış bulunuyoruz. Açık oturumların bir yarar sağladığına inanmıyorum. Bunlar bir miting halinde cereyan ediyor. Bir sonuca varmıyor. Belki heyecanları yatıştırmak açısından bir emniyet supabı görevini az da olsa görüyor…[336]

İsmet İnönü başkanlığında kurulan Koalisyon Kabinelerinin kimi konulardaki olumlu ve başarılı icraatı, Parlamentodaki kişisel didişmeler arasında kaybolup gitmiştir. 27 Mayıs Darbesinin, memlekette beklenen kalkınma ve huzuru sağlayamadığı düşüncesi, birçok kafada yerleşmeye başlamıştır. Nihayet bilinen ve dışarıdan desteklenen politik oyunlarla kabine düşürüldü. Johnson mektubu olaylarından sonra İnönü Başbakanlıktan ayrılmış, yeni kurulan hükümet de başarılı olamamıştır. Kısacası, Koalisyon Dönemi'nde memleket menfaati kavramı bir türlü parti çıkarlarının üstüne çıkamamıştır.[337]

Araştırma kapsamımız öğrenci hareketliliği olduğu için bizim açımızdan 1965 genel seçimlerinden sonraya odaklanmak yerinde olacaktır. Süreç içerisinde gelişen bazı olaylar alt başlık olarak verilip, izah edilmeye çalışılacaktır.

---

[335] Cumhuriyet, 29.12.1964.
[336] Cumhuriyet, 30.12.1964.
[337] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir*, Sinan Yay., C. I, İstanbul 1972, s. 190-191.

5.2.1.1961 Anayasası:141-142. ve 163. Maddelerinin Öğrenci Hareketlerine Etkisi

1960'lı yıllar, Türkiye siyasetinde sol ve sağ ideolojilerin belirginleştiği ve farklı siyasi görüşlerin TBMM'de temsil edilme olanağı bulduğu bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu ideolojik çeşitlilik, basın ve yayın organlarında da kendini göstermiştir. 1950'li yıllarda hızlanan kentleşme süreciyle birlikte işçi sınıfı sayıca artmış ve buna paralel olarak sendikal hareketlilik yükselmiştir. Toplumun çeşitli kesimlerinde hak arayışına yönelik mücadeleler yaşanmış olup, bu gelişmelerin temelinde ise yeni anayasa önemli bir unsur olarak yer almaktadır.

1961 Anayasası, yaklaşık dört buçuk ay gibi kısa bir sürede hazırlanarak 9 Temmuz 1961'de yapılan referandumda %60,4 oyla kabul edilmiştir. Bu anayasa, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren 38 kişilik askeri cuntanın oluşturduğu Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından görevlendirilen Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanmış ve metnin son halinin şekillenmesinde MBK' nın etkisi belirleyici olmuştur. Yeni anayasa, askerî cuntanın iradesini millet iradesiyle eşitleyen bir yapıya dayanmakta ve anayasa ile hukuk dışı davranışları nedeniyle meşruiyetini yitirmiş iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni gerçekleştiren Türk Milleti adına hazırlandığı ileri sürülmüştür. Böylece, askerî darbelerin ve darbe anayasalarının meşruiyetini sağlayan bir örnek, Türkiye'nin siyasi yaşamında kalıcı bir biçimde yer edinmiştir.[338]

1961 Anayasası, düşünce özgürlüğünü herhangi bir kısıtlama getirmeksizin güvence altına almıştır; buna göre, hiç kimse düşüncelerini açıklamaya zorlanamaz ve herkes düşüncelerini söz, yazı, resim ya da diğer yollarla bireysel veya toplu şekilde ifade edip yayabilir. Anayasa, basın ve yayın araçlarının müsadere edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir; ancak bu hak, yalnızca kamu düzeni veya genel ahlakın korunması amacıyla sınırlanabilir. Benzer şekilde, bireylerin silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı da önceden izin gerekmeksizin tanınmış olup, bu hak yalnızca kamu düzeninin korunması için kanunla kısıtlanabilir. Bireylerin sosyal ve ekonomik haklarının genişletilmesi ve devletin bu alanlardaki görevlerinin ön plana çıkması ise, sosyal devlet anlayışının anayasal ifadesidir.[339]

---

[338] Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, 4. basım, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 32.
[339] *Age.*, s. 51- 55.

1961 Anayasası, felsefi açıdan ve amaçları bakımından, devleti kutsal ve yüce gören 1982 Anayasası'ndan farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu anayasa, insanı ve bireyi en yüksek değer olarak kabul etmekte ve temel amacı olarak bireylerin ve toplumun hak ve özgürlüklerinin dengelenip geliştirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Devlet otoritesinin güçlendirilmesi değil, özgürlüklerin genişletilmesi ve demokrasinin kurumsallaştırılması esas hedef olarak belirlenmiştir. Anayasanın "Temel hakların korunması" başlıklı 10. maddesinin ilk fıkrasında yer alan "Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir" ifadesi, insanın doğal hukuk ve liberal felsefeden kaynaklanan, devletten önce var olan ayrıcalıklı bir konumda olduğunu vurgulamaktadır.[340]

1961 Anayasası'nda üniversitelerin statüsüne ilişkin 120. madde yer almıştır. Bu maddeye göre, üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, öğretim elemanlarının siyasi partilere üye olabilmeleri ve siyasi partilerin genel merkezlerinde görev alabilmeleri mümkün kılınmıştır. Üniversite organları ile öğretim üyeleri, kendi yetkili organları dışında başka makamlarca görevlerinden alınamazlar. Ancak, 1971 yılında 120. maddede yapılan değişiklikle, üniversitelerde öğrenim ve öğretim özgürlüğünün tehlikeye girmesi durumunda dış müdahaleye izin veren bir hüküm eklenmiştir. 1973 yılında ise Üniversiteler Kanunu çıkarılmış ve bu kanunun 4. maddesinde Yükseköğretim Kurulu ilk kez yer almıştır; fakat daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından bu madde iptal edilmiştir.[341]

Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri, özellikle sosyal sınıflar arasındaki güç dengesi ve ülkenin temel ekonomik, sosyal ve siyasi düzenlerinin korunması açısından önemli hukuki düzenlemeler içermektedir. 141. maddenin birinci fıkrası, sosyal bir sınıfın diğerleri üzerinde tahakküm kurmasını sağlamaya yönelik veya bir sosyal sınıfı ortadan kaldırmaya ya da ülke içindeki ekonomik veya sosyal temel düzenlerden herhangi birini devirmeye yönelik dernek veya cemiyet kuran, bu tür faaliyetleri organize eden, yöneten veya yönlendiren kişilerin cezalandırılacağını hükme bağlamaktadır. 142. maddenin birinci fıkrası ise, benzer şekilde sosyal sınıflar arasında tahakküm kurulması, bir sosyal sınıfın kaldırılması, ekonomik ve sosyal temel düzenlerin yıkılması ya da devletin siyasi ve hukuki düzeninin tamamen ortadan kaldırılması amacıyla propaganda yapanların cezalandırılacağını belirtmektedir. Bu

[340] Bülent Tanör, *age.*, s.378-379.
[341] Durmuş Günay vd, "1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, I/1, (2011), s. 2.

maddeler, sosyal ve siyasi düzenin korunması için hukuki sınırlar koymakta ve bu tür hareketlere karşı yaptırımlar öngörmektedir.[342]

Türk Ceza Kanunu'nun 141/1 maddesinde yer alan, "sosyal bir sınıfın ortadan kaldırılmasına yönelik dernek veya siyasi parti kurulmasını ve bu yönde propaganda yapılmasını" yasaklayan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu görüşü bulunmaktadır. Kanunun 141. maddesi, özellikle komünist cemiyetlerin kurulmasını suç sayarken, aynı zamanda anarşizm, diktatörlük, ırkçılık ve millî duyguları zayıflatmaya yönelik cemiyetleri de yasaklamaktadır. Buna paralel olarak 142. madde ise, komünizm, anarşizm, diktatörlük ve ırkçılık propagandalarını ve millî duyguları yok etmeye ya da zayıflatmaya yönelik propagandayı cezalandırmaktadır. Bu düzenlemeler, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile devletin korunması arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.[343]

Türk Ceza Kanunu'nun en hassas maddelerinden biri olarak kabul edilen 163. madde, kanunun ilk kabul edildiği dönemde dinî duyarlılıkları ve dinen kutsal sayılan unsurları kullanarak devletin güvenliğini tehlikeye atabilecek hareketlere halkı teşvik eden veya bu amaçla cemiyetler kuranları cezalandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dinî temellere dayanan siyasi cemiyetlerin kurulmasını yasaklamaktaydı. Bu maddenin kökeni İtalyan Zanardelli Kanunu değil, Hıyaneti Vataniye Kanunu'na dayanmaktadır. 163. madde, 10 Haziran 1949 tarihli 5435 sayılı Kanun ile güncel şeklini almış ve 22 Ocak 1983 tarihli 2787 sayılı Kanun ile cezalar ağırlaştırılmıştır. Ayrıca, 24 Temmuz 1953 tarihli ve 6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'un 1. maddesi, ağırlaştırıcı bir hüküm olarak dördüncü fıkra halinde maddeye eklenmiştir. Propagandanın belirli yerlerde veya belirli kişilere yönelik yapılması cezayı artıran bir unsur olarak kabul edilmiştir.[344]

Daha sonra bu maddelere sesler yükseltilmeye başlanmıştır. Bu maddeler 163. Madde eklenmiş, dönemin gazete başlıklarında kendine yer bulmuştur.22 Mayıs 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, *141-142 ve 163. maddeler değişecek, CHP düşün özgürlüğü yasa önerisi hazırlıyor* manşeti karşımıza çıkmaktadır.[345]

Muammer Aksoy, 141. ve 142. maddelerin demokratik düzenle çeliştiğini savunarak, bu maddelerin aslında demokrasi kisvesi altında statükoyu korumayı

[342] Halit Çelenk, *141-142 Üzerine*, Pan Ofset Matbaası, Ankara 1976, s.140.
[343] Uğur Alacakaptan, *"*Demokratik Anayasa *ve* Ceza Kanunun 141 *ve* 142'nci Maddeleri*", Ankara Üniversitesi* Hukuk *Fakültesi Dergisi,* XXII/1, (1966), s. 3.
[344] *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 18, Cilt: 59, Birleşim: 106, 11.4.1991, Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/802), s. 3.
[345] Cumhuriyet, 22.05.1974.

amaçlayan ve halkı bu yolla istismar eden kesimler tarafından getirildiğini ifade etmiştir.[346]

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Başkanı Mustafa Ünaltay, yaptığı basın toplantısında, 'faşist' karakterli antidemokratik kanunların bir an önce kaldırılmasını istemiştir. Mustafa Ünaltay yaptığı konuşmada özetle şunları söylemiştir:

> … Mussolini'den ceza kanunumuza geçen 141, 142, 161 ve buna benzer antidemokratik maddeler memleketimizin üçte dördünden fazlasını oluşturan emekçi halk yığınlarının gerçek yerini alması endişesi ile halen uygulanmaktadır. Tarihin akışı içinde gerçekleşmesi zorunlu sosyal gelişmeleri faşist kanunlarla önlemeye çalışmak ancak belli ve geçici zaman için mümkün olabilir. Fakat bu yolda çaba gösteren kişiler yarınki Türkiye tarafından lanetle anılacaklardır.[347]

Elbette bu maddeleri destekleyenler de vardı. Siyasetin diyalektik bir mantığı vardır. Zıtlar kuşkusuz aynı zamanda birbirini besler. MTTB'ye bağlı Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği Başkanı Nadir Bayır TCK'da komünizmi yasaklayan 141. ve 142. Maddelerinin kaldırılması talebine karşılık bu duruma karşı durmuş ve basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda Nadir Bayır: "bu maddelerin kaldırılmasını değil, sokak uşaklarının seslerine set çeken bu maddelerin daha da ağırlaştırılmasını istiyoruz, sol kalemlerin susturulması için hükümet düzeyinde girişime geçeceğiz, ilgilenilmezse Türk gençliği olarak biz susturacağız, bu güce sahibiz ve ne şekilde susturacağımızı biliyoruz" şeklinde söylemlerde bulunmuştur.[348]

Farklı tutumların sergilendiği bu yıllarda, her iki taraf da realist ve pragmatist yaklaşımdan uzak bir tavır sergilemektedir. Fanatik bir siyaset algısının güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

1961 Anayasası Türk hukuk tarihinde en özgürlükçü anayasa kabul edilir. Bireylere verdiği geniş özgürlük hakları daha sonra başa gelen, suikast sonucu hayatını kaybeden Nihat Erim'in; "Bu özgürlük Türk toplumuna beş beden büyük gömlek gibidir" çıkışı önemlidir. 1971'de getirilen bazı kısıtlamalarla, büyük gelen gömlek daraltılmaya başlanacaktı.

---

[346] Turhan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci…, age.,* s. 202.
[347] Vatan, 06.11.1962.
[348] Yeni İstanbul, 04.03.1963.

5.2.2. Kavel Grevi

Çoğunluğun da hemfikir olduğu üzere 1968 takvim yılını değil, geniş bir zaman aralığını kasteder. İşçiler için de bir parantez açmak, sürece olan etkisine de değinmek gerekir. Bundan dolayı, Kavel grevi dönemin önemli olaylarındandır.

60'lar işçi sınıfının nicel olarak geliştiği, nitel olarak da varlığını görünür kıldığı yıllardır.1950'li yıllarda izlenen iktisadi politikalarla, toplam istihdam içinde ücret ve maaş karşılığında çalışanların oranı artmaktadır. 1955 yılında 12.000.000 civarında olan toplam istihdam içinde ücret ve maaş ile geçinenlerin sayısı 1.600.000 civarındayken, bu sayı 1960'ta 2.400.000' e ulaşmıştır.1965'te 3.000.000'u aşmıştır. Bu dönemde görülen bir başka gelişme ise istihdam içinde sanayinin payının artmasıdır.[349]

1961 Anayasa'sının düşünce ve ifade özgürlüğü üzerindeki yasak ve kısıtlamaları kısmen kaldırmasıyla sağlanan nispi özgürlükçü ortam, farklı görüşlerin gelişmesinin yolunu açtı. Yeni yayınevleri kuruldu, edebiyat, felsefe, politika alanlarında telif ve çeviri onlarca eser yayınlandı. Yön, Sosyal Adalet gibi süreli yayınların sayısı arttı. Nazım Hikmet'in yasaklı şiirleri basılmaya başlandı. Yaşananlar Zafer Toprak'ın deyimiyle II. Aydınlanma dönemiydi. Jön Türklerin etkisiyle şekillenen II. Meşrutiyet dönemini I.Aydınlanma dönemi olarak tanımlayan Toprak'a göre; birinci dönemin kültürel iklimi ulus-devlet fikrini, ikinci dönemin iklimi ise sınıf ve sosyal devlet olgularını ortaya çıkarmıştır.[350]

İşçilerin düşüncelerinde, tutum ve davranışlarında dönemin atmosferine, kültürel iklimine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerin yanı sıra sistematik bir çabadan da söz etmek gerekiyor. Daha sonra Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kuracak olan dönemin devrimci sendikaları işçilerin eğitimini önemsemekte ve sendikal faaliyetlerin asli işlerinden biri olarak kabul etmekteydi. 1959 yılında genel başkan vekilinin sorumluluğunda Eğitim Bürosu kuran Maden-İş Sendikası'nın eğitim çalışmaları, A tipi (yetiştirme), B tipi (geliştirme), C tipi (olgunlaşma) olarak üç seviyede gerçekleşiyordu. İlk dönem eğitimlerinde hukuk, iktisat ve sendikal konular ağırlıklıyken, 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren siyasal konularda programa dahil edildi. Buna bağlı olarak da eğitimci kadrosu da değişti. İlk dönem eğitimlerinde

[349] Aziz Çelik, *Saraçhane'den 15-16 Haziran'a İşçi Sınıfının Müstesna Yılları:60'lı Yıllar, Türkiye'nin 60'lı Yılları*, İletişim Yay., İstanbul 2021, s. 633- 666.
[350] Zafer Toprak, *age.*, s.154-159.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset kürsüsünden akademisyenler yer alırken, ikinci dönemde akademiden ve akademi dışından eğitimciler tercih edildi.[351]

Hak, 1960'lı yıllarda bireysel ve örgütsel olarak biçimlenmesinde özel yer tutan olgulardan biri oldu.[352]1961 Anayasası ile verilen sendikalaşma, toplu iş sözleşmesi ve grev yapma gibi kolektif hakların güvence altına alınmasıyla hak kavramı için meşru zemin oluşmuş oldu. Bu yıllarda dikkat çeken önemli bir husus da toplumun her kesiminin anayasayı referans olarak göstermesidir. Anayasal kültürün pekişmesi açısından oldukça mühimdir.

1961 Anayasası ile grev hakkının kabul edilmesi bu hakkı savunan sendikalar için önemli bir meşruiyet kaynağı ve geniş bir hareket alanı yarattı. Bu kez talep anayasa'nın tanıdığı hakkı engelsiz ve demokratik bir biçimde kullanabilecekleri grev kanunun bir an önce çıkarılması olmuştur. Bu talebin güçlü bir şekilde dile getirilmesi 31 Aralık 1961'de Saraçhane'de düzenlenen mitingle oldu. On binlerce işçinin katıldığı mitingin düzenleyicisi İstanbul İşçi Sendikaları, yöneticilerinin önemli bir kısmı TİP'in kurucularıdır.[353]

1963 Kavel Grevi hak için mücadele sözünü eyleme döktü.28 Ocak 1963'te başlayan ve 4 Mart 1963'te sonuçlanan grev, Anayasa'nın grev hakkını tanıdığı, ancak grev kanunun olmadığı ve İş Yasa'sında grev yasağının varlığını sürdürdüğü ara aşamada fiili yani kanunsuz bir eylem olarak gerçekleşti. Greve iş yerinde 1957'den itibaren ödenen ikramiyenin ödenmemesi yol açmıştı. Vehbi Koç'un ortaklarından olduğu fabrikada genel müdür İbrahim Üzümcü, ikramiyenin ödenmesini işçilerin Maden-İş'ten istifa etmesi ve Çelik-İş'e üye olması koşuluna bağlamıştı. Otuz altı gün süren grev, ödenmeyen ikramiyelerinin ödenmesi talebiyle dar anlamda bir hak grevi, geniş anlamda ise grev hakkının eylemiydi.[354]

Hükümet temsilcilerinin bulunduğu toplantının gündeminde Kavel'de yaşanan sorunun yanı sıra grev kanunu da yer almaktadır. Nitekim birkaç ay içinde görüşmeler tamamlanarak 274 Sendikalar Kanun ile 275 Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu çıkarıldı. Kanunlar 24 Temmuz 1963 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.[355]

---

[351]*Derinden Gelen Kökler*, Maden-İş Tarihi Çalışma Grubu, C. II, Sosyal Tarih Yay., İstanbul 2017, s. 333-341.
[352] Zafer Aydın, *'68'in İşçileri*, Ayrıntı Yay., İstanbul (b.t.y.), s. 210-222.
[353] Aziz Çelik, *age.*, s. 633- 666.
[354] İşveren Dergisi, I, (Şubat 1963), s. 5.
[355] Rıdvan Akar, *age.*, s. 209.

Kavel sonrasında işçilerin greve katılımında önemli bir artış yaşandı. 1963 yılında sekiz olan grev sayısı, bir yıl sonra seksen üçe, 1514 olan greve katılan işçi sayısı 6.640'a çıkmıştır.[356]

Doğan Avcıoğlu, *Tahammülsüzlük* başlıklı yazısında Kavel işverenini sert bir şekilde eleştirir ve şu görüşleri dile getirir: Kavel işçileri sadece anayasal haklarını kullanmış, sendikacı arkadaşlarının işten çıkarılmasını engellemek amacıyla tam bir dayanışma içinde greve gitmişlerdir. İşçilerin ekmeklerini koruma mücadelesi meşrudur. Buna karşılık işveren ise, anayasada tanınmayan ve yasalarca yasaklanmış olmasına rağmen, grevi engellemek amacıyla işveren konfederasyonunun desteğiyle fabrikayı kapatarak lokavt uygulamıştır. Bu durum açıkça kanunsuzluktur.[357]

Sağcı görüşe sahip Tercüman gazetesinde yayımlanan bir değerlendirmede, işçilerin haklarını koruma çabalarının işverenlerin haklarına yönelik müdahalelerle dengelenmesi gerektiği vurgulanmış ve bu tür müdahalelerin meşru ya da haklı görülemeyeceği ifade edilerek, işverenlerin çıkarlarını savunan bir duruş sergilenmiştir.[358] Dünya Gazetesi yazarı Bedii Faik, İstanbul'un merkezinde bulunan bir fabrikada işçilerin grev nedeniyle fabrikanın girişini çadır kurarak kapattığını ve dışarıdan kimsenin içeri girmesine izin vermediğini güçlü bir dille ifade etmektedir. Memurların beyanname vermek için, patronların ise bonolarını ödemek için içeri giremeyişi ve tüm yasal yetkililerin (polis, savcı, mahkeme, vali) müdahalesine rağmen işçilerin kontrolü elinde tuttuğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, gazete yazısında Kavel işçilerinin grev hareketinin Türkiye'de sosyalizmi kurmayı amaçlayan Türkiye İşçi Partisi (TİP) tarafından örgütlendiği iddia edilerek bu gelişmenin siyasi bir yönü olduğuna dikkat çekilmektedir.[359] Yön dergisinde işçileri yücelten şu mısralara da rastlamak mümkündür:

Sordum çobanlara

Yüksek dağa, kar mıdır?

KAVEL'in kapısında ölenlere

Sual soran var mıdır?[360]

[356] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, (b.y.y.) 2006, Yayın no: 145.
[357] Yön Dergisi, 20.02.1963.
[358] Tercüman, 03.03.1963.
[359] Dünya, 24.02.1963.
[360] Yön Dergisi, 13.02.1963.

Yön dergisinde yer alan şiirsel ifadeler, Kavel grevinde yaşamını yitiren işçilerin fedakârlığını vurgulamaktadır. Bu dizelerde, yüksek dağlardaki karın varlığı sorulurken, Kavel önünde hayatını kaybeden işçilere yönelik toplumsal duyarsızlık eleştirilmekte ve onların direnişi anlamlı bir sembol olarak yüceltilmektedir. Böylece, şiir aracılığıyla işçilerin mücadelesine yönelik farkındalık ve empati çağrısı yapılmaktadır.

5.2.3.Gerçekleştirilen Geniş Katılımlı Büyük Eğitim Mitingi (1963)

1961-1971 dönemi Türkiye'nin çeşitli eylemlerle tanıştığı, işçi sınıfı ve sendikal hareketlerin ülke çapında faal olduğu yıllardır. Bu yıllarda dikkat çeken bir önemli husus da öğretmenlerin kavgayı öğreten bir misyon yüklenmeleridir. Öğretmenlerin bu yıllarda Kemalist devrimi koruma, geliştirme çabaları ve aynı zamanda ekonomik çıkarlarını koruma gibi aktif rol aldıklarını görmekteyiz.

Fakir Baykurt, 9 Ekim 1971 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi'nde verdiği ifadede öğretmenlerin görevlerine dair görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Öğretmenlerin, öğrencilerin kafasını gereksiz ve işlevsiz bilgilerle doldurmaktan kaçınarak, toplumun özellikle köylü ve işçi kesimlerinin gereksinim duyduğu bilgi, beceri ve alışkanlıkları kazandırmaları gerektiğini vurgulamıştır. Baykurt'a göre, bu yaklaşım Cumhuriyet'in sağlamlaşması ve devamı için gerekli devrimci bilincin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı'nın eğitim plan ve programlarının mutlaka yerli eğitimciler tarafından hazırlanması, amaç, kaynak ve yöntemlerin ulusal eğitim sistemine uygun olarak belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenlerin ise bu doğrultuda Bakanlık üzerinde demokratik baskı mekanizması oluşturarak sürece müdahil olmaları gerektiğini savunmuştur.[361]

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Fakir Baykurt öncülüğünde 1965'te kuruldu. Kuruluş amaçları arasında; üyelerinin ekonomik ve sosyal haklarını iyileştirmek gibi amaçlar edinmiştir. TÖS, bu dönemde öğretmen boykotları, yürüyüşler, eğitim şuraları yapıldı. TÖS bu yıllarda sorunlara çözüm aramanın ötesinde yurt sorunlarıyla yakından ilgilendi. Bu konularda yalnızca kendi üyelerini değil, aynı zamanda tüm emekçi sınıf ve tabakaları bilinçlendirmeyi uyandırmaya çalıştı.[362]

[361] Fakir Baykurt*, İfade, TÖS Savunması*, Eğitim-İş Yay., Ankara 1994, s. 62-64.
[362] Rıdvan Akar, *age.*, s. 244.

1969 yılının başlarında Balıkesir öğretmenleri 2 Şubat tarihinde bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Bunu takiben, 15 Şubat 1969 tarihinde Büyük Eğitim Yürüyüşü düzenlenmiştir. Bu yürüyüşün gerekçeleri şöyle açıklanmıştır: 15 Şubat Büyük Eğitim Yürüyüşü, sadece yaygın bir akıma uymak amacıyla yapılmamış; aksine, Türkiye öğretmen camiasının sabrının tükenmiş olduğuna ve geniş çaplı bir toplumsal hareketin eşiğine gelindiğine işaret etmektedir.[363]

1969 yılında gerçekleştirilen yürüyüşe, öğretmen örgütlerinden 21.400 kişi ile diğer çeşitli kuruluşlardan katılımcılar dahil olmak üzere toplam yaklaşık 40.000 birey iştirak etmiştir. Katılımcılar Tandoğan Meydanı'nda toplanarak Anıtkabir ziyareti gerçekleştirmiştir. Tertip heyeti adına Anıtkabir ziyaretçi defterine şu beyanat kaydedilmiştir:

> Burada bulunan Devrimci Türk öğretmenleri olarak, milletimizi geri kalmışlıktan kurtarmak için tüm güçlerimizle çalışacağımızı, halkımızı hem iç hem dış sömürüden koruyacağımızı ve ülkemizi sizin çizdiğiniz hedefler doğrultusunda üretim ve yönetim aşamalarına ulaştıracağımızı beyan ediyoruz. Karşıt güçlere rağmen tarihsel sorumluluğumuzu başarıyla yerine getireceğimize yemin ederiz.

Bunun yanı sıra, Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) 15-18 Aralık 1969 tarihlerinde düzenlediği Büyük Öğretmen Boykotu, kamu görevlilerinin grev hakkının yasal olarak engellendiği bir dönemde Türkiye işçi sınıfı tarihinin önemli bir genel grevi olarak kabul edilmektedir. Bu eyleme, o dönemde görev yapan yaklaşık 170.000 öğretmenden 109.000'i katılım sağlamıştır. [364] Dönemin gazetelerinden Hürriyet'te manşetlerde "İkinci günden katılma oranı yüzde yüze yaklaştı. Öğretmen boykotu bütün yurda tuttu" denmektedir.[365]

TÖS'ün başlattığı bu sendikal hareketlilik oldukça önemlidir. Aynı zamandan TÖS 1965-1970'li yıllarda öğrenci hareketliliğini desteklemiştir. Gençlik eylemlerinin Meşru zeminden kaymasıyla birlikte tavırları zaman içerisinde değişmiştir.

5.2.4.Kıbrıs Sorununun Öğrenci Hareketlerine Yansıması

Lozan görüşmelerinden sonra Kıbrıs, Misak-ı Milli sınırlarının dışında kalmış ve İngilizlerin yönetimine bırakılmıştır. Uzun bir dönem bölgedeki Türkler ve Rumlar

[363] *Büyük Eğitim Yürüyüşü*, TÖS, Ankara 1969, s. 5.
[364] Rıdvan Akar, *age.*, s, 247, 249.
[365] Hürriyet, 17.12.1969.

sükûnet içinde yaşadılar. Ama Enosis hayali hiçbir zaman kalplerinden ve akıllarından çıkmadı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar bu hayalin peşinden koşmaya başladılar. Başpiskopos Makarios öncülüğünde Enosis'i gerçekleştirmek adına EOKA adlı terör örgütü kuruldu. Böylece Türk mezalimi başlamış oldu.

21 Aralık 1963'te Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs Türklerine karşı başlattığı çatışmalar süreci daha çıkmaz bir hale sokmuştur. Kanlı Noel olarak tarihe geçen bu olayda birçok sayıda Türk hayatını kaybetmiştir.

1963 yılının aralık ayından itibaren Kıbrıs'ta, 1960 Anayasası hükümlerine uymayı reddeden Rumların Türklere yönelik saldırılarında artış gözlenmiştir. Bu dönemde, özellikle 21 Aralık 1963 tarihinde yaşanan ve Kanlı Noel olarak adlandırılan saldırı meydana gelmiştir. Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin yalnızca Yunanistan'la değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri ile olan diplomatik ilişkilerinde de ciddi bir gerilim kaynağı hâline gelmiştir. 25 Aralık 1963'te, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a hitaben bir mektup yazarak, Kıbrıs'ta Türk halkına yönelik saldırıların durdurulması için Rumlara baskı yapılmasını talep etmiş, ancak bu çağrıya karşılık ABD'den beklenen destek gelmemiştir. Türkiye, 13 Mart 1964'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a gönderdiği bir mesajla, Kıbrıslı Türklerin haklarının ve güvenliğinin Türkiye tarafından korunacağını bildirmiş ve bu yolla gerektiğinde askerî müdahaleye hazır olduğu sinyalini vermiştir. Bu mesajın amacı, aynı zamanda ABD'yi harekete geçirerek Rum tarafı üzerinde baskı kurmasını sağlamaktır. Ancak bu beklenti de karşılanmamıştır. Bu gelişmelerin ardından, Başbakan İsmet İnönü'nün girişimiyle TBMM'den askerî müdahale yetkisi alınmış, haziran ayı başında müdahaleye yönelik hazırlıklar tamamlanmıştır. Fakat bu noktada ABD Başkanı Johnson'ın İnönü'ye gönderdiği mektup, Türkiye'nin askerî harekât planlarını uygulamasını engellemiş ve sürece yeni bir diplomatik boyut kazandırmıştır.[366]

İki Kıbrıslı Türk öğrencinin Rum polisince öldürülmesi, Türkiye'de öğrenci örgütlerinin tepkisine yol açmıştır. Bu bağlamda, TMGT, TMTF ve MTTB genel başkanları, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye ilettikleri bir notada, mevcut uluslararası anlaşmaların artık yeterli olmadığını, sorunun kalıcı biçimde çözülmesi için alternatif yolların aranması gerektiğini ifade etmişlerdir. TMGT tarafından basına gönderilen bildiride ise, garantör ülkeler olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye, 1960 tarihli

[366] Çağrı Erhan, "1960-1980 Göreli Özerklik-3 / ABD ve NATO ile İlişkileri", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, C. I, 1. basım, İletişim Yay., İstanbul 2001, s.685.

Londra ve Zürih anlaşmalarına dayanan Kıbrıs Anayasası'nın uygulanması çağrısı yapılmış; aksi hâlde doğabilecek daha ciddi olayların sorumluluğunun kendilerinde olmayacağı belirtilmiştir. Aynı süreçte, MTTB ve TMTF genel başkanları da, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a yönelik sert bir protesto bildirisi yayımlayarak yaşananları kınamışlardır.[367]

Hülasa ABD, Kıbrıs'ın müdahalesine onay vermemiş, aynı zamanda Türkiye'nin olası bir SSCB saldırısı karşısında NATO tarafından korunmayacağını belirtmiştir. Bu olaydan sonra esas mesele ülkede; Türkiye kamuoyunda ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askerî varlığına karşı çıkan görüşlerin güç kazanmasıdır.

1964 yılının 27 Ağustos tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen ve bini aşkın üniversite öğrencisinin katılımıyla düzenlenen miting, Türkiye'deki ilk büyük ölçekli ve kitlesel anti-Amerikan gösteri olarak kayda geçmiştir. Zafer Meydanı'nda toplanan öğrenciler, ABD'nin Kıbrıs meselesindeki tutumunu ve Türkiye'ye yönelik dış politikasını protesto etmek amacıyla pankartlar eşliğinde ABD Büyükelçiliği'ne doğru yürüyüş başlatmıştır. Gösteri sırasında öğrencilerle yürüyüşe müdahale etmeye çalışan emniyet güçleri arasında fiziksel çatışmalar yaşanmıştır. Bu olay, gençlik hareketlerinin dış politikaya yönelik tepkilerini kitlesel biçimde ifade etmeye başladığı bir dönüm noktası olmuştur.[368]

20 Aralık 1965 tarihinde gerçekleştirilen ve Türk dış politikasının da eleştirildiği geniş katılımlı protesto gösterisinde, katılımcılar çeşitli sloganların yer aldığı dövizler taşımışlardır. Bu dövizlerde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a müdahalesi çağrısında bulunulan ve milliyetçi söylemler içeren ifadeler yer almıştır. "Ordu Kıbrıs'a", "Paşam çizmeyi giy", "Kıbrıs, kalemden süngüye", "Şehit kanlarıyla yoğrulmuş yavru vatanı oyla vermeyiz", "Hedef Atina, On İki Ada", "Kıbrıs ve Kabartma Türk'ün ayranını, Kıbrıs'ta yaparız Ramazan Bayramı" gibi ifadelerle, göstericiler hem Kıbrıs meselesindeki kararlılığı vurgulamış hem de hükümetin dış politikasına karşı tepki göstermişlerdir.[369]

23 Aralık 1965 tarihinde, katılımcılarının büyük bölümünü üniversite ve lise öğrencilerinin oluşturduğu geniş çaplı bir miting düzenlenmiştir. Göstericiler, mitingin ardından Genelkurmay Başkanlığı ile Hava Kuvvetleri Komutanlığı binalarının önünde

[367] Devrim Gençliği, 25.12.1963, s. 1.
[368] Milliyet, 28.08.1964.
[369] Milliyet, 21.12.1965.

toplanmış ve "*Ordu Kıbrıs'a, Jetler Kıbrıs'a"* şeklindeki sloganlarla Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Kıbrıs'a müdahaleye çağıran tezahüratlarda bulunmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine, Genelkurmay Başkanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı kalabalığa yönelik kısa konuşmalar gerçekleştirmiştir.[370]

TMTF ve MTTB Kıbrıs konusunda siyasi partileri milli birliğe çağırmışlar ve bildiri yayınlamışlardır. [371] Aynı zamanda MTTB İstanbul'daki fakülte ve yüksek okullarda okuyan Kıbrıslı öğrencilere yurt ve yemek hizmetinin ücretsiz temini konusunda aracılık etmiş ve Milli eğitim Bakanlığı'nca bu yönde olumlu karar alınmıştır.[372]

Kıbrıs'ta EOKA'cı Rumların katliamını kınamak amacıyla MTTB ve TMTF tarafından Saraçhane'de miting düzenlendi. Sendikalar da destek vermiş ve sahaya inmiştir. MTTB genel başkanı Yüksel Çengel, Hukuk Fakültesi adına Tahsin Kovacı, Türk-İş bölge temsilcisi İsmail Topkar, TMTF genel başkanı Nafız Duru, Kıbrıs Türk Talebe Cemiyeti başkanı birer konuşma yaparak Kıbrıs'ta yapılan katliamları kınamışlardır.[373]

Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Kıbrıs meselesine ilişkin olarak dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Lyndon B. Johnson'a bir telgraf göndermiş ve Türk gençliğinin konuya dair görüşlerini iletmiştir. Telgrafta, son dönemde yaşanan Kıbrıs olayları karşısında ABD'nin tutumunun hayal kırıklığı yarattığı belirtilmiştir. Özgürlük ilkesine aykırı biçimde hareket eden Kıbrıs Rum liderliğine karşı ABD'nin sergilediği tutumun, uzun yıllara dayanan Türk-Amerikan dostluğuyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Bu yaklaşımın, Türk gençliği nezdinde ABD'nin saygınlığını ciddi şekilde zedelediği ifade edilmiştir. Telgrafta ayrıca, Türkiye'nin NATO müttefiki ve Kore Savaşı'ndaki silah arkadaşı olan ABD'den, Kıbrıs meselesinde Türk tezlerine daha fazla anlayış, ilgi ve destek beklenildiği dile getirilmiştir. Kıbrıs'ta Türk halkının haklı mücadelesinin, yalnızca Türkiye açısından değil, aynı zamanda Batı dünyasının benimsediği adalet ve özgürlük ilkeleri açısından da önemli olduğu ifade edilmiştir.[374]

Cumhuriyet gazetesinin 30 Ağustos 1964 tarihli haberine göre, kamuoyunda özellikle gençlik kesimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs meselesine yönelik

[370] Cumhuriyet, 24.12.1965.
[371] Ulus, 04.01.1964.
[372] Ulus, 21.01.1964.
[373] Ulus, 16.03.1964.
[374] Cumhuriyet, 12.05.1964.

tutumunu sert biçimde protesto etmiştir. Her yaştan bireyin katılım gösterdiği bu protesto mitinginde, gençlerin sıklıkla dile getirdiği "Defol Amerikalı", "Defol Yunan", "Kıbrıs'ı alacağız, papazı yakacağız", "Papazı koy çuvala, salla salla vur duvara" gibi sloganlar ve marşlar, sokaklarda geniş yankı bulmuştur. Gösterilere yalnızca gençler değil, kent esnafı da destek vermiş; dükkânlar ve evler Türk bayraklarıyla donatılmıştır. Sirkeci'deki Meserret adlı tatlıcı dükkânının vitrinine ise, Amerikan karşıtı duyguları yansıtan "Meserret'te Amerikalılara ve köpeklere servis yapılmaz" ifadesi yerleştirilmiştir. Bu protesto, dönemin kamuoyunda Amerikan politikasına yönelik duyulan hoşnutsuzluğun toplumsal düzeyde görünürlük kazandığını göstermektedir.[375]

29 Aralık 1965 tarihinde Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) öncülüğünde Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'da eşzamanlı olarak Atatürkçü dış politikaya dönüş ve Kıbrıs konularını içeren kitlesel mitingler düzenlenmiştir. İstanbul'daki mitinge binlerce genç katılmış; Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhakı talebinin yanı sıra Johnson mektubunun kamuoyuna açıklanması ve gönüllü askerlerin silahlandırılması yönündeki taleplerini dile getirmişlerdir. Göstericiler, Turan Emeksiz Anıtı'na çelenk bıraktıktan sonra Orduevi önünde düzenlenen toplantıda sloganlar atmış ve bu sloganlara cevaben bir general gençlere teşekkürlerini iletmiştir. Ankara'daki mitingde ise Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs konusundaki kararları nedeniyle Dışişleri Bakanlığı eleştirilmiş ve Yunanistan'ın nihai hedefinin Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmak olduğu öne sürülmüştür. İzmir'de gerçekleşen protesto gösterileri ise doğrudan Amerika Birleşik Devletleri Konsolosluğu önünde yapılmıştır.[376]

5.3. 1965-1969 I. Demirel Hükümeti Dönemi Yaşanan Öğrenci Olayları

1965 seçimlerinde AP'nin büyük çoğunlukla tek başına iktidara gelmesi, bazı dimağlarda memleket işlerinin artık huzur ve kararlılık içinde yürütüleceği umudunu uyandırdı. Aynı zamanda Türkiye'nin tarihinde ilk defa olarak, Parlamentoya bir doktrin partisi girmiş oluyordu. Türkiye İşçi Partisi adını taşıyan bu parti, on beş üye kazanmış olmasına rağmen AP iktidarını en tedirgin eden parti olmuştur.[377]

Adalet Partisi (AP), 1965 ve 1969 genel seçimlerinde elde ettiği başarılarla tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlamış olsa da1960'ların sonlarına doğru giderek

[375] Milliyet, 30.08.1964.
[376] Milliyet, 30.12.1965.
[377] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *age.*, s. 191.

radikalleşen siyasal ortamın yarattığı sorunlarla başa çıkmakta zorlanmıştır. 1961 Anayasası'nın tanıdığı geniş özgürlükler çerçevesinde, aşırı sağ ve sol gruplar siyasetin sahnesine çıkmıştır. Başlangıçta şiddetsiz seyreden protestolar, özellikle radikal gençlik kesimlerinin eylemleriyle 1960'ların sonunda cinayetler, adam kaçırmalar, bombalama eylemleri ve banka soygunları gibi şiddet içeren olaylara dönüşmüştür. Bu dönemde, radikal öğrenci hareketlerinin yanı sıra, 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde İstanbul ve İzmit'te elli bine yakın işçinin katıldığı ve kanlı çatışmaların yaşandığı işçi ayaklanmasıyla işçi sınıfının da radikalleştiği gözlemlenmiştir. Toplumsal krizin derinleşmesinde, ordu içerisindeki bazı cuntacı grupların komplo hazırlıkları ve faaliyetleri belirleyici bir rol oynamıştır.[378]

1965 genel seçimleri öncesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) siyasal yelpazedeki konumunun yeniden tanımlanması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Partinin siyasi duruşu, Bülent Ecevit tarafından Ortanın Solu olarak nitelendirilmiştir. Bu tanımlama ilk kez 28 Temmuz'da, dönemin Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından dile getirilmiştir. Seçimlere ise Ecevit ile Turhan Feyzioğlu'nun ortaklaşa kaleme aldığı, sosyal adalet ve sosyal güvenlik temalarını vurgulayan bir manifesto ile gidilmiştir. Bu yeni siyaset anlayışı, aynı dönemde kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile rekabet etmek zorunluluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmış; CHP'nin işçi sınıfına yönelmesinin, ilerleyen yıllarda parti için bir zorunluluk olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır.[379]

Ortaların Solu yaklaşımının tüm savunucuları tarafından aynı anlamda kullanıldığı söylenemez. Bülent Ecevit öncülüğündeki ve halkla doğrudan temas içinde bulunan genç kuşağın benimsediği Ortanın Solu, CHP'yi sosyal demokrat bir partiye dönüştürmeyi amaçlamaktaydı. Buna karşın, Turhan Feyzioğlu liderliğindeki ve oportünist olarak değerlendirilen ikinci grup için ise ortanın solu, sosyal adaletsizlikten etkilenen geniş halk kitlelerini CHP saflarına çekmeye yönelik bir siyasal stratejiden öteye geçmemekteydi. Bu stratejinin başarılı olması halinde, sosyalizmin güçlenmesinin engellenebileceği de düşünülmektedir.[380]

1960 yılı itibarıyla çeşitli sebeplerle ders boykotlarına başlayan öğrenci hareketleri, 1965 yılından sonra sağ-sol, devrimci-milliyetçi gibi ideolojik ayrımlar giderek daha belirginleşmeye başlamıştır. Sol eğilimli öğrenci örgütleri, 1966 yılından

[378] Aziz Kılıç, *age.*, s. 109.
[379] Eric Jan Zürcher, *age.*, s. 366.
[380] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995.* İmge Yay., 1. basım, İstanbul 1999, s. 163-164.

itibaren ABD karşıtı gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Aynı yılın sonlarına doğru ise üniversite kampüslerinde çatışmalı boykotlar ve işgaller dönemi başlamıştır. Öğrenci teşekkülleri arasındaki ilk ciddi çatışma ise, 1967 başlarında Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) ile Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) arasında yaşanmıştır. Türkiye'de üniversite gençliği arasında sağ-sol çatışmasının şiddetlenmeye başladığı bu dönemde, dünyada da benzer öğrenci hareketlerinin etkisi görülmeye başlanmıştır.[381]

27 Mayıs'ın ürünü olan 1961 Anayasa'sının getirdiği özgürlük ortamı içinde sağ-sol, milliyetçi-sosyalist, ırkçı-dinci düşüncelerin serbestçe söylenir olması, bunları yansıtan yayınların artması, çok geçmeden bu kesimdeki tartışmaları karşılıklı suçlamalara dönüştürdü. İnönü ve Suat Ürgüplü hükümetlerinin programlarında anayasal demokratik düzeni kaldırmaya yönelik sağ ya da sol aşırı düşüncelere karşı mücadele edileceği belirtilmiştir. Daha yeni hükümetin ilk günlerinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 40 öğretim üyesi, ABD'nin Kıbrıs ve Vietnam siyasetini değiştirip bağımsızlık mücadelesi vermekte olan ülkelere destek olmasını istemişlerdir. Başbakan Demirel Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğunu belirterek öne sürülen görüşlere aldırmayacağını söylemiştir. Ama ertesi gün üniversitelerdeki 79 öğretim üyesi o bildiriyi desteklediklerini açıkladılar. Yılsonuna doğru 101 öğretim üyesi 79'ların bildirisine karşı çıkarak Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden ayrılmasına olanak bulunmadığını eğer bir emperyalizm tehlikesi varsa komünizmin öngördüğü bir emperyalizm olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylece öğretim üyeleri arasında yavaş yavaş hükümet karşıtı ya da yanlısı olarak ikiye bölünmeye başlamıştır.[382]

İsmet İnönü'nün eleştirileri dikkate almayıp Bülent Ecevit'i desteklemesi, 1966 yılında Ecevit'in CHP Genel Sekreteri olarak seçilmesine zemin hazırlamıştır. Ecevit, Parti Merkez Yürütme Kurulu (MYK) aracılığıyla parti ve milletvekilleri üzerindeki denetimi artırmaya yönelik bazı önlemlerin alınmasını önermiştir. Bu önlemler kabul edildikten sonra, Ortanın Solu çizgisine karşı çıkan Turhan Feyzioğlu'nun liderliğindeki 47 kişi CHP'den ayrılarak Güven Partisi'ni kurmuştur. 1968 yerel seçim sonuçları, CHP'nin içindeki bölünmenin ardından daha ideolojik anlamda tutarlı bir yapıya kavuştuğunu ve bu değişimin büyük kentlerdeki oy oranını artırdığını göstermektedir. Ancak 1969 genel seçimleri, CHP için yine hayal kırıklığıyla sonuçlanmış, parti oy oranını artırmayı başaramamıştır. Bu sonuç, CHP'nin içsel konumunun hala

[381] Ali Arslan, *Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 409.
[382] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1960-1980)*, C. 5, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 140-141.

netleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ecevit ve taraftarları, partinin yeni çizgisini kararlılıkla savunurken, İnönü hem ortanın solu çizgisine mesafeli kalmamış hem de geleneksel Kemalist ve anti-komünist söylemleri sürdürerek partide kafa karışıklığı yaratmıştır.[383]

CHP, 1965 seçimlerine dönemin aktif iki ismiyle girmişti: Bülent Ecevit, Turhan Feyzioğlu. Bu süreçte CHP sosyal adalet ve sosyal güvenlik gibi kavramları sahiplendi ve konumunu ortanın solu olarak belirledi. Burada dikkat çeken bir noktada, Ecevit'in proletarya sınıfının oylarıyla CHP'nin kaderine değişeceğini ortaya atmasıdır. Kaba tarifle gecekondularda yaşayanların oyları CHP'nin kör talihini değiştirebilirdi. CHP artık elitist çizgisinden belirgin bir şekilde sıyrılmaya başlamış, 1945'ten beri başlayan ideolojik dönüşüm başka bir boyuta evrilerek devam etmiştir.

1965 ile 1972 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bir dizi kurultay gerçekleştirmiştir. Bu kurultayların ikisinde parti içindeki bazı gruplar topluca istifalar gerçekleştirmiştir. İlk önemli kurultay, 1966 yılında yapılmıştır. Bu dönemde, parti başkanı Bülent Ecevit ve yakın çevresi, CHP'nin ideolojik çizgisinin "ortanın solu" olarak tanımlanması gerektiğini güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Ecevit ve destekçileri, Ortanın Solu kavramının yalnızca soyut bir söylem olmadığını, aksine solculuğun somut ve açık bir ifadesini içerdiğini belirtmişlerdir. Bu ideolojik çizgiyi, 1961 Anayasası'nın getirdiği siyasi ve toplumsal koşullar ile dönemin sosyal demokrat hareketinin bir gerekliliği olarak gerekçelendirmişlerdir.[384]

Ortanın Solu sloganı, aynı zamanda CHP'ye karşı en sert yıldırma taktiklerinin kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, *Ortanın solu, Moskova yolu* gibi sloganlar sıklıkla dile getirilmiştir. CHP, *Ortanın soluyuz* gibi parlak ifadelerle kendini tanımlamış olsa da, geniş tabanlı bir koalisyon kurma konusunda başarılı olamamış ve radikal politikalara yönelme hususunda cesaret gösterememiştir. Eğer CHP, bu dönemde daha radikal bir çizgi benimsemiş ve işçi sınıfının taleplerine daha güçlü bir şekilde ses vermiş olsaydı, sanayi proletaryası ve öğrenci hareketi arasında güçlü bir dayanışma oluşturabilir ve bu kesimlerin partisi olabilirdi. Ancak bu durumu fırsat olarak gören Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve sonrasında militan sol hareket, bu boşluğu doldurmak adına önemli bir hareket alanı bulmuştur.[385]

[383] Eric Jan Zürcher, *age.,* s. 366-367.
[384] Bülent Ecevit*, Ortanın Solu*, Kim Yay., İstanbul 1966, s. 26.
[385] Eric Jan Zürcher, *age.,* s. 291.

1960’lar boyunca Türkiye’de gelir dağılımında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Grev ve toplu sözleşme hakları sayesinde işçi sınıfı, ücretlerini artırma ve koruma imkânı elde ederek, millî gelirden aldığı payı zaman içinde artırmıştır. Ancak, bu gelişmeler, işverenleri rahatsız etmeye başlamış ve ücret artışlarının verimlilik artışını geçtiği yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. Adalet Partisi (AP) hükümetinin iktidarda olduğu dönemde, üretim süreçlerinde ve ekonomik büyümede rol oynayan sınıfların millî gelirden aldıkları pay artarken, bürokrasi bu üretim ve gelir dağılımı ilişkilerinin dışında bırakılmıştır. Bu dönemde, maaşlarına ciddi bir artış yapılmayan memurlar, burjuvazi ve işçi sınıfına kıyasla nispeten yoksullaşmışlardır. Özellikle bürokrasinin alt gelir gruplarını oluşturan memurlar, bu duruma karşı tepkilerini 1970’lerin başında boykotlar, iş bırakmalar ve toplu yürüyüşler gibi protesto yöntemleriyle göstermişlerdir. Demirel Hükümeti, memur maaşlarındaki bu artışı dengelemek ve tepkilerin önüne geçebilmek amacıyla, 1970 yılı için hazırlanan ikinci bütçede Personel Yasası'nın mali hükümleri gereği, memur maaşlarına zam yapabilmek için 2 milyar 510 milyon liralık ek ödenek sağlamıştır.[386]

1970 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin parlamenter rejimi güven ve istikrar sağlamaktan uzak bir durumda kalmış, toplum ise seçenek yoksunluğu ve umutsuzluk içinde bir duruma sürüklenmiştir. Adalet Partisi (AP) için ülkeyi yönetmek giderek daha zor bir hale gelmiştir. 1970 yılı itibariyle uygulanan devalüasyon sonucu, Amerikan doları 9,5 TL'den 16 TL'ye yükselmiş; dış ticaret açığında sınırlı da olsa olumlu etkiler ortaya çıkmış, ancak buna rağmen artan enflasyon ve pahalılık karşısında toplumun yaşam standartları düşmeye devam etmiştir. Bu ekonomik sıkıntılar, toplumsal hoşnutsuzluğu artırmış ve özellikle öğrenci hareketlerinin büyümesiyle birlikte, 15-16 Haziran 1970 işçi eylemleri gibi büyük ölçekli toplumsal tepkilere yol açmıştır. Bu gelişmeler, AP iktidarının sarsılmasına neden olmuş ve ordu içindeki darbeye yönelik söylentiler giderek güç kazanmıştır.[387]

1960'ların ortalarından sonra, Türkiye'de toplumcu bir tavır oluşmaya başlamış ve antiemperyalist söylemler giderek artmıştır. Bu dönemde, Marksist çevrelerdeki en önemli tartışma konusu, Türkiye’nin hangi tarihsel aşamada olduğu meselesi olmuştur. Mehmet Ali Aybar ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) ana grubu, Türkiye’nin demokratik yollarla gerçekleşecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu savunmuşlardır. Bu görüş,

[386] Ali Gevgilili, *Türkiye’de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması,*1. basım, Milliyet Yay., İstanbul 1973, s. 117-119.
[387] Tevfik Çavdar, *age*., s. 174.

dönemin sosyalist hareketlerinin teorik tartışmalarında, ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısının sosyalist dönüşüm için uygun olup olmadığına dair merkezi bir nokta teşkil etmiştir. Aynı zamanda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 1965 genel seçimlerinde yalnızca %2,2 oy alarak başarısız olmuştur. Ancak bu partinin genel başkanlık koltuğuna, Alparslan Türkeş'in katılımıyla önemli bir değişim yaşanmış ve Türkeş, partiyi yeniden yapılandırmaya başlamıştır. 1965 yılının sonlarında, CKMP'nin yeni ideolojisi Alparslan Türkeş tarafından kaleme alınan Dokuz Işık adlı bir kitapçıkla ilan edilmiştir. Bu ideoloji, milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köylücülük, gelişmecilik, sanayicilik ve teknikçilik gibi temel ilkelerden oluşmaktadır. Dokuz Işık, partinin siyasi ve toplumsal hedeflerine ışık tutan bir manifestoyu oluşturmuş ve Türkeş'in liderliğinde bu ilkeler partiye rehberlik etmiştir.[388]

27 Mayıs'tan sonra özellikle 1965'ten itibaren siyaset kazanı iyice kaynamaya başlayacaktı. Zira sağda milliyetçi Türkeş'in sivrilmesinin karşısında radikal sol da kendini hissettirecekti. 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlükçü iklim içinde yeşeren devrimci görüşler, CHP'de umduğunu bulamamış ve TİP'de toplanmaya başlamıştı. TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın öncülüğünde Türkiye'yi sosyalizmle tanıştırıyordu. Ve tabi bu tanışma o güne kadar solu düşman olarak görmüş bir ülkede hiç de kolay olmuyordu.[389]

1965'ten itibaren öğrencilerin arasındaki sağ–sol çekişmesi giderek hızlanmaktadır. Siyaset parlamentodan alınıp, adeta sokaklara devredilmiş gibi gözükmektedir. Basına yansıyan bazı haber başlıklarına göz atmak yerinde olacaktır. MTTB, İkinci Kuvayı Milliye Derneği, Milliyetçi Türk Gençlik Teşkilatı, Türkiye Milliyetçi Gençlik Derneği, Hür Gençlik Teşkilatı ve Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği yayınladıkları bildirilerde solcuların anarşist tutumlarına vatandaşların dikkatleri çekilmekte, en küçük kıpırdanışları anında bu soysuz anarşistlere hadlerini bildirecek, öldürücü yumruğu atmaya hazırız, şeklinde beyan etmektedirler.[390]

Aynı zamanda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından düzenlenen toplantılarda üniversitelerde meydana gelen sol akımların önlenmesi için özel sektörün kampanyalar başlatacağı söylenmiştir.[391]

---

[388] Eric Jan Zürcher, *age*., s. 293- 294.
[389] Mehmet Ali Birand vd, *12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, İstanbul 1994, s. 125.
[390] Yeni İstanbul, 20.9.1966.
[391] Cumhuriyet, 08.10.1966.

1966'larda gazete haberlerinde sıklıkla gençlerin ölüm orucu gibi bir tepki gösterme yoluna gittikleri görülmektedir. Dönemin popüler tepki gösterme davranışlarından açlık grevi ve ölüm orucu[392] sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

MMTB, komünist ve sosyalist faaliyetlerin beyni İstanbul demektedir. Ankara teşkilatı olarak bütün solcuları sindirdiklerini ve komünistleri yuvalarına çekilmek zorunda bıraktıklarını ileri sürmüşlerdir.[393]

3 Ocak 1967 tarihinde, Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) ile Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) üyeleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. MTTB'ye bağlı gençler, İstanbul Teknik Üniversitesi öğrenci yurduna zarar vererek bazı kişilerin yaralanmasına neden olmuşlardır. Olayın ardından çatışmaya karışan öğrenci birlikleri birbirlerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu gelişmeler üzerine, saldırıya uğrayan Teknik Üniversiteli öğrenciler ile Teknik Okulu'ndan yaklaşık beş bin genç, tepkilerini göstermek amacıyla Taksim Meydanı'na yürümüştür. Ellerinde taşıdıkları pankartlarda, "Demirel okuduğun okulun son haline bak, orayı ne hale getirdin" ve "Haydutlar güçlerini nereden alıyorlar? Satılmış yöneticiler istifa" gibi ifadeler yer almıştır. Teknik Üniversite Talebe Cemiyeti Başkanı Bayhan Kalaba, yaptığı konuşmada şunları belirtmiştir:

> Atatürk ilkelerine bağlı bir kuruluş olan üniversitemize yapılan saldırı, aslında devrimci Türk gençliğine yapılmıştır. Üniversite, polislerin gözü önünde eşkıyalar tarafından basılmış, ancak herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Bu olayı yaratanlar, fikirleri satılmış kişilerin temsilcileridir ve Türk ilerici gençliğini baltalamayı amaçlamaktadırlar. Biz, Teknik Üniversite ve diğer ilerici gençlik kuruluşlarına yapılan saldırıları nefretle protesto ediyoruz. Türkiye ne ümmetçidir ne Nurcu ne de 1960 öncesi âşıklarınındır. Başbakan Demirel ve İçişleri Bakanı Sükan, bizim huzur içinde eğitim görmemizi sağlayamadıkları takdirde, huzur sağlanana kadar okula gitmeyeceğiz.

Öte yandan, MTTB mensuplarının ise bina önünde parke taşlarını sökerek, olası çatışmalarda kullanmak üzere hazırlık yaptıkları da gözlemlenmiştir.[394]

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin toplantısında oy pusulası bulunan torbanın kaçırılması olaylara sebep olmuş, tabanca patlamıştır. Tabancayı ateşleyen kişi Edebiyat Fakültesi öğrencisi Mustafa Başaran'dır.[395]

---

[392] Açlık Grevi, belli bir olayı protesto etmek ya da birtakım taleplerinin karşılanmasını sağlamak için kişilerin beslenmeyi bırakmasıyla gerçekleşir. Açlık grevcisi ise, idare üzerinde kamuoyu baskısını sağlayarak hedeflerine ulaşmak için önemli bir süre beslenmeyi reddeden, kendi sağlığı hakkında karar verme melekesi yerinde olan kişidir. Açlık grevinin geri dönülmez aşamaya geçilmesi ülkemizde ölüm orucu olarak ifade edilmektedir. Bkz. https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi154/14/#:~:text=1%20A%C3%A7l%C4%B1k%20grevinin%20geri%20d%C3%B6n%C3%BClmez,de%20%C3%B6l%C3%BCm%20orucuna%20karar%20 [Erişim Tarihi:23.08.2024].

[393] Milliyet, 06.12.1966.

[394] Akşam, 05.01.1967

Dikkat çeken bir noktada gençlerin milli petrol kullanımı konusunda takındıkları tavırdır. Milli olanı destekleme kuşkusuz ayakta alkışlanması gereken olumlu bir davranıştır. Lakin burada başka bir durum söz konusudur. TMTF Başkanı İkinci Faruk Yalnız basın toplantısı yapmış ve Petrol-İş Sendikasıyla Petrol Ofis arasında üç yerdeki grev için arabuluculuk yapacağını açıklamıştır. [396] Bu yıllarda öğrencilerin referanslarından biri de Bursa Nutkudur. Yapılan her gerici eylem faaliyetinde, bildirilere Bursa Nutku[397] eklenmektedir.

Var olan ekonomik memnuniyetsizlikler de öğrencilerin tepki gösterdikleri başka bir meseledir. Son zamları protesto etmek amacıyla harekete geçen gençler caddeler, duvarlara, ara sokaklara, otobüs duraklarına yağlı boya ile 'zam' kelimesini yazmaya başlamışlardır. [398] Devamında TMTF'den dört üniversite öğrencisi zamları protesto etmek için 14.00'ten itibaren doksan dokuz saatlik açlık grevine başlamışlardır.[399]

Gençler ideolojik tepkilerini gösterme konusunda dur durak bilmeden hızla devam etmektedir. İyi Komşuluk ve Kültürel İş Birliği amacıyla SSCB'nin Belediye Sarayı'nda açtığı sergideki Lenin heykeli, MTTB başkanı ve beraberindeki öğrenci grubu tarafından yere indirilerek üzerine, "Stalin'in kızından sonra Lenin de mi hürriyeti seçti" yazılı bir siyah örtü örtmüşlerdir. Bunun üzerine Rus Kültür Ataşesi durumu valiye bildirmiştir. Büst yerine konulmuş, MTTB'li gençler için kovuşturma açılmıştır.[400]

İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinin davetlisi olarak İzmir'e gelen İstanbul milletvekili Çetin Altan'ın Atatürkçülük ve Sosyalizm konulu konferansında sağcılar ve solcular arasında kavga çıkmış, yumruk ve sandalyelerle birbirlerine giren kavgacılardan birkaç kişi yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Atatürk sosyalist olmadığını, ancak hedeflerine sosyalist yoldan gidileceğini belirten Çetin Altan'ın, bazı kimseler Atatürk'ün el yazısını taklit edip, komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir, sözünün altına Ata'nın imzasını atmışlardır, demesi üzerine salonun bir tarafında toplanan bazı sağcı kuruluşların temsilcileri Çetin Altan'ı yuhalamaya ve kahrolsun komünistler diye bağırmaya başlamışlardır. Aleyhinde tezahüratın durmaması üzerine

[395] Akşam, 07.01.1967
[396] Akşam, 08.01.1967
[397] https://www.add.org.tr/ataturk/bursa-nutku [Erişim Tarihi:24.08.2024].
[398] Akşam, 12.3.1967.
[399] Tercüman, 13.3.1967.
[400] Akşam, 1.4.1967.

üniversiteli gençler "Çetin Altan çok yaşa" diye bağırarak sağcıların üzerine yürümüşlerdir. Konuşmasına devam eden Çetin Altan, vatanı satanlarla mücadeleye mecbur olduklarını, karşımıza çoluk çocuk çıkaracağına başbakan kendisi gibi gelsin, Türkiye bugün emperyalizmin tam midesindedir, söylemiştir.[401]

TMTF, ODTÜ Öğrenci Birliği ve Sosyalist Fikir Kulübü, AÜTB bugün yayınlanan ortak bildiride şöyle, Biz Türk milliyetçileri olarak, şu anda oyuna getirilmiş olan, emperyalizmin yönettiği bir faşizm darbesinin kurbanı olan Yunan halkının ve kurtuluş savaşı veren Vietnam halkının milliyetçi güçleri ile dayanışma halindeyiz. Bütün dünya halkları yakın bir gelecekte, emperyalizmin ve yerli ortaklarının üstesinden gelecek, yurtlarında kendi ulusal geleneklerine uygun halktan yana demokrasiler kuracaklardır, denilmektedir.[402]

Günümüzde de dünya siyasetinin önemli gündem maddelerinden biri olan Filistin meselesi, 1967 yılında da benzer bir durumda bulunmaktadır. Geçen zamana rağmen bu sorunun çözülmemiş olması oldukça üzücü bir durumdur. 1967'de İstanbul'da öğrenim gören Arap öğrenciler, 1948'den beri devam eden İsrail'in saldırgan politikalarını protesto etmiş ve Türkiye'den, Amerikan uçaklarının Ortadoğu'ya havalanmasına izin vermemesini talep etmişlerdir. Bu talepler, Türk gençliği tarafından da desteklenmiştir. Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF), İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği (İTÜTB), İstanbul Yüksek Ticaret Okulu Talebe Birliği (İYTOTB), İstanbul Teknik Üniversitesi Otomotiv Talebe Birliği (İTÜTOTB) ve Robert Koleji ortak bir basın toplantısı düzenleyerek, Türk gençliğinin emperyalizme karşı savaş veren Arap dünyasını tüm gücüyle desteklediğini ifade etmiştir. Toplantıda, Türkiye'nin bu konuda tarihi bir fırsata sahip olduğu, Türk hükümetinin anti-emperyalist cephe içinde yer alması gerektiği ve böylece üçüncü dünya ülkelerinin lideri olma imkânını kaçırmaması gerektiği vurgulanmıştır.[403]

Açlıkla savaş kampanyası başlatan TMGT, Hürriyet meydanında toplanmış, ellerindeki dövizlerde şunlar yazmaktadır: "Gıda emperyalizmine son, Açlık bilgi ve ilgi ile yenilir, Yetersiz beslenme yüzünden halkımızın %2,5'u veremli, Ortalama yaşam süresi İngiltere'de 71, Türkiye'de 33 yıl, Birimiz aç olur, birimiz toksa, istemeyiz bitsin bu gidiş." Mitingde çoğunluğu işçi grubu oluşturmaktadır. [404]

[401] Akşam, 23.4.1967.
[402] Cumhuriyet, 27.05.1967.
[403] Akşam, 16.06.1967.
[404] Cumhuriyet, 29.05.1967.

Sosyalizm vurgusu, devletin rejimini tekrar hatırlatma ihtiyacı doğuracaktır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 27 Mayıs'ın yıl dönümünde mesajında, Anayasanın millet hayatında bir zümrenin veya bir sınıfın hâkimiyet ve iktidarını öngören aşırı akımlara, yani sosyalizme, komünizme ve faşizme karşı devletin kapılarının kapamış bulunduğunu, söylemiştir.[405] Bunun üzerine Ege Üniversitesi Talebe Birliği, Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti ve Ege Üniversitesi Kulüp Başkanları, bugün ortaklaşa bir bildiri yayınlayarak, özetle şöyle demişlerdir: Türkiye Cumhuriyeti milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Sosyal adaleti ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi mümkün kılacak, demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmamız için anayasamız sosyalizme apaçıktır.[406] Öğrenciler artık her fırsatta sosyalizm manifestosuyla karşımıza çıkacaktır. Başka bir haberde FKF bir açıklama yapmış, Atatürk Üniversitesindeki şubelerinin dekanın emriyle basıldığını bildirmiştir. Üniversiteye baskının arttığını iddia ederek, sosyalist gençliğin örgütlendiğini ve bunu kimsenin engelleyemeyeceğini ve baskıların sökmeyeceğini söylemektedir.[407]

Amerikan karşıtlığının giderek arttığı gözlenmektedir. TMTF'nin düzenlediği, Amerika'yı protesto mitinginde gençler Hürriyet Meydanı'ndan Taksim'e kadar yürümüş, yürüyüşçüler Dolmabahçe'de "Yanke Go Home" diyerek, Amerikan bayrağını indirmiş ve Türk Bayrağı'nı çekmişlerdir. Dolmabahçe'de görevli bulunan otuz kadar Amerikalı 6.Filo subay ve erleri polisler tarafından gemilerine gönderilmiştir. TMTF ikinci başkanı Faruk Yalnız şunları söylemiştir:

> Türkiye Johnson'a mezar olacak. Türk ulusu bir kere daha emperyalizmi Anadolu'da kahredecektir. Kıbrıslı Türk kardeşlerimizin yardımına koşan Türk donanmasının yolunu kesen bu çirkin Amerikan filosunun limanımızda görmek istemiyoruz. Ne Rusya ne Amerika, bağımsız politika istiyoruz. Bunda kararlıyız.[408]

Gençler Anıtkabir'e gidip, çelenk bırakmış ve AP iktidarını Ata'ya şikâyet etmişlerdir.[409]

Gençlik toplantılarında artık hükümete karşı olduğunu açıktan beyan etmekte ve onlara göre faşist bir idareye doğru gidilmektedir. Kanunlar çerçevesinde tüm halkı bu

[405] Milliyet, 28.05.1967.
[406] Cumhuriyet, 01.06.1967.
[407] Akşam, 15.06.1967.
[408] Akşam, 25.06.1967.
[409] Akşam, 31.07.1967.

ortak düşman emperyalizme ve faşizme karşı bizimle birlikte savaşmaya çağrıları gençler tarafından yapılmaktadır.[410]

Sokaklara dökülmek, kan dökmek artık gençlerin beyanlarında geçen ibareler olmaya başlamıştır. Toplantılar düzenleyen öğrenci birlikleri artık tahammüllerinin kalmadığını, problemlerin yıllardır çözülmediğini ve biriken bu sorunların büyük bir patlamaya sebep olabileceği artık söylemler arasındadır. Devlet ve millet kendini 1968'e gelindiğinde artık önü sonu alınamayan büyük bir kaosun içinde bulacaktır.

Derslerin sürekli boykot edilmesi dönemin esaslı sorunlarından bir tanesidir. Eğitimin ciddi bir şekilde sekteye uğraması, okulların mezun verememesi temel problemlerdendir. Kurulan boykot komiteleri sınıfların kapılarını tutmuşlar ve kimseyi içeri almamışlardır. Boykota katılmak istemeyen öğrencilerin eğitim hakları bu şekilde gasp edilmektedir. Özgürlük sınırlı bir kavramdır. Hiç kimse başkalarının değer anlayışını desteklemeye zorlanamaz. Bunun adı eğitimde tam manasıyla zorbalıktır. Bu olaylar üzerine Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Reha Poroy şunları söylemiştir:

> …Dershane blokunun giriş kapılarını tutmak, pankartlar asmak, suretiyle bir taraftan öğretim üyelerinin vazife görmelerine mâni oldukları gibi diğer taraftan öğrencilerin sınıflara girmelerini önlemeye çalışmaktadır. Bu davranışlar yürürlükteki kanunlarımıza göre suçtur.[411]

Bir yandan anayasa sosyalizme açık mı değil mi tartışmaları devam ederken dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, anayasa sosyalizme kapalıdır hatırlatmasını tekrar yapmaktadır. [412] Bunun üzerine CHP genel sekreteri Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın sözlerine karşılık olarak; en yetkili mahkemelerimiz Anayasa'nın sosyalizme açık olduğunu karara bağlarken, bazı devlet büyüklerimiz hala hayır kapalıdır, sözlerini sarf etmişlerdir.[413]

Her konuda fikir beyan etmeye gençler devam etmektedir. Bu seferde NATO'dan çıkılması gerektiği yönünde söylemler baş göstermeye başlamıştır. Amerikan Emperyalizminin aracı NATO'dan çık, afişlerini Ankara sokakların asmaya başlamışlardır.[414]

---

[410] Akşam, 01.08.1967.
[411] Cumhuriyet, 03.11.1967.
[412] Akşam, 03.11.1967.
[413] Akşam, 06.11.1967.
[414] Türk Solu, 15.12.1967, s. 5.

Paneller, konferans ve bildiriler düzenlenerek bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği "1967 Türkiye'sinde devrimci eylem nedir?" konulu bir konferans düzenlemiş, Mihri Belli ilk kez olarak bir fakültede öğrenci kitlesine hitap etmiştir.[415] Sözlerini bitirirken gençlere şu direktifi telkin etmiştir; Türkiye'de artık teori pratiğe kaydırılmalıdır.[416] Böylece Mihri Belli, sokak eylemlerinin ve çatışmanın fitili ateşlenmiş oldu.

AP İstanbul İl Gençlik Teşkilatı Başkanı İbrahim Çetinkaya, bugün düzenlediği basın toplantısında bazı millet meselelerinin paravana edilerek "komünizanca" faaliyetlerde bulunulduğunu ileri sürerek, şuurlu, milliyetçi gençlik, bugün yurt sathında icap ederse komünist avına çıkacaktır, demiştir.[417]

TBMM'de AP ve TİP vekilleri arasında büyük bir kavga çıkmıştır. Altmış kadar AP'li milletvekili, altı TİP milletvekilini kıyasıya dövmüşlerdir.[418] FKF bu saldırıyla ilgili, artık Türkiye fikirlerin serbestçe söyleneceği bir ülke olmaktan çıkmıştır, Türkiye'de 27 Mayıs Anayasası fiilen yürürlükten kaldırılmaktadır, demecini vermiştir. Devamında, baskı hareketi karşılıksız kalmayacak, anayasadan yana olan güçler direnme hakkını kullanacaktır, ifadesi yer almaktadır.[419]

AIESEC uluslararası bir yapılanmadır. Yirminci Genel Kurul açılış töreninde konuşma yapan Devlet Bakanı Seyfi Öztürk öğrenciler tarafından sabote edilmiştir. Kırk dört ülkeden iki yüze yakın temsilcinin katıldığı bu konferans İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Konferans salonunda olmuştur. Gençler, *Yankee Go Home, Faşistler, Satılmışlar, Morrison Süleyman, Bağımsız Olmak İstiyoruz* şeklinde sloganlar atmışlardır. Katılımcılar neye uğradıklarını şaşırmışlardır. Bakan Seyfi Öztürk, toplantıdan sonra gazetecilere, bütün dünya Türkiye'yi bağımsız kabul ettiğini, yüz elli kişinin bunun aksini söylediğini ifade etmiştir. Olaylar sırasında çekilen fotoğraflardan tespit edilen öğrenciler mahkemeye verilmiştir. Fotoğraflardan tespit edilen, Deniz Gezmiş, Mustafa Gürkan, Hayri Eroğlu, Sait Bülbül, Rahmi Aydın isimli öğrenciler de polis tarafından aranmaya başlamıştır.[420]

---

[415] Milliyet,19.12.1967.
[416] İlhan Darendelioğlu, *Pazarlar Kanlı İdi- Türkiye'de ve Rusya'da İki İhtilal Provası*, Orkun Yay., İstanbul 1977, s. 87.
[417] Cumhuriyet, 05.02.1968.
[418] Ulus, 21.02.1968.
[419] Türk Solu, 27.02.1968.
[420] Cumhuriyet, 08.03.1968.

NATO'ya tepkiler devam etmektedir. Paktın askeri işlevini kaybettiğini, ABD'nin kendi çıkarları için az gelişmiş ülkeleri sömürme aracı yaptıkları ileri sürülmektedir. Türkiye'de hiçbir NATO üssü, yabancı asker istemiyoruz, milli stratejimize aykırı düştüğü için bugünkü NATO'ya hayır diyoruz, şeklinde tepkiler dile getirilmiştir.[421]

Gerek basında gerek öğrencilerin dilinde sürekli işgal kelimesi dolanmaktadır. İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencileri, reform isteğiyle Hukuk Fakültesini işgal etmişlerdir. Öğrencilerin yayınladıkları bildiride talepleri şu şekilde ifade edilmektedir: fakülte yönetimine kayıtsız şartsız ortak olmak, olanaksız öğrencilere burs sağlanması, öğrencilerin barınacağı yurtların sağlanması, bugüne kadar öğrenci karşıtı tüm yönetmeliklerin iptali. Devamında Prof. Dr. Reha Poroy, isteklerinizi inceleyeceklerini söylemiştir. Öğrenciler sonrasında üniversite santralini ele geçirmişlerdir. Merkez binasının iç avlusunda "Sağ-sol yok, boykot var" yazılmışlardır. Öğrenciler "üniversite hocaları, severler paraları, biz size sormaya geldik, bir devrim yapmaya geldik" diye sloganlar atmaya başlamışlardır. Rektörlüğü işgal eden bu kontrolsüz güce karşı Rektör Ekrem Şerif Egeli kendini şu şekilde ifade etmiştir:

> …üniversite genci olarak davalarınızı, sükûn ve rahatlık içinde konuşabilme alışkanlığa varınız. Gürültüler, davaların kaybolmasından başka bir işe yaramaz. Benim geldiğim yol belli, gittiğim yol belli. Düzensizlikten bahsediyorsunuz, düzenin kurulması için düzensizlik yapıyorsunuz.[422]

İTÜ Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz, boykotun beşinci gününde yaptığı açıklamada, Türkiye'de yapılması gerekenin yalnızca üniversite reformu değil, eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm olduğunu belirtmiştir. Bu dönüşümün ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerini kapsaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, boykot eyleminin yalnızca yönetmelikteki iki maddenin değiştirilmesi talebiyle sınırlı görülmemesi gerektiğini ifade ederek, boykotun kabul edilmesinin Türkiye'nin temel sorunlarından biri olan eğitim sorununa çözüm arayışında bir adım olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.[423]

Boykot ve eylemler yerini kanlı çatışmalara bırakmaya başlamıştır. Üniversitede başlayan olaylar bugün başkentte kanlı bir şekil ve sabaha karşı İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde boykota gitmek isteyen öğrencilerle karşı grup arasında silahlı

[421] Türk Solu, 04.06.1968.
[422] Milliyet, 13.06.1968.
[423] Akşam, 16.06.1968.

çatışma olmuştur. İkinci olay da Sağlık İdaresi Yüksek Okulu'ndaki boykotçu öğrenciler ve karşı grup arasında yaşanmıştır. Her iki olayda da boykotçular kendilerine saldıranların çoğunun öğrenci olmadıklarını iddia etmişlerdir.[424]

Boykotu destekleyen TMTF Genel Başkanı Ekrem Özer, düzenlediği basın toplantısından şöyle bir noktaya nazar etmektedir, boykot halindeki öğrencilerin endişesinden yararlanmak isteyenler olabilir ve bunu istismar vasıtası yapabilirler. Bu sızmalar ideolojik ve siyasi partililer tarafından da olabilir, buna meydan vermeyeceklerini söylemiştir. Provokasyon oluşabilme ihtimaline dikkat çekilmiştir Buna benzer bir açıklama yapan diğer bir kişi de MTTB Başkanı İsmail Kahraman'dır. Kahraman şunları beyan etmiştir:

> Öğrenci elbette ki meşru ve haklı isteklerini savunacak, sesini duyuracaktır. Fakat her toplumda olduğu gibi çıkabilecek birkaç art niyetli, samimi duygu ve düşüncedeki insanları istismar ederek bir anarşi havası meydana getirebilir. Buna olanak tanınmamalıdır. Nitekim Fransa'daki durumlara özenen, öğrenciyi değil, tiksinç ideolojilerin başarısını düşünen bazı kişiler işgal konseyleri, ihtilal komiteleri kurmuşlardır. Tamamen öğrenciye ait sorun ve davalara, düşüncesi belli bazı sendikaları katmak ve Fransa'daki gibi işçi-öğrenci hareketi meydan getirerek, hak üretimi değil aksine hak yitimi ile sonuçlanacak anarşist bir ortam doğurmak isteyenler olabilir. Buna karşı meşru haklarına sahip, hukuki ve medeni mücadelesinde kararlı ve azimli Türk gençliğinin uyanık olduğunu peşinen belirtmek isteriz. Hak üretimin evet, anarşiye hayır.[425]

Giderek artan nabzı yavaşlatmaya çalışan İÜ Rektörü Ekrem Şerif Egeli, konuşmalarında ve yayınladığı beyanlarda öğrencileri ve aydınları sakinliğe davet etmiştir. Dönemin bazı okur-yazar kişilikleri de öğrencileri desteklemiştir.

Millet Meclisi, üniversitedeki işgal ve boykot olaylarını ele almak üzere genel görüşmeye başlamıştır. Bu oturumda toplam kırk sekiz milletvekili söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı ve Senato Üyesi Hayri Dener, boykot konusunun Meclis gündemine alınmasının amacına ulaştığını ve bu tartışmaların artık sona ermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kırk yılı aşkın süredir eğitim- öğretim ve yönetim alanında görev yaparken, öğrencilerin sağduyularını kullanarak kendi kendilerini kontrol ettiklerini iftiharla gözlemlediğini ifade etmiş; bu çağrısının dikkate alınarak boykotların sonlandırılacağını, öğrencilerin bağlı bulundukları kurumların

[424] Cumhuriyet, 16.06.1968.
[425] Akşam, 18.06.1968.

normal işleyişine dönmelerine ve bu süreçte kurumların faaliyetlerine destek olacaklarına olan inancını dile getirmiştir.[426]

İsmet İnönü 30 Haziran 1968'de partililere yaptığı bir toplantıda boykot ne ise işgal de odur diyerek bir tümceye yer vermesi, kendisinin ve partisinin olayların kışkırtıcısı ve destekleyicisi olarak eleştirilmesine neden oldu. Ama İnönü bu benzetmeyle boykotun haklı ve sakıncasız, işgalin ise haksız ve komünistvari bir eylem olduğunu öne süren görüşlere karşı çıkarak her iki hareketin de üniversite anlayışıyla bağdaşmayan kavramlar, eylemler olduğunu belirtmek istemiştir. İnönü söz konusu toplantıda şöyle konuşmuştur:

> Boykot sakıncalı değildir, makuldür. İşgal komünistliktir. Öğrenci hayatında dersi boykot diye bir kanun var mıdır? Öğrenci hayatında esas olan derstir. İmtihanın girip sınıf geçmektir. Ama dersi ya da imtihanı boykotta sakıncası yoksa üniversitenin temelinde bulunan derin hastalıkları tedavi için böyle bir hareket de işgal de makul görülmüş olur. Boykot neyse işgal de odur. Aynı hastalıktan geliyor.[427]

İsmet İnönü'nün 30 Haziran 1968'de yaptığı bir parti toplantısında sarf ettiği "boykot neyse işgal de odur" ifadesi hem kendisinin hem de CHP'nin öğrenci eylemlerine destek verdiği yönünde eleştirilere neden olmuştur. Ancak İnönü'nün bu sözleri, yaygın kanaatin aksine, boykotu meşru, işgali ise "komünist" bir tehdit olarak gören yaklaşımlara bir itiraz olarak okunmalıdır. İnönü, öğrenci hareketlerini üniversitenin derin hastalıklarına bir tepki olarak değerlendirirken hem boykotun hem de işgalin üniversite idealiyle çeliştiğini savunmuş; bu eylemlerin farklı derecelerde değil, aynı kök sorunun ürünü olduğunu vurgulamıştır. Onun bu yaklaşımı, öğrenci hareketlerine ne koşulsuz destek ne de kesin bir red sunar; aksine, bu tür protestoların üniversite sistemindeki yapısal sorunlardan kaynaklandığını kabul eden temkinli bir değerlendirme olarak yorumlanmalıdır. Bu bağlamda İnönü, dönemin siyasal kutuplaşması içinde hem radikal solun hem de muhafazakâr çevrelerin dar tanımlarına mesafe koyan daha bütüncül bir pozisyon almaya çalışmıştır.

CHP grubu adına Nihat Erim bunun bir gençlik patlaması olduğunu, gençlerin haklı olduğunu söyleyecektir. Köy Enstitülerinin ehemmiyetine dikkat çekerek, tekrar

[426] https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t07/c047/cs__07047053.pdf [Erişim Tarihi:28.08.2024].
[427] Şerafettin Turan, *age*., s. 188.

gündeme gelmesi gerektiğini savunmuştur. [428] 24 Haziran 1968 tarihinde olayların dinmemesi üzerine İstanbul Üniversitesi süresiz olarak kapatıldı.[429]

TİP Milletvekili Behice Boran, Meclis kürsüsünde öğrencilerin halka yönelik bir eğitim talep ettiğini, iç ve dış sömürüye, emperyalizme karşı çıktıklarını ve bağımsız bir Türkiye istediklerini belirterek, Başbakan'ın bu taleplerin karşısında olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine söz alan Başbakan Demirel, Boran'ı kışkırtıcılıkla suçlayarak, Türkiye'ye hakaret ettiğini ve kanunları hiçe saydığını dile getirmiştir. Demirel, Boran'ın öğrencilerin rektör odasını işgal etmeyi savunduğunu ve bunun kanunlara aykırı olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'nin bağımlı olmadığını, NATO üyeliğinin komünizme karşı bir tedbir olduğunu savunmuştur. Ayrıca, Türkiye'ye yönelik bağımlılık suçlamalarına karşı sert tepki göstermiştir. Ardından söz alan AP'li vekil Aydın Yalçın ise üniversite hareketlerinin aşırı sol tarafından istismar edildiğini ileri sürmüş, ortak boykot komitesinin konsey olarak adlandırılmasının Sovyet anlamı taşıdığını belirtmiş ve üniversite olayları ile Sovyet Devrimi arasında benzerlikler kurarak, CHP'yi eleştirmiştir. Yalçın'a göre, Rus Devrimi'ni komünistlere kaptıranlar, ortanın solu savunucuları yani Menşeviklerdir.[430]

İTÜTB Başkanı Harun Karadeniz, İTÜTOTB Başkanı Çetin Uygur, İYTOTB Başkanı Cengiz Gülderen bugün ortak bildiride Başbakan Süleyman Demirel'e bir adet gözlük ve bir adet anayasa hediye etmişlerdir. Eğitim buhranı başladığından beri birçok vaatler yapıldığı fakat hiçbir iş yapılmadığını söyleyerek bu hediyeleri göndermişlerdir.[431]

MTTB, TMTF, İÜTB gibi öğrenci kuruluşları komünizmi kınayan bir miting düzenlediler. Beyazıt Meydanı'nı dolduran milliyetçi gençler "Komünizme Ölüm", "Komünistlere zemin hazırlayan üç beş solcu öğrenciye aman vermeyeceğiz", "Komünizme davetiye çıkaran solcu kuruluş ve basına milletçe yeter diyeceğiz" şeklinde tempo tutmuşlardır. Ellerindeki dövizlerde de şunlar yazmaktadır: "Moskof uşakları asla bu vatanda kalamaz", "İslamiyet'in kuvveti ile ortadan kalkacaksın", "Yumruğumuz beyninizdedir", "Tipli, tipsizler, bir avuç ipsizler", "Türkiye kıyamete kadar İslam kalacaktır", "Anadolu'muz Allahsızlara mezar olacaktır", "Meşru kuvvetler

[428] Turhan Feyizoğlu, *age.*, s. 455.
[429] Hürriyet, 25.06.1968.
[430] Cumhuriyet, 27.06.1968.
[431] Akşam, 10.07.1968.

vazifeye", "Azgın sol, Moskova'ya defol", "İlmin namusu anarşistlere çiğnetilemez" vd.[432]

Bu yıllarda çokça bahsedilen Komando Kampları için Alpaslan Türkeş şunları söylemiştir:

> …Gençlik kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada kendilerine judo öğretiliyor. Komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hâkimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Gençlerimiz memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar.[433]

CHP, artan bu sokak olaylarının artık nihayete ermesini istemiştir. Türk gençliğini, halktan kopmalarına yol açabilecek, içeride huzursuzluk yaratarak memleketi dış âleme zayıf gösterecek, demokrasi düşmanlarına fırsat verebilecek her türlü davranış ve eylemden kaçınmaya çağırmıştır. CHP, devamında boykot ve benzeri baskı girişimlerinin zamanının artık geçtiğini, ne kadar haklı olurlarsa olsunlar, düşüncelerini zorla yürütme eğiliminde görünmeleri memlekete ve kendilerine faydadan çok zarar verebileceğini söylemiştir.[434]

Üniversite hareketlerine bir yenisi daha eklenmiş, yüzlerce öğrencinin Rektörlük binasını işgal etmesi üzerine, üniversite süresiz olarak kapatılmıştır. Sosyoloji bölümündeki Oya Sencer'in "Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı" konulu tezinin kabul edilmemesi üzerine olaylar patlak vermiştir. Oya Sencer: "fakültemizde her yeni hareket engellendiğini, mücadeleye her pahasına devam edileceğini" söylemiştir. Bunun üzerine öğrenciler Rektörlük odasını işgal ettiler ve Edebiyat Fakültesi Dekanının istifasını istediler. Sonrasında işgalcilerden Deniz Gezmiş, kapatma kararını protesto etmek üzere ertesi güne toplanmaya çağırmıştır.[435]

Bir yandan CMKP'li komando öğrenciler Ankara Fen Fakültesini basarak Devrimci Grup öğrencileri dövmüşler, sonrasında her iki tarafta birbirlerinden rehineler alarak restleşmişlerdir.[436]

Derse devamsızlığına izin verilmeyen Erdil Koçkan isimli öğrenci, Dekan Saffet Müftüoğlu'nu bıçaklayarak, öldürmüştü.[437] Mateme bürünen İTÜ'de hocaların büyük

---

[432] Tercüman, 04.08.1968.
[433] Yeni Gazete, 19.08.1968.
[434] Milliyet, 08.11.1968.
[435] Turhan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci…, age.*, s. 562.
[436] Akşam, 31.12.1968.
[437] Cumhuriyet, 17.04.1968.

bir kısmı derslere girmemiş ve rektörlük İTÜ'de eğitime bir hafta ara verilmiştir.[438] Böylece üniversitede 68 öğrenci olayları öncesinde ilk defa kan akıtılmış ve mahiyeti farklı olsa da ilk feci cinayet işlenmiştir. Ayrıca Ohannes Devletoğlu isimli bir öğrenci Rektör Bedri Karafakioğlu dâhil bazı öğretim üyelerini ölümle tehdit etmişti.[439]

07.11.1968'de öğretim yılı açılışında İstanbul Yüksek Teknik Okulu öğrencileri irtica, onu hortlatan zihniyet ve destekleyen gerici basına savaş açmışlardır. İÜ Hukuk Fakültesi'ndeki işgal ve boykotları, bir bildiri yayınlayarak anarşistlikle suçlayan Hukuk Fakültesi öğrencisi Yıldırım Tosunlar öldürülmüştür. Bildiride: "üniversitede solculuk yayılıyor, solcu kitaplar satılıp okunuyor, komünistlere karşı ihtisas mahkemeleri kurulmalıdır, üniversite solcuların elinde" denmektedir.[440]

1968 olayları sırasında öğrenciler, toplumsal değişimlerin kendi inisiyatifleriyle gerçekleşmesini arzulamaktadır. Üniversitelerin mevcut düzeni koruyan yapılar olmaktan çıkarak, reformların öncüsü olması gerektiğini savunan öğrenciler, öncelikli hedef olarak üniversiteleri belirlemişlerdir. Bu gençler, üniversitelerin çağın gereksinimlerine yanıt veremediğini düşünmekte ve yönetim süreçlerinde daha fazla söz hakkı talep etmektedirler.[441]

5.3.1. 1965 Genel Seçimleri ve Süleyman Demirel'in Başbakan Oluşu

1965 seçimlerinin ardından Meclis'te altı parti yer almıştır. Eski Demokrat Parti seçmenlerinin büyük çoğunluğu Adalet Partisi'ne yönelmiştir. Demokrat Parti'nin yıkılmasından beş yıl sonra, onun devamı sayılan Adalet Partisi %52,9 oy alarak tek başına çoğunluğu sağlamış, Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy oranı ise %28,7'ye gerilemiştir. Alparslan Türkeş'in liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Ethem Alican'ın önderliğindeki Yeni Türkiye Partisi, Mehmet Ali Aybar'ın liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi ve CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi, oyların %7'den azını toplamıştır. Beş yıl önce yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, DP'nin devamı niteliğindeki AP'nin tek başına iktidar olmasına engel olmamış, hatta seçilen asker milletvekillerinin çoğu AP'ye bağlı olmuştur.[442]

[438] Cumhuriyet, 28.04.1968.
[439] Cumhuriyet, 11.05.1968.
[440] Cumhuriyet, 13.11.1968.
[441] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 188-191.
[442] Eric Jan Zürcher, *age.*, s. 263.

AP'nin tek başına iktidara gelmesi, Türkeş'in milliyetçi çevreler üzerinde etkili olmaya başlaması, daha da önemlisi aşırı sol grupların TİP ile Meclis'te temsil ediliyor olması, CHP lideri İnönü'yü ise bir hayli kaygılandırmıştır.[443]

Süleyman Demirel, AP'nin genel başkanı olduğunda kırk bir yaşındaydı. Alt orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak statüsünü değiştirmişti. Demirel, bu sosyo-kültürel geçmişini siyasette bir başarıya dönüştürdü. Kendilerini özdeşleştirdikleri bu lidere oy verme konusunda halk oldukça bonkör davrandı.1965 seçimlerinde halk Demirel'i zafere taşıdı.

Demirel başbakan olduğunda, orduyu sivillerin denetimine alma çabalarından vazgeçti. Ordu yönetimini komutanlara bırakarak silahlı kuvvetlerin fiili özerkliği politikasını benimsedi. Böylece ordunun başbakana ve savunma bakanına bağlanması hayal oldu. Demirel partinin ideolojik duruşunu, liberalizm ve kapitalizm de dâhil, bütün İzm'lere karşı olduklarını ve hiçbir katı ideoloji ve sistemden yana olmadıklarını söylemiştir. Devamında herhangi bir sınıfa bağımlı bir partisi olmadıklarını, köylüsüyle, çiftçisiyle, işçisiyle, esnaf ve tüccarıyla bir bütün olduklarını, Adalet Partisi olarak bütün bu sınıfların haklarını savunacaklarını basına ilan etmiştir.[444]

Demirel, kırsal kesimde kısa sürede oyların çoğunluğunu topladı. Buradaki insanlar kendilerini onun geçmişiyle özdeşleştirmiş ve onun mesleki yükselişinde kendi umutlarının somutlaşmış ifadesini bulmuşlardır. Menderes gibi Demirel de halk diliyle konuşabilen bir hatiptir. Bunu İnönü ve öteki Kemalist siyasal liderler ya da Aybar gibi sosyalistler hiçbir zaman yapamamışlardır. AP, sanayiciler, küçük tüccarlar ve esnaf, köylüler ve büyük toprak sahipleri, dinci gericiler ve Batıcı liberallerin bir koalisyonudur. Bu ortaklığın ideolojik tutarlılığını söylemek zordur. Parti seçimler sırasında, partinin İslami niteliğinin ve geleneksel değerlerden yana olduğunun altını çiziyor ve sürekli bir komünizm aleyhtarı propaganda ve sol harekete karşı bir politika takip etmiştir.[445]1965'te tek başına iktidara gelen Süleyman Demirel, muhalefette CHP ve TİP'in etki alanına girmiştir.[446]

AP'nin iktidar olması, sosyalist partilerde, CHP'de ve askerde hoşnutsuzluk yarattığı gibi sol görüşlü öğrencileri ise sokak kavgasına itmiştir. 27 Mayıs'ın yaşamasını isteyen sol öğrenci hareketleri, Demirel ve ABD'ye karşı somut eleştirilerini

[443] Ahmet Yaşar Akkaya, *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yay., İstanbul 2014, s. 376-375.
[444] Feroz Ahmad, *age.*, s. 238-239, 243-244.
[445] Eric Jan Zürcher, *age.*, s. 288-289.
[446] Mehmet Ali Birand, vd., *age.*, s. 132.

başlatacaklar ve bu direniş zamanla sokağa inecektir. Özellikle AP iktidarına karşı bildirilerle açıktan yürüteceklerdi. Sol gençlik hareketi, ABD ile iş birliğini sürdüren kesimleri emperyalist güçler olarak suçlarken Türkiye'nin yarı bağımsız ülke olduğu tezini savunmuşlardır. Bu nedenle sol kesim anti-Amerikan, anti-kapitalist çizgiyi savunarak Türkiye'nin ancak sosyalist devrimle kurtulacağına inanmıştır.[447]

Gençler sosyalizm tartışmalarının ivme kazandığı günlerde Demirel şu demeci vermiştir:

> …Siyasi partiler, Anayasa sosyalizme açık mı değil mi münakaşasını bitirmeli ve yerlerini tespit etmelidirler. AP bu zamana kadar bu konuda fikrini açıkça ortaya koymuş, Anayasanın sosyalizme hele sosyalizmi siper eden komünizme kapalı olduğunu her vesile ile söylemiştir.[448]

Bunu müteakip de CHP genel başkanı İsmet İnönü tersi yönde bir açıklama yapıp Anayasa'nın sosyalizme açık olduğunu söylemiştir.[449] Devleti temsil edenlerin bu fikri çıkmazı da ayrı bir sorunsaldır.

Basında Demirel Hükümeti'ne karşı yapılan gösterilere de değinmek gerekir. Milliyet'in haberine göre, Başbakan Süleyman Demirel, Maçka Teknik Okulu konferans salonundan çıkarken bazı olaylar olmuş, polis cop kullanmıştır. Başbakan okulun kapısından çıkarken ellerinde "Milli Petrol ne oldu?", "Milli Hükümet", "Bu vatan bizim", "Cop var mı?" yazılı pankartlar bulunan 20-30 kişilik bir gurup ıslıkla Gazi Osmanpaşa marşını çalmış, daha sonra da yuh çekmiştir.[450]

Öğrenciler çoğu zaman iktidarı hedef almakta, İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti bir bildiri yayınlayarak, emperyalistlerin başı Johnson ile dostluğunu ve Morrisoncu çevrelere olan yakınlığını övünerek öne sürüp iktidarı ele geçiren kişilerin tehlikeli yöne doğru dörtnala ilerlediklerini belirtmişlerdir. Akabinde 28 Nisan'ı yaratan Türk gençliği, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlüklerin geri alınmasına seyirci kalmayacaktır. Türk gençliği kanı ve canı pahasına elde ettiği hak ve özgürlükleri kaptırmayacaktır, denilmektedir.[451]

---

[447] Ahmet Yaşar Akkaya, *age.*, s. 1092.
[448] Akşam, 01.07.1967.
[449] Akşam, 21.7.1967.
[450] Milliyet, 22.04.1966.
[451] Akşam, 01.04.1967.

TMTF öğrencileri yaptıkları protestolarda "Teksas'ın ayısı, Süleyman'ın dayısı","Ata binmiş eşekler, millet sizden ne bekler", "Demirel başvekil, işçi köylü aç sefil" şeklinde sloganlar atmışlardır.[452]

Öğrencilerin protesto ve grev hareketleri için Demirel:

> Yürüyüş hürriyet olarak kabul edilmiş mi? Edilmiş. Bırakın yürüsünler. Kim isterse yürüsün. Meyveli ağaca taş atılır. Arkadaşlar kopma noktasına, devleti tehlikeli hale gelmemek şartıyla greve alışacağız. Modern bir müessesedir. Bunlara alışamadığımız müddetçe modern devleti hiçbir şekilde kuramayız.[453]

> Türkiye'de Sokak başarılı olamayacaktır, hürriyet ve hukuk düzeninin var olduğu Türkiye'mizde hiçbir sorun sokakta halli olanaklı değildir. Türkiye'de Sokak başarılı olursa komünizm gelir. Bunun için herkesi uyanık olmaya devam ediyorum.[454]

Başbakan Süleyman Demirel Hilton Oteli'nde MTTB Başkanı İsmail Kahraman'ı, sonra Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile görüşmüştür ve Kahraman bunun sadece bir ziyaret olduğunu söylemiştir.[455] Olayların sıcağında yapılan bu tek taraflı öğrenci görüşmesi hükümetin de safını belli ettiği anlamına gelebilir.

Demirel Samsun İl Kongre'sinde şunları söylemiştir:

> …Türkiye'yi totaliter istikamete sürükleme heveslileri mi vardır. Yaptırımı vardır. Laikliğe karşı davranışlar mı vardır. Yaptırımı vardır. Bu yaptırımları kimin tatbik edeceği de kanunla tespit edilmiştir. Milletin hür iradesini temsil eden meclislerimiz, yargı organlarımız ve Cumhuriyet Hükümeti vazife başındadır. Hak aramanın ve hak alabilmenin bütün yolları açıktır.[456]

Başbakan Süleyman Demirel, bugün AP Ankara İl Kongresi'nde bir konuşma yapmış, özellikle talebe hareketleri üzerinde durarak bunların büyütülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Talebe hareketlerinin saldırı ve anarşi halini almaması halinde devletin bunları önlemeye muktedir olduğunu belirterek, talebeler yürüsün, sokaklar eskimez demiştir. Önemli olan, gösteriler kanunsuz yapıldığı, saldırı halini aldığı zaman bunu önleme gücünün gösterilmesidir.[457]

AP iktidarı, üniversitelerdeki Marksist faaliyetlerden ve din karşıtı düşüncelerden rahatsız olan AP grubu öğrencilere Allahsızlık fikri aşılandığını,

---

[452] Akşam, 25.06.1967.
[453] Milliyet, 12.07.1967.
[454] Yeni İstanbul, 06.08.1968.
[455] Yeni Gazete, 13.08.1968.
[456] Akşam, 08.11.1968.
[457] Tercüman, 09.11.1968.

komünistlerin geniş faaliyet içinde olduklarını belirterek, din düşmanlığı ve komünizme karşı tedbirler alınmasını istemiştir.[458]

Demirel hükümeti üniversitelere özerklik konusunda ilk talep 1966 sonlarında gelmiştir. DP döneminde, Menderes'in bütün yaklaşımlarına rağmen arasını düzeltemediği üniversitelerin gücünü kırmak için dağınık olan yüksekokulları Akademi adı altında teşkilatlandırılarak alternatif ortaya çıkarmıştır. Ancak Menderes, akademilere fiili özerklik verirken resmen idari özerklikten uzak bir yapı oluşturmuştu. 27 Mayıs döneminde üniversitelerde geniş özerklik görülürken akademilerle ilgilenilmemiş, 1961-1965 arası İnönü hükümetleri döneminde de akademilerin özerklikleri gündeme getirilememiştir.[459]

AP iktidarını gerici heveslere cesaret vermekle suçlayan CHP, gençlik hareketleriyle ilgili 7.11.1968'de bir bildiri yayınlamıştır. Boykot ve benzeri hareketlerin artık zamanı geçmiş olarak değerlendirildiği bildiride, her düşüncenin serbestçe savunabileceğini, düşüncelerin anlatma ve inandırma yolu ile toplumla benimsetmeye çalışılacak yerde zorlayıcı ve halkı tedirgin edici netlik ve ölçüde eylemlere başvurmanın yanlış olduğunu belirmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde konuşan CHP Genel Başkanı İnönü, hiçbir fikir zorla ve saldırı ile yürütülemez demiştir.[460]

İTÜ öğrencileri, 14.4.1969'da üniversite reformu, anayasa nizamını koruma ve TRT kanunu tasarıları konularında forum düzenlemiş, çeşitli gösteri ve oturma grevleri düzenlemişlerdir. Bu arada tesadüfen Gümüşsuyu arkasındaki yoldan geçmekte olan Başbakan Süleyman Demirel aleyhine de gösteri yapılmış ve yuhalanmıştır.[461] Demirel, Menderes'ten sonra direkt aleyhine gösteri yapılan ikinci başbakan olarak tarihe geçmiştir.

[458] Tercüman, 02.02.1966.
[459] Tercüman, 13.11.1966.
[460] Cumhuriyet, 10.1.1969.
[461] Cumhuriyet, 16.4.1969.

5.3.2. Amerikan Büyükelçisi'ne Yönelik Öğrencilerin Tepkisi: Commer Olayı

ABD, tarafından Robert W. Commer'in Kasım 1968'de Ankara Büyükelçiliği'ne tayin edilmesi üzerine 6.Filo'yu protesto eden öğrenci hareketlerine yeni bir boyut kazandırmıştır.[462]

FKF, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği Ankara'da olması beklenen yeni büyük Amerikan büyükelçisi Robert W. Commer'in güven mektubunun Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabul edilmemesi ve istenmeyen şahıs ilan edilmesi için kampanya açmıştır. Cumhurbaşkanı Sunay'a hitaben şöyle demiştir: Vietnam Pasifikasyon hareketinin ünlü lideri Robert W. Commer'in yüksek katınıza sunacağı güven mektubunu reddedilmesini ulusumuzun onuru açısından yararlı görüyoruz, demiştir. Gençlerin Vietnam Canavarı olarak nitelendirdikleri ve Vietnam'daki halk imhası hareketlerinden sorumlu görülen Commer'in persona non-grata yani istenmeyen adam ilan edilmesini de istemişlerdir.[463]

Yeni Amerikan büyükelçisi Robert W. Commer'in Ankara'ya gelişi olaylara sahne olmuştur. Otobüslerle Esenboğa Havaalanı'na gelen öğrenciler, yeni elçiyi protesto etmek için beklemişlerdir. Ancak Commer habersiz olarak uçaktan alındığından buna muvaffak olamamışlardır. İstanbul da ise büyükelçiyi protesto amacıyla Yeşilköy Havaalanı'na ulaşmışlar ve toplum polisi ile dövüşmüşlerdir. On yedi gösterici nezarete alınmıştır. Nezarete alınan öğrenciler şunlardır: Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin, Kemal Soysal, Cemal Erdi Uyar, Hilmi Pekoğlu, Münir Polat, Haşmet Atahan, Mustafa Zilkadiroğlu, Akın Çıtakoğlu, Rahmi Aydın, Abdülkerim Akpınar, Toygun Eraslan, Tamer Bulbay, Selahattin Okur, Yücel Özbek, Alpay Yalçın, Şevket Toker, Mustafa Gürkan.

Büyükelçiye sorulan bir soruya karşılık; 12 yıl CIA'de çalıştığını söylemiş, fakat her CIA mensubunun ajan olmadığını söylemiştir. Dış işler bölümünde analist olarak görevli olduğunu söylemiştir.[464]

Commer'in Türkiye'de aynı konuda çalışmalar yapacağını ileri süren bir kısım üniversite öğrencisi Cevdet Sunay'a telgraf çekmişlerdir. Telgrafta, Vietnam'da emperyalist Amerika'nın uşaklığını yapan CIA ajanı Commer yeni bir Vietnam

[462] Ali Arslan, *age.*, s. 423.
[463] Akşam, 28.11.1968.
[464] Yeni İstanbul, 29.11.1968.

denemesi için Türkiye'ye geldiğini, itimatnamesini kabul etmeyiniz, şeklinde beyan edilmiştir.[465]

Bazı öğrenciler hakkında gıyabi tutuklama kararı çıkması üzerine öğrenciler Rektör Kurdaş'ı protesto ettiler. Olayların tırmanması üzerine ODTÜ Akademik Konseyi üniversiteyi bir ay süreyle kapatma kararı aldı. Ancak Danıştay öğrencilerin açtığı dava sonunda ODTÜ'nün kapatılmasını durdurdu.[466]Tutuklanan öğrenciler, iki ülke arasında savaş çıkaracak davranışta bulunmak iddiasıyla yargılandılar. Ancak 12 Mart 1969'da serbest bırakıldılar.[467]

6 Ocak 1969 tarihinde Commer'in otomobili ODTÜ'de yakıldı. Commer, Cadillac marka, siyah renkli, 06 CA 001 plakalı makam otomobiliyle ODTÜ'ye gelmişti. Rektör Kurdaş'ın misafirler birlikte uzaklaşmasından sonra, Sinan Cemgil, Hüseyin İnan, Akın Atauz, Halil Çelimli, İrfan Uçar, Ulaş Bardakçı, Yusuf Aslan, Taylan Özgür hep birlikte Commer'in otomobilini sallamaya başladılar. Akabinde devrilen araba, Sinan Cemgil'in atkısıyla ateşe verildi. Ve kibriti çakan Hüseyin İnan olmuştur. Yanan otomobili söndürmek için gelen itfaiyenin hortumu Ulaş Bardakçı tarafından kesildi. Dokuz öğrenci tutuklanarak Ulucanlar Cezaevi'ne gönderildi.[468]

Prof. Dr. Nuri Sayral, yaşananları şu şekilde aktarmaktadır: Saat 12.00 civarında, 06 CA 001 plakalı Commer marka araç rektörlük önündeki park yerine yanaşmıştır ve üzerinde Amerikan bayrağı bulunmaktadır. Sayral, araçla birlikte rektörlüğe çıkarken, çalışan Alaattin'in telaşlı şekilde bazı öğrencilerin aracın etrafında toplandığını bildirmesi üzerine durumu gözlemlemiştir. Pencereden dışarı baktığında, öğrencilerin sayısının giderek arttığını ve aracın üzerine yumruklar attıklarını görmüştür. Durumu Kemal Bey'e ilettikten sonra müdahale etmesi istenmiş ve aşağı inerek sürücüye aracı hareket ettirmesini talep etmiştir, ancak sürücü bu isteği reddetmiştir. Sayral ve yanında bulunan eski Edirne Valisi, öğrencileri ikna etmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Öğrenciler ellerindeki borularla araca zarar vermiş, benzinin araçtan sızması sonucu tehlikeli bir durum oluşmuştur. Sayral, öğrencileri uyararak tehlikeye dikkat çekmiş ve bir iki öğrencinin kibrit çakması üzerine durum daha da riskli hale gelmiştir. Ancak

[465] Akşam, 30.11.1968.
[466] Cumhuriyet, 12.01.1969.
[467] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 215.
[468] Rıdvan Akar,*age.*, s. 191-192.

Sayral, yukarı çıktığında sürücünün sakin bir şekilde viskisini içmekte olduğunu görmüştür.[469]

Olayların sonrasında ODTÜ'nün kapatılmasın karar verildi. Akademik Konsey'in ODTÜ'yü kapatma kararına karşı, ODTÜ'lü öğrencilerin temsilcileri Cengiz Haksever, Ahmet Kardam ve avukatları Uğur Mumcu, Turan Tamar, Danıştay'a itiraz davası açtılar. Kapatılma kararının iptalini istediler. Sonunda kapatılma hakkındaki yürütme durduruldu. Komerciler olarak basında geçen bu grup TCK'nın 128. maddesine göre yargılandılar. TCK'nın 128. maddesinde iki ülke arasının açılması ve savaşa neden olunmasını içermektedir. Gençlerin tahliyesinden sonra daha da gelişen antiemperyalist gösteriler ve hareketler sonucu ABD, Komer'i geri çekmek zorunda kaldı.[470] Mete Akyol'un haberinde bu durum; CIA ajanı olduğunu itiraf eden Commer, Kuzey Vietnamlılar bile bana Türkiye'deki aşırı solcular kadar hakaret etmedi, şeklindedir.[471]

5.3.3.Robert Koleji'nden Boğaziçi'ne Vakıf Üniversitelerine Karşı Tepkiler

Türkiye'de özel okullar konusu, Osmanlı Devleti'nden beri gündemdedir. Osmanlıda kozmopolit yapıdan kaynaklı, milletlere kendi okullarını açma imkânı tanınmıştır. Daha sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar MEB'e bağlanmıştır.

Türkiye'nin modernleşme sürecinde eğitimin vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanan Atatürk 1 Kasım 1925'te TBMM açılışında yaptığı konuşmada, eğitimde belirlenen hedeflere ulaşmak için özel sektör girişimlerinin gerekliliğine vurgu yapmış ve toplumu bu konuda harekete geçmeye çağırmıştır. Bu çağrı doğrultusunda, 31 Ocak 1928'de Cumhuriyet'in eğitim alanındaki ilk sivil toplum kuruluşu olarak, Birinci TBMM'nin toplandığı binada Türk Maarif Cemiyeti adıyla Türk Eğitim Derneği (TED) kurulmuştur. 1923-1924 eğitim-öğretim döneminde ülkemizde yalnızca 72 ortaokul ve 23 lisede toplam 7.146 öğrenci öğrenim görmektedir; ilköğretim çağındaki nüfusun büyük çoğunluğu ise okula erişim sağlayamamaktadır. TED, bu eksikliği gidermek

[469] Nuri Saryal, *ODTÜ Anılarım*, Elma Teknik Basım, Ankara 2014, s. 48-49.
[470] Rıdvan Akar, *age.*, s. 195-196.
[471] Milliyet, 11.04.1969.

amacıyla doğmuş ve kurulduğu ilk yılda açtığı kurslarla 5.700 yurttaşa okuma-yazma öğretmiştir.[472]

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında halkoyuyla kabul edilen 1961 Anayasası'nın 21. maddesi, eğitim hakkını tanımlarken özel okulların varlığını kabul etmiş ve üniversite kurma dışında devletin eğitim alanındaki tekelini kaldırmıştır. Bu doğrultuda özel okulları düzenleyecek bir yasa çıkarılması planlanmış olsa da, düzenleyici yasa beklenmeden 1962 yılında ilk özel okul faaliyete geçmiştir. Ardından, özel okul sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır.[473]

1966'dan itibaren sol görüşlü öğrenci grupları, özel yüksekokullar aleyhindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve bu okulların devletleştirilmesini talep etmişlerdir. Özel yüksekokulların sayısı 1967'de 19 iken, 1969'da 44'e yükselmiştir. Bu okulların 18'i mühendislik ve mimarlık, 13'ü eczacılık ve diş hekimliği, 11'i ise iktisat ve ticari ilimler alanındadır. 1969 yılında bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 36.691 olarak kaydedilmiştir.[474]

Aslında tartışmalar, ilkokulun açıldığı 1962 yılında başlamıştı ve mesele sadece eşitlik ilkesiyle sınırlı değildi. Özel yüksekokullar, hızla yaygınlaşarak mevcut üniversite eğitimini olumsuz etkileyip kalitesini düşürmeye başlamıştır. Bu okullar, talebin yoğun olduğu yalnızca büyük şehirlerde, düşük maliyetli ve yetersiz donanımla açıldı, öğretim kadroları ise zaten eksik olan üniversite kadrolarından sağlandı. Üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri, haftada kırk ila elli saat ders vererek hem öğrencileri eğitmek hem de bilimsel araştırmalar yapmak zorunda kaldı. Bu durum, üniversitelerde verimliliğin hızla azalmasına neden oldu. Ayrıca, diploma ticaretine konu olan özel okul öğrencilerinin farklı yurtlarda kalması, üniversite öğrencilerinin yurt haklarını da etkilemektedir.[475] Özel yüksel okul öğrencilerine İTÜ yurtlarının tahsis edilmesi tepki çekmeye başlamıştır.

1967 yazında İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri, özel okulların durumu üzerine kapsamlı tartışmalar yürütmektedir. Bu dönemde planlanan yürüyüşün liderliğini üstlenen Harun Karadeniz, süreci şu şekilde aktarmaktadır: İlk aşamada talepler netleştirildi; özel okulların kapatılmasının çözüm olmadığı kanaati hakimdi, çünkü bu okulların kapatılması, özellikle Ekim-Kasım döneminde üniversiteye

[472] https://ted.org.tr/tarihce [Erişim Tarihi: 04.07.2024].
[473] Rıdvan Akar, *age.*, s. 137.
[474] Tebliğler Dergisi, 24.03.1969, XXXII, s. 1547.
[475] Rıdvan Akar, *age.*, s. 138.

giremeyen öğrencilerin eğitim hakkını olumsuz etkileyecekti. Medyada "özel okulların kapatılması" yönünde yapılan yanıltıcı haberlerin önüne geçmek ve özel okul öğrencilerinin desteğini kazanmak amacıyla tek bir slogan belirlenerek "özel okulların devletleştirilmesi" talebi benimsendi. Bu tür uzun süreli bir boykot, İTÜ tarihinde daha önce görülmemiş bir uygulamaydı ve bazı öğrenci örgütü liderlerinin bu uygulamaya karşı çıkmasıyla birlikte geniş öğrenci kitlesinin de desteğinin belirsiz olması önemli bir engel teşkil etmektedir. Birkaç günlük değerlendirmeler sonucunda boykot yapılması kararlaştırıldı. Ancak, bu kararın uygulanabilmesi için İTÜ öğrencilerinin alışık olmadığı bir ortamda mücadele edilmesi gerektiği de fark edildi.[476]

Özel Yüksek Okulların devletleştirilmesini sağlamak amacıyla İstanbul'dan Ankara'ya kadar yürüyecek olan üniversite öğrencileri bugün İzmit'e varmış, bir açık hava mitingi yapmışlardır.[477]

Özel Okulları Protesto, yürüyüşü 7 Kasım 1967'de İstanbul'da başladı. Sayıları yüz elliyi bulan yürüyüşçüleri, uğurlamaya çeşitli okullardan binlerce öğrenci gelmişti. Yürüyüş sadece yürüyüş olarak düzenlenmemişti. Yolda İzmit ve Bolu'da bölge halkının da katılımıyla Özel Okulları Protesto mitingleri yapılmıştı.[478]

Yürüyüş boyunca İzmit, Adapazarı, Bolu ve Gerede gibi çeşitli şehirlerde mitingler düzenlenmiştir. İzmit'te gerçekleşen mitingde İstanbul Üniversitesi Fakültesi Öğretim Üyesi İdris Küçükömer, bir konuşma yapmıştır. Küçükömer'in, halkın iktidarına ilişkin ifadelerine hükümet komiseri itiraz etmiş olsa da kendisi konuşmasını kesmeden tamamlamıştır.[479] İki hafta boyunca tüm Türkiye özel okul meselesine maruz kalmıştır.

Yürüyüşü organize eden öğrenci örgütlerinin liderleri, siyasi partilere bir mektup göndererek konunun TBMM'de tartışılmasını talep etmiş ve devletleştirme konusunda görüşlerini yazılı olarak bildirmelerini istemişlerdir. Yanıt vermeyen partilerin bu durumu kamuoyuna açıklayacaklarını da mektuba eklemişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) devletleştirmeyi desteklediklerini ifade ederken, Güven Partisi konuyu değerlendireceklerini belirtmiştir. Öte yandan, dönemin

[476] Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 9. basım, Literatür Yay., İstanbul 2015, s. 58-59.
[477] Akşam, 10.11.1967.
[478] Rıdvan Akar, *age.*, s. 369.
[479] Ant Dergisi, 14.11.1967, s. 6.

Adalet Partili Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem ile devlet bakanı Seyfi Öztürk, özel yüksekokulların devletleştirilmesinin gereksiz ve imkânsız olduğunu savunmuşlardır.[480]

İTÜ Teknik Bilimler Öğrenci Birliği'nden (İTÜTB) Hasan Yalçın, Ant dergisinde "Düzen Açısından Özel Yüksekokullar" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Yalçın, makalesini, "İşte bu, dünyanın en büyük öğrenci yürüyüşü, bunun için halktan yana bir yönetimin kurulmasını amaçlayan Türk sosyalist hareketine armağan edilmiştir." şeklinde sonlandırmıştır. Bu ifade hem öğrenci hareketinin kapsamını hem de sosyalist idealler doğrultusunda gerçekleştirilen toplumsal mücadelenin anlamını vurgulamaktadır.[481]

1968-1969 ders yılında, öğrenci örgütlerinde görev alan bazı öğrenciler ve Robert Kolej Öğrenci Birliği, eğitim alanında önemli bir gündem oluşturan Devrimci Eğitim Şûrası'na katıldılar. 4-8 Eylül 1968 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen bu şûra, özel yüksekokullar (ÖYO) meselesini kapsamlı bir şekilde ele aldı. Bu etkinlikte *"*Kapitalist Düzende Eğitim Kurumları ve İşleyiş Biçimleri" başlıklı bildiriyi sunan Çetin Özek, eğitimin sınıfsal karakterine dikkat çekerek özel yüksekokulların Anayasa'nın 120. maddesiyle çeliştiğini vurguladı. Bu madde, üniversitelerin devlet tarafından kurulmasını öngörürken, özel okulların varlığı bu yasal düzenlemeyle çelişiyordu. Özek, özel okulların devletleştirme amacı güdülerek, kapitalistlerin vakıf kurarak bu engelden kaçmaya çalıştığını belirtti. Bu, eğitimdeki eşitsizliği derinleştiren ve kapitalist çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir durum olarak değerlendirilmiştir. [482]

9 Eylül 1969'da faşist bir grubun işgali altındaki Işık Özel Mimarlık ve Mühendislik Yüksekokulu'na giden öğrencilere, okul bahçesinde uzun namlulu otomatik silahlarla saldırıldı. Saldırı sonucu, İÜ Orman Fakültesi öğrencisi Mehmet Cantekin hayatını kaybetti. 1948 doğumlu olan Cantekin, 1967'de Amerikan 6. Filo'suna karşı gerçekleştirilen açlık grevine katılan az sayıdaki öğrenciden biriydi. Bu saldırı, öğrenci hareketlerinde ilk kez uzun namlulu silahların kullanıldığı bir olay olarak kayda geçti. Ateş açanlar ise okulun sahibi tarafından kiralanan adamlar olarak belirlendi. Bu olay, öğrenciler arasındaki gerilimin ve çatışmaların ne kadar tehlikeli bir noktaya geldiğini gösteren trajik bir dönüm noktası olmuştur.[483]

---

[480] Harun Karadeniz, *age*., s. 60.
[481] Ant Dergisi, 12.12.1967, s. 13.
[482] Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)*, Devrimci Eğitim Şurası (1969*), TÖS Yay., Ankara (b.t.y.), s. 96-101.
[483] Rıdvan Akar, *age*., s.147.

14 Mart 1969 tarihinde Anayasa Mahkemesi (AYM), özel yüksekokullar meselesini incelemeye başlamıştır. AYM, incelemesinde 1961 Anayasası'nın bilim ve sanat başlıklı üniversitelerin yalnızca devlet eliyle kurulacağını belirten hükümlerini ve devletin halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılama görevini ifade eden 50. maddesini esas almıştır. 12 Ocak 1971 tarihinde alınan 1969/31E, 1971/3K sayılı kararda, 625 sayılı Özel Yüksekokullar Kanunu'nun 1., 13., 8. ve 48. maddelerini iptal etmiştir. Bu karar sonucunda, AYM yüksekokulları fiilen kapattı. Kararın yürürlüğe girmesi ise 9 Temmuz 1971 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu karar, Türkiye'deki eğitim sisteminde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş, özel yüksekokulların geleceğini tamamen devletleştirme yönünde bir adım atılmıştır.[484]

9 Eylül 1971 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 1487 sayılı kanun ile İstanbul Boğaziçi Üniversitesi kurularak Türkiye'nin dokuzuncu üniversitesi faaliyete geçmiştir. Böylece Robert Kolej Yüksekokulu'nun hukuki varlığı sona ermiş, tarih sahnesinden silinmiştir. 1969 ve 1971 yılları arasında Robert Kolej'i konu alan yazılarıyla tanınan Şükran Soner "Bizim 68'liler*"* kitabında, Boğaziçi Üniversitesi'nin temellerinin atıldığını ancak bu karara ulaşmanın kolay olmadığını belirtmiştir. Soner, üniversitenin kurulma sürecinde, özellikle günümüzde kültür turizmiyle öne çıkan Faruk Pekin'in birlik başkanlığı sırasında, sağlıklı bir üniversite yapısının oluşturulması için büyük bir mücadele verildiğini vurgulamaktadır.[485]

5.3.4. Atatürk Anısına Düzenlenen Protesto Yürüyüşü

İşgal ve boykotların sürdüğü dönemde, sol eğilimli öğrenciler başka etkinlikler de düzenlemeye devam etti. Bu bağlamda, 29 Ekim 1968'de Ankara'da büyük bir yürüyüş planlanmıştı. Birçok devrimci sivil toplum kuruluşu ve öğrenci derneği, Samsun'dan Ankara'ya yapılacak olan bu yürüyüşe destek vererek, etkinliğin adını "Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü" olarak belirlemişti. Yayınlanan bildiride, 1919'daki Mustafa Kemal devriminin amacından sapmış ve Cumhuriyet'in kurumlarının yozlaşmış olduğu ifade edilerek, Türkiye'nin, dünyada ilk anti-emperyalist ve anti-kapitalist devrimi gerçekleştiren Mustafa Kemal'e rağmen, yabancıların desteklediği karşı devrimcilerin etkisine girdiği savunulmuştu. Bu doğrultuda, Mustafa Kemal gençliği olarak, devrimin rayına oturtulması için kararlı

[484] Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 9, (1991), s.131-193.
[485] Şükran Soner, *Bizim 68'liler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008, s. 192.

olduklarını belirten yürüyüşün amacı açıklanmıştı. Ancak, Anıtkabir'de olayların çıkacağına dair duyumların alınması üzerine, bu yürüyüşü organize eden dört öğrenci kuruluşu, etkinlikten vazgeçmeye karar verdi. Aşırı sol görüşlülerin yaratmak istedikleri olaylara karşı olan ve CHP'ye yakın olduğu bilinen bu kuruluşlar, TMGT, AÜTBB, ODTÜÖB, AYOTB ortak bir bildiri yayımlayarak, devrimci gençliği huzursuzluğun kaynağı gibi göstermek amacı güden arka planı boşa çıkarmak istediklerini ifade ettiler. Bu kuruluşlar, yürüyüşten herhangi bir şekilde sorumlu olmadıklarını ve planlanan olaylarla ilgileri bulunmadığını açıkladılar.[486]

30 Ekim 1968'de Samsun'da, Atatürk Anıtı önünde saygı duruşu ve İstiklâl Marşı'nın okunmasının ardından, Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü başlamıştı. Ancak yürüyüş, çok geçmeden polis müdahalesiyle karşılaştı ve bazı katılımcılar gözaltına alındı. Buna rağmen, yürüyüşe katılanlar eylemlerine devam etti. Ancak, bu süreçte çeşitli söylentiler ortaya çıkmaya başladı. Anıtkabir'de karşıt gruplar arasında çatışmaların çıkacağı ve hatta bir darbe girişimi olacağına dair haberler yayıldı. Bu söylentiler, gerginliği artırdı. Bir başka önemli gelişme de o dönemin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün yaptığı açıklamalardır. İnönü, gençlerin demokrasi düşmanlarına fırsat vermemek için dikkatli olmaları gerektiğini belirtti. Ona göre, gençler haklı bile olsalar, görüşlerini dile getirirken dikkatli olmalı ve eylem tarzlarını doğru bir şekilde seçmeliydiler. Aksi takdirde hem ülkenin hem de öğrencilerin zarar görebileceğini vurguladı. Bu sözler, gençlik hareketinin yönelttiği eleştirilerin ne denli hassas bir dönemde olduğuna işaret etmektedir.[487]

Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü yapan ve Samsun'da başlayan yürüyüşlerini yarın Anıtkabir'de sona erdirecek olan yüzlerce üniversite öğrencisi çıkan bir görüş ayrılığı nedeniyle yürüyüşü Kayaş'ta sona erdirdiler. Gençlerden bazıları, yürüyüşün sonunda yayınlanacak bildiride, Anti-emperyalist ve Anti-Amerikan, sloganların bulunmamasını istediler, istekleri diğer tarafından kabul edilmeyince vilayete verdikleri yürüyüş dilekçesini geri almışlardır. Bu şekilde Anıtkabir'e varılamadan yürüyüş sona ermiştir.[488]

Polisler kanunsuz yürüyüş yaptıkları gerekçesiyle gençleri Samsun Emniyet Müdürlüğü'ne götürdü. Adliyeye sevk edildiler. Hâkim karşısına çıkan gençlerden

[486] Turhan Feyizoğlu, *age.*, s. 549.
[487] http://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/bir-yuruyus-gunlugu-506776 [Erişim Tarihi: 18.9.2024].
[488] Milliyet, 10.11.1968.

Bozkurt Nuhoğlu duruşmada: “ burada bizi 24 genci değil, Mustafa Kemal’i, O’nun ilkelerini yargılıyorsunuz” demiştir.[489]

Samsun’da başlayan Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü, öğrencilerin Mamak’tan Anıtkabir’e kadar devam eden bir rotayı izleyerek sona erdi. Anıtkabir’e ulaştıklarında, gençler, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e olan bağlılıklarını ve bağımsızlık mücadelesine olan kararlılıklarını özel deftere şu şekilde yazdılar:

> "Milli Kurtuluş yolunda, Amerikan emperyalizmine karşı gerçekten izindeyiz. Milli Kurtuluş mücadelesi yok edilemez, onu yok etmek için, bütün Türk milletini yok etmek gerekir. Tam bağımsız Türkiye için Mustafa Kemal yürüyüşçüleri."

Bu yazı, gençlerin sadece Atatürk’ün mirasına sahip çıkmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesini, dış müdahalelere karşı dik durarak sürdürme kararlılıklarını vurgulayan bir manifestodur. Bu eylem, dönemin politik atmosferi ve gençlik hareketlerinin toplumsal değişim için verdiği mücadelenin önemli bir göstergesidir.[490]

5.3.5. 6. Filo Olaya Karşı Direniş ve Kanlı Pazar Olayı

6.Filo’ya karşı olan tepkilerin evveliyatı vardır.1969’a gelinmeden önce geçmişteki bazı olaylara değinmekte fayda vardır. 6 Ekim 1967 tarihinde Amerikan 6.Filo’nun gelişi sebebiyle, Amerika’yı protesto için gençler Dolmabahçe alanında oturma mitingi yapmışlardır. İstanbul Teknik Üniversitesi, Teknik Okul, Yüksek Teknik Okul Talebe Birlikleri oturma mitingini ortaklaşa düzenlemişlerdir. Yayınladıkları bildiride, Amerika’nın kaynaklarımızı sömürmesinin geri kalmamızın başlıca nedeni olduğu, güzel şehirlerimizin bir cinsel boşanım merkezi gibi kullanıldığı kaydedilmiştir. Bildiri şöyle devam etmektedir: Bu miting hiçbir zaman bir partiye veya ideolojiye hizmet amacı gütmemektedir. Ancak, emperyalizmi topraklarından yarım asır önce silah zoru ile kovarak, dünya geri kalmış ülke halklarına önderlik eden Türk ulusunun yatak odalarına kadar girmeye cüret eden Amerikan emperyalizmine artık tahammül kalmamıştır.[491]

---

[489] Soner Yalçın, *Galat-ı Meşhur*, Kırmız Kedi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 180.
[490] Milliyet, 11.11.1968.
[491] Milliyet, 07.10.1967.

Bu olaylar üzerine Filo Komutanı Koramiral William I.Martin Yeşilköy'de gazetecilere şunları söylemişti: 6.Filo yirmi yıldır Türkiye'ye gelip gitmektedir. Bu ziyaretler daima dostluk için yapılır. Bu defaki protestonun manasını anlayamadık. Biz Türkiye ile daima dostuz ve dost olarak kalmak istiyoruz. Akabinde filonun gelişi münasebetiyle FKF ve TİP Genel Sekreteri birer protesto bildiri yayınlamışlardır. Bildiri özetle şöyle: Amerika'nın Vietnam'daki vahşetine, Türkiye'deki pervasızlığına dur demenin zamanı gelmiştir. Türkiye'de girebileceği iğrenç oyunların tasavvuru, insan bilincinin bu dev savaş makinesiyle mutlaka baş edeceği inancımızdan bir şey eksiltmemiştir, denilmektedir.[492]

FKF İstanbul Sekreterliği Amerikan 6.Filosunun limanda kaldığı süre içinde devam edecek açlık grevi başlatmaya karar verdiğini, bugün yayınladığı bir bildiri ile yayınlamıştır. Bildiride: " Açlık grevine neden gerek duyulduğunu, bugün bir bildiri ile açıklayan İstanbul Sekreterliği şu açıklamayı yapmıştır: Açlık grevi Vietnam'da sadece bir insan öldürmek için 500.000 Türk lirası harcayan ABD ve onun bu politikasını türlü nedenlerle yüzde yüz benimseyen mevcut iktidarın vicdanlarına hitap etmek için değil, Türk gencinin kesin direnme azmini ve emperyalizmin hışmına uğramış tüm geri ülkelerin aç halklarıyla tasada ve kıvançta beraber olunacağını ilan etmek için yapılacaktır. Amerikan neferlerinin karaya çıkmasına engel olunana ve filo Türk kara sularından dışarıya çıkarılana kadar açlık grevi devam ettirilecektir" denmektedir.[493]

Amerikan 6.Filosunun sırf gövde gösterisi yapmak ve mürettebatına kadın sağlamak üzere İstanbul'a yaptığı ziyaretin tepkileri devam etmiştir. Bu arada öğrenciler tarafından "Devrimci Arkadaş" diye başlayan bir bildiri dağıtılmıştır. Bildiri özetle, grev devam edileceği, katılımcıların giderek artacağını ve hareketin büyüyeceği denmektedir.[494]FKF İstanbul Sekreterliği tarafından Taksim'de kurulan bir çadır içinde düzenlenen açlık grevine bugün de 7 kişi katıldı.[495] FKF düzenlediği açlık grevi bugün filo gittikten sonra 18.00'de sona ermiştir.[496]

Olayların bir ayağı da İzmir şehridir. Amerika'yı ve 6.Filo'nun İzmir'de bulunuşunu protesto etmek amacıyla TMTF'ye bağlı öğrenci kuruluşlarının bugün Cumhuriyet meydanında düzenlediği miting sırasında gençlere küfredip, komünistler diyen AP'li Belediye Encümen üyesi Ali Kınsızer linç edilmekten güçlükle

[492] Cumhuriyet, 08.10.1967.
[493] Akşam, 11.10.1967.
[494] Akşam, 12-13.10.1967.
[495] Cumhuriyet, 14.10.1967.
[496] Akşam, 17.10.1967.

kurtulmuştur. İzmir'de gece ve gündüz olağanüstü güvenlik önlemleri alınmıştır.[497]İzmir gençliğinin Amerikan donanması gidinceye kadar düzenledikleri ve dün başlayan oturma grevi valiliğin emri ile yasaklanmıştır.[498]

Dolmabahçe'de 6.Filo'ya bağlı Amerikan erlerine GoHome dedikleri için iki işçi ve dört üniversiteli tutuklanmıştır. 5.Asliye Ceza Mahkemesi'ndeki duruşmada Savcı Enis Muratoğlu, Türkiye'de her ne surette ne her kime karşı olursa olsun, kanunların çerçevesini aşmamak şartıyla sempati veya antipati gösterilerde bulunmanın suç teşkil etmeyeceğini bildirmiştir. Mahkeme, savcının mütalaasını kabul etmiş ve sanıklar berat etmiştir.[499]

Amerikan 6. Filosu İzmir FKF Sekreterliği tarafından protesto edilmiştir. Yayınladıkları bildiride özetle, namusuna ve milli bağımsızlığına düşkün İzmir halkını, emperyalistlere ve onların işbirlikçilerine karşı pasif direnmeye çağırmışlardır. Türk kadınlarının, Amerikan erlerinin doyum aracı olmasına göz yummayacaklarını söylemişlerdir.[500]

15 Temmuz 1968 tarihinde İstanbul'a sekiz gün sürecek bir ziyaret yapmak üzere gelen ABD 6.Filosu, 100 kadar genç tarafından Dolmabahçe rıhtımında Türk bayrakları yarıya çekilerek protesto edilmişlerdir. İTÜTB Başkanı, Türkiye'nin tam bağımsız olduğuna inanmıyoruz ve onun için de bayrakları yarıya kadar çekiyoruz, demiştir. Bayraklar daha sonra görevli polisler tarafından yukarı çekilmiştir.[501]Amerikan 6. Filo'su için çeşitli gösterilerde bulunup, şehri dolaşmak için çıkan erlerin yüzlerine siyah yağlı boya atan ve taşıtların camlarını kıran 29 öğrenci bugün polis tarafından adliyeye sevk edilmiştir. Mahkeme karşısına çıkan öğrenciler: Hasan Yalçın, Rahmi Aydın, Rafael Avidor, Ali Osman Altın, Engin Kaymak, Zafer Geçim, Ahmet Özdemir, Fahri Aral, Mehmet Özdemir, Işıtan Gündüz, Ertuğrul Yeşilova, Can Saydan, Mümin Karaoğlu ve Gürbüz Şenol adında bir kahveci çırağı. Sanıkların duruşmasına tutuksuz olarak devam edilmiştir.[502]

Ertesi gün toplum polisinin Teknik Talebe Yurdu'nu basması işleri daha kaotik bir hale getirmiştir. Polislerin gelmesi üzerine Öğrenci Birliği Rektör Bedrettin Karafakioğlu'nu aramış, öğrencilerin polisin yurda girmek istediğini ve ne yapılması

[497] Cumhuriyet,16.10.1967.
[498] Cumhuriyet, 14.10.1967.
[499] Cumhuriyet, 29.12.1967.
[500] Cumhuriyet, 17.6.1968.
[501] Cumhuriyet, 16.7.1968.
[502] Turhan Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci…, age.,* s. 477.

gerektiği konusunda soru sormuşlardır. Rektör yurtların üniversite sınırları içinde olmadığını ve alakalarının olmadığını söylemiştir. Anlatılanlara göre o gece polisler tarafından öğrenciler fena tartaklanmıştır. Bazı öğrencilerin camdan atıldığı iddiaları vardır. Yaralanan öğrenciler arasında; Vedat Demircioğlu, Alpaslan Ertuğrul, Kerim Taşören vardır. Yedi saat süren bu olaylar gençlerin don gömlek ve pijamayla Taksim'e yürümeleri ile devam etmiştir. Bu olaylar üzerine gençler Taksim'de bir protesto yürüyüşü yapmaya karar vermişlerdir. Üniversiteye gelen rektör de öğrencilerin hışmına uğramış, "Polise sen emir verdin, Katil Rektör" şeklinde tepkilere maruz kalmıştır. Öğrencilerin polisi ve 6. Filo'yu protesto yürüyüşü saat 12.50'de başlamıştır. Gençler sık sık "Sükan istifa", "Katil Sükan", "Pis Amerika", "Amerikalı it, evine git", "Bağımsız Türkiye" diye sloganlar atılmıştır. Akabinde Dolmabahçe Rıhtımına doğru gençler sel gibi akmaya başlamışladır. Sahile bekleyen Amerikan donanmasına ait motorlara taşlarla hücuma geçmişlerdir. Neye uğradıklarını şaşıran Amerikalı denizciler, kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır. Amerikalı erler ve subaylar da iyice dövüldükten sonra bir kısmını da denize atmışlardır. İlginç olan tüm bu olaylar cereyan ederken, Dolmabahçe Sarayı avlusunda mevzilenen Toplum polisinin hiçbiri ortaya çıkmamıştır. Gençleri rıhtımda karşılayan tek görevli İstanbul Merkez Komutanı Tümgeneral Selami Pekün olmuştur. Öte yandan bugün gençlerle polisin çatışması üzerine bir bildiri yayınlayan İstanbul Valisi Vefa Poyraz, "…Limanımızda misafir bulunan donanma mensuplarına iki gündür yapılan tecavüzî hareketlerin yapıcıları aralıksız izlenerek adalete verilmişlerdir. Bu arada kanuni görevlerini yapan polislerimize de karşı aşırı tahrik ve tecavüzler yapılmaktadır." demiştir. Dolmabahçe Rıhtımındaki olaylar saat 16.00'dan sonra gençlerin arasına çapulcuların da katılmasıyla şiddetlenmiş ve Amerikan Konsolosluğu'na ait bir araç da tahrip edilmiştir. Toplum polisi cop kullanarak öğrencileri dağıtmıştır. Beyoğlu'nda gezen Amerikalı erler de toplanıp, gemilerine gönderilmiştir. Birçok öğrenci de gözaltına alınmıştır.[503]

İstanbul'da başlayan Amerikan karşıtı gösteriler, diğer taraftan Trabzon'a da sıçramıştır. Öğrenciler "Amerikalı it evine git" diye sloganlar atmışlardır.[504]

Gençler sonrasında Beyazıt'ta da bir miting düzenlediler. Amerika'nın suçlandığı bu mitingde, barış için Amerikan emperyalizmine savaş, bağımsız Türkiye temaları öne çıkmaktadır. Gençler, polis şiddetiyle ya da tedbirleriyle reformu

[503] Cumhuriyet, 18.07.1968.
[504] Cumhuriyet, 20.07.1968.

öğrencilerin durdurulamayacağını söylemişlerdir. "Yankee go home", "Amerikan, Demirel ve Sükan için yuh" sloganları atılmıştır. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği adına konuşan Murat Kovacıoğlu:

> …Türk kızlarının Amerikalılara peşkeş çekilmesine asla müsaade etmeyeceğiz. Toplum polisi halkın gözünden düşmüş bir gestapo örgütüdür. Amerikalılar bizim misafirimiz değildir. Misafir harp gemisiyle gelmez. Kadınlara saldırmaz. Türkiye Güney Kore değildir. Amerika'nın genelevi olamaz. Amerika rezil ola ola, yaptıklarına pişman ola ola geldiği gibi gidecektir.

Devamında Lastik-İş Sendikası'ndan işçi Mehmet Karahan, "işçi sınıfının uyanması için öğrenci işçi beraber olmalıdır" demiştir. "Bize Amerika selam duracak, sosyalist olacak Türk'ün ülkesi" sloganı ile Amerika aleyhine büyük tezahüratlar yapılmıştır.[505]

Amerikan aleyhtarı olaylar sırasında yaralanan öğrenci Vedat Demircioğlu vefat etmiştir. Bu vefat haberi öğrenciler arasında büyük bir infiale sebebiyet vermiş, Ankara'da öğrenciler İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın odasına Bursa Nutkunu ve Vedat Demircioğlu'nun resmini bırakmışlardır. Demircioğlu'nun resmin alt kısmına "ulusal bağımsızlık isteyen genç Atatürk'ten emir alıyor, öldüren polis kimden emir alıyor?" yazısını yazmışlardır.[506]

Amerikan 6. Filosunun İstanbul'a gelişi sırasında Gümüşsuyu Öğrenci Yurdu'na yapılan baskında yaralanan öğrenci Vedat Demircioğlu'nun vefat etmesi üzerine öğrenci ve polis çatışmış, Cağaloğlu savaş alanına dönmüştür. Konuşmalar yapılırken, üniversite bahçesine üzerine bayrak örtülü bir tabut getirilmiştir. Gençler, bu sembolik tabutla polisi protesto etmiştir. Üniversiteden çıkan öğrenciler, "Katil Sükan", "Hükümet İstifa", "Satılmış Demirel" diye sloganlar atarak adliye önüne gelmişlerdir.[507]

Amerika 6. Filosunu protesto eden gençliğe karşı olan MTTB, muhtemel olaylarda kullanılmak üzere Genel Merkezi sopa deposu haline getirmiştir. Bu sopaların gazetelere sarılarak dışarı çıkılacağı ve gençliğin protesto yürüyüşleri sırasında kullanılacağı ihbar edilmiştir.[508]

---

[505] Milliyet, 21.7.1968.
[506] Cumhuriyet, 26.07.1968.
[507] Milliyet, 26.07.1968.
[508] Cumhuriyet, 28.07.1968.

Amerikan 6. Filo'sunun İstanbul'a gelişinden sonra ortaya çıkan olaylar yüzünden CMKP'nin lüzum gördüğünden komando kampları kuruldu.[509] 6. Filo solcu gençlik tarafından protesto edilirken, sağ-milliyetçi gençlik ise tam tersi bir tutum takınmıştır. Yazar ve siyasetçi Orhan Seyfi Orhon, Son Havadis gazetesinde yazdığı satırlar sağcıların tutumu hakkında bize bilgi vermektedir:

> …Bence tek çare, komünist tahriklerine aynı silahla karşı koymaktır. Onlar Dolmabahçe'ye dost ve müttefik Amerikan amiralini çıkarmamak için oturma mitingi mi yapıyor? Milliyetçi gençler de ellerinde dostluk dövizleriyle karşılama gösterisi yapar.[510]

Falih Rıfkı Atay da protesto eylemlerinin bastırılması gerektiğini savunanlar arasındadır. Atay: "Amerikalı misafirlere karşı Türk komünistlerinin bu defaki gösterilerini iyice, insafsızca ezmek lazımdır. Amerikalılar müttefikimizdir. Memleketimize daima sefa geldiler, hoş geldiler. Bütün milletin duygusu bu. Bir avuç komünist yobazından başka" sözlerini sarf etmiştir.[511]

Vedat Demircioğlu'nun ölümünden sonra Amerikan askerlerinin denize döküldüğü, irtibat bürolarının ateşe verildiği Dolmabahçe Eylemi, sol içerisindeki ayrımın belirginleştiği ve keskinleştiği bir eylem olmuştur. Gençlik TİP'in etkisinden çıkmakta, TİP'in savunduğu sosyalist devrim tezine karşı 'milli demokratik devrim' tezi etrafında bir araya gelmekte ve giderek kendi yolunu çizmektedir.[512]

16 Şubat 1969 tarihi tarihe Kanlı Pazar olarak geçecektir. Tertip Komitesi, Beyazıt Meydanı'na toplanıp, Taksim' kadar yürüyüş yapılma kararı alan bir bildiri yayınlamıştır. Yürüyüşün maksadı, Amerika karşıtlığıdır. Yürüyüşe katılanların sayısı 25-30.000 civarındadır. Bu yürüyüşte Vedat Demircioğlu'nun fotoğrafları sembol haline gelmiştir.

Dönemin sağcı gençliği içerisinde yer alan Kanlı Pazar'a katılmış olan Ahmet B. Karabacak, Beyazıt'taki Küllük adlı çay bahçesinden mitinge katılanları seyrettiğini ve devlet eğer devletse birbirine bu kadar kızgın iki topluluğu birbiriyle temas ettirmez diye düşündüğünü ve bu nedenle Galata Köprüsü'nün kapatılmasını beklediğini söylemektedir.[513]

---

[509] Cumhuriyet, 01.08.1968.
[510] Son Havadis, 18.10.1967.
[511] Dünya Gazetesi, 24.08.1968.
[512] Rıdvan Akar, *age.*, s. 102.
[513] Ahmet B. Karabacak, *Üç Hilalin Hikayesi*, Bilge Oğuz Yay., İstanbul 2011, s. 50-51.

O güne tanıklık edenler, yaşananların tam bir vahşet olduklarını söylemektedir. O dönem sağcı gençlik içerisinde yer alan daha sonra MHP ve ANAP gibi siyasi partilerde görev alan Yaşar Okuyan o gün için özetle şunları söylemektedir: " Kanlı Pazar öncesi olayların gizlisi saklısı yoktu. Bütün hazırlıklar açıkta yapıldı. Olaylar sırasında yanlışlık olmasın, kimse birbirine zarar vermesin ve polis dost kuvvetleri tanısın, yardımcı olsun diye mavi kurdeleler dağıtılıyordu" denmektedir.[514] 16 Şubat 1969 tarihinde Taksim'de meydana gelen olaylar bütün basında Kanlı Pazar olarak aktarıldı.

Bu olaylarda her ne kadar solcu teşekkülleri, solcu talebeyi suçlarken asıl tahrikçi durumunda olan solcu üniversite öğretim üyelerini tenzih etmek mümkün değildir. Profesörler, her ne kadar bildirilerinde Türkiye'nin NATO'dan ayrılması lazım geldiğini açıkça söyleyemiyorsalar da Amerika'nın bir uydusu haline geldiğimizi, bağımsızlık için savaşan milletlerin safında yer alınması gerektiğini ima ediyorlardı.[515]

Nitekim dönemin gençlik liderlerinden Avukat Bozkurt Nuhoğlu, Nokta'ya o günü şöyle anlatacaktı:

> …Orada kitlelerde savunma psikolojisi yoktu. Henüz devlete ve hükümete inanç vardı. Bu çapta bir provokasyonun yapılabileceğini düşünmezdik, yoksa alana girmezdik. Alanda birdenbire kalabalığın içine düşüldü. Polis korumaktan ziyade teşvikçi ve tahrikçi durumdaydı.[516]

Nurettin Topçu Kanlı Pazar'ın hemen ardından bu olayı kınadığını beyan etmiştir. Topçu, 6. Filo'yu protesto edenlerin üzerine saldıranların, İslam dinini kendi nefis ve hırsları için şuursuzca alet yaptıklarını, Amerikan donanmasına yaranırcasına savaşmanın cihatla alakası olmadığını, yazacaktır.[517]

Kanlı Pazar, Türkiye siyasi tarihinde kutuplaşmanın geldiği noktayı görmek açısından önemlidir. Ardından iki ölü, onlarca yaralı bırakan 6. Filo, mart ayından tekrar gelmek üzere limandan ayrılacaktı.

ABD 6.Filosunun Türkiye ziyaretine karşı çıkanların başında üniversite öğrencileri gelmektedir. Eylemleri gerçekleştiren öğrenciler sol görüşlü kişilerdi. Eylemlerin temel dayanak noktası: emperyalizm karşıtlığıdır. Öğrencilerin bu

---

[514] Suat Parlar, *Kontgerilla Kıskacında Türkiye*, Mephisto Yay., İstanbul 2006, s. 477- 478.
[515] İlhan Darendelioğlu, *Pazarlar Kanlı…, age.,* s. 82-83.
[516] Nokta, 16.02.2009.
[517] Özgür Gökmen, "Vesikalı Yakın Dönem Tarihimiz: Türkiye'de Anti- Komünizmin Kaynaklarına Medhal", *Birikim Dergisi*, 251-252, (2010), s. 147-156.

tepkilerine, hükümet polis gücünü kullanarak tepkisini ortaya koymuştur. Bu operasyonlar sırasında öğrencilerin zarar görmesi ileride yapılacak olan eylemlerin gerekçesi olmuştur.

5.4. 1969-1973 Koalisyon ve AP Hükümetleri Döneminde Yükselen Öğrenci Olayları

1969 Milletvekili Genel Seçimleri yaklaşırken, partiler arasındaki propaganda süreci de hız kazandı. Adalet Partisi (AP) iktidarı, iktidara geldikleri 1965 yılından sonra yaptıkları hizmetlerin önemine dikkat çekerken, muhalefet partileri hükümetin politikalarını eleştirmektedir. Milliyet gazetesinin 24 Eylül 1969 tarihli nüshasında, Abdi İpekçi'nin Başbakan Süleyman Demirel ile yaptığı röportaj yer almıştır. Demirel, hükümetin dört yıllık icraatını değerlendirdiği röportajda, 1965'te iktidara geldiklerinde Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve sosyal koşullara dikkat çekti. Ardından izledikleri politikaların doğruluğuna ve bu politikaların neticesinde çözülen sorunlara değindi. Demirel, demokrasiye giden yolun güçlü bir muhalefetle mümkün olduğunu belirtti. Bir diğer röportaj, 26 Eylül 1969'da yayınlanan ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile yapılan söyleşidir. İnönü, iktidarın bir an önce değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, CHP'nin seçim vaatlerinin abartılı olmadığını ve partisinin seçimi kazanması halinde bu vaatlerin hepsinin yerine getirileceğini ifade etti. Bu röportajda, İnönü'nün seçim dönemindeki vaatlerinin ciddi ve uygulanabilir olduğu mesajı ön plana çıktı. Hem Demirel'in hem de İnönü'nün açıklamaları, 1969 seçimlerinin ne kadar kritik olduğunu ve her iki tarafın da kendi politikalarını savunarak seçmenleri etkilemeye çalıştığını gösteriyordu.

1969 Milletvekili genel seçimleri öncesinde, Yüksek Seçim Kurulu siyasi parti temsilcilerine radyodan propaganda yapma hakkı tanıdı. Bu fırsatla partiler kendi politikalarını halkla paylaşarak seçmenler üzerinde etkili olmayı amaçladılar. 27 Eylül 1969'da yapılan ilk radyolu propaganda konuşmalarından biri, Adalet Partisi (AP) lideri Süleyman Demirel'e aittir. Demirel, AP'nin iktidarındaki dört yıl içinde Türkiye'nin kat ettiği ilerlemeyi vurguladı. Demokrasi ve özgürlüklerin arttığını, bunun ise AP'nin başarısı olduğunu dile getirerek, partisinin politikalarının ülkeyi daha ileriye taşıdığını savundu. Bir diğer konuşma, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı İsmet İnönü'ye aittir. İnönü, iç ve dış siyasetteki sıkıntılı sürece dikkat çekerek, partisinin bu

zorlu süreçle başa çıkacak deneyime sahip olduğunu belirtti. CHP'nin iktidara talip olduğunu ifade eden İnönü, partisinin güçlü bir alternatif sunduğunu savundu. Güven Partisi (GP) lideri Turhan Feyzioğlu ise konuşmasında, üniversite olaylarına ve komünizm tehlikesine değindi. Feyzioğlu, Adalet Partisi'nin izlediği siyasetin yanlışlıkları nedeniyle ülkenin ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığını belirtti. Sol muhalefetin ise yıkıcı bir tutum sergilediğini vurguladı. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adına konuşan Genel Başkan Alpaslan Türkeş, Türkiye'nin geri kalmış ülkeler arasında yer aldığını ve iç sorunlarla birlikte dış tehditlerin de bulunduğunu söyledi. Türkeş, yıkıcı faaliyetlerin artmasının asayişi bozduğunu ve bu durumun ülkenin geleceği için tehdit oluşturduğunu dile getirdi. Bu propaganda konuşmaları, seçmenleri ikna etmek için yapılan siyasi mücadelenin bir parçası olarak önemli bir yer tutuyordu. Her lider kendi partisinin görüşlerini savunarak, mevcut hükümetin eksikliklerini veya tehditlerini vurguladı ve iktidara gelmeleri halinde yapacakları değişiklikleri anlattılar.[518]

12 Ekim 1969'da yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, Türkiye'nin siyasi atmosferinde önemli bir dönemeçtir. Seçime sekiz siyasi parti katıldı ve sonuçlar, ülkenin siyasi yapısında önemli değişimlere işaret etti. Adalet Partisi (AP), oy kaybına uğramasına rağmen seçimi kazandı. AP'nin kazandığı bu seçim, partinin önceki yıllarda elde ettiği büyük zaferlerin ardından, bir miktar düşüş gösterdi. Ancak, AP yine de iktidarını sürdürmeyi başardı.

Seçimin en dikkat çekici sonuçlarından biri, katılım oranındaki büyük düşüştü. 1950 seçimlerinde %89,3 olan seçime katılım oranı, 1969 seçimlerinde %64,4'e geriledi. Bu oran, 1950'den sonraki en düşük katılım oranıdır. Türkiye'nin siyasi ortamında bir tür kayıtsızlık ya da umutsuzluk ifadesi olarak yorumlanabilir. Seçmenlerin katılımındaki bu düşüş, halkın mevcut siyasi yapıdan memnuniyetsizliğini veya genel olarak siyasi süreçlere olan ilgisizliğini gösteriyor olabilir.[519]

1969'da dünyada pek çok önemli gelişme yaşanırken, Türkiye'de de milliyetçi hareketin ideolojisinde köklü değişiklikler oldu. Bu dönemde, Arap ulusçuluğuna karşı İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kuruldu. Türkiye'de ise, Alpaslan Türkeş'in liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 1969 kongresinde ismini Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirdi. Bu değişiklik, Türkçülükten İslamcı

[518] Milliyet, 28.09.1969.
[519] Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI/3, (1969), s. 79-184.

bir milliyetçiliğe kaymanın bir yansımasıdır. Bozkurt sembolü, üç hilale dönüştü ve partinin ideolojisi, Türk milliyetçiliği ile İslamcılığı birleştiren bir çizgiye evrildi. Bu dönemde Türkçü hareketin yerini, Türk-İslamcı milliyetçilik aldı. Türkçüler Derneği kapatıldı ve Milliyetçiler Derneği kuruldu. Ayrıca, geleneksel milliyetçi sloganlar yerine dini bir vurguyla, *Kanımız aksa da zafer İslam'ın* gibi ifadeler öne çıktı. MHP'nin bu yeni ideolojik çizgisine karşı çıkan Türkçüler, özellikle üniversitelerdeki öğrenciler, şiddetle susturuldu. Türkçü düşünceleri savunan Ali Balseven gibi isimler, partinin yeni çizgisine karşı oldukları için öldürüldü. Bu ideolojik kayma, MHP'nin, Türk milliyetçiliği ve İslamcılığı birleştiren daha radikal bir hareket haline gelmesine ve Türkiye'deki sağcı akımların birleşmesine zemin hazırladı.[520]

1968 ve 1969 yılları, Türkiye'de işçi ve köylü hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu yıllarda, grevler, fabrikalar ve toprakların işgalleri, iş boykotları, yürüyüşler ve mitingler gibi toplumsal eylemler ardı ardına gerçekleşti. Bu dönemin en dikkat çekici örneklerinden biri, Ege bölgesinde gerçekleştirilen tütün mitingleridir. Bu bağlamda, 7 Şubat 1969'da FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) tarafından organize edilen ve hükümetin tütün politikasını protesto etmek amacıyla Manisa'nın Akhisar ilçesinde büyük bir miting düzenlendi.[521]

Bu tütün mitingleri, gençlerin katıldığı köylü gösterilerinin ilktir. Bu süreç, gençlerin ilk kez köylerin ve köylülerin sorunlarına kitlesel bir şekilde ilgi göstermesini sağladı. Böylece köylüler arasında devrimci fikirlerin yayılmaya başlamasına ve köy kökenli devrimcilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durum, yerel güç oluşturma açısından önemli bir adım olarak değerlendirildi. Sonraki yıllarda, düzenlenen benzer mitingler ise bir gelenek haline geldi.[522]Tütün mitingleri, FKF gibi yapılanmalar için umut olmuştur, ideolojinin gerçekleşme ihtimaline olan inancı arttırmıştır. Köylü bilinçlendirilecek, bu sayede halkçı düşüncenin pratikteki boyutu böylece gerçekleşmiş olacaktı.

Diğer taraftan, Komandolar dönemin önemli gruplarından biri olarak varlıklarını sürdürdüler. Ülkücüler tarafından kurulan ve özellikle komünizme karşı bir tutumla ortaya çıkan bu oluşum, 70'li yıllar boyunca da sıkça gündeme gelmiştir. İsminin taşıdığı askeri vurgu, şiddet olgusunun üniversite içinde nasıl yerleştiğini ve bu tür

[520] Soner Yalçın, *age.*, s. 320-321.
[521] Milliyet, 08.02.1969.
[522] Oral Çalışlar, *68' Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yay., İstanbul (b.t.y.), s. 33.

grupların şiddetle ilişkilendirilen bir yapıya büründüğünü açıkça gösteren bir örnek teşkil etmektedir.

Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in 1966-1967 Adli yılı açılışında Voltaire'in "Tanrıyı da insan yaratmıştır" sözünü alıntılaması, dini hassasiyete sahip halk kesiminde büyük bir tepkiye yol açmıştır. Öktem, konuşmalarında iktidarın din üzerinden manipülasyon yaptığına dair eleştirilerde bulunmuş ve sonrasında 'irtica' tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu söylemleri sağ cenah tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Yargıtay Başkanı Öktem, 1 Mayıs 1969'da geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. 3 Mayıs'ta Maltepe Camii'nde yapılan cenaze töreninde, inançsız olduğu gerekçesiyle bir grup, cenaze namazının kılınmasını engellemeye çalıştı. Bu olayları ve laik Cumhuriyet'e yönelik saldırıyı protesto etmek amacıyla 7 Mayıs 1969'da Ankara'da büyük bir yürüyüş düzenlendi. Yürüyüşe Yargıtay, Sayıştay ve Danıştay başkanları ile üyeleri, yaklaşık bin kişilik hukukçu topluluğu, çok sayıda akademisyen ve öğrenci katıldı.[523]

Protesto yürüyüşleri yalnızca Ankara ile sınırlı kalmadı; diğer şehirlerde de büyük yankı uyandırdı. Bursa, Batman, Çorlu, Ceyhan, Karaisalı, Elbistan ve Alaşehir'de yerel baroların öncülüğünde hâkim ve savcıların da katıldığı sessiz yürüyüşler düzenlendi. İzmir'de ise Yüksek Öğrenim Gençliği, İTİA ve özel yüksekokullarda okuyan öğrenciler, irtica karşıtı bir yürüyüş gerçekleştirdi. Bu yürüyüşlerde, hükümetin istifaya davet edilmesinin yanı sıra, laiklik ve Cumhuriyet değerlerinin korunması gerektiği vurgulandı.[524] Cenaze namazının kılınmasıyla ilgili yaşanan olaylar, sadece dini bir tartışmaya dönüşmekle kalmadı, aynı zamanda hükümet karşıtı bir hareketin ateşini de körükledi. Öğrenciler, bu olaydan sonra hükümeti ve uyguladığı politikaları eleştirerek çeşitli eylemler gerçekleştirdiler. Birçok kişi, bu eylemleri 'irticaya' karşı bir tepki olarak nitelendirse de, bazı çevreler bu olayların, darbe hazırlığı için bir tetikleyici olabileceğini öne sürdüler. Hem dini hem de siyasi açıdan önemli bir dönüşüm yaratan bu durum, toplumda geniş bir tartışmaya yol açtı.

Olaylar giderek şiddetini artırdı ve 10 Haziran 1969'da İstanbul'da, son on yılın en sert çatışmalarından biri yaşandı. Öğrenciler Beyazıt Meydanı'ndan Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'ne kadar yürüyerek, bağımsızlık andı içtiler ve eylemlerinin artık siyasi bir nitelik taşıdığını duyurdular. Geri dönüş yolunda, Beyazıt Meydanı'na yakın bir

[523] Hikmet Çetinkaya, *68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar*, Günizi Yay., (b.y.y.) 2006, s. 85- 86.
[524] Milliyet, 08.05.1969.

noktada polis aleyhine sloganlar atılmaya başlandı ve kalabalık, ani bir şekilde saldırıya geçti. Yaklaşık altı saat süren çatışmalar sırasında çok sayıda öğrenci yaralandı ve hastaneye kaldırıldı. Aralarında Deniz Gezmiş de bulunmaktadır. Gezmiş, hakkında tutuklama kararı verilmiş olmasına rağmen, hastanede tedavi altındayken bu durumu öğrenip, hastaneden kaçtı ve Ankara'ya gitmek üzere yola çıktı.[525]

Şiddet eylemleriyle ilgili olarak, siyasetçiler ve sivil toplum kuruluşları çeşitli basın bildirileri yayınladı. İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Hükümet'in üniversite olaylarına karşı ciddi bir çözüm arayışı içinde olduğunu belirtti ve olayların sakin bir şekilde değerlendirildiğini vurguladı. Diğer taraftan, MTTB 49. Genel Kurulu Başkanı Fethi Erhan, son olayların sabırlarını taşırdığını ifade etti ve olayların durdurulamaz hale gelmesi durumunda kendilerinin anarşistlere karşı tavır alacaklarını söyledi. Erhan, üniversitelerin artık fikir kamplarına dönüştüğünü ve burada asıl amacın sol bir devrim için zemin hazırlamak olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, polis nezaretinde sınavlara girilmeme bahanesiyle yaşanan olayların, halkın huzurunu hedef aldığını belirtti.[526]

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, üniversitelerdeki boykot ve işgallerin zararlı eylemler olduğunu belirterek, bu konudaki AP'nin tutumunu eleştirdi. AP yetkililerinin yaptığı açıklamalara örnekler sunarak, kendisine yöneltilen "boykot ne ise işgal de odur" görüşüne karşı sert bir yanıt verdi. İnönü, işgallerin yine AP tarafından meşru gösterilmeye çalışıldığını ifade etti. Öğrencilere, asli görevlerinin derslerine çalışmak ve başarılı olmak olduğunu hatırlatarak, bu tür eylemlerle eğitimin amacının bozulmaması gerektiğini vurguladı.[527]Sağ görüşlü öğrenciler, işgalleri pragmatik bir yaklaşım olarak görmezken, sol eğilimli gruplar ise her durumda eylemlere devam etme konusunda kararlı bir tutum sergilemektedir. Bu durum, farklı ideolojik perspektiflerin üniversite içindeki eylemlerle ilgili nasıl farklı stratejiler benimsediğini göstermektedir..

1969 yazı, Türk siyasetinde önemli bir dönüm noktasıydı. Taraflar arasındaki gerilim arttıkça, radikal kararlar alınmaya başlandı. Bu dönemin en dikkat çeken olaylarından biri de Deniz Gezmiş'in 28 Ağustos 1969'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden atılmasıdır. Bu karar, üniversitelerdeki siyasi çatışmaların ve öğrenciler arasındaki ideolojik bölünmelerin ne denli derinleştiğini göstermektedir. Gezmiş'in atılması, aynı zamanda Türkiye'deki sol hareketlerin güç kazanmasına yönelik bir

[525] Can Dündar, *Abim Deniz*, Can Yay., İstanbul 2014, s. 160.
[526] Tercüman, 12.06.1969.
[527] Milliyet, 18.06.1969.

dönemin başlangıcını işaret etmektedir.[528]Karar gerekçesinde belirtilen olaylar bir yıl öncesine, 26 Aralık 1968 tarihine dayanmaktadır. Deniz Gezmiş, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün işgali sırasında sorumluluk sahibi olmakla itham edilmiştir. İhraç kararı, Ağustos 1969'da ailesine posta yoluyla iletildi. Disiplin Kurulu'nun yaptığı soruşturma sonucunda, 26 Aralık 1968'de toplantı salonunun işgali ve çalışanların binayı terk etmeye zorlanmasında Deniz Gezmiş'in baş sorumlu olduğu tespit edildi. Bu tür zorba davranışlara liderlik eden birinin üniversitede bulunmasının mümkün olmadığına karar veren Disiplin Kurulu, oybirliği ile Deniz Gezmiş'in üniversiteden çıkarılmasına hükmetti.[529]

İstanbul Üniversitesi'nde 23 Eylül'de Talebe Birliği Kongresi yapılacaktı. Bu toplantıya katılmak için Deniz Gezmiş ve ODTÜ'den arkadaşı Taylan Özgür Ankara'dan İstanbul'a geldi. Deniz Gezmiş, bir grup arkadaşıyla birlikte Hukuk Fakültesi'ne giderek, ihracının nedenlerini öğrenmek için Dekan'ın odasına girdi.[530]Polis, Deniz Gezmiş'i gözaltına almaya çalıştı. Üniversite çevresindeki polis kordonu nedeniyle kaçışının mümkün olmadığını anlayan Deniz Gezmiş, teslim oldu.[531]Diğer yandan, Marmara Lokali önünde kongre için toplanan öğrenci grubunda bulunan Taylan Özgür, polis tarafından vurularak yaşamını yitirdi. Görgü tanıklarının ifadelerine göre, polis Marmara Lokali önündeki öğrencilerin dağılmasını talep etti ancak gençler direndi. Hakkında arama kararı bulunan Taylan Özgür, polisten kaçmayı başardı; ancak peşinden açılan ateş sonucu ağır yaralandı ve kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti.[532] Taylan Özgür'ün polis tarafından öldürüldüğü gündemin uzun süre ana konularından biri olmuştur.

Deniz Gezmiş'in öğrencilikle ilişkisinin kesildiği döneme kadar, mevcut düzene karşı ortaya konan tepkiler kitle eylemlerine dönüşmüştür. Bu tepkiler henüz tam anlamıyla siyasal bir boyut kazanmasa da öğrenci hareketinde sembol haline gelen bu ismin öğrenci kimliğinden uzaklaştırılması, süreci siyasileşmiştir. Öğrencilik sadece derslere katılıp sınavlara girmek anlamına gelmiyordu; öğrenciler, dünyadaki gelişmelerle paralel olarak ülke sorunlarına karşı daha duyarlı olmaya çalışmışlardır. Farklı coğrafyalardaki öğrenciler arasında organik bağlar olmasa da dönemin medya araçları sayesinde birbirlerini takip etmişlerdir. Bu durum, özellikle sol görüşlü

[528] Ali Yıldırım, *age.*, s. 459.
[529] Can Dündar, *age.*, s.169
[530] *Age*, s. 177.
[531] Milliyet, 24.09.1969.
[532] Günaydın, 24.09.1969.

öğrenciler arasında yaygın olup, ilerleyen süreçte sosyalist düşüncelerin yaygınlaşmasına zemin hazırladı.[533]

Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç), 1-10 Aralık 1969 tarihleri arasında Yerli Malı Haftası kampanyası başlattı. Bu kampanyada diğer devrimci gruplar da ortak hareket etti. Hafta boyunca yerli malı kullanımının teşvik edilmesi amaçlandı. Bu hedefle, geniş kitlelere ulaşmak için açık oturumlar, konferanslar ve paneller düzenlenerek bilinçlendirme çalışmaları yapıldı. Ayrıca afişlerle kampanya duyuruldu ve yabancı şirketlere yönelik eylemler gerçekleştirildi. Kampanya süresince yerli mallar üzerinden antiemperyalist ve bağımsızlık vurguları yapıldı.[534]

Mustafa Kemal'in Milli Kurtuluşçu döneminden kalma, ancak yozlaştırılarak göstermelik hale getirilen Yerli Malı Haftası, devrimci gençlik tarafından yeniden sahiplenilmiştir, ifadeleriyle başlayan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu imzalı bildiride, bu haftanın amacı halkın dikkatini çekerek emperyalizmin sömürü tehdidine karşı uyanık olmalarını sağlamak olarak tanımlandı. Bu tür etkinliklerin ise emperyalizme karşı mücadelede bir araç olarak kullanılması gerektiği vurgulandı.[535]Yerli malı kullanımı için düzenlenen etkinlikler, anti-emperyalist bir tavra dönüşmüştür.

Üniversitelerdeki şiddet olayları giderek artmış ve ölüm vakaları daha sık yaşanmaya başlamıştır. 9 Aralık 1969'da İstanbul'daki Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında çıkan çatışmada bir öğrenci hayatını kaybetmiştir.[536] Bir araçtan açılan ateş sonucu Mehmet Sevinçbüyük adlı öğrenci hayatını kaybetti, üç öğrenci ise yaralandı.[537]Cinayet, Komünizmle Mücadele Derneği üyeleri ile karşıt görüşteki öğrenciler arasındaki düşmanlıktan kaynaklanmaktadır. Akademi Başkanı'na karşı protesto düzenleyen öğrenciler, okula "Akademiyi gericilere mezar yapacağız*"* yazılı pankart astılar. Bu olay üzerine Türkiye Milli Talebe Grubu (TMTG) bir açıklama yaparak, gençliğin yabancı sermayeye karşı mücadele ilan ettiğini ve bunun ülkemizde dışa bağımlı güçlerle milliyetçi güçler arasında sert bir çatışmayı başlattığını belirtti. Sevinçbüyük'ün, emperyalizme ve yerli işbirlikçilerine karşı mücadele ettiği için öldürüldüğü vurgulandı.[538]

[533] Aydın Çubukçu, *age.*, s. 93.
[534] Ali Yıldırım, *age.*, s. 457-459.
[535] Türk Solu, 09.12.1969.
[536] Tercüman, 9.12.1969.
[537] Milliyet, 9.12.1969.
[538] Milliyet, 10.12.1969.

CHP Grubu adına konuşan Reşit Ülker, öğrencinin ölümü olayının daha önce yaşanan benzer vakalarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtti. Bu tür olayların aşırı sağcı gruplar tarafından planlandığını ve bu gruplara karşı hoşgörü gösterildiğini, gerçek sorumluların ise hiç yakalanamadığını ileri sürdü. Ayrıca hükümetin, boykot, işgal ve protesto gösterileri yapanları yıldırmak ve engellemek amacıyla bu tür olayları kasten organize ettiğini iddia etti.[539]

1969 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri mensubu bir grup subayın yayımladığı 69 Subay Bildirisi dönemin siyasi atmosferinde önemli bir yankı uyandırmıştır. Bildiride, bağımsız Türkiye ideali doğrultusunda mücadele eden gençlerin sistematik olarak hedef alındığı ve yaşamlarını yitirdiği vurgulanmaktadır. Metinde, bu gençlerin uğruna mücadele verdikleri milli kurtuluş ve bağımsızlık fikrinin kesintisiz bir süreç olduğu belirtilmekte; baskı ve katliamların bu süreci engelleyemeyeceği ifade edilmektedir. Bildiri, devrimci gençliğin halkın direniş gücünün temel unsuru olduğu ve bu güç sayesinde özgürlük mücadelesinin devam edeceği mesajını vermektedir. Ayrıca, bu tür eylemlerde bulunanların, halkı ezen ve sömüren güçlerin yerli işbirlikçileri olduğu iddia edilmekte ve devrimci mücadeleye yönelik baskı ve şiddet karşısında kararlılığın sürdürülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Sonuç olarak bildiride, devrimcilerin hayatını kaybedebileceği ancak devrim hareketinin devamlılığının kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır.[540]

Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki subayların "69 Subay Bildirisi"ni yayımlaması sonrasında, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından resmi bir açıklama yapıldı. Tağmaç, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Anayasa tarafından kendisine tanınan yetkiler doğrultusunda, siyasi olaylardan uzak durması gerektiğini vurgulamış; hiçbir toplumsal grup ya da aşırı ideolojiyi desteklemediğini belirtmiştir. Bu bağlamda bildiriyi yayımlayan subaylar hakkında yasal sürecin başlatıldığı duyurulmuştur. İsmet İnönü, aşırı sağ ve aşırı sol hareketlerin oluşturduğu tehlikelere dikkat çekti. Son dönemde yaşanan olayların, aşırı sol eylemciler tarafından Atatürk adına demokratik rejimi değiştirmeye yönelik girişimler olarak değerlendirildiğini; aşırı sağcıların ise ülkede kaos yaratmayı amaçladığını belirtti. Devletin bu tür eylemlerle mücadelede yeterli güce sahip olduğunu vurguladı. Ancak, 'aşırı sağ' tehlikesinin daha büyük olduğunu savundu. Çünkü 'aşırı sağın' toplumda daha geniş kabul gördüğünü ve

[539] Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3/I, s. 466-469.
[540] https://68arsivi.com/69-devrimci-subayin-bildirisi-devrimler-durmaz-surer-ibrahim-saridemir-yazdi/ [Erişim Tarihi: 21.09.2024].

hükümetin bu kesimleri destekleyici bir tutum sergilediğinin algılandığını ifade etti. İnönü, hükümeti olayların aydınlatılması konusunda duyarlı olmaya çağırdı; zira suçlular ortaya çıkarılamadıkça devlet otoritesine olan güven sarsılmaktadır. Hükümetin bu meseleleri vicdan hürriyeti bağlamında ele almasının aşırı sağcıların kendilerini koruma altında hissetmelerine yol açtığını açıkladı. Ülkenin mevcut sorunlardan arındırılması gerekliliğine işaret ederek, bu süreçte hükümetin sorumluluğunun altını çizdi. Devlet güçlerinin partiler üstü ve tarafsız bir anlayışla kullanılması halinde Türkiye'nin demokratik rejim içinde mevcut sorunlarından kurtulabileceğini ifade etti.[541]

Başbakan Süleyman Demirel, son dönemde yaşanan olaylar ve yapılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye'nin ihtilal korkusunu aşması gerektiğini vurguladı. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden bu yana kanunsuz eylemlerin yaşandığını ve bunların yeni olmadığını ifade etti. Siyasi cinayetlerin faillerinin iktidar tarafından korunduğu iddialarını reddetti. Yaşanan yedi olaydan altısının faillerinin yakalandığını belirterek bu suçlamaların kasıtlı yapıldığını savundu. Boykot ve işgallerle ilgili değerlendirmelerinde ise, İsmet İnönü'nün ilk kez sol anarşiden şikâyet ettiğini kaydetti ve geçmişte gerekli uyarıların yapılsaydı sürecin bu boyuta ulaşmayacağını ileri sürdü. Bununla birlikte, gecikmeli de olsa İnönü'nün açıklamalarından memnuniyet duyduğunu ifade etti.[542]

1970 yılında öğrenciler için büyük öneme sahip pasolar konusunda önemli bir eylem gerçekleşti. Ankara'da o zamana kadar üniversite öğrencilerinin pasoları öğrenci dernekleri aracılığıyla dağıtılırken, Ankara Belediyesi'nin karar değişikliği öğrenci tepkisini çekti. Gazi Eğitim Enstitüsü ve Erkek Yüksek Teknik Öğretmen Okulu öğrencileri 5 Ocak 1970'te beş belediye otobüsünün seferini engelledi. Aynı gün A.Ü. Fen Fakültesi öğrencileri üç, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri bir, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencileri ise beş belediye otobüsünü fakülte bahçelerinde durdurdu. Ankara Belediyesi, öğrenci dernekleriyle yapılan pasoların dağıtımı anlaşmasını iptal ederek bu görevini kendisi üstlendi. Bu karara karşılık, Devrimci Gençlik (Dev-Genç) öncülüğünde geniş çaplı protestolar başladı ve öğrenci örgütleri

[541]Milliyet, 18.12.1969.
[542] Milliyet, 18.12.1969.

bindikleri belediye otobüslerine el koydu. Sonuç olarak, 5 Ocak 1970'te Ankara'da toplu ulaşım büyük oranda aksadı.[543]

Hükümet içindeki karışıklıklar siyasetin diğer önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. 12 Şubat 1970 tarihinde gerçekleşen bütçe görüşmelerinde, 214 kabul oyuna karşılık 224 ret oyu kullanılarak bütçe reddedildi. İlginç bir şekilde Adalet Partisi milletvekilleri arasında da reddedenler bulunmaktaydı.[544]

1970 bütçesinin Meclis'te reddedilmesi, sol basının önemli yayın organlarından Ant dergisinde "Demirel'e Darbe" başlığıyla ele alındı. Dergide, bütçenin reddinin emperyalistlerin bir oyunu olduğu ve bir koalisyon planının ilk adımı olarak değerlendirildiği savunulmaktadır. Yazıda ABD'nin görüşlerine yer verilerek, Türkiye'de hangi burjuva partisi olursa olsun, geniş oy çoğunluğu sağlansa dahi ekonomik krizi çözmenin mümkün olmadığı belirtildi. Ekonomik sorunların aşılması mümkün olmadığında ise sosyalist ve anti-emperyalist hareketlerin güçleneceği, sosyal patlamaların mevcut yasal düzenlemelerle önlenemeyecek boyuta ulaşacağı öne sürüldü. Ayrıca, bu olumsuz gelişmelerin önlenememesi durumunda emperyalizmin ve işbirlikçilerinin çıkarlarının zarar göreceği ve koalisyon partilerinin zorunlu terör tedbirlerine başvurmak zorunda kalacağı iddialarına da yer verildi.[545] Hükümetin istifasından yirmi gün sonra, 6 Mart 1970 tarihinde yeni kabine ilan edildi. Ancak, istifa eden hükümetin yapısı tamamen korunmuştu.[546]

5.4.1. 15-16 Haziran İşçi Direnişi 1970

Türkiye'deki işçi eylemleri açısından Haziran Direnişi bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. CHP ve AP, Sendikalar Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören bir düzenleme hazırlamıştı. Her iki parti, ayrı ayrı olmak üzere bu teklifi Meclis'e sundu. Söz konusu kanun, 11 Haziran'da TİP dışındaki tüm partilerin desteğiyle kabul edildi. Teklifte, 1963 yılında yürürlüğe giren yasanın eksik ve yetersiz olduğu, bu durumun da ülkede sendika sayısının fazlalığına yol açtığı belirtilmektedir. Bu sendika fazlalığının ise çalışma hayatını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, bir işçi sendikasının ülke genelinde faaliyet gösterebilmesi için, ilgili iş kolundaki toplam işçilerin en az üçte birini üye olarak kaydetmiş olması şart koşuldu. Benzer şekilde, işçi

[543] Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Ankara 2015, s. 127.
[544] Milliyet, 12.02.1970.
[545] Ant, VII/164, s. 4-5.
[546] Milliyet, 07.03.1970.

federasyonlarının faaliyet gösterebilmesi için, bağlı oldukları sendikaların üye sayısının, kendi iş kollarındaki toplam işçi sayısının en az üçte birine ulaşması gerekiyordu. Ayrıca, bir işçi konfederasyonu kurulabilmesi için, mevcut sendika ve konfederasyonların en az üçte birini temsil etmesi ve toplam sendikalı işçilerin yine en az üçte birini üye olarak barındırması şartı getirildi. Bu düzenlemelerin temel amacının ise özellikle DİSK'e bağlı sendikaların faaliyet alanını daraltmak olduğu anlaşılmaktadır.[547]

İşçi örgütleri, söz konusu yasa değişikliğine sert tepki gösterdi. Önlerinde iki olasılık vardı: Ya teklif Cumhuriyet Senatosu'nda reddedilecek ya da Cumhurbaşkanı tarafından veto edilecekti. Bu hedef doğrultusunda işçiler kitlesel bir direniş başlattı. 15 Haziran 1970'te, Türkiye tarihinin en geniş katılımlı işçi eylemi başladı. DİSK'e bağlı sendikalar ile İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Sakarya'daki işyerlerinin temsilcileri, tasarının geri çekilene kadar direnişe devam edeceklerini ilan etti. Bu çerçevede alınan karar gereğince işçiler, işyerlerini terk ederek üretime katılmayacaklardı.[548]

16 Haziran 1970 tarihinde, Türkiye genelinde yüz on üç işyerinde grev uygulamaya konuldu. Grev sürecinde işyerlerinin duvarlarına, söz konusu yasal düzenlemenin anayasaya aykırılığını ve işçi haklarına yönelik tehdit oluşturduğunu vurgulayan sloganların yer aldığı dövizler asıldı. Bu dövizlerde "Anayasaya aykırı kanun çıkaranlar işçi düşmanıdır", "Anayasa ve sendika özgürlüğünü alanlara derslerini vereceğiz" ve "Kanunlar Meclis'ten geçene kadar direneceğiz" gibi ifadeler dikkat çekicidir. Gerçekleştirilen kitlesel yürüyüşler kent içi ulaşımı durma noktasına getirirken, güvenlik güçleri ile eylemci işçiler arasında çeşitli çatışmalar meydana geldi. DİSK ve ona bağlı sendikaların yöneticileri, bu eylemlerin sendikal organizasyonla değil, doğrudan işçilerin kendi inisiyatifiyle gerçekleştiğini kamuoyuna duyurdu. Öte yandan, direniş komiteleri tarafından yapılan açıklamalarda, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Çalışma Bakanlığı, Meclis grup başkanlıkları ve tabii senatörlere protesto telgrafları gönderildiği belirtildi. Bu telgraflarda, 27 Mayıs Anayasası'nın tanıdığı direniş hakkına atıfta bulunularak, ilgili yasa tasarısı geri çekilene dek bu hakkın kullanılmaya devam edileceği ifade edilmekte ve bu uyarıların tarihsel ve ulusal bir sorumluluk kapsamında yapıldığı vurgulanmaktadır.[549]

[547] Cumhuriyet Ansiklopedisi, C. 3, s. 234.
[548] Cumhuriyet, 15.06.1970.
[549] Cumhuriyet, 16.06.1970.

16 Haziran 1970'te, TÜRK-İŞ'in de sürece katılmasıyla işçi direnişi daha da büyüyerek geniş bir alana yayıldı. Bu kapsamda, İzmit ile İstanbul arasındaki kara yolu işçiler tarafından ulaşıma kapatıldı. Kadıköy'de Kaymakamlık binasının önünde bulunan üç araç ateşe verildi. Yaşanan olaylar sonucunda biri polis, ikisi işçi olmak üzere üç kişi hayatını kaybetti. Çok sayıda kişi ise yaralandı. Bu gelişmeler, olayların yalnızca sendikal taleplerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeyde ciddi bir gerilim ve çatışma ortamına dönüştüğünü ortaya koydu.[550]

Yaşanan olayların ardından devlet, gelişmeleri bastırmak amacıyla önemli bir karar almıştır. Sendikalar Kanunu'nda yapılması planlanan değişikliklerin bir gerekçe olarak kullanıldığı ve özellikle İstanbul ile Kocaeli illerinde önceden organize edildiği değerlendirilen eylemlerin, kamu düzenini tehdit eden ve devlet güçlerine karşı direniş ile kamuya ait tesislerin tahribi şeklinde tezahür eden bir ayaklanma niteliğine büründüğü ifade edilmiştir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124. maddesine dayanarak, İstanbul ili ile Kocaeli ilinin merkez ilçesi ve Gebze ilçesinde 16 Haziran 1970 günü saat 21.00'den itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine, Bakanlar Kurulu tarafından aynı tarihte karar verilmiştir.[551]

15-16 Haziran 1970 tarihlerinde İstanbul'da yaşanan olaylara ilişkin olarak, Ankara ÜOB Başkanı İbrahim Doğan, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'a bir telgraf göndererek görüşlerini ifade etmiştir. Telgrafta, TÜRK-İŞ'in demokratik rejim çerçevesinde Türk işçisinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi ve temel haklarını kazanması yönünde gösterdiği olağanüstü çabalarla önemli kazanımlar elde ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca, İstanbul 1. Bölge Temsilciliği'ne yönelik olarak, 'kökü dışarıda, gözü dışarıda, gönlü dışarıda olan kızıl tahrikçilerin' gerçekleştirdiği saldırı kınanmış, bu vesileyle TÜRK-İŞ'in Türk işçisinin meşru ve tek temsilcisi olarak kabul edildiği, her koşulda desteklendiği ve yanında olunduğu belirtilmiştir.[552]

Farklı siyasi görüşlere sahip bireylerin bu eylem sürecinde ortak bir tutum sergilemeleri dikkat çekicidir. Bu tür bir birliktelik, yalnızca toplumsal dayanışmanın gücünü ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda eylemin kamuoyunda daha fazla yankı uyandırmasına ve geniş kitlelere ulaşarak etkisinin artmasına da katkı sağlamıştır.

[550] Cumhuriyet, 17.06.1970.
[551] Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-2, 252-41-11.
[552] Metin Turan, *Ülkü Ocakları 1966-1980*, Ankara 2014, s. 65.

Söz konusu eylemler, yalnızca işçi kesimiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sol eğilimli öğrenci kuruluşları tarafından da desteklenmiştir. Bu destek, işçi hareketinin toplumsal tabanını genişletmiş ve eylemlerin politik etkisini artırarak daha güçlü bir muhalefet zeminine dönüşmesine katkı sağlamıştır.[553] İstanbul ve Kocaeli'de başlayan direnişe İzmir'den de destek geldi. 18 Haziran'da DİSK'e bağlı on iki işyerinde eylemler başlatıldı. Bu süreçte öğrenciler de gösterilere katılım sağladı ve işyerlerinde propaganda faaliyetlerinde bulundu. Ancak, işçileri direnişe teşvik ettikleri gerekçesiyle yaklaşık yirmi Dev-Genç üyesi öğrenci gözaltına alındı.[554] Öte yandan, TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Başbakan ve İçişleri Bakanı hakkında gensoru açılmasını talep etti. Bu talebin gerekçesi olarak ise, kamuoyunun eksik ve yanıltıcı biçimde bilgilendirilmesini gösterdi.[555]

Hükümetin sendika kanun tasarısına karşı çıkanlar arasında bazı akademisyenler de bulunmaktaydı. Başbakan Süleyman Demirel ise gerçekleşen eylemleri ayaklanma olarak nitelendirdi ve bu yöntemle işçilerin hedeflerine ulaşamayacaklarını belirterek, bu tür direnişlerin doğru bir yol olmadığını ifade etti.[556]

İdeolojik görüşlerden büyük ölçüde uzak olan işçiler, Dev-Genç üyelerinin yönlendirmesi altında hareket etti. Kitle psikolojisinin etkisiyle gerçekleştirilen yürüyüşlerde saldırgan davranışlar ortaya çıktı; işyerlerinin camları kırıldı, kamu kurumlarına zarar verildi ve polis ile askere yönelik saldırılar gerçekleşti. Olaylar sırasında atılan sloganlar ve yapılan eylemler, proleter bir ihtilalin provası olarak değerlendirilmiştir.[557]

15-16 Haziran eylemleri, daha önce ideolojik olarak var olan veya bazı kesimlerce sıkça dile getirilen yargıların değişmesine neden oldu. Sosyalist hareket içinde işçi sınıfının toplumsal devrimdeki rolü, hareketin sonraki gelişimi açısından belirleyici bir unsur haline geldi. Öncelikle, işçi sınıfının toplumsal varlığı ve bilinci hakkındaki tartışmalar sona erdi. Türk solunda geniş çaplı tartışmalara yol açan, işçi sınıfının toplumsal devrimde liderlik rolünün mümkün olmadığı ya da tartışmalı olduğu görüşü geride bırakıldı. Ayrıca, ordunun işçi sınıfının devrimdeki müttefiki olduğu düşüncesi, yaşanan pratikler sonucunda geçerliliğini yitirdi.[558]

---

[553] Alpay Kabacalı, *age.*, s. 232.
[554] Cumhuriyet, 19.06.1970.
[555] Milliyet, 19.06.1970.
[556] Hikmet Çetinkaya, *age.*, s. 109-110.
[557] Mahmut İhsan Özgen, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yay., İstanbul 1982, s. 302-303.
[558] Esat Korkmaz, *Kafa Tutan Günler 68 Güncesi*, Arba Yay., (b.y.y.) 1992, s. 235-236.

İşçi eylemleri, ilerleyen süreçte yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. 22 Ağustos 1970 tarihinde, İzmir Aliağa'daki petrol rafinerisinde grev başlatan Yapı İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı Necmettin Giritlioğlu, greve karşı çıkan bir servis şoförü tarafından öldürüldü. Sendikanın Örgütlenme Sekreteri Bingöl Erdumlu, olayın ardından yaptığı açıklamada Giritlioğlu'nun devrimci kimliğine vurgu yaptı. Giritlioğlu'nun her zaman ezilenlerin yanında yer aldığını belirten Erdumlu, ona yönelik silahlı saldırının özel bir anlam taşıdığını ifade etti. Ayrıca, emperyalizm yanlıları tarafından tehdit edildiklerini ancak bunun kendilerini yıldırmayacağını dile getirdi.[559]

Necmettin Giritlioğlu'nun cenaze törenine çok sayıda öğrenci ve işçi katıldı. Törenin ardından devrimciler tarafından ortak bir and içildi. Bu andda, emperyalizme ve faşizme karşı son kanlarının son damlasına ve tüfeğin son mermisine kadar yorulmadan mücadele edileceği vurgulandı. Ölümün nereden ve nasıl gelirse gelsin kabul edileceği, savaş sloganlarının kulaktan kulağa yayılacağı, silahların elden ele geçeceği ve düşmanların mitralyöz sesleri eşliğinde zafer ve savaş naraları atarak cenazeye ağıt yakacağı ifade edildi. Böyle bir durumda ölümün hoş karşılanacağı ve sevinçle karşılanacağı dile getirildi.[560]

Gerçekten de DEV-GENÇ, Hikmet Kıvılcımlı'nın takipçileri ve partizan gruplar 15-16 Haziran Direnişi sırasında çeşitli bölgelerde işçilerle birlikte hareket etmiştir. 1970'nin ortalarında öğrenci gençlik ve sol hareket içinde ciddi ayrışmalar yaşanmasına rağmen, bu farklılıklar işçilere yansıtılmadan veya yansıtılamadan eylemde bir birlik sağlanmıştır. 20 Haziran'da, DEV-GENÇ ve TİP'in yan örgütü gibi faaliyet gösteren Sosyalist Gençlik Örgütü ile birlikte yedi öğrenci gençlik örgütünün de aralarında bulunduğu on sekiz kuruluş ortak bir destek bildirisi yayımlamıştır. Ayrıca, ODTÜ öğrencileri 17 Haziran'da işçilerin eylemini desteklemek amacıyla iki günlük bir boykot gerçekleştirmiştir. 15-16 Haziran olayları nedeniyle açılan çeşitli davalarda ise on bir öğrenci genç yargılanmıştır.[561] Tören sırasında Ülkücü Komandolar tarafından taşlı saldırı düzenlendi.[562]

15-16 Haziran Direnişi iki önemli sonuç ortaya koymuştur. Birincisi, yöneticiler işçi sınıfını artık örgütlü ve muhalif bir güç olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, 12 Mart Muhtırası döneminde Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın

[559] Cumhuriyet, 23.08.1970.
[560] Tanzer Sülker Yılmaz, *age.*, s. 300.
[561] Zafer Aydın, *İşçilerin Haziranı, 15-16 Haziran 1970*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2020, s. 745.
[562] Cumhuriyet, 24.08.1970.

sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı şeklindeki sözlerine yansımış ve 12 Mart Darbesi sonrasında 1961 Anayasası'nın kısmen değiştirilmesine zemin hazırlamıştır. İkinci olarak, bu direniş sosyalistler ile MDD'ciler, darbeciler ve cuntacılar arasında süren öncülük tartışmalarına, belki doğrudan somut politik ortamda değilse de ideolojik düzeyde son noktayı koymuştur. İşçilerin ideolojik ya da fiili öncülüğü olup olmadığına dair tartışmalar bir anda anlamsızlaşmıştır.[563]

12 Mart 1971 Muhtırası, bu dönemin uzun sürmesini engelledi.

5.4.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ve Nihat Erim Hükümeti Döneminde Öğrenci Hareketleri

Türkiye sol hareketinde, 1980'lerin ikinci yarısına kadar 1968 yılı, dönüm noktası olarak geniş ölçüde benimsenmemiştir. 1970'ler ve 1980'lerin ilk yarısında, Türkiye solu açısından esas kırılma noktası 1968 değil, 1971 yılı olmuştur. Özellikle 12 Mart 1971 darbesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, sol içerisindeki ideolojik ayrışmalar ve devrimci ya da ilerici bir darbe olasılığını stratejik gündemlerinin merkezine yerleştiren siyasi odaklar açısından radikal bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye sol hareketi tarihsel sürecini 1980'lerin ikinci yarısına dek büyük ölçüde 1971 yılı üzerinden değerlendirmiştir. Her ne kadar 1960'ların sonlarından itibaren Türkiye solunda, 1968 Fransa'sında başlayan devrimci yükselişin uluslararası hareketinin bir parçası olma yönünde eğilimler ortaya çıkmışsa da, Türkiye solu için etkili olan uluslararası devrimci süreçler daha çok Küba Devrimi ile başlayan Latin Amerika'daki hareketler, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün direnişleri ve Vietnam'daki anti-emperyalist mücadeleler olmuştur. Türkiye solu, 1968 Baharı olarak anılan öğrenci hareketleri ve Doğu Avrupa'daki sosyalist muhalefetle doğrudan ya da dolaylı bağlantı kurmamıştır. Sonuç olarak, 1980'lerin ikinci yarısında Türkiye solunda milat olarak sunulan 1968 yılı, Avrupa'yı etkileyen devrimci dalganın kendisi değil, bu hareketin 1980'lerde ortaya çıkan post-modern yansıması olarak değerlendirilmiştir.[564]

Gençlerin siyasetçilerin olaylar hakkındaki açıklamalarını eleştirmesi üzerine, İçişleri Bakanı Haldun Menteşeoğlu aşırı sağ ve aşırı sol grupların hükümeti karşı ideolojilere hizmet etmekle suçladığını ifade etti. Bu durumun, hükümetin doğru bir çizgide ilerlediğinin göstergesi olduğunu savundu. Menteşeoğlu'na göre, her iki tarafın

[563] Rıdvan Akar, *age.*, s. 296.
[564] Rıza Tura, "*68' ile '71'. Arasına Sıkışan Zaman*: *70'li Yıllar*", *Defter,* 37, (1999), s. 37.

da amacı demokratik hukuk devletini yıkarak totaliter bir rejim kurmaktı. Ayrıca, üniversitelerde gerçekleştirilen boykot ve işgallerin siyasi içerikli olduğunu, bu hareketlerin yalnızca Adalet Partisi iktidarını hedef almadığını, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapısının da yıkılmaya çalışıldığını sözlerine ekledi.[565]

20 Aralık 1970 tarihinde, Silah Bırak Haftası'nın Sosyalist Demokratik Devrimci Federasyon (SDDF) tarafından başlatıldığı basına yansıdı. Bu etkinlik kapsamında, sendikalar ve öğrenci dernekleri başta olmak üzere birçok kuruluşa haftaya katılım çağrısı yapıldı. Bülent Ecevit, bu girişimin barışa katkı sağlayacağı görüşünü dile getirdi. Ayrıca, gençlik hareketlerinin şiddet eylemleriyle yozlaştırıldığına dikkat çeken Ecevit, silahlı eylemlerin sol hareketin gelişimini engellediğinin bazı çevreler tarafından anlaşılmasından memnuniyet duyduğunu ifade etti.[566]

On dokuz dernek ve İstanbul Hukuk Fakültesi asistanları silah bırakma kampanyasına destek verdiklerini açıklarken, Dev-Genç İstanbul Bölge Yürütme Kurulu Üyesi Işıtan Gündüz, 21 Aralık 1970 tarihinde düzenlenen basın toplantısında bu etkinliğe katılmayacaklarını belirtti. Gerekçe olarak, karşıt görüşteki grupların bu konuda samimi olmadıklarına duydukları inancı gösterdi. Bu nedenle, kendilerini korumak amacıyla silah bırakma çağrısına uymayacaklarını ifade etti.[567]

Devlet, öğrenci örgütlenmelerini rejime karşı devrimci bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, öğrenci hareketlerinin doğası ve çözüm önerileri üzerine yapılmış çalışmalardan biri, İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından oluşturulan bir komisyonun hazırladığı "Öğrenci Hareketlerinin Bilimsel Yönden Araştırılması" adlı rapordur. Söz konusu rapor, 1876'dan itibaren gerçekleşen öğrenci eylemlerinin özetlerini içermekte ve gençlik hareketlerini üç ana kategoride incelemektedir: üniversite reformuna yönelik hareketler, ülke sorunlarına ilişkin hareketler ve ideolojik nitelikli eylemler. 1968'de başlayan öğrenci hareketlerinin başlangıçta uluslararası öğrenci hareketlerinden etkilendiği belirtilmiştir. Raporda, bilinçli şekilde gerçekleştirilmemiş işgal ve boykotların toplum içindeki bazı ideolojilerin güçlenmesine ve gruplaşmaların artmasına yol açtığına dikkat çekilmektedir. Hızla gelişen sosyo-kültürel değişim ortamının çeşitli sağ ve sol ideolojiler tarafından istismar edildiği vurgulanmakta; yükseköğretim gençliğinin şiddet eğilimli gruplar şeklinde örgütlendirildiği ve bu durumun gençler arasında

[565] Milliyet, 05.12.1970.
[566] Milliyet, 20.12.1970.
[567] Milliyet, 23.12.1970.

düşmanlıkların artmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, fakültelerin mevcut fiziki kapasitesinin üzerinde öğrenci talebinin olması nedeniyle yaşanan sorunlar ele alınmakta ve bu durumun akademisyen-öğrenci ilişkilerini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Son olarak, üniversitelerin toplumun ayrılmaz bir parçası olarak bilim dışı baskılara karşı durarak özgürlüklerini korumasının önemi vurgulanmaktadır.[568]

1971 Ocak ayına gelindiğinde Türkiye, ciddi bir kaos ortamıyla karşı karşıyaydı. Süregelen boykotlar, işgaller ve gösteriler nedeniyle üniversiteler işlevlerini büyük ölçüde yitirmişti. İdeolojik temelli öğrenci hareketleri ise, radikal sol örgütlerin desteğiyle hızla ülke geneline yayılmaktaydı.[569]

14 Ocak 1971 tarihli Cumhuriyet gazetesinin manşetinde, İngiliz dergisi The Ekonomist'ten alıntılanan bir yazı, Türkiye'nin o dönemdeki siyasi ve sosyal durumunu çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Yazıda, Türkiye'deki durumun son haftalarda belirgin şekilde kötüleştiği vurgulanmakta ve Demirel hükümetinin iktidarda kalma sürecinin belirsizliği üzerinde durulmaktadır. Birçok gözlemciye göre esas mesele, ordunun duruma müdahale edip etmeyeceği değil, müdahalenin zamanlamasıdır. O an için komutanların doğrudan müdahil olmadıkları belirtilmekle birlikte, şartlar ağırlaşırsa genç subayların baskısıyla askeri kurmay heyetinin harekete geçmek zorunda kalacağı ifade edilmektedir.[570]

4 Ocak 1971 tarihinde Karma Bütçe Komisyonu görüşmelerinde sunulan Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve üniversite bütçeleri raporlarında, öğrenci olaylarının yabancı ülkeler tarafından yönlendirildiği iddia edilmiştir. Bu nedenle gerekli önlemlerin alınmasının önemine vurgu yapılmıştır. İzmir Milletvekili Mustafa Akın, Yozgat Milletvekili İsmet Kapısız ve Kastamonu Milletvekili Hasan Tosyalı tarafından hazırlanan MEB Bütçe Raporu'nun temenniler kısmında, yurtdışında öğrenimlerini yarıda bırakan ve siyasi faaliyetlerde bulunan öğrencilerin takip edilmesi gerektiği belirtilmiş, burslarının kesilerek Türkiye'ye dönmelerinin sağlanması önerilmiştir. Ülkedeki öğrenci eylemlerinde dış kurumlar, yabancı unsurlar ve siyasi örgütlerin etkisi üzerinde durulmuş, işgal ve boykota katılan öğrencilerin burslarının kesilmesi ve yurtlardan çıkarılması talep edilmiştir. Ayrıca raporda, başlangıçta masum bazı taleplerle başlayan öğrenci hareketlerinin, zamanla ülkeyi, rejimi ve eğitim faaliyetlerini tehdit eder duruma geldiği ifade edilmiştir. Bu nedenle yükseköğretim gençliğinin

[568] Cumhuriyet, 05.01.1971.
[569] Aziz Kılıç, *age.*, s. 109.
[570] Cumhuriyet, 14.01.1971.

sorunlarının MEB'in kapasitesi dışında kaldığı, Milli Eğitim, İçişleri, Gençlik ve Spor Bakanlıkları ile üniversite ve akademilerin iş birliği içinde çalışması gerektiği belirtilmiştir. Son olarak, kanun dışı boykot, işgal ve benzeri hareketlerle çoğunluğunu masum öğrencilerin oluşturduğu eğitim özgürlüğünün zarar gördüğü yurt ve yatılı okullarda kalan öğrencilerin burs ve yatılılık haklarının kaldırılması temenni edilmiştir. Ankara Üniversitesi raportörü Aydın Yalçın, üniversite olaylarının Çin Komünist Partisi (Kızıl Çin) tarafından yönlendirildiği iddiasında bulunmuştur.[571]

İstanbul Üniversitesi Rektörü Nazım Terzioğlu, üniversitelerdeki öğrenci hareketlerinin 1968 yılında başlayan taleplerle başladığını ve bu taleplerin karşılanmasına rağmen olayların sona ermediğini ifade etmiştir. 1970 yılının başlarından itibaren ise öğrenci hareketlerinin siyasi bir nitelik kazandığını ve bu aşamaya gelmiş olaylar karşısında ünitenin müdahale edemediğini belirtmiştir. Terzioğlu, öğrencilerin %98'inin eğitim görmek istediğini, geri kalan %2'lik eylemci kesimin ise dış kaynaklardan destek gördüğünü ve bu durumun öğretim ve araştırma ortamının güvenliğini olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Konunun siyasi boyut kazanması nedeniyle çözümün üniversitenin yetkisi dışında olduğunu ve sorunun giderilmesinin yasa yapıcılar ve siyasetçilere bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Ankara Üniversitesi Rektörü Tahsin Özgüç, öğrenci sorunlarının ülke genelindeki sosyokültürel eksikliklerden kaynaklandığını ve çözüm için iş birliği gerektiğini belirtti. Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz, fikir özgürlüğünün zorbalıkla bastırılamayacağını vurguladı. ODTÜ Rektörü Erdal İnönü jandarma karakolu talep etti. Atatürk Üniversitesi Rektörü Kemal Bıyıkoğlu ise üniversite özerkliğinin yanlış anlaşıldığını ve olayların bu yüzden büyüdüğünü ifade etti. Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, sorunların temel nedenlerinin araştırılması gerektiğini ve sadece güvenlik önlemlerinin yeterli olmadığını söyledi.[572]

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, siyasi parti liderleri ve üniversite rektörleriyle gerçekleştirdiği toplantılar değerlendirmeye alındı. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, siyasi partilerden resmi bir muhtıra gelmemesine rağmen, partilerin basın açıklamalarıyla ortaya koydukları görüşlerin dikkate alınacağını belirtti. Yapılan bu

[571] Cumhuriyet, 5.01.1971.
[572] Milliyet, 07.01.1971

değerlendirmeler sonucunda, konuyla ilgili alınacak tedbirlerin Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) ele alınacağı ifade edildi.[573]

1970 yılından itibaren Milliyetçi Demokratik Devrim (MDD), devrimin yalnızca silahlı propaganda ve gerilla savaşı yoluyla gerçekleştirilebileceği sonucuna vardı. Bu doğrultuda, parti ve cephe tarzı yapılar kurularak, bazı gençlik liderlerinin öncülüğündeki gruplar tarafından ülkeyi istikrarsızlaştırmaya yönelik bir terör eylemleri ve kent gerilla savaşı başlatıldı.[574]

1970'li yıllarda bazı örgütler ideolojik açıdan uç noktalara yöneldi. Demokratik yollarla mücadele etmenin başarı getirmeyeceği endişesine kapılan bazı gruplar, silahlı mücadeleyi tercih etti. Başlangıçta bu marjinal gruplar, içinde bulundukları sistemi ve düzeni eleştirmektedir. Mevcut sol partilerin de bu yozlaşmış düzenin bir parçası olduğunu savunarak, onları işbirlikçilikle suçladılar. O dönemde Türkiye'de parlamenter yöntemlerle sosyalist, komünist ve işçi temelli partilerin varlık gösteremeyeceği ileri sürüldü. Bu kaygı aynı zamanda Batı demokrasilerinde de ortak bir endişe olarak görülmektedir.

Türkiye'de 1970'lerde sol hareket içinde gençler, TİP'i demokratik yollarla yetersiz bulup eleştirirken, silahlı mücadeleyi çözüm olarak görmeye başladı. Bu durum, partinin bölünmesi ve gençlerin kopuşunu hızlandırdı. Batı Avrupa'da benzer ideolojik tartışmalar yaşanırken, Türkiye'deki gençlik hareketleri demokratik platformda kendini ifade edenler ile silahlı mücadeleyi savunanlar olarak ikiye ayrıldı. Silahlı mücadele seçeneği ise kaos ortamını arttırdı.[575]

Harun Karadeniz, gençlik eylemlerinin sonlanma noktasını şöyle açıklıyor: "Gençlik hareketleri iktidara yönelik hamle yaptığında sona erer, çünkü bu durumda gençlik kendi sınırlarını aşarak partinin sorumluluk alanına girmiş olur. 1969'da Türkiye ve öğrenci hareketleri, özellikle gençlerin kapasitesini çoktan aşmıştı. Ancak bu dönemde fikir ayrılıkları, bölünmeler ve suçlamalar başladı." Karadeniz'e göre artık Türkiye'deki gelişmeler gençliği aşmış, devrimci fikirler öğrenilmiş ve yapılması gereken iktidar savaşıdır. Bu mücadeleyi gençlerin değil, işçi sınıfının örgütü olan partilerin yürütmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat o dönemde tek parti olan TİP içindeki çatışmalar büyüyünce gençlik örgütleri kendi başlarına hareket etmeye başladı.

[573] Cumhuriyet, 12.01.1971.
[574] Eric Jan Zürcher, *age.*, s. 371.
[575] Aydın Çubukçu, *age.*, s. 99-111.

1970 sonrası olaylar, 1969'da gençlerin tek başına iktidar mücadelesine yönelmesinin doğal sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu süreçte bazı cunta ilişkilerinin etkisi de vardır.[576]

Bozkurt Nuhoğlu, 1969-1971 dönemini şöyle değerlendiriyor: "Arkadaşlar bu yıllarda kısa yoldan çözümler aradılar ve bilinen olaylar yaşandı. Gençler atılgan ve aceleci oldukları için sabır gerektiren uzun süreçleri tercih etmediler. Politikanın sabır ve emek gerektiren bir iş olduğunu belirtirken, gençlerin gerilla savaşını seçip başlattıklarını" ifade ediyor. Bu tercihin dışarıdan bir dayatma olmadığını düşünmekte, ancak aynı dönemde darbeye niyetli bazı çevrelerin bu gençlerle bağlantı kurduğunu da özellikle vurgulamaktadır.[577]

Öğrenci olayları üniversite sınırlarını aşarak toplumsal düzeye taşındı. THKO, kamu düzenini bozucu faaliyetlere karışmaya başladı. Bu eylemlerin amacı ise kırsal alanlarda kullanılacak silah ve diğer malzemeler için finansman sağlamaktır.[578]11 Ocak 1971 tarihinde, Ankara Emek Şubesi'nde bulunan İş Bankası, silahlı dört kişi tarafından soyuldu. Şüpheliler, tehdit kullanarak kasadaki 124.000 TL'yi alıp, çalıntı bir otomobille olay yerinden kaçtı.[579]Olayın failleri Sinan Cemgil, Hüseyin İnan, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Alpaslan Özdoğan olarak belirlendi. Soygunun ardından failler önce ODTÜ'ye gittiler. Ancak burada kalamayacaklarını fark ederek kendilerine daha güvenli bir yer aramaya başladılar. Kimlikleri, olaydan birkaç gün sonra kamuoyuna duyuruldu.[580]

ODTÜ'de derslere ara verildi ve üniversite genelinde, yurtlar da dahil olmak üzere zanlıların bulunması amacıyla aramalar yapıldı. Dev-Genç, bu durumu sert bir şekilde eleştirerek, yayınladığı bildiride banka soygununun üniversitelerin halk nezdindeki itibarını zedelemek için bir araç olarak kullanıldığını ileri sürdü. Öte yandan, ODTÜ Akademik Konseyi, aramaların mahkeme kararıyla gerçekleştirildiğini, herhangi bir olumsuzluğun önlenmesi için eğitime ara verildiğini ve yurtların kapatıldığını duyurdu. Rektör Prof. Dr. Erdal İnönü ise, kampüs içindeki aramaların kurumsal kimliklerinin zarar görmemesi amacıyla ve alınan duyumlar doğrultusunda yapıldığını belirtti. [581] Zanlılar tespit edilip yakalanamamış olmakla birlikte, gerçekleştirilen

[576] Harun Karadeniz, *age.*, s. 182-190.
[577] Turhan Feyizoğlu, *Bir İsyancının İzleri- Deniz*, Totem Yay., İstanbul 2017, s. 165.
[578] Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendim Yazdım*, Everest Yay., İstanbul 1999, s. 189.
[579] Cumhuriyet, 12.01.1971.
[580] Hüseyin Turhan, *Unutmak İhanettir Deniz Gezmiş*, Tyana Yay., İstanbul 2013, s. 97.
[581] Cumhuriyet, 01.01.1971.

aramalarda çok sayıda yasaklı yayın ve patlayıcı madde ele geçirilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, olayla ilişkilendirilen şahıslardan ikisinin Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan olduğu bildirilmiştir.[582]

Gazeteci İlhan Selçuk, Cumhuriyet gazetesinin 19 Ocak 1971 tarihli sayısında Deniz Gezmiş'e hitaben şöyle bir değerlendirme yapmıştır: Deniz'in ülkücü bir genç olduğu konusunda hiçbir şüphesi olmadığını belirtirken, zaman zaman bu ülkücülüğün gençleri dengesiz davranışlara ve kanun dışı eylemlere sürükleyebileceğini ifade etmektedir. Selçuk, toplumdaki bozuk düzene yönelik tepkinin gençlerin bu tür eylemlere itildiğini gözlemlediğini ve bu nedenle Deniz'in yanlış yola sapıp sapmadığı sorusunu aklından atamadığını dile getirmektedir. Ayrıca, dönemin iktidarının bu belirsizlikleri kullanarak üniversite gençliğine karşı bir propaganda geliştirdiğini, İçişleri Bakanı'nın da radyolarda Deniz'i suçlu ilan ettirdiğini vurgulamaktadır. Ancak Selçuk, Deniz'in kendi çıkarı için banka soygunu yapacak kadar akılsız olmadığını düşünmektedir ve onun bu zor durumdan en kısa zamanda kurtulmasını temenni etmektedir.[583]

Deniz Gezmiş'in babası Cemil Gezmiş, basın aracılığıyla kamuoyuna açık bir mektup yayımladı. Mektupta, eğer oğlu bu suçu işlediyse, bulunduğu yerde adaletin hükmünü beklemeden kendini cezalandırması gerektiği; suçsuz ise korkmadan adalete teslim olması gerektiği vurgulanmıştır. Cemil Gezmiş, memlekette hâlâ yargıçların bulunduğunu ifade ederek oğluna güvence verdi.[584]Ankara Emniyet Müdürü İbrahim Ural'ın değerlendirmesi, eylemin sıradan bir soygun olarak görülmediğini ortaya koymaktadır. Ural, bu olayın şehir gerillasının başlangıcını işaret ettiğini ve ilerleyen dönemde benzer olaylar ile adam kaçırma vakalarının yaşanmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir.

20 Ocak 1971 günü ODTÜ'de öğrencilerin düzenlediği forumda çıkan süresiz boykot kararı üzerine acilen toplantıya çağrılan ODTÜ Akademik Konseyi'nde olaylar çıktı. Molotof kokteyli, tabanca ve dinamit patlatan öğrenciler ODTÜ'nün süresiz kapatılması kararına rağmen okul kapatılsa bile yurtlar açıktır ve isteyenler kalabilir diyerek yurtları boşaltmadı.[585] Jandarmanın okuldan çıkarılmasının doğru bir hareket olamayacağı görüşünde olan Rektör Prof. Dr. Erdal İnönü, Akademik Konsey ile

[582] Milliyet, 16.01.1971.
[583] Cumhuriyet, 19.01.1971.
[584] Can Dündar, *age.*, s. 233.
[585] Turhan Feyizoğlu, *Sinan Nurhak Dağlarından Sonsuzluğa*, İstanbul 2010, s. 253-263.

yapılan toplantı sonrası ODTÜ'nün süresiz kapatıldığını açıkladı. Yurtları terk etme konusunda direnç gösteren öğrenciler daha fazla dayanamadı ve yurtları boşalttı.[586]

İsmet İnönü, 23 Ocak 1971 tarihindeki CHP Kurultayı konuşmasında Deniz Gezmiş'i eleştirmiş ve onun genç yaşına rağmen Kurtuluş Savaşı'nı taklit eden eylemler gerçekleştirmesine şaşkınlıkla yaklaşmıştır. İnönü, Türk milletinin Mustafa Kemal gibi büyük liderler çıkaracağını ancak bu tür gençlerin sürekli ortaya çıkmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Öte yandan, hükümet Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yakalanmasına yardımcı olacaklara maddi ödül teklif etmiş, böylece basında Deniz Gezmiş şehir gerillası olarak nitelendirilmiştir.[587]

12 Şubat 1971'de Ziraat Bankası Küçükesat Şubesi, silahlı dört kişi tarafından soyuldu. Soyguncular, banka kasasından 48.000 lira çaldıktan sonra kaçtı. Bu olayda, önceki banka soygununu gerçekleştirenlerle aynı şahısların sorumlu olduğu iddia edildi.[588]Bu soygunu gerçekleştirenlerin Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyesi olduğu belirlenmiş olsa da suçlama Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına yöneltildi.[589]

Selçuk Şahin Polat, banka soygunu ile ilgili olarak: "THKO'nun kısa süre önce gerçekleştirdiği banka soygununun ardından kitle tabanımız, bizden daha aktif olmamızı talep etmeye başladı. Morallerde bir düşüş vardı, bu nedenle eylemi organize ettik. Ancak bu tür eylemler konusunda tam bir kararlılığa sahip değildik" ifadelerini kullanmıştır. Ziya Yılmaz ise banka soygununun gençlik hareketinde önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Bu eylem büyük beğeni topladı ve mevcut siyasi tıkanıklığın ancak radikal yöntemlerle aşılabileceği fikri yaygınlaştı. Bu tartışma giderek lider kadrolara da sirayet etti. Yılmaz, banka soygunun ardından Fatsa'da birçok arkadaşın bu eylemi siyasi mücadelenin doğru yolu olarak gördüğünü, sağda solda vakit geçirmenin anlamsız olduğunun savunulduğunu anlatmıştır. Ancak kendisi Karadeniz bölgesinde dolaşarak böyle radikal bir eylem çizgisini benimsemediklerini ve savunmadıklarını açıklamak zorunda kalmıştır. Ankara'ya döndükten sonra yavaş yavaş bu havaya girmeye başladıklarını, ancak birbirlerine itiraf etmekte çekindiklerini belirtmiştir. Öte yandan ekonomik kaynak yaratmakta zorlandıklarını ve parasal sorunların siyasi çalışmayı engellediğini ifade etmiştir. Sonunda, ulusal mücadele ve

[586] Milliyet, 21.01.1971.
[587] Can Dündar, *age.*, s. 236.
[588] Milliyet, 13.02.1971.
[589] *Sosyalizm ve Toplumsal Ansiklopedisi*, VII, s. 2165.

dünya pratiğinden örnekler alınarak parasal sorunları çözmek için banka soygunu yapılmasına karar verilmiştir. Ziya Yılmaz, Deniz Gezmiş'in bu eyleme yaklaşım farklılığı nedeniyle onlara haber gönderdiğini ve eylemi üstlenip üstlenmeyeceklerini sorduğunu da belirtmiştir.[590]

Devrimci sol örgütler faaliyetlerini kontrolden çıkararak adam kaçırma olaylarına yöneldi. Banka soygunları yoluyla maddi kaynak sağladıktan sonra, silah ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Deniz Gezmiş ve arkadaşları, ODTÜ yakınlarında bulunan Balgat'taki Amerikan Üssü'nün deposuna baskın düzenledi. Bu operasyon sırasında, nöbetçi Amerikalı Astsubay Jimmy R. Finley karargâha giren silahlı kişiler tarafından kaçırıldı, ancak daha sonra serbest bırakıldı. Resmî açıklamalarda, banka soygununun ardından gerçekleştirilen bu tür eylemlerin şehir gerillası olmanın bir gereği olduğu ifade edildi.[591]

Deniz Gezmiş ve arkadaşları bu dönemde bir bildiri yayımladı. Bildiride: "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu olarak tüm dünya halklarına ve Türkiye halkına sesleniyorlar. Devamında, halkın kurtuluşu ve ülkenin bağımsızlığının ancak silahlı mücadele ile sağlanabileceğine inanıldığını ifade ettiler. Hedeflerinin, Amerika ve diğer yabancı düşmanları ülkeden çıkarmak, hainleri ortadan kaldırmak ve düşman unsurlardan arındırılmış tam bağımsız bir Türkiye kurmak olduğu vurgulandı. Bu olay, sadece öğrenci lideri olarak bilinen gençlerin, iyi korunan bir Amerikan tesisine cesaretle baskın düzenleyebilecek güç ve yeteneğe sahip olduklarını ortaya koydu.[592]

Bu dönemde üniversitelerde, farklı görüşlere sahip öğrenciler arasındaki çatışmalar yoğunlaşmaktadır. Özellikle İstanbul Üniversitesi'nde yaşanan çatışmalar sonucunda bazı fakülteler eğitime ara verme kararı aldı.[593] Yurtların boşaltılması esnasında polis ile öğrenciler arasında çatışmalar yaşandı. Öğrenciler, yurtta barikat kurarak polisin girişini engellemeye çalıştı; yatak ve yorganları ateşe verdi, ayrıca dinamitler patlatıldı. Bu olaylar sırasında çok sayıda kişi yaralanırken, yaklaşık iki yüz kişi gözaltına alındı.[594] Gerçekleşen bu olaylar, toplumda giderek artan kaygı ve gerilime yol açtı.

[590] Turhan Feyizoğlu, *Mahir-On'ların Öyküsü*, Alfa Yay., İstanbul 2011, s. 332-333.
[591] Milliyet, 16.02.1971.
[592] Can Dündar, *age.*, s. 244.
[593] Cumhuriyet, 16.02.1971.
[594] Cumhuriyet, 20.02.1971.

1971 yılında Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından Ankara Gölbaşı'nda bulunan bir Amerikan üssünde görevli dört askerin kaçırılması, dönemin devrimci hareketlerinin eylem stratejilerinde yaşanan radikalleşmenin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Eylemi üstlenen THKO, yayımladığı manifestoda, Türkiye'nin tam bağımsızlığının ve halkın kurtuluşunun yalnızca silahlı mücadele yoluyla mümkün olacağını ileri sürmüştür. Manifestoda yer alan talepler arasında 400.000 dolar fidye ödenmesi, cezaevindeki tüm devrimcilerin serbest bırakılması ve bildirinin TRT'de yayımlanması bulunmaktadır. Bildirideki vurgu, yalnızca emperyalist güçlerin ülkeden çıkarılmasına değil, aynı zamanda içerdeki "hain" unsurların tasfiyesine yöneliktir. Bu eylem, Türkiye'de öğrenci hareketlerinin bir adım ötesine geçerek silahlı devrimci mücadeleye evrilmesinin ve şehir gerillası taktiklerinin somutlaştığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.[595]

THKO tarafından gerçekleştirilen ABD askerlerinin kaçırılması eyleminde, eylemciler taleplerinin otuz altı saat içerisinde karşılanmaması durumunda rehineleri öldüreceklerini ilan etmişlerdir. Bu gelişme üzerine dönemin siyasal liderlerinden farklı tepkiler gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü, faillerin eylemlerini daha ileri bir boyuta taşımadan, yani ellerini kana bulamadan önce bu girişimden vazgeçmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. İnönü'nün bu tutumu, eylemin sonuçlarının toplumsal barış ve siyasal denge açısından doğurabileceği olumsuzlukları önleme çabası olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard Nixon ise olayın uluslararası kriz boyutuna ulaşmasını önlemek amacıyla, kamuoyuna fidye ödenmemesi gerektiğini açıklamıştır. Nixon'ın bu kararlı tutumu, ABD'nin terörle pazarlık yapmama politikası çerçevesinde değerlendirilmekte ve benzeri eylemlerin caydırılması hedeflenmektedir. Bu süreç, Türkiye'de radikal sol örgütlerin yöntemleri ile uluslararası diplomatik tutumların keskin biçimde karşı karşıya geldiği bir döneme işaret etmektedir.[596]

6 Mart 1971 tarihinde ODTÜ kampüsünde, ABD askerlerinin kaçırılması olayına karışan zanlıların burada saklandığına dair ihbar üzerine, jandarma güçleri tarafından arama yapılmak istendi. Bu durum öğrenci direnişini tetiklemiş, güvenlik güçlerinin kampüse girmesi üniversite yönetimi ve öğrenciler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Başlangıçta aramaya sınırlı koşullarda izin verilebileceği belirtilmişse de

[595] Mahmut İhsan Özgen, *Türkiye'de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri,* Yeni Forum Yay., (b.y.y.) 1989, s. 19.
[596] Can Dündar, *age.*, s. 249-252.

sonrasında bu karar hukuka aykırılık gerekçesiyle reddedilmiştir. Yaşanan gerginlik sonucunda çıkan silahlı çatışma ve yaralanmalar, askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Bu olay, öğrenci hareketlerinin güvenlik kuvvetleriyle doğrudan çatışma noktasına ulaştığını ve üniversitelerdeki siyasal gerilimin kritik bir eşiğe geldiğini göstermektedir.[597]

ODTÜ'deki çatışmalarla bağlantılı olarak dikkat çeken önemli bir gelişme, olaylara karışan isimlerden biri olan Eyüp Temeltaş'ın Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) ile olan ilişkisinin ortaya çıkmasıdır. MİT Müsteşarı Nurettin Ersin tarafından savcılığa gönderilen resmi yazıda, Temeltaş'ın uzun süredir teşkilat adına çalışan bir istihbarat elemanı olduğu belirtilmiş, bu bilginin kamuoyuna yansımasının hem şahıs hem de kurum açısından sakıncalı sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir. Bu durum, dönemin öğrenci hareketleri ve güvenlik birimleri arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve bazı olayların arka planında devlet içi yapıların rolünü sorgulatacak niteliktedir.[598]

Kaçırılan dört Amerikan askerinin üç gün sonra sağ salim serbest bırakılması, olayın gerilimini bir nebze azaltsa da kamuoyundaki yankıları ve siyasi etkileri büyük oldu. Askerlerin, alıkonuldukları süre boyunca iyi muamele gördüklerini açıklamaları, eylemin niteliğini farklı açılardan tartışmaya açtı. Ancak olayın ardından düzenlenen cenaze töreninde generallerin verdiği görüntü, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde sabırsızlık ve müdahale isteğinin giderek arttığını göstermektedir. Bu tablo, kısa süre önce Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın yaptığı "Politikaya karışmayın. Ordu en son çaredir. Ancak memleket uçuruma giderse devreye gireriz." uyarısıyla çelişen bir durum yarattı. Zira, birçok asker artık ülkenin uçurumun eşiğine geldiğine inanıyor ve askeri müdahaleyi zorunlu bir seçenek olarak görmeye başlıyordu. Bu gelişmeler, 12 Mart 1971'e giden sürecin ruh halini ve karar alma dinamiklerini açıkça ortaya koymaktadır.[599]

6 Mart 1971 tarihinde üniversite temelli toplumsal olaylar hız kesmeden devam etmiş, Ege Üniversitesi'nde Dev-Genç'e mensup öğrenciler düzenledikleri forumun ardından Ankara-İzmir karayolunu trafiğe kapatmıştır. Kurulan barikatlar sayesinde yalnızca askeri araçların geçişine izin verilmiş, diğer tüm araçlar engellenmiştir. Eylem sırasında "Katil hükümet, faşist hükümet" sloganları atılmış, molotof kokteylleri kullanılmış ve ateşli silahlarla müdahale gerçekleştirilmiştir. İzmir Valiliği tarafından

[597] Milliyet, 06.03.1971.
[598] Tanzer Sülker Yılmaz, *age.*, s. 175.
[599] Mehmet Ali Birand vd, *age.*, s. 233.

yapılan açıklamada kamu düzenini bozan bu tür eylemlere kesinlikle müsamaha gösterilmeyeceği ve sorumluların cezalandırılacağı belirtilmiştir. Aynı gün Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nda ise farklı görüşlere sahip öğrenci grupları arasında sabaha kadar süren şiddetli çatışmalar yaşanmış ve olaylar neticesinde on iki öğrenci gözaltına alınmıştır. Bu gelişmeler, dönemin üniversite ortamında artan ideolojik gerilimlerin toplumsal düzlemdeki etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.[600]

1971 yılına gelindiğinde ülkede artan siyasi şiddet, üniversitelerdeki kontrolsüz öğrenci hareketleri ve toplumsal istikrarsızlık, devlet otoritesinin zayıfladığı yönündeki kanaatleri güçlendirmiştir. Söz konusu kargaşa ortamının sona erdirilmesi, kamu düzeninin yeniden sağlanması ve anayasal düzenin korunması, dönemin temel sorunları olarak görülmektedir. Bu gelişmeler neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri, bir kez daha müdahalede bulunma gereği duymuştur. TSK' nın bu müdahalesi, kurumun kendisine yasa ile tanınan bir yetkiyle, yani 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. İlgili maddeye göre, Silahlı Kuvvetlerin temel görevi Türk yurdunu ve Anayasa'nın belirlediği Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır. Bu çerçevede, ordu, anayasal düzenin tehlikeye düştüğü kanaatine vararak, kendisini yeniden göreve çağrılmış saymış ve müdahale etmiş, bu da Türkiye siyasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.[601]

1967 yılı, muhtıra sürecinin başlangıcında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde özellikle Hava ve Deniz Kuvvetleri'nde genç subayların öncülüğünde ordu içinde muhalif hareketler güçlenmiş, öğrenci, işçi ve köylü hareketlerinden etkilenmiştir. 27 Mayıs darbesi geleneğine rağmen orduda geniş çaplı bir hiyerarşi bozulması yaşanmamış; mevcut muhalefet ise 1970 yılına kadar Muhsin Batur ve Faruk Gürler gibi karizmatik liderler tarafından yönlendirilmiştir. 1970 Mayıs'ında basında ordu içindeki yapılanmalara dair haberler çıkmış, bazı subaylar tutuklanmış ve "Devrimci Ordu Gücü*"* adlı bildiri yayımlanmıştır. Muhsin Batur ile Faruk Gürler'in iş birliği MGK'da güçlenmiş, Batur 24 Aralık 1970'te ordu içindeki huzursuzluklara dikkat çeken ikinci muhtırayı vermiştir. Bu muhtırada ekonomik ve sosyal çözüm önerileri sunulmuş, MGK'nın yetkilerinin artırılması talep edilmiştir. Ancak MGK, önerileri gündemine almasına rağmen karar almakta zorlanmıştır. [602] MGK toplantılarında, sokak olaylarının giderek ciddi boyutlara ulaştığı vurgulanmıştır.

[600] Milliyet, 07.03.1971.
[601] Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, çev. Orçun Türkay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 13.
[602] Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul 1998, s. 207-208.

Özellikle öğrencilerin artık kitap yerine silah taşımak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir.[603]

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, önceki açıklamalarının aksine, milli çıkarlar doğrultusunda silahlı kuvvetlerin ülkeye yönelik herhangi bir saldırıya karşı sert tedbirler alacağını ifade etti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise demokratik kurumlar arasında uzlaşı sağlama girişiminde bulunarak, CHP ile hükümet arasında iş birliği önerdi; ancak İsmet İnönü bu öneriye karşı çıktı. 24 Şubat'ta yapılan MGK toplantısında hükümetin sıkıyönetim talebi reddedildi. Böylece geriye ya taraflar arasında bir ara çözüm bulunması ya da özel bir askeri müdahale seçeneği kalmıştı.[604]

1971 Mart ayına kadar üniversite olayları hızla tırmanmış ve toplumda ciddi tepkilere yol açmıştı. Bu ortam, hükümet darbesi için uygun zemin oluşturmuş, darbenin destekçileri ise çeşitli sol gruplar ve devrimci askerlerden oluşmaktadır. Ordu içinde Marksist eğilimlerin güçlendiğine dair söylentiler yaygınlaşırken, bazı üst düzey subaylar erken müdahale talebinde bulunmuştur. Ordu, hükümetin yetersizliğine dikkat çeken bir muhtıra ile siyasi iktidara uyarıda bulunmaya karar vermiş, bu muhtıra hükümetin başarısız olması durumunda yönetimin devralınacağını ifade etmektedir.[605]Uyarı anlamına gelen muhtıra ile eğer yetersizlik devam edecek olursa, ülkeyi yönetme hak ve görevi Hükümet'in elinden alınacaktı.[606]

Memduh Tağmaç, 1970 tarihli MGK toplantısında, ordunun ekonomik ve sosyal reformlarla ilgilenmediğini ancak bazı unsurların orduyu sol bir ihtilale yönlendirdiğini belirtmiştir. Bu ihtilalin 27 Mayıs'tan farklı olarak, 1917 Rus ihtilaline benzeyeceğini ve hızlı anayasa ile kurum değişiklikleri gerektireceğini vurgulamıştır. Ayrıca, sağ kesimin bu ihtilale engel olamayacağını ve genç subayların sol fikirleri benimsediğini ifade etmiştir.[607]

Sol cuntanın ideologu Doğan Avcıoğlu'nun liderliğini üstlendiği Devrim gazetesi, muhtırayı ordunun anti-Kemalist yönelişe karşı bir duruşu olarak yorumlamıştır. Buna karşın Mihri Belli yönetimindeki Aydınlık Sosyalist dergi, bu muhtırayı, ilerici ve milliyetçi bir geleneği temsil eden ordunun, sermaye ve feodal

[603] Milliyet, 29.12.1970.
[604] Şaban İba, *age.*, s. 210.
[605] Ali Kuzu, *Alpaslan Türkeş Dokuz Işık ve Ülkücü Hareketin Tarihi*, Kariyer Yay., İstanbul 2014, s. 90.
[606] Durmuş Yalçın vd*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 610.
[607] Muhsin Batur*, Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yay., İstanbul 1985, s.179-182.

mütegallibenin hâkim olduğu parlamentoya yönelik bir tepki biçimi olarak değerlendirmiştir.[608]

> 12 Mart Muhtırası ile ilgili kritik bir değerlendirme, insan hakları temelli demokratik değerleri savunan 68 Kuşağına ait bazı devrimci gençlerin, sivil ve askeri darbeciler tarafından darbenin meşrulaştırılması için zemin hazırlamak amacıyla araçsallaştırılmış olmalarıdır.[609]

Hasan Cemal, "Kimse Kızmasın Kendim Yazdım*"* adlı eserinde, bazı üniversite öğrencileri ile Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının, darbeciler tarafından siyasi amaçlar doğrultusunda araçsallaştırıldığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde, emekli Deniz Subayı Erol Bilbilik, İrfan Solmazer'in aktardığı ifadelerde, Sarp Kuray ve Deniz Gezmiş gibi isimlerin, İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirdikleri bombalı eylemlerle bilinçli olarak yönlendirildiklerini belirtmiştir. Bu durum, devrimci gençlik hareketlerinin darbe sürecinde manipüle edildiğine işaret etmektedir.[610]

Muhtıra sonrasında, yabancı güçlerin müdahalesi ve destek sağladığına dair iddialar gündeme geldi. O dönemde yükselen sosyal hareketlilik, ekonomik gelişmelerin önüne geçerek kontrol altına alınması gereken bir durum olarak değerlendirildi. Bu bağlamda, Ordu ikinci kez ülkeyi disipline etmeye yönelik müdahalede bulundu. Cumhurbaşkanı, 19 Mart 1971 tarihinde hükümeti kurma görevini Nihat Erim'e tevdi etti.[611]

Sol görüşlü öğrenciler, 12 Mart muhtırasının yarattığı olumsuz etkileri hızlıca aşarak Nisan ayından itibaren yeniden etkinliklerini artırdı. Birçok üniversite eğitime ara verirken, binlerce genç sokaklarda eylemler gerçekleştirmektedir. İstanbul ve Ankara'da adam kaçırma, banka soygunu ve bombalama gibi saldırılar devam etti. Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT), Bakanlar Kurulu'na verdiği yedi saatlik brifingte 'aşırı sağ' ve 'aşırı sol' grupların eylem hazırlığında olduğunu belirterek acil önlemler alınmasını, anayasa değişikliği yapılmasını ve sıkıyönetim ilan edilmesini tavsiye etti.[612]

Muhtıranın etkisiyle siyasi gündem oldukça yoğunlaşmış olmasına rağmen, muhtıraya gerekçe teşkil eden sokak eylemleri devam etti ve hız kesmedi. Bu bağlamda,

---

[608] Vehbi Ersan, *age.*, s. 63.
[609] Şahin Alpay, *"*Üçüncü Göz 71'den 96'ya 12 Mart", *Milliyet*, 16.03.1996.
[610] İdris Gürsoy, *Medyadaki Darbe Geni*, Kaynak Yay., İzmir 2013, s. 105.
[611] Milliyet, 20.03.1971.
[612] Mehmet Ali Birand vd., *age.*, s. 271.

15 Mart 1971 tarihinde Türk Ticaret Bankası'nın Erenköy şubesi, silahlı dört kişi tarafından soyguna uğradı.[613]

Deniz Gezmiş, 17 Mart 1971 tarihinde tutuklanarak Ankara Merkez Cezaevi'ne sevk edildi. Yeni kurulan hükümetin göreve başladığı gün hakkında dört ayrı suçtan dava açıldı ve idam cezasıyla yargılanması gündeme geldi.[614]

Bu dönemde, MİT ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) İstanbul'dan yönetildiği ve yakın zamanda yeni tutuklamaların gerçekleşeceği bilgisi kamuoyuyla paylaşıldı. Örgüt liderleri arasında bazı emekli subayların bulunduğu ve devrimci öğrencilerle birlikte yaklaşık sekiz yüz askerî personelin tespit edildiği bildirildi. 12 Mart Muhtırası sonrasında mevcut zorunlu emeklilere yenilerinin eklenmesinin planlandığı ifade edildi. Ayrıca, THKO içinde özellikle teknik sınıf astsubaylarının yer aldığı ve örgütün Kuleli Askerî Lisesi ile Deniz ve Hava Harp Okulları'na sızdığı yönündeki iddialar basında yer aldı.[615]

Başbakan Nihat Erim, 22 Nisan 1971 tarihinde 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı vesilesiyle radyodan yaptığı konuşmada, son dönemde artan eylemlerle etkin mücadele edebilmek amacıyla Hükümet'in yetkilerinin genişletileceği bir Anayasa değişikliği yapılacağını duyurdu. Ülkenin bölünmesini amaçlayan gruplara karşı her türlü önlemin alınacağını vurgulayan Erim, konuşmasında "Hükümet, terörist, silahlı, paralı ve dış destekli örgütlerin zararlarına kesinlikle son verecektir. Alınacak tedbirler, balyoz gibi derhal etkisini gösterecektir..." ifadelerini kullandı.[616] Bu konuşmanın ardından kısa bir süre içinde on bir ilde sıkıyönetim uygulamasına geçildi ve böylece ordu, yönetim üzerinde belirgin bir hakimiyet kurmaya başladı.[617]

Tüm bu gelişmelere rağmen, 26 Nisan 1971'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) karşıt görüşlü öğrenciler arasındaki çatışmalar nedeniyle kapalı kaldığı sürenin ardından yeniden açıldıktan sonra şiddet olaylarına sahne oldu. Tabanca ve patlayıcıların kullanıldığı çatışmada, iki öğrencinin dinamit patlatmaya çalışırken kollarının kopması gibi ciddi yaralanmalar meydana geldi ve yaklaşık otuz öğrenci gözaltına alındı. Ülkü Ocakları, bu olayların temelinde kendi dava arkadaşlarının

[613] Milliyet, 16.03.1971.
[614] Can Dündar, *age.*, s. 273-276.
[615] Cumhuriyet, 11.04.1971.
[616] Milliyet, 23.04.1971.
[617] Can Dündar, *age.*, s. 288.

fakülteye alınmamasının bulunduğunu iddia etti. Bu süreçte, Nihat Erim Hükümeti'nin kısa ömürlü olacağı ve ülkenin giderek içinden çıkılamaz bir kaosa sürükleneceği yönünde öngörüler dile getirildi.[618]

27 Nisan 1971 tarihinde Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından yayımlanan kararlar doğrultusunda, Ankara'da Dev-Genç, Ülkü Ocakları ve Demokratik Devrimci Kadınlar Örgütü (DDKO) süresiz olarak kapatıldı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ise tüm meslek kuruluşları ve sendikaların seminer faaliyetlerini, anarşiyi öven film ve tiyatro gösterilerini ile her türlü siyasi toplantıyı yasakladı. Bu tedbirler, artan toplumsal hareketliliğe karşı devletin sıkıyönetim aracılığıyla uyguladığı baskının somut göstergeleri olarak değerlendirilmektedir.[619]

28 Nisan 1971 tarihinde Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri on gün süreyle kapatılırken, bazı gazeteciler gözaltına alındı. Bu uygulamalar, sıkıyönetim rejiminin anayasa değişikliği sürecini başlatan adımları olarak değerlendirilebilir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç halkın bilinç düzeyinin yükselmesinin ekonomik kalkınmanın önünde bir engel oluşturduğunu savunuyordu ve bu nedenle toplumsal hareketlerin kontrol altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Askeri otoritenin baskısı altında kalan Başbakan, mevcut anayasanın ülke için bir yük olduğunu ifade ederek, anayasal reformlar için girişimlere başlamıştır.[620]

1971 ve 1973 yıllarında, 1961 Anayasası'nda önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, özellikle 1971 muhtırasının ardından gelen siyasi baskılar ve askerî müdahale ortamında gerçekleştirilmiştir. Her iki değişiklik de Türkiye'nin demokratik yapısını önemli ölçüde etkilemiş, özgürlükçü anayasal sistemin sınırlandırılmasına neden olmuştur.

1971 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, iki aşamada tamamlanmış ve bu süreçte anayasanın yaklaşık dörtte biri değiştirilmiş, ayrıca 11 geçici madde eklenmiştir. Adalet Partisi ve Demokrat Parti'nin en başından beri anayasa değişikliklerini büyük ölçüde desteklediği dikkate alındığında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de bu sürece dahil edilmesiyle birlikte, parlamentonun bu değişikliklere sahip çıktığı söylenebilir. Öte yandan, sıkıyönetim koşullarının – dolayısıyla ordunun sürece dâhil olmasının – daha önce gündeme gelen ancak hayata geçirilemeyen bazı

[618] Milliyet, 27.04.1971.
[619] Cumhuriyet, 28.04.1971.
[620] Mehmet Ali Birand vd., *age.*, s. 272-273.

değişikliklerin uygulanmasını kolaylaştırdığı da göz ardı edilmemelidir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın "ordu olarak yalnızca reformların yapılmasını istedik" şeklindeki ifadesi de, ordunun bu süreçteki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, 12 Mart Müdahalesi, 1961 Anayasası'na muhalif olan grupların kendi aralarındaki farklılıkları ikinci plana iterek, anayasa değişiklikleri doğrultusunda ortak bir zeminde buluşmalarına da olanak sağlamıştır. [621]

Nihat Erim, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen maddelerde, bu hakları ortadan kaldırmayı amaçlayanlara karşı yeterli koruyucu hükümlerin bulunmadığı görüşündedir. Alman Anayasası'nın 18. maddesine atıfta bulunarak ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesindeki "özgürlükleri araçsallaştırıp onları yok etmeye çalışma yasağı" ilkesine dayanarak, yapılacak değişikliklerin bu ilkeye uygun olduğunu vurgular. Erim'e göre amaç, özgürlük alanını daraltmak değil; mevcut hak ve özgürlükleri suistimal ederek totaliter bir düzen kurmaya çalışılmasını engellemektir. Alman ve İtalyan anayasalarından esinlenen 1961 Anayasası'nın ise, hak ve özgürlüklerin korunması bakımından bazı eksiklikler taşıdığını; özgürlükleri kullananların bu özgürlükleri yıkmasını engelleyecek yeterli tedbirlerin 1961 metninde yer almadığını belirtmektedir.[622]

1961 Anayasası'nda zaman içinde üç kez önemli değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden üçüncüsü, 12 Mart Muhtırası sonrasında gerçekleştirilmiştir. Tıpkı 1971 yılında olduğu gibi, bu düzenlemeler de muhtıranın yarattığı siyasi ortamın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 15 Mart 1973 tarihinde kabul edilen 1699 Sayılı Kanun ile anayasanın beş maddesi değiştirilmiş ve iki geçici madde eklenmiştir. Millet Meclisi Genel Kurulu'nda onaylanan bu değişiklikler, 20 Mart 1973'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[623]

15 Mart 1973'te yapılan anayasa değişiklikleriyle, özellikle kişi hak ve özgürlükleri ile siyasal haklara dair düzenlemelerde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kapsamında, kişi güvenliğini düzenleyen 30. maddede beş farklı düzenleme gerçekleştirilmiştir. Buna göre, tutuklanan ya da yakalanan bir kişinin, en yakın mahkemeye sevki için gereken süre dışında, en geç 48 saat içinde hâkim karşısına çıkarılması öngörülmüştür. Ancak, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin yetki alanına giren suçlar, yasayla açıkça belirlenmiş toplu suçlar, sıkıyönetim ve savaş hâli gibi

[621] Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta Basım Yayın, İstanbul 1986, s. 53-54.
[622] Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 269-276.
[623] Resmî Gazete, 20.03.1973.

durumlarda bu süre, yasaların belirlediği şekilde uzatılabilir. Yine de bu sürenin 15 günü aşamayacağı ve belirtilen süre dolduktan sonra hâkim kararı olmadan kimsenin özgürlüğünden mahrum bırakılamayacağı hükme bağlanmıştır.[624]

12 Mart Muhtırası, Türkiye'nin sadece siyasal hayatında değil, hukuksal yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, 1961 Anayasası'nın siyasal ve toplumsal özgürlüklere tanıdığı geniş alanı eleştirmesi sonucunda, anayasa muhtıranın etkisiyle 1971 ve 1973 yıllarında üç kez revize edilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte, anayasanın pek çok maddesi yeniden şekillendirilmiş ve mevcut düzenlemelerde önemli sınırlamalara gidilmiştir.

1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasası'nın yapısını ve hükümlerini derinden değiştirmiştir. Bu düzenlemelerle, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda yürütmeye daha geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. Aynı zamanda, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiş, üniversitelerin ve TRT'nin özerk yapıları zayıflatılmıştır. Ayrıca Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, böylece hem Türk Silahlı Kuvvetleri'nin etkisi artmış hem de yürütme organının yasama ve yargı üzerindeki gücü pekişmiştir. Bu değişiklikler, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhunu büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve anayasal düzenin daha otoriter bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu durum, TSK'nın anayasal süreçlerde daha etkin bir aktör haline gelmesine yol açarken, sivil bürokrasiyi de olumsuz etkilemiştir.

5.4.3.THKO Üyeleri Hakkında Açılan Dava Süreci

1971 yılında Türkiye'de öğrenci hareketlerinin radikalleşmesinde Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) önemli bir rol oynamıştır. THKO, barışçıl yollarla sonuç alınamayacağını düşünen gençlerin silahlı mücadeleyi benimsemesiyle ortaya çıkmıştır. Örgüt, iktidarın ancak silahlı direnişle ele geçirilebileceğini savunmuş ve devrimci gençler gerilla eğitimi için Filistin'e yönelmiştir. Filistin, dünya çapında devrimci hareketlerin sempatisini kazanan ve gerilla eğitimine olanak sağlayan bir merkez olarak görülmüştür. Bu süreçte gençler, Amerikan emperyalizmine karşı gerçek devrimin silahlı mücadeleyle mümkün olduğuna inanmış ve bu doğrultuda Filistin'e gitmiştir.[625]

[624] Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yay., 7. baskı, Ankara 1993, s. 134.
[625] Aydın Çubukçu, *age.*, s. 112-120.

1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası Arapların yenilgisiyle birlikte, Şeria'nın doğu yakasına sürülen Filistinliler çeşitli örgütlenmeler geliştirdi. El Fetih, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Demokratik Halk Cephesi gibi gruplar, Filistin Kurtuluş Örgütü çatısı altında birleşerek mücadelesini sürdürdü. Bu örgütlerin faaliyetleri ve mesajları, basın yayın organları aracılığıyla dünya genelinde yayılırken, söz konusu materyaller Türkiye'deki devrimcilere de ulaştı. Sonuç olarak, 1968'den itibaren Türkiye'deki devrimci sol içinde birçok kişi, örgütlenme ve eğitim amacıyla gruplar halinde Filistin'e gitmeye başladı.[626]

Deniz Gezmiş, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) kuruluş amacını şu şekilde özetlemektedir: "Ana hedefin kır gerillası olmak olduğu, ancak Ankara'da beş kişilik bir grubun şehir gerillası olarak kalıp faaliyet göstereceği" belirtilmektedir. Bu şehir gerillası, silah temini için gerekli finansmanı sağlamak amacıyla eylemler düzenleyecek, ardından dağdaki gerilla grubuna katılacaktır. Deniz Gezmiş ve arkadaşları, bu süreçte banka soygunu, fidye için adam kaçırma ve halk arasında kin ve düşmanlık yaratacak eylemler gerçekleştirmiştir.[627]

12 Mart Muhtırası sonrası siyasi istikrarsızlık devam ederken, devrimci gruplar etkili eylemler planlamaya devam etti. Mahir Çayan liderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü (THKO) üyeleri, 17 Mayıs 1971'de İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırdı. Hükümet, konsolosun serbest bırakılmaması halinde sert önlemler alacağını açıkladı. Örgüt içinde fidye yoluyla serbest bırakma ve sert direniş seçenekleri tartışıldı. Nihayetinde, 23 Mayıs 1971'de Mahir Çayan, Başkonsolos Elrom'u öldürdü. Bu olay, dönemin siyasi gerilimini ve devlet-örgüt çatışmasının boyutlarını yansıtan önemli bir dönüm noktası oldu.[628]

17 Kasım 1971'de Mahir'lerin davasına devam edilmiş ve Savcı Mahir ve Ulaş'a ve beraberinde on kişiye daha idam hükmü vermiştir. Mahirler hakkında suç beyanı 'Anayasayı ortadan kaldırmak' yani TCK'nın 146. maddesinin ihlalidir.[629]

29 Kasım 1971'de THKP-C liderlerinden Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz ile THKO mensuplarından Cihan Alptekin ve Ömer Ayna, İstanbul Maltepe

[626] *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1988, s. 2138.
[627] Tanzer Sürker Yılmaz, *age.,* s. 148
[628] Turhan Feyizoğlu, *Mahir-On'ların…, age.,* s. 397- 403.
[629] Ali Yıldırım, *Deniz Gezmiş'in Günlüğü*, İtalik Yay., Ankara 2014, s. 394.

Askeri Cezaevi'nden kaçmayı başarmışlardı. Bu olay, Türkiye'nin siyasi tarihindeki önemli kaçışlardan biri olarak bilinir.[630]

THKO mensubu Sinan Cemgil, Mustafa Yalçıner, Alpaslan Özdoğan, Ahmet Erdoğan, Kadir Manga, Hacı Tonak ve Metin Güngörmüş'ün, ABD tesislerini ele geçirme girişimi ve Deniz Gezmiş ile arkadaşlarını rehin alma planı yapmışlardır. Bu bölgede askeri giyimli gençlerin olduğu ihbarı üzerine yapılan operasyonda, Adıyaman Gölbaşı yakınlarında yaşanan çatışmada Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alpaslan Özdoğan hayatını kaybetmiştir.

Bu haberler, İstanbul'da Hüseyin Cevahir'in öldürülmesi ve Mahir Çayan'ın yaralı olarak yakalanması haberleriyle aynı anda radyodan duyurulmuş, böylece dönemin hareketliliği ve devletin operasyonlarının büyüklüğü ortaya çıkmıştır.[631] Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan mart ayında tutuklanmış ve 17 Temmuz'da 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmaya başlamışlardır.[632]

1970'lerin başında Türkiye, siyasi ve toplumsal olarak yoğun bir dönem söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın zorla değiştirilmesine teşebbüs etmek ve bu fiile iştirak etmek suçlamalarıyla yargılanan 'genç devrimciler', ülkedeki radikal değişim taleplerinin öncüsüydü. Bu yargılamalar kapsamında birçok üniversite öğrencisi, lise mezunu ve çeşitli meslek gruplarından gençler tutuklandı. Listede yer alan isimler, Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve sosyal arka planlardan gelmektedir. İzmir'den Mustafa Yalçıner, Bursa'dan Recep Sakın, Malatya'dan Mustafa Çubuk gibi farklı illerden gelen gençler, ortak bir amaç uğruna bir araya gelmiştir. Çoğunlukla ODTÜ, Ankara Üniversitesi gibi önemli yükseköğretim kurumlarının öğrencileri olan bu kişiler, eğitimlerini yarıda bırakmış veya çeşitli fakültelerde öğrenim görmektedirler. Bu durum, dönemin 'devrimci' gençliğinin üniversitelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, listeye bakıldığında çiftçi, grafik ressam gibi meslek gruplarından ve lise ya da ilkokul mezunlarından da oluşan bir karışım olduğu görülür. Bu da hareketin sadece şehirli öğrencilere değil, aynı zamanda kırsal ve emekçi sınıflara da yayıldığını göstermektedir. Kadınların da yer aldığı listede, Sevim Onursal gibi isimlere rastlanmaktadır. 1940'lar ve 1950'ler doğumlu olan bu gençler, henüz yirmili yaşların başında olmalarına rağmen, büyük siyasi riskler almış ve ideallerine bu derece sıkı bağlı olmaları dikkat çekicidir. Bu yargılamalar, dönemin sert siyasi atmosferini ve

[630] Hikmet Çiçek, *Devrimci Portreler 68'in 50. Yılı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018, s. 188.
[631] Aydın Çubukçu, *age.,* s. 145- 153.
[632] Cumhuriyet, 17. 07,1971.

genç devrimcilerin yaşadığı baskıları göstermektedir. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan gibi isimler ise Türkiye devrimci hareketinin simgeleri olarak hafızalara kazınmıştır. Sonuç olarak, bu durum Türkiye'nin toplumsal dönüşüm arayışında olan gençliğin geçirdiği serüveni göstermektedir.[633]

Deniz Gezmiş, Türkiye'deki devrimci gençlik hareketinin önde gelen figürlerinden biridir ve bu yönüyle toplumsal hafızada önemli bir yer edinmiştir. Yargı süreci boyunca, Avukatı Halit Çelenk tarafından hazırlanan kapsamlı savunma metninde, Gezmiş iddianameyi sert bir dille eleştirmiş, yapılan suçlamaların temelsiz ve ideolojik olduğunu ifade etmiştir. Savunmasında, kendi mücadelesini Türk halkına ve ülkenin bağımsızlığına adanmış bir direniş olarak tanımlar. Silah taşıma gerekçesinin halka ya da orduya değil, yalnızca vatan hainlerine karşı olduğunu vurgular. Gezmiş, anayasal haklara sıkı sıkıya bağlı olduklarını, özellikle de halkın zulme karşı direnme hakkını kullandıklarını belirtir. Atatürkçü bir çizgide olduklarını, iddianamede yer alan ifadelerin ise bu gerçekliği çarpıttığını savunur. Kendisini ve arkadaşlarını, Türkiye'nin ikinci bağımsızlık mücadelesini veren bir kuşağın temsilcileri olarak tanımlar. Aynı zamanda, Türkiye'nin etnik yapısına dair suçlamalara karşı çıkarak, Türk ve Kürt halklarının tarihsel dayanışmasını vurgular. Öğrenci hareketlerinin köklü bir geçmişi olduğunu, 1968'den çok önce başladığını belirtir ve kendilerini bu uzun ilerici gelenekte konumlandırır. Son olarak, hayatını Türkiye'nin tam bağımsızlığına adadığını, bu uğurda ölmeye hazır olduğunu ifade eder.[634]

THKO-1 Davası olarak bilinen yargı süreci yaklaşık iki buçuk ay sürmüş, toplam 25 sanığın yargılandığı davada, 18 kişi hakkında idam cezası verilmiştir. Ancak Askerî Yargıtay bu kararlardan yalnızca Deniz Gezmiş**,** Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında verilen idam hükmünü onaylamış; diğer sanıklar hakkındaki kararları bozmuştur. Dosyanın iki kez Yargıtay'a gönderilmesinin ardından verilen kesin kararda, üç kişi için idam, dört kişi için müebbet hapis ve diğer sanıklar için on beş yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Deniz Gezmiş ve arkadaşları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı cebir yoluyla değiştirmeye teşebbüs etmek suçlamasıyla yargılanmıştır.[635]

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında verilen idam cezaları, aralarında İsmet İnönü ve Bülent Ecevit gibi önemli siyasi figürlerin itirazlarına rağmen

[633] Halit Çelenk, *THKO Davası*, Yöntem Yay., (b.y.y.) 1974, s. 30-32.
[634] https://halitcelenk.org/sites/default/files/kitaplar/Halit%20%C3%87elenk%20%201.%20THKO%20Davas%C4%B1.pdf [Erişim Tarihi: 03.11.2024].
[635] Cumhuriyet, 17.07.1971.

hukuki süreç doğrultusunda ilerlemeye devam etti. 6 Mart 1972 tarihinde, idam kararları Meclis Adalet Komisyonu'nda 13'e karşı 1 oyla kabul edildi. Ardından, 10 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na sunulan kararlar, Anayasa'nın 64. maddesi uyarınca infaz yetkisini taşıyan Meclis tarafından uzun süren tartışmalar sonrasında 53 ret ve 6 çekimser oya karşılık 238 kabul oyuyla onaylandı. Yasal sürecin bir sonraki aşamasında konu, Cumhuriyet Senatosu'na taşındı ve 16 Mart 1972 tarihinde Senato'da ele alındı. Burada da yapılan kapsamlı tartışmaların ardından gerçekleştirilen oylamada, 141 senatörden 36'sıcezaların infazına karşı oy kullandı. Bu süreçte, idamların durdurulması için hem yurt içinde çeşitli girişimlerde bulunuldu hem de yurt dışından gelen çok sayıda mektup aracılığıyla Cumhurbaşkanı'na cezaları onaylamaması yönünde çağrılar yapıldı.[636]

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında verilen idam cezalarına ilişkin karar, 25 Mart 1972 tarihinde1576 sayılı Kanun olarak Resmî Gazetede yayımlanarak resmen ilan edilmiştir. Bu kararın iptali amacıyla yapılan başvuru, 6 Nisan 1972'de değerlendirilmiş ve sonuçlandırılmıştır. Anayasa Mahkemesi, yapılan inceleme sonucunda söz konusu idam kararını iptal etmiştir.[637]

24 Ocak 1972 tarihinde, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a ilişkin idam kararları Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na sunulmuştur. Bu oturumda söz alan CHP Genel Başkanı ve eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yaptığı konuşmada, siyasi suçlara idam cezası uygulanmaması gerektiğini vurgulamıştır. İnönü, dünyadaki benzer örneklerden hareketle, bu tür cezaların infaz edilmesinin Türkiye'yi uluslararası alanda zor bir konuma sokabileceği yönündeki endişelerini dile getirmiştir.[638]

Cumhuriyet Senatosu'nda yapılan tartışmalarda dikkat çeken görüşlerden biri, genç yaşlarının getirdiği cesaret ve düşüncesizlikle bu bireylerin suça sürüklenebilirliğine dikkat çekmiştir. Ancak konuşmacı, bu durumu göz önünde bulundursa bile, söz konusu kişilerin adam kaçırma, alıkoyma, banka soygunu, araç hırsızlığı ve yaralama gibi eylemleri, her ne kadar siyasi bir amaçla gerçekleştirmiş olsalar da bu suçların meşrulaştırılamayacağını vurgulamıştır.[639]

---

[636] Can Dündar, *age.*, s. 397, 410, 411.
[637] Milliyet, 07.04.1972.
[638] TBMMTD, XI, s.196-198.
[639] Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarının yerine getirilmesine dair kanun teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu, M. Meclisi: 3/744; C. Senatosu: 2/16.

Yapılan uzun ve yoğun tartışmaların ardından gerçekleştirilen oylamada, 53 ret ve 6çekimser oya karşılık 238 kabul oyu ile idam cezaları Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı**.**[640]Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnanhakkında verilen idam cezaları,10 Mart 1972 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylama sonucunda onaylanmıştır. Oylama sürecinde, yalnızca 47 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekili açıkça karşı oy kullanarak cezaların infazına itiraz etmiştir. 30 milletvekili oylamaya katılmış ancak lehte oy vermiş**,** 52 milletvekili ise oylamaya katılmayarak dolaylı biçimde karara sessiz kalmıştır. Bu durum, partinin üst düzey yöneticilerinin tutumuyla çelişmektedir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, TBMM'de yaptığı konuşmada, siyasi suçlar için idam cezası uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde, Bülent Ecevit de idamlara karşı net bir tutum sergilemiştir. Ancak, parti yönetiminin bu açıklamalarına rağmen, CHP milletvekillerinin ortak ve tutarlı bir siyasi duruş sergilemesi sağlanamamıştır.[641]

THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) davasında savunmanın son bölümü, dönemin devrimci gençliğinin temel ideolojik perspektifini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Savunmada, Amerikan emperyalizmine karşı yürütülen mücadelenin bu hareketin odak noktası olduğu vurgulanmakta ve bu mücadelenin ancak silahlı direniş yoluyla gerçekleştirilebileceğini dile getirilmektedir. Bu anlayış, savunmanın temel eksenini oluşturmaktadır.[642]

Batı Berlin'deki açlık grevi, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam kararlarına karşı uluslararası dayanışmanın önemli örneklerinden biridir. 1972 yılında gerçekleşen bu eylem, hem Türkiye'deki siyasi atmosferin uluslararası kamuoyuna duyurulması hem de idam cezalarının infaz edilmesinin engellenmesi amacıyla düzenlenmiştir.[643]

1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamları Türkiye'de sokağa çıkma yasakları ve ağır devlet baskısı nedeniyle kitlesel ve yaygın sokak protestolarına dönüşmedi. Bu dönem, 12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından, devletin sıkı kontrolü altında olan bir ortam görülmektedir. Polis ve asker güçleri sokakları kapatmış, gösteri ve eylemlerin önünü kesmiştir. Böylece oluşabilecek tepkilerin önü kapatılmıştır.

---

[640] Milliyet, 11.03.1972.
[641] Rıdvan Akar, *age*., s. 375.
[642] *THKO Savunma*, 68'liler Birliği Yayını, İstanbul 2000, s. 207.
[643] https://www.tustav.org/2025/05/06/idamlarin-53-yilinda-duisburg-arsivinden-belgeler/ [Erişim Tarihi:28.5.2025].

5.4.4. Kızıldere'de Yaşanan Silahlı Çatışma ve Öğrenci Ölümleri

Kızıldere Olayı, Türkiye devrimci-sosyalist hareketinin tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Cumhuriyet gazetesinde Üç İngiliz Teknisyen manşeti atıldı. Devamında anarşistler tarafından İngilizlerin evlerinden kaçırıldığı yazmaktadır. Bu tam da anarşik bir terör eylemidir.[644]

Kızıldere Olayı, 26 Mart 1972 tarihinde Türkiye'nin Tokat iline bağlı Kızıldere köyünde yaşanan ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyesi dokuz sol görüşlü gerillanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan siyasi nitelikli silahlı bir çatışmadır. Bu olayda, liderliğini Mahir Çayan'ın yaptığı grup, daha önce tutuklanan arkadaşlarının idamını engellemek amacıyla İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Ephraim Elrom'u kaçırmış, ancak daha sonra Elrom hayatını kaybetmiştir.[645]Kızıldere Olayının temel sebeplerinden biri, diğer THKP-C üyeleri olan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkında idam talebinin devam ettiği dava sürecidir. İsrail Büyükelçisi Ephraim Elrom'un öldürülmesinin ardından, Türk güvenlik güçleri Mahir Çayan'ı bir çatışmada yakalamış ve Maltepe Askeri Hapishanesi'ne yerleştirmiştir. Buna karşın, THKP-C ve THKO üyeleri Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Cihan Alptekin ve Ömer Ayan, 29 Kasım 1971 tarihinde hapishanede kazdıkları bir tünel aracılığıyla firar etmişlerdir.[646]

30 Kasım 1971 tarihinde, Maltepe Askeri Cezaevi'nden Mahir Çayan liderliğinde Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyeleri kaçmıştır. THKP-C üyeleri Cihan Alptekin ve Ömer Ayna ile birlikte, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarını engellemek amacıyla, NATO'nun Ünye Radar Üssü'nde görev yapan üç teknisyeni rehin almışlardır.[647]

Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan hakkında verilen idam cezalarının uygulanmasını engellemek amacıyla Mahir Çayan ve arkadaşları, 26 Mart 1972 tarihinde Ordu Ünye Radar Üssü'nde görev yapan üç teknisyeni silah zoruyla rehin almışlardır. Rehin alınan teknisyenlerden ikisi İngiliz (Gordon Banner ve Charles Turner), biri ise Kanadalı (John Law) idi. Grup, rehine ettiği kişileri Tokat'ın Niksar

---

[644] Cumhuriyet, 28.03.1972.
[645] Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 9-14.
[646] Derya Özkaya, *Türkiye'deki Devrimci Hareketlerin Anma Pratikleri ve Anlatıları: Bir Hafıza Dokusu Olarak "Kızıldere"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 47- 48.
[647] https://sendika.org/2022/03/30-mart-kizildere-bir-direnis-ve-dayanisma-destani-4-613110 [Erişim Tarihi: 03.11.2024].

ilçesine bağlı Kızıldere köyüne götürmüş ve burada köy muhtarı Emrullah Arslan'ın evinde kalmaya başlamıştır. Ekim 1971'de Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Arslan hakkında çıkarılan idam kararının ardından, Mahir Çayan ve arkadaşları, idamları durdurmak amacıyla NATO dinleme üssünde görevli İngiliz teknisyenlerin rehin alınmasını kararlaştırmışlardır. Kaçırılan teknisyenlerin, devrimci Sinan Kazım Özüdoğru, Sabahattin Kurt, Saffet Alp ve Ömer Ayna'nın bulunduğu Kızıldere köyüne götürülmesine karar verilmiştir. Kaçırma eyleminin ardından, rehin alınan üç teknisyenle birlikte Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ertuğrul Kürkçü, Hüdai Arıkan, Ertan Saruhan, Ahmet Atasoy ve Nihat Yılmaz, İngilizlerin aracını kullanarak Kızıldere köyüne doğru yola çıkmıştır. 27 Mart sabahı köye ulaşan grup, köy muhtarının evinde konaklamaya başlamıştır. Ancak 30 Mart 1972 sabahı saat 05.00'te, muhtar Emrullah Arslan'ın jandarmalara önceden hazırlanmış bir ihbar mektubunu teslim etmesi üzerine, güvenlik güçleri tarafından operasyon başlatılmıştır.[648]

Kaçışlarının ardından, Mahir Çayan ve arkadaşları 26 Mayıs 1972 tarihinde Ordu'daki Ünye Radar İstasyonu'ndan iki İngiliz ve bir Kanadalı teknisyeni rehin alarak taleplerini iletmek amacıyla kaçırdılar. Deniz Gezmiş ve diğer iki gerillanın idamlarının durdurulmasını isteyen bir muhtırayı, rehin aldıkları teknisyenlerin eşyalarının içine bıraktılar. Yapılan soruşturmalar sonucunda, yerel muhtar Hasan Yılmaz polislere Çayan ve arkadaşları Kızıldere köyüne doğru hareket ettiğini bildirdi.9 Mayıs 1972 tarihinde, gerillaların saklandığı ev Türk komandoları tarafından kuşatıldı. Çayan ve arkadaşları teslim olmayı reddetmiş, rehineleri öldürmekle tehdit etmişlerdir. Güvenlik güçleri evde rehinelerin bulunduğuna inanmadıklarını belirtince, Çayan ve arkadaşları, rehinelerin varlığını pencereden göstererek kanıtlamışlardır. Operasyonun başlamasıyla çıkan çatışmada Mahir Çayan hayatını kaybetmiş, rehineler ise diğer gerillalar tarafından vurulmuştur. Çatışmalar sırasında samanlıkta saklanarak hayatta kalan Ertuğrul Kürkçü dışındaki tüm gerillalar öldürülmüştür. Ertuğrul Kürkçü, ertesi gün komandoların evde yaptığı arama sırasında gözaltına alınmıştır.[649]

Mahir Çayan ve arkadaşlarının 30 Mart 1972 tarihinde devlete karşı başlattığı bu silahlı eylem, devrimci hareketin önemli ve tartışmalı dönüm noktalarından biri olarak kayda geçmiştir. Ancak sivilleri hedef almak, toplumu korkutmak ve insanları rehin almak, toplumun genel çıkarlarına hiçbir şekilde hizmet etmemiştir. Bu tür eylemler,

[648] https://haber.sol.org.tr/haber/kizildere-katliaminin-50-yili-mahir-cayan-ve-yoldaslari-aniliyor-330935 [Erişim Tarihi: 03.11.2024].
[649] Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası, age.,* s. 9-14.

halk nezdinde sol görüşlere karşı mevcut önyargıların güçlenmesine yol açmıştır. 'Halk için ve halk adına' savunulan bu söylem ise geniş kesimler tarafından kabul görmemiştir.

5.4.5. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın İdam Süreci

Savcı, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın da aralarında bulunduğu yirmi bir sanık hakkında, Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesi uyarınca ölüm cezası talebinde bulunmuştur. Ancak Deniz Gezmiş ve arkadaşları ile avukatları, 16 Temmuz 1971 tarihinde mahkemeye olan güvensizliklerini dile getirmiş; bu talep ise mahkeme tarafından reddedilmiştir.[650] Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarının infaz edilmesine ilişkin kanun tasarısı, öncelikli ve ivedi olarak görüşülmüş, kabul edilerek yasalaşmıştır.[651]

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen ölüm cezası kararı, 25 Mart 1972 tarihli ve 1576 sayılı kanun numarasıyla Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.[652] Aynı gün CHP konuyu Anayasa Mahkemesi'ne götürdü.[653] İdam kararının iptal istemiyle yapılan başvuru 6 Nisan 1972'de karara bağlandı. Buna göre Anayasa Mahkemesi idam kararını iptal etti.[654] Anayasa Mahkemesi'nden dönen idam yasası Meclis Adalet Komisyonu'nda görüşüldü ve kabul edildi. Ardından Millet Meclisi'ne gönderilen yasa tasarısı yapılan oylama sonucu bu kez 2 çekimser, 48 redde karşın 273 oy ile kabul edildi.[655] Cumhuriyet Senatosu'nda da yeniden yapılan oylamada Deniz Gezmiş ve arkadaşları hakkında verilen karar, 34 ret oyuna karşı 111 oy ile kabul edildi.[656]

Deniz Gezmiş'in idam kararı kesinleştikten sonra, destekçileri eylem yapmaları için harekete geçti. 3 Mayıs 1972'de Ankara-İstanbul seferini yapan Boğaziçi uçağı kaçırıldı. Bu eylemi gerçekleştiren dört kişi farklı örgütlerden olmasına rağmen, THKO liderlerinin idamını durdurmak için hayatlarını riske aldılar. Bu kişiler Yaşar Aydın (Türkiye İşçi Partisi), Sefer Şimşek (THKO), Aynullah Akça (THKP-C) ve sol görüşe yakın olan Mehmet Yılmaz'dı. Aynullah Akça, "Önder kabul ettiğimiz insanlar

[650] Nihat Behram, *Darağacında Üç Fidan*, Everest Yay., İstanbul 2001, s. 28.
[651] Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C.4, B: 55, O:1, 04.05.1972, s. 402.
[652] Resmî Gazete, 25.03.1972, S. 14139, s. 1.
[653] Milliyet, 26.03.1972.
[654] Milliyet, 07.04.1972.
[655] Milliyet, 25.04.1972.
[656] Resmî Gazete, 05.06.1972, S. 14178, s.2.

öldürülüyor ve hakkında ölüm emri var. Bu yüzden bir şeyler yapmak zorundaydık. Eylemi yapanlar birbirimizi önceden tanıyorduk ve aynı yöreden geliyorduk" dedi. Akça ayrıca başka bir eylem planlandığını, ancak Jandarma Genel Komutanı Kemalettin Eken'i kaçırma girişiminin başarısız olduğunu belirtti. Çatışmada Eken yaralandı, bir THKO üyesi öldü. Akça, uçak kaçırma eyleminin THKO'nun onayıyla yapıldığını ve eylem yapılmasaydı liderlerin 4 Mayıs sabahı idam edileceğini söyledi.[657] İdam cezasının kaldırılmasına yönelik girişimler, Meclis ve Senato'nun yanı sıra ülke gündeminde uzun tartışmaların yaşanmasına sebep olan Deniz Gezmiş, Yusuf İnan ve Hüseyin İnan'ın idam cezası, 6 Mayıs 1972'de Ankara Cebeci Sivil Kapalı Cezaevi avlusunda infazedildi.[658] Deniz Gezmiş'in son sözleri şunlar olmuştur:

Yaşasın tam bağımsız Türkiye!
Yaşasın Marksizm Leninizm'in yüce ideolojisi!
Yaşasın Türk ve Kürt halklarının bağımsızlık mücadelesi!
Kahrolsun emperyalizm!
Yaşasın işçiler, köylüler![659]

'Yaşasın tam bağımsız Türkiye' sloganı, özellikle anti-emperyalist sol hareketlerin temel şiarıdır. Türkiye'de 1960'lar ve 1970'lerde yükselen devrimci gençlik hareketlerinin özellikle Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının en sık kullandığı ifadelerden biridir. 'Yaşasın Marksizm-Leninizm'in yüce ideolojisi' ibaresi, reformist değil, devrimci **ve** proleterya diktatörlüğü savunucusu bir çizgiyi işaret eder. 'Yaşasın Türk ve Kürt halklarının bağımsızlık mücadelesi' ifadesi Türkiye Solu'nun tarihsel olarak en zorlandığı alanlardan biridir. 1970'lerde Kürt sorununa mesafeli kalan birçok sol yapı zamanla ilginç bir şekilde bu meseleyi sahiplenmiştir.

5.5. 1973-1977 Yılları Koalisyon Hükümetleri Döneminde Öğrenci Olayları: Kanlı 1 Mayıs'a Doğru

I. ve II. Nihat Erim Hükümetleri ile yeni oluşturulan Ferit Melen Hükümeti'nin programlarında öngörülen reformların kapsamı benzerlik göstermektedir. Üç programda da reformların Atatürkçü perspektifle ele alınacağı belirtilmiş, ayrıca bu reformların partiler üstü bir hükümet anlayışı çerçevesinde ve parlamentonun iş birliğiyle en kısa sürede gerçekleştirilmesinin hedeflendiği vurgulanmıştır. Tüm programlarda

[657] https://68arsivi.com/denizler-idam-edilmesin-diye-ucak-kacirdilar/ [Erişim Tarihi:19.10.2024].
[658] Gökçe Fırat vd., *68 Devrimciler Ölür Devrimler Durmaz Sürer*, İleri Yay., İstanbul 2008, s. 82.
[659] https://haber.sol.org.tr/soldakiler/denizin-son-sozleri-haberi-27882 [Erişim Tarihi: 03.11.2024].

demokratik parlamenter rejimin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, planlanan reformların hayata geçirilememesi ve iki hükümet döneminde de bu reformların uygulanamaması eleştirilerin odağında yer almıştır. Nitekim, muhtıra sonrası üçüncü hükümetin kurulmasının gerekçelerinden biri de bu başarısızlık olarak gösterilmiştir.[660]

29 Mayıs 1972'de, Yeni Hükümet Programı'nın açıklanmasıyla eşzamanlı olarak İskenderun'daki Fatih Öğrenci Yurdu'na yaklaşık elli kişilik bir grup tarafından bir baskın düzenlenmiştir. Öncesinde, bazı öğrencilerin yurttaki diğer öğrencilere Risale-i Nur okuma durumlarını sorguladıkları ve okumayanlara yönelik şiddet uyguladıkları tespit edilmiştir. Baskına karışan şahıslar Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından gözaltına alınmıştır. Sıkıyönetim Adli Müşaviri Albay Turgut Akan tarafından yapılan açıklamada, bazı yurtlarda sol görüşlü öğrencilere karşı yasa dışı sindirme faaliyetlerinde bulunan ve bu görevi kendilerine aitmiş gibi gören öğrencilerin varlığı belirtilmiştir. Konuyla ilgili olarak 6. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayımlanan bildiride, bölgede aşırı sağcı grupların yasaklanmış Nurcu kitap ve broşürler dağıttığı, bunların 9 Nisan 1972'de yapılan operasyonla suçüstü yakalandığı ifade edilmiştir. Ayrıca 25 Mart 1972'de İskenderun'da ayin düzenleyen kişilerin de operasyon sonucunda suçüstü yakalanarak yasal işlem gördükleri kamuoyuna duyurulmuştur.[661]

Ekim ayında, Türk Hava Yolları'na ait İstanbul-Ankara seferini yapan Truva adlı yolcu uçağı Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya kaçırıldı. Eylemciler, serbest bırakılmasını istedikleri on üç tutuklu arkadaşlarının isimlerini daha sonra açıklayacaklarını belirterek, taleplerinin karşılanmaması halinde yolcular ve mürettebatla birlikte uçağı havaya uçuracakları tehdidinde bulundular. Kaçıranlar altı maddelik taleplerini şöyle sıraladı: Tutuklu arkadaşlarının serbest bırakılması, bazı bölgelerde kaldırılan grev ve lokavt haklarının derhal geri verilmesi, köylülerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Anayasa ile üniversitelerdeki düzenin eski haline getirilmesi ve bu şartların yerine getirildiğine dair bilgilerin TRT'den üç defa aralıklarla yayınlanması. Bulgaristan'daki Türk Büyükelçisi, bu taleplerle ilgili herhangi bir pazarlık yapılmayacağını kamuoyuna bildirdi.[662]Kaçırıcılar, Türkiye'de çeşitli silahlı eylemlere katıldıklarını itiraf etmişlerdir. Eyleme karıştıkları belirtilen isimler ise

[660] Kemal Aydar, *"*Reformlar Kâğıt Üzerinde*"*, *Cumhuriyet*, 03.05.1972, s. 1-7.
[661] Milliyet, 30.05.1972.
[662] Milliyet, 23.10.1972.

Ahmet Maden, Yücel Bozkurt, Derviş Elmacıoğlu ve Hacı Özdemir olarak kaydedilmiştir.[663]

Nurculukla mücadele kapsamında Trabzon ve Erzurum'da 12 Mart 1973 tarihinde operasyonlar gerçekleştirildi. Trabzon'da üç farklı eve düzenlenen baskınlarda on iki kişi gözaltına alınırken, Erzurum'da nur ayini yapan altmış dokuz kişi yakalandı ve bunlardan on ikisi tutuklandı. Gözaltına alınanlar arasında öğrenciler, asistanlar ve mühendisler yer almaktadır. Evlerde yapılan aramalarda ise teypler, kasetler ve risaleler ele geçirildi.[664]

Cumhurbaşkanlığı seçimi,1973'ün önemli gelişmelerinden biriydi. Göreve 1966 yılında gelen Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuştur.[665] Cevdet Sunay'ın görev süresinin sona ermesiyle, yeni Cumhurbaşkanı seçimi için 13 Mart 1973'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seçim yapıldı. Uzun süren tartışmalar ve müzakerelerin ardından, 6 Nisan 1973 tarihinde Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı olarak seçildi ve süreç tamamlandı.[666]

Ülke bu yıllarda anarşik olaylar, dinci yapılanmalar, sürekli oluşan hükümet değişiklikleri ve seçimlerle meşguldür. Yürütme erkinin yapısı ve işlevselliği tartışılır olmaya başlamıştır.

Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçildiği gün, Ferit Melen Başbakanlık görevinden istifa etti. İstifasının gerekçesini, Anayasa'da yürütme organının başı olarak Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkilerin özgürce kullanılabilmesi için bu kararı aldığını belirtti.[667]Fahri Korutürk, 12 Nisan'da Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörü Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirdi.[668] Naim Talu, Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) liderleriyle yaptığı görüşmelerin ardından kendi başkanlığında AP-CGP koalisyon hükümetini kurdu. Açıklanan on maddelik koalisyon protokolünde, kurulacak hükümetin parlamentoda çoğunluğa sahip bu iki partiye dayandığı vurgulandı.[669]

[663] Günaydın, 25.10.1972
[664] Cumhuriyet, 12.10.1973.
[665] https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/ [Erişim Tarihi: 19.10.2024].
[666] Cumhuriyet, 07.04.1973.
[667] Cumhuriyet, 08.04.1973.
[668] Cumhuriyet, 13.04.1973.
[669] Cumhuriyet, 15.04.1973.

Başbakan Naim Talu, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında kurulan hükümetlerin en büyük sorununu, partiler üstü yapılarından kaynaklandığını belirledi.[670]14 Ekim 1973 seçimlerine kadar ülkede büyük çaplı öğrenci olayları meydana gelmedi. Yargılamalar devam etmektedir. Bunun en önemli nedenleri: güçlü liderlerin idam edilmiş olması, kurulan DGM'ler, uygulanan sıkıyönetim kuralları olarak gösterilebilir.

12 Mart 1971 Muhtırası sonrası gerçekleşen ilk genel seçim 14 Ekim 1973 tarihinde yapıldı. Bu seçime sekiz siyasi parti katıldı. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) birinci parti olarak 185 milletvekili elde ederken, Adalet Partisi (AP) ikinci sırada yer alarak 149 milletvekili kazandı.[671] Cumhurbaşkanı, 27 Ekim'de hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verdi.[672] Uzun görüşmelerin sonunda CHP ile MSP, temel prensiplerde uzlaşıya varıldığını duyurdu ve 14 Ocak 1974'te CHP-MSP Koalisyonu için bir protokol imzalandı.[673]

1974 yılı boyunca, farklı illerde ve çeşitli eğitim kurumlarında öğrenci olayları devam etti. 18 Mart 1974'te Tunceli Öğretmen Okulu'nun kuruluş yıl dönümü etkinliğinde öğrenciler arasında kavga çıktı. Olay, Kars Folklor Ekibinin "Şeyh Şamil" oyunu sırasında başladı ve kavga sonucunda hem öğrenciler hem öğretmenler yaralandı. Bunun üzerine öğretmen okulu bir hafta süreyle kapatıldı. Yapılan açıklamalarda, olayların öğrenciler arasındaki aşırı uçların çatışmasından kaynaklandığı belirtildi. Güvenlik önlemleri artırıldı ve çevre illerden takviye güvenlik güçleri Tunceli'ye gönderildi. Aynı tarihte Erzurum Atatürk Lisesi'nde, komando oldukları iddia edilen yedi kişilik bir grup ile CHP yanlısı beş öğrenci arasında kavga çıktı. İki öğrenci ağır yaralandı, dört öğrenci gözaltına alınırken üçü için arama kararı çıkarıldı. Ayrıca 21 Mart'ta Ankara Cebeci Öğrenci Yurdu'nda da karşıt görüşlü öğrenciler arasında çatışma yaşandı ve ülkücü öğrencilere yönelik iki yaralanma oldu.[674]

22 Mart'ta Bakanlar Kurulu'nda tartışılan öğrenci olaylarıyla ilgili açıklamada, Başbakan Bülent Ecevit konunun çok yönlü ele alınması gerektiğini vurguladı ve önlem alınmazsa durumun 12 Mart öncesindeki karışıklıklara dönüşebileceği uyarısında bulundu. Bazı bakanlar ise çatışmaların alevlenmesinde politikacılar ve üniversite öğretim üyelerinin rolü olduğunu iddia etti. Bu bağlamda, olaylardan yetkili kurumların anında haberdar edilmesinin kritik olduğu ancak bunun tam olarak sağlanamadığı

[670] Milliyet, 25.04.1973.
[671] Cumhuriyet, 16.10.1973.
[672] Cumhuriyet, 27.10.1973.
[673] Cumhuriyet, 14.01.1974.
[674] Milliyet, 22.03.1974.

belirtildi. Erken müdahale imkânı doğarsa, olayların büyümeden kontrol altına alınabileceği ifade edildi.[675]

Mayıs ayında da öğrenci yurtlarında sağ ve sol görüşlü gruplar arasındaki çatışmalar sürdü. 5 Mayıs'ta İstanbul Atatürk Öğrenci Yurdu'nda çıkan olaylarda üç kişi yaralandı. Yetmiş yedi öğrenci gözaltına alınıp Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne (DGM) sevk edildi. Olayların ardından, yaralı arkadaşlarına destek vermek isteyen öğrenciler İstanbul Üniversitesi önünde bir gösteri düzenledi. Gösteride, devrimci öğrenciler faşist saldırılara maruz kaldıklarını öne sürerek, hayatını kaybeden arkadaşları için saygı duruşunda bulundu.[676] 7 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bahçesinde karşıt görüşlü öğrenciler arasında yeniden kavga çıktı. Aynı gün, çatışmalar Site ve Kadırga Öğrenci Yurtlarına da sıçradı. Bu olaylar, bir gün önce yaşanan gerginliğin devamı niteliğindedir. Öğrenci yurtlarında artan siyasi kutuplaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirildi.[677]

9 Mayıs'ta öğrenci olayları ciddi biçimde tırmandı. İstanbul Atatürk Öğrenci Yurdu'nda ülkücü ve devrimci öğrenciler arasında çıkan büyük çaplı çatışmada 25 öğrenci yaralandı, 40 öğrenciden fazla kişi gözaltına alındı. Aynı gün, İstanbul'daki Niğde Öğrenci Yurdu'nda silahlı bir çatışma meydana geldi. Olay sırasında seken bir kurşun, yoldan geçen bir çocuğun yaralanmasına neden oldu. Olayların nedeni konusunda taraflar birbirini suçladı; sol görüşlü öğrenciler ülkücülerin yurtlarını bastığını öne sürerken, sağ görüşlüler saldırının solcular tarafından başlatıldığını iddia etti. İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, olaylarla ilgili yaptığı açıklamada bazı çevrelerin öğrenci hareketlerini kışkırttığını ve gençlerin bu provokasyonlara karşı dikkatli olmaları gerektiğini belirtti. Bakan ayrıca, polis güçlerinin benzer olayların tekrarını önlemek amacıyla nöbet tuttuğunu ifade etti.[678] Ülkenin gündemini bu günlerde Kıbrıs meselesi ve Genel Af gibi önemli olaylar meşgul etmektedir. Bunun yanı sıra karşıt görüşlü öğrencilerin çatışmaları da dinamiğini korumaktadır.

1974 yılında Türkiye gündemini en çok meşgul eden konuların başında Genel Af yasası ve Kıbrıs krizi gelmiştir. Milli Selamet Partisi, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin af kapsamı dışında bırakılmasını savunsa da yasa 14 Mayıs 1974'te kabul edilmiştir. CHP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, bu maddelerin

[675] Milliyet, 23.03.1974.
[676] Milliyet, 07.05.1974.
[677] Cumhuriyet, 07.05.1974.
[678] Milliyet, 10.05.1974.

kapsam dışı bırakılmasını iptal etmiş, böylece bu suçlardan yargılananlar da aftan yararlanmıştır. Aynı yıl içinde Kıbrıs'ta gerçekleşen darbe sonrası Türkiye'nin sert tepkisi üzerine TBMM olağanüstü toplanmış, Ecevit hükümeti Kıbrıs Türklerinin haklarını koruma kararlılığı göstermiştir. Ancak iç politikada yaşanan koalisyon anlaşmazlıkları**,** Başbakan Bülent Ecevit'in 18 Eylül 1974'te istifasına yol açmıştı.[679]

Hükümet kurma girişimleri gerek Bülent Ecevit gerek Süleyman Demirel tarafından başarılı bir sonuca ulaşamadı.12 Kasım'da ise Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Senatörü Sadi Irmak Hükümet'i kurmakla görevlendirildi.[680]

Yeni Hükümet Programı'nın açıklandığı dönemde üniversitelerdeki öğrenci hareketliliği devam etmektedir. 25 Kasım'da İstanbul Üniversitesi'nde sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında yaşanan gerginlik silahlı çatışmaya dönüştü. Devrimci öğrenciler, ülkücü grupların üniversiteyi bastığını iddia ederken, ülkücüler ise sol görüşlü öğrencilerin kendilerini okuldan uzaklaştırmaya çalıştığını ileri sürdü. Çatışmaların ardından İstanbul Üniversitesi'nin Hukuk, Tıp ve İktisat fakülteleri üç gün süreyle eğitime ara verdi. Olaylar sonucunda on kişi yaralanırken, öğrenci yurtlarına da sıçrayan gerginlikler maddi hasara yol açtı. Aynı günlerde Ege Üniversitesi'nde de benzer şekilde karşıt görüşlü öğrenciler arasında çatışmalar yaşandı.[681]

27 Kasım'da Ankara Üniversitesi (A.Ü.) öğrencileri, üniversite yasasında değişiklik yapılması, şubat hakkının tanınması, ders geçme sisteminin uygulanması, öğrencilerin üniversite yönetiminde temsil edilmesi ve burs, kredi, kantin ile yurt olanaklarından eşit şekilde yararlanabilmesi talepleriyle süresiz boykot başlattı. Aynı gün Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi (DMMA) öğrencileri de benzer taleplerle boykota katıldı. Bu öğrencilere Konya DMMA öğrencileri de destek verdi. Boykotun gerekçesi olarak özellikle vize hakkı talep edildi ve hem sağ hem sol görüşlü öğrenciler bu konuda birlikte hareket edeceklerini açıkladılar. [682] Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün hükümet kurma süreci kapsamında siyasi parti temsilcileriyle görüşmeler yürüttüğü günlerde, Erzurum'da bulunan Atatürk Üniversitesi ile Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsü'nde şiddetli öğrenci çatışmaları meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda üçü ağır olmak üzere yaklaşık yirmi beş kişi

[679] William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yay., İstanbul 2014, s. 189-190.
[680] Cumhuriyet, 13.11.1974.
[681] Cumhuriyet, 26.11.1974.
[682] Milliyet, 28.11.1974.

yaralanmıştır.[683] 1975 yılının ilk ayları öğrenci olayları bakımından oldukça yoğun geçmiştir diyebiliriz.

1975'in başında üniversitelerde şiddet olayları arttı ve bazı çatışmalarda öğrenciler hayatını kaybetti. 23 Ocak'ta İstanbul'daki Vatan Mimarlık ve Mühendislik Okulu'nda çıkan kavgada sol görüşlü Kerim Yaman öldü. Aynı dönemde Konya ve Diyarbakır'da da çatışmalar yaşandı. Kerim Yaman'ın ölümü üzerine öğrenciler İstanbul Üniversitesi'ni işgal etti, üniversite kapandı. Öğrenciler cenazeyi kampüse getirdi ve nöbet tuttu. Diğer okullarda da protestolar ve çatışmalar oldu. Bazı öğrenciler derse gitmedi. Sivil toplum örgütleri tepkilerini dile getirdi, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler ise Cumhurbaşkanı'ndan bu olayları durdurmasını istedi.[684]

AP ve CGP, yaşanan olaylardan Bülent Ecevit'i sorumlu tuttu. AP Genel Başkan Yardımcısı, solcuların olayların Ecevit başbakan değil iken arttığı izlenimi yaratarak onun tekrar başbakan olmasını sağlamaya çalıştığını söyledi. Ayrıca sokak olaylarının sadece gençlik hareketi değil, rejimi tehdit eden bir anarşi hareketi olduğu iddia edildi.[685]

Demirel, 1975'te MHP'yi hükümete almıştı. MHP, Parlamentoda varlığı ve yokluğu bir olan bir parti olarak gözükmektedir. 1973 seçimlerinde Alparslan Türkeş seçilip gelmişti. Tek parlamenteri olan ve üzerine şimşekleri çeken bir küçük partinin hükümete alınmasını hemen hemen herkes yadırgamıştı. AP ve Demirel'in MHP'yi koruduğu söylentileri daha o zamandan başlamıştır. Türkeş komandolarının silahla sahneye girmelerinden sonra Ecevit'e haklılık verecek boyutlara ulaşmıştır. Türkeş'in komandolar benimdir sözünü 1969'da kendi ağzından yazmıştım diyor Cüneyt Arcayürek. Komandoların Ege'nin çeşitli yörelerinde, kendilerine ayrılan kimi motellerde, çiftliklerde eğitildikleri ise herkes tarafından bilinmektedir. Dahası sol tehlikesi karşısında komandoların büyük iş adamlarınca parayla desteklendikleri de iddialar arasındadır.[686]

CHP Genel Başkanı ise hükümeti ve Milliyetçi Cephe'yi sorumlu tuttu. Hükümeti olaylara yeterince müdahale edememek ve önlem almakta başarısız olmakla eleştirdi. AP'nin iktidardayken bu tür olayların yaşandığını, şimdi ise iktidara dönmek için şiddet olaylarına karışanlarla iş birliği yaptığını iddia etti. Ayrıca, Milliyetçi

[683] Milliyet, 4.12.1974.
[684] Milliyet, 25.01.1975.
[685] Milliyet, 27.01.1975.
[686] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin Sonbaharı (1977- 1978*), Bilgi Yay., Ankara 1987, s. 25.

Cephe'yi oluşturan partilerin de benzer tutumlar sergilediğini ve şiddet olaylarının asıl sorumluları olduğunu savundu.[687]

Hükümet krizleri sürerken, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen kişi Süleyman Demirel oldu. 19 Mart'ta bu görev verilen AP lideri, 20 Mart'ta MSP, CGP ve MHP ile koalisyon kurarak Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni oluşturdu.[688]

Kerim Yaman isimli öğrencinin öldürülmesi, ülkedeki siyasi gergin havayı daha da arttırmıştır. Hükümetler sürekli birbirlerini sorumlu tutmuşlardır.

12 Ekim 1973 seçimlerinden sonra Süleyman Demirel, 19 Mart 1975'te üçüncü kez hükümeti kurdu. 31 Mart'ta AP, MSP, CGP ve MHP arasında koalisyon protokolü imzalandı ve yeni hükümet göreve başladı. Ancak bu süreçte üniversitelerde olaylar devam etti. ODTÜ'de öğrenciler hükümeti protesto için bir gün boykot yaptı. Hacettepe Üniversitesi'nde sağ-sol çatışması yaşandı ve yüzün üzerinde öğrenci gözaltına alındı. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ise geçici olarak kapatıldı.[689]

İstanbul'da İTÜ ve bazı akademi öğrencileri, yakın zamanda hayatını kaybeden Veli Yıldırım anısına Taksim'de yürüyüş düzenledi. Atatürk heykeline çelenk bıraktılar ve İTÜ'lüler bir günlük ders boykotu yaptı. Maçka Maden Fakültesi öğrencileri de derslere girmeyerek Yıldırım'ın öldürülmesini protesto etti. Ülkü Ocakları Genel Başkanı Muharrem Şemsek, yaşanan olayların kendi teşkilatlarıyla ilgisi olmadığını ve Ankara'daki çatışmaların planlı olduğunu savundu. Ankara DMMA'da 1 Nisan'da çıkan sağ-sol çatışmasında bıçaklar kullanıldı. Komando öğrencilerle sol görüşlü öğrenciler arasında tartışma büyüyüp kavga çıktı, sekiz öğrenci yaralandı ve derslere ara verildi. 3 Nisan'da Ankara Erkek Öğretmen Okulu'nda Necdet Dumanay adlı öğrenci dövülerek öldürüldü.[690]

Ankara DMMA'da 1 Nisan'da sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında çıkan kavgada bıçaklar kullanıldı. Komando olarak bilinen grup ile sol görüşlü öğrenciler arasında tartışma büyüyerek çatışmaya dönüştü. Çevredeki lokantalardan aldıkları çatal ve bıçaklarla kavga eden öğrencilerden sekizi yaralandı ve dersler durduruldu. Ardından, 3 Nisan'da Ankara Erkek Öğretmen Okulu'nda Necdet Dumanay adlı

[687] Milliyet, 29.01.1975.
[688] Cumhuriyet, 20.03.1975.
[689] Cumhuriyet, 1.04.1975.
[690] Milliyet, 01.04.1975.

öğrenci baygın halde bulunup hastaneye kaldırıldı ancak hayatını kaybetti. Otopside dövülerek öldürüldüğü anlaşıldı.[691]

Erzurum'da 11 Nisan'da Atatürk Üniversitesi'nde sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında kavga çıktı, dört kişi yaralandı. Aynı gün Eskişehir'de de iki grup çatıştı, dört öğrenci yaralandı, 20'den fazla öğrenci tutuklandı ve okullar tatil edildi. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 21 Nisan'da çıkan kavga sonrası okul bir hafta tatil edildi. Öğrenciler bu kararı protesto etmek için Taksim'de yürüdü. İstanbul Üniversitesi'nde 24 Nisan'da sağ ve sol öğrenciler çatıştı, bir öğrenci yaralandı. Daha sonra komandoların baskınıyla çatışmalar büyüdü, bir yurt görevlisi öldü, iki öğrenci yaralandı. Öğrenciler protesto yürüyüşü yaptı, polis müdahale etti, çatışmalar çıktı, çok sayıda araç ve işyeri zarar gördü, bazı gazeteciler darp edildi. ODTÜ Rektörü olaylar için Başbakana başvurduklarını söyledi ve güvenlik önlemi istedi. ODTÜ'de sorun çıkaran öğrenciler nedeniyle okul tatil edildi. Abdi Gönel'in ölümü sonrası Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde boykotlar başladı. 25 Nisan'da Ankara'da çıkan çatışmada küçük bir çocuk yaralandı. Başbakan devletin gerekeni yapacağını söyledi, CHP lideri ise hükümeti suçladı.[692]

Yaşanan gelişmeler ışığında, olayların süreklilik arz ettiği görülmektedir. Devlete iletilen raporlar ve uygulanan tedbirler, şiddet olaylarını durdurmaya yetmemiş; toplumsal karmaşa artarak devam etmiştir. Nihayetinde, devlet bu kriz ortamından, gerçekleştirilen askeri müdahale yoluyla çıkış aramıştır.

26 Nisan 1975'te Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında toplandı. Kıbrıs meselesi ve üniversitelerdeki şiddet olayları konuşuldu. Hükümet, sıkıyönetimin devam etmesini istedi. Toplantı sonrası yapılan açıklamada, üniversite olaylarının sadece eğitim sorunları değil, devlet düzenini bozmayı amaçlayan planlı hareketler olduğu belirtildi ve sıkıyönetim bazı şehirlerde bir ay daha uzatıldı. Bu dönemde üniversitelerde kavga ve çatışmalar devam etti. 29 Nisan'da Galatasaray'da ders boykotları nedeniyle çıkan tartışma silahlı kavgaya dönüştü, altı öğrenci yaralandı. Başbakan 1 Mayıs'ta üniversite rektörleriyle toplantı yaparak, öğrenci olaylarıyla ilgili tedbirlerin alınacağını söyledi. 9 Mayıs'ta Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü on gün kapatıldı çünkü öğrenciler arasında çatışma çıktı. 3 Kasım'da İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrenciler kampüs girişini kapattı, karşıt grup içeri alınmadı. Polis

[691] Milliyet, 04.04.1975.
[692] Cumhuriyet, 26.04.1975.

müdahalesiyle çatışma önlendi ama sloganlar atıldı. Daha sonra sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında taşlı ve silahlı çatışma oldu. Olaylar öğrencilerin dağılmasıyla sona erdi. [693] Bursa'da 5 Kasım'da Eğitim Enstitüsü ile İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde başlatılan boykot sırasında çıkan çatışmada üç öğrenci yaralandı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde de yine Alpaslan Gümüş'ün ölümünden ötürü başlatılan boykot sonrası çıkan çatışmada üç öğrenci yaralandı. Seksen dört öğrenci gözaltına alındı. İstanbul'da İ.T.Ü. Taşkışla ve Maçka binalarında karşıt görüşlü öğrencilerin çatışmasında da çok sayıda öğrenci yaralandı.[694]

Türkiye genelinde öğrenci olayları sürerken, 21 Kasım'da ODTÜ'de önemli bir gelişme yaşandı. Öğrencilerin günlük sorunlarını çözmek amacıyla ODTÜ Öğrenci Dekanlığı kuruldu ve başına öğretim üyesi Erhan Yaşar getirildi. Aynı gün İstanbul Üniversitesi'nde, MHP lideri Alpaslan Türkeş'in "Gençliğimiz ve Meselelerimiz" toplantısının afişine sol görüşlü öğrencilerin tepki göstermesiyle başlayan kavgada, silah kullanıldı. Bu çatışmada İsmail Tığlı ağır yaralandı ve hastanede hayatını kaybetti, üç öğrenci de hafif yaralandı. İsmail Tığlı'nın ölümü sonrası bir grup öğrenci, İçişleri Bakanı'nın istifasını talep ederek yürüyüş yaptı. Polis ise öğrenci yurtlarında aramalar yaparak silah, mermi ve diğer çatışma malzemeleri ele geçirdi. Öğrenci olayları siyasetin gündeminde önemli yer tutmaya başladı. Sosyalist Parti Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, ABD'nin Türkiye'de 'faşist' bir darbe istediğini ve sağcı komandoların bu doğrultuda saldırılar düzenlediğini savundu. Ayrıca, Türkiye'de sağ-sol çatışmasını kışkırtmak için ortam yaratıldığını belirtti ve artan gençlik cinayetlerini bu bağlamda değerlendirdi. 5 Aralık'ta Malatya Atatürk Lisesi'nde yaklaşık bin öğrencinin karıştığı büyük bir kavga çıktı. Bu çatışmada Kazım Göktaş adlı öğrenci üçüncü kattan atılarak yaşamını yitirdi, elliden fazla öğrenci de yaralandı.[695]

Sadece büyük kentlerde değil taşrada da sağ-sol kavgaları devam etmektedir. Dönemin sağ-sol siyasetçileri durumu genel olarak şöyle değerlendirmektedir: Ülke içerden zayıflatılmak istenmektedir. Darbenin alt yapısını oluşturmak için zemin oluşturulmaktadır.

Üniversitelerarası Kurul, 29 Aralık 1975'te yaptığı toplantıda, yaşanan şiddet olaylarının durması için CHP ve AP'nin birlikte çalışması gerektiğini söyledi. Kurul, üniversitedeki öğrencilerin ve personelin can güvenliğinin tehlikede olduğunu, olaylar

[693] Milliyet, 04.11.1975.
[694] Cumhuriyet, 06.11.1975.
[695] Milliyet, 05.12.1975.

devam ederse eğitime ara verilmesi gerektiğini belirtti. Olayların, siyasi amaçla şiddet kullanan gruplar tarafından çıkarıldığını ve bu grupların üniversitelerle ilgisi olmadığını vurguladı. Ayrıca, bu durumun Türkiye'ye zarar vermek isteyen uluslararası çevrelerin planı olabileceği belirtildi. Çözüm olarak yasaların hızlı ve tarafsız uygulanması ve siyasi partilerin birlikte hareket etmesi gerektiği söylendi.1976 başında olaylar arttı. 3 Ocak'ta ODTÜ'de sınava giden öğrenci otobüsleri sağ görüşlü öğrenciler tarafından durduruldu, çıkan çatışmada dört öğrenci yaralandı. CHP lideri Bülent Ecevit, bu olaylardan hükümeti sorumlu tuttu. Kadıköy'de bir eğitim enstitüsü komandolar tarafından işgal edildi, çıkan çatışmada siviller yaralandı. Okul üç gün tatil edildi. Ankara'da bir akademi de komandolar tarafından işgal edilince öğrencilerle çatışma çıktı, yedi öğrenci yaralandı ve eğitim bir süre durduruldu. Hacettepe Üniversitesi'nde yaralanan bir öğrenci 7 Ocak'ta öldü. Öğrenciler bunun üzerine dersleri boykot etti ve hükümeti protesto etti.[696]

Bülent Ecevit, 9-11 Ocak 1976'da CHP Gençlik Kolları'nın düzenlediği Üçüncü Demokratik Sol Düşünce Forumu'nda, son zamanlarda yaşanan olayların demokratik rejim için ciddi bir tehlike oluşturduğunu söyledi. Ecevit, Hükümet'in güvenliği sağlayamadığı için okullarda eğitimin aksadığını belirtti. Ayrıca, egemen sınıfların gençler arasında kargaşa çıkardığını vurguladı. 1960 öncesi gençlik olaylarında ölüm sayısının az olduğunu, ancak Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti döneminde bu sayının arttığını söyleyerek hükümeti sorumlu tuttu.[697] Başbakan Süleyman Demirel, hükümetin öncelikli konusunun üniversitelerdeki sorunlar olduğunu belirtti ve olayları önlemek için ellerinden geleni yapacaklarını söyledi. Gerekirse üniversite yönetimine müdahale edilip sıkıyönetim ilan edilebileceğini de ifade etti.[698]

Siyasi gündem üniversitelerdeki şiddet olaylarıyla meşgul iken, olaylar artarak devam etmektedir. Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu'nda önceki silahlı çatışmada yaralanan ve ülkücü kimliğiyle bilinen Yunus Ceylan, 11 Ocak 1976'da hayatını kaybetti. Ertesi gün okul önünde bir grup öğrenci, "Türk milliyetçisi olduğu için vurdular", "Komünistleri affedenleri Türk milleti affetmez", "Devlet ülkücü gençliğe sahip çıkmalı" yazılı pankartlarla yürüyüş yaptı. Şiddet olayları sürerken, 15 Ocak 1976'da Hükümet, öğrenci olaylarına karşı alınacak önlemleri açıkladı. Başbakan Süleyman Demirel, şiddetin ilkokul seviyesine kadar indiğini belirterek, hükümetin bu

[696] Cumhuriyet, 07.01.1976.
[697] Cumhuriyet, 10.01.1976.
[698] Milliyet, 10.01.1976.

konuda zayıf kalmaması gerektiğini vurguladı. Eğitim faaliyetlerinin devam etmesini sağlamanın zorunlu olduğunu söyledi. Çok sayıda veliden gelen mektuplarda çocuklarının güvenliğinin sağlanması istendiğini ifade etti. Bu nedenle kesin tedbirler alınacağını, öncelikle olayların merkezindeki okulların kapatılacağını açıkladı. Aşırı sol ile mücadelenin süreceğini, okumak isteyen öğrencilerin gerekirse başka okullara yerleştirileceğini belirtti. Olaylar önlenemezse hükümetin istifa edip genel seçime gidileceği de duyuruldu.[699]

Abdi İpekçi, Milliyet gazetesinde siyasilerin sert ve hakaret içeren söylemlerinin mevcut duruma fayda sağlamadığını, aksine gerginliği artırdığını yazdı. Siyasi liderlerin uzlaşmak yerine çatışmayı tercih ettiğini belirtti. İktidar bu durumu kendi çıkarları için kullanıyor ve muhalefete karşı bir koz olarak değerlendirmiştir. Özellikle CHP, Hükümet tarafından hedef haline getirilmişti. Muhalefet ise gelişmelerin Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti aleyhine olacağını düşünüyordu. Eğer Hükümet sorunları çözemezse, kamuoyunun iktidara olan güveni azalacak ve MC koalisyonu iktidarda kalamayacaktır. Sorunun çözümü için siyasi partilerin iş birliği yapması gerekmiştir. Ancak artan suçlamalar ve kutuplaşma uzlaşmayı engellemiştir. Bu yükselen gerilim, şiddet olaylarının hızlanmasına yol açtı.[700]

İçişleri Bakanı, aşırı sağın Hükümet'i, aşırı solun da CHP'yi kullandığını söyledi. Başbakan Demirel ise 10 Nisan 1976'da yaptığı açıklamada, üniversitelerdeki şiddetin devam eden bir fitne olduğunu belirtti. Olayları durdurmak için her yolu deneyeceklerini söyledi. Polis herkese eşit davranıyor ama Cumhuriyet'e karşı suçlarda taraf oluyor dedi. Üniversitelerin öğrenim için uygun olmamasına izin vermeyeceklerini ve anarşiyle kararlı şekilde mücadele edeceklerini söyledi. Can güvenliği ve eğitim özgürlüğünün korunacağını, kanunlara karşı çıkanlarla da kanun yoluyla mücadele edeceklerini ekledi. Eğitim kurumlarına ideolojik kavganın sokulmasına izin vermeyeceklerini vurguladı.[701]

Şiddetin artması üzerine Başbakan, sıkıyönetimin çözüm olduğunu bir kez daha söyledi. Olayların artık kontrolden çıktığını ve devleti yıkma noktasına geldiğini belirtti. Alınabilecek tüm önlemler alındı, geriye sadece iki seçenek kaldı: sıkıyönetim ilan etmek veya sorunlu yerlere el koymak. Bakanlar Kurulu ve MGK'da bu konunun

[699] Milliyet, 16.01.1976.
[700] Milliyet, 19.01.1976.
[701] Milliyet, 11.04.1976.

öncelikli olarak görüşüldüğünü söyledi. Yaşananların toplumsal olay değil, cinayet olduğunu ve devleti yıkmak isteyenlerin amacına ulaşamayacağını vurguladı.[702]

İzmir'de 18 Aralık 1976'da polis, Devrimci Gençlik dergisinin İzmir bürosunda arama yaptı ve elli beş öğrenci yakaladı. Bu öğrencilerin okullarda karışıklık çıkarmak için eğitildiği söylendi. 20 Aralık'ta Ege Üniversitesi öğrencisi Tamer Benial, bir grup tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Arkadaşları bunun üzerine iki gün derslere girmedi. Buca Eğitim Enstitüsü'nde de öğrenciler arasında kavga çıktı, birçok kişi yaralandı. Konya'da bir okul ise yaşanan olaylar yüzünden kapatıldı. Tamer Benial'ın ölümünden sonra çıkan kavgada yaralanan bir öğrenci daha öldü. Bunun üzerine öğrenciler boykot yaptı ve 'faşistlere' karşı birleşmeye çağırdı. Ege Üniversitesi yönetimi olayları kınadı, sorunların dışarıdan kaynaklandığını söyledi ve devletin zamanında müdahale etmesi gerektiğini belirtti. Başka illerde de benzer olaylar yaşandı.[703]

Silahlı çatışmalar, dönemin başlıca şiddet biçimi haline gelmiş ve birçok genç eğitim hayatını yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Ülke gündeminde en öncelikli sorun can güvenliği olarak öne çıkmıştır. Kamuoyu başlangıçta üniversite reformlarını desteklerken, olayların ideolojik sağ-sol çatışmalarına dönüşmesi, halkın bu konudaki destek ve tutumunda belirgin bir değişime yol açmıştır.[704]

İngiliz dergisi The Economist, Türkiye'deki öğrenci hareketlerini ele aldı. Makalede, öğrenci olaylarının siyasi partiler tarafından kullanıldığı ve son yirmi ayda 75 kişinin öldüğü belirtildi. Şiddetin 1977 seçimlerine kadar süreceği söylendi. Olaylara sadece öğrencilerin değil, siyasi ve askeri grupların da karıştığı ifade edildi. Ülkü Ocakları'nın komünistlere karşı askeri eğitimli komandolarla birlikte hareket ettiği, solcu öğrencilerin ise Marksist ve Filistin yanlısı gruplardan oluştuğu belirtildi. Bazı sol grupların Sovyet gizli servisi KGB tarafından desteklendiği iddialarına da yer verildi. Ayrıca, siyasi liderlerin olaylar konusundaki görüş ayrılıkları ve Süleyman Demirel'in, 1974'te çıkarılan genel aftan yararlananların şiddet olaylarını artırdığı yorumu da aktarıldı.[705]

1976 yılı, üniversite ve lise öğrencilerinin katıldığı anarşik olayların yoğunlaştığı, şiddetin ve ölümlerin giderek arttığı kritik bir dönem olarak kayda geçti. Bu yıl, sadece üniversitelerde değil, liselerde de çatışmaların yaygınlaşmasıyla

[702] Cumhuriyet, 11.12.1976.
[703] Milliyet, 23.12.1976.
[704] Tanzer Sürker Yılmaz, *age.,* s. 295.
[705] Milliyet, 04.01.1977.

toplumsal huzursuzluk daha geniş bir gençlik kitlesine yayıldı. Artan şiddet, eğitim kurumlarının işleyişini olumsuz etkilerken, gençler arasındaki ideolojik kutuplaşmanın derinleşmesine yol açtı. 1977 yılına gelindiğinde ise bu olaylar daha da şiddetlenerek toplumsal ve siyasi istikrarsızlık riskini artırdı.

5.6.1977-1980 Demirel ve Ecevit Hükümetleri Döneminde Yaşanan Öğrenci Protestoları ve Hükümet Krizleri

1976-1977 öğretim yılının başında üniversitelerde şiddet olayları tekrar arttı. 5 Ocak 1977'de Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken bazı üniversite rektörleri de toplantıya katıldı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Haluk Alp, bu olayları üniversite dışından gelen küçük bir grubun çıkardığını söyledi. Bu grubu ikiye ayırdı: Birinci grup, yasadışı her türlü eylemi destekleyen yaklaşık 200 öğrenciden oluşuyor; ikinci grup ise milliyetçilik adına şiddet kullanan ve cinayet işleyen kişilerden oluşuyor. Olayların bu iki grup arasındaki güç mücadelesi olduğunu belirtti. Üniversite yönetimi daha önce bu gruplardaki öğrencilerin okuldan atılması için hükümete başvurmuş ama başarılı olunamamış. Güvenlik güçlerinin sayısı ve donanımı yetersizdir. Haluk Alp, siyasi partilerin sorunları bir kenara bırakıp çözüm bulması gerektiğini söyledi. Ege Üniversitesi Rektörü Necati Akgün, az sayıda öğrencinin yaptığı eylemler yüzünden eğitim özgürlüğünün kalmadığını ve yönetimin zor durumda olduğunu söyledi. Önlem alınmazsa durumun kötüleşeceğini belirtti. Hacettepe Üniversitesi Rektörü Doğan Karan, üniversitedeki olayların ülkenin genel sorunlarından kaynaklandığını ve dışarıdan desteklendiğini söyledi. Tarafsız operasyonlarla birkaç ay içinde olayların durdurulabileceğini ifade etti. Eskişehir İTİA Başkanı Yılmaz Büyükerşen, büyük şehirlerdeki olaylar sakinleşince bazı militanların küçük okullarda sorun çıkardığını söyledi. Güvenlik güçlerinin herkese eşit davranması gerektiğini vurguladı.[706]

Şiddet içeren öğrenci olaylarını önlemek için Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu yeni bir yönetmelik hazırladı. Bu yönetmelik 5 Ocak 1977'de Resmî Gazetede yayımlandı. Buna göre, siyasi olaylara karışan öğrencilerin kredi ve bursları kesilecektir.[707]

Aytekin Taşçı adında, ülkücü olduğu bildirilen bir İTÜ öğrencisi 16 Ocak 1977'de arkadaşlarıyla yürürken, karşıt görüşlü üç öğrenci tarafından öldürüldü. Bu

[706] Milliyet, 06.01.1977.
[707] Cumhuriyet, 06.01.1977.

olay üzerine şiddetli çatışmalar yaşandı. Polis müdahalesiyle olay yatıştırılmaya çalışıldı. Yurtlarda arama yapıldı, birçok öğrenci gözaltına alındı ve yasaklı yayınlar ele geçirildi. Ertesi gün, 17 Ocak 1977'de ülkücü öğrenciler, arkadaşlarının ölümünü protesto etmek için Edebiyat ve Hukuk Fakülteleri'nde forumlar düzenledi ve Edebiyat Fakültesi'nde üç günlük yas boykotu ilan etti. Atatürk Eğitim Enstitüsü'nden cenaze töreni için gelen ülkücü bir grup, Kadıköy-Karaköy vapurunu zorla Sirkeci'ye yanaştırdı. Aytekin Taşçı'nın cenazesi, arkadaşları tarafından sloganlarla Sultanahmet ve Beyazıt üzerinden Aksaray'daki Muratpaşa Camii'ne götürülüp tören düzenlendikten sonra Aydın'a gönderildi.[708]

Uğur Mumcu, 18 Ocak 1977'de Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında, ülkenin yaşadığı sorunların tüm sorumluluğunu Hükümet'e yükledi. Öğrenci ölümlerinden Hükümet'i sorumlu tuttu.[709]

Ankara Üniversitesi Senatosu, 21 Ocak 1977 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel'e sunduğu muhtırada, üniversitelerde ve ortaöğretim kurumlarında giderek yaygınlaşan sağ-sol silahlı örgütlerin eylemlerinin eğitim özgürlüğü ve öğrenci can güvenliği üzerinde oluşturduğu ciddi tehditlere dikkat çekmiştir. Senato, bu grupların siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için başta büyük şehirler olmak üzere küçük yerleşim bölgelerine kadar eylemlerini genişlettiğini vurgulamış; ortaya çıkan siyasal cinayetler, terör atmosferi ve tedhiş faaliyetlerinin öğretim ve öğrenim faaliyetlerini engellediğini belirtmiştir. Muhtırada, bu terör olaylarının önlenmesinde devletin güvenlik güçlerinin tarafsız ve etkin bir şekilde hareket etmesinin zorunlu olduğu; siyasi partilerin ise şiddet ve zorbalıkla görüşlerini dayatma girişimlerine karşı ortak bir tavır benimsemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, öğrenci yurtlarının yasadışı örgütlerin faaliyet merkezi haline gelmesinin önüne geçilmesi gerektiği ve can güvenliği sağlanmadan üniversitelerin açılmasının ciddi riskler taşıdığı vurgulanmıştır. Senato, ülkenin içinde bulunduğu bu olumsuz koşullara çözüm olarak kapsamlı ve etkin güvenlik tedbirlerinin alınması gerekliliğini Hükümet'e iletmiştir. [710]

Artan öğrenci olayları karşısında, üniversite senatoları sürecin ciddiyetini vurgulayarak hem hükümete hem de kamuoyuna yönelik kapsamlı uyarılar ve değerlendirmeler yaptı. Bu açıklamalarda, üniversitelerde yaşanan şiddetin eğitim-öğretim faaliyetlerini olumsuz etkilediği, toplumun geniş kesimlerinde endişe yarattığı

[708] Milliyet, 18.01.1977.
[709] Cumhuriyet, 18.01.1977.
[710] Cumhuriyet, 21.01.1977.

ve devletin temel görevi olan güvenlik sağlama sorumluluğunun önemine dikkat çekildi. Üniversite yönetimleri, siyasi kutuplaşmanın ve ideolojik çatışmaların eğitimi sekteye uğrattığını belirterek, hükümetten etkili ve tarafsız müdahaleler beklediklerini ifade etti. Bunun yanı sıra, öğrenci şiddetinin toplumsal barış ve demokratik düzen üzerindeki tehditlerine karşı sivil toplum kuruluşları da aktif rol aldı. Basın aracılığıyla yapılan uyarılar, sadece öğrencilere değil, ailelere, eğitimciler ve politika yapıcılara yönelik bilinçlendirme ve sorumluluk çağrıları içermektedirler. Bu çok yönlü yaklaşım, sorunların sadece üniversitelerle sınırlı kalmayıp, toplumsal düzeyde bir kriz haline dönüştüğünü gösterirken, çözümün işbirliği ve ortak sorumluluk gerektirdiğini ortaya koydu.

Öğrenci olaylarının büyük çoğunluğu siyasi ve ideolojik sebeplere dayanmaktadır. Örneğin, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde bina yetersizliği nedeniyle başlatılan öğrenci boykotları, istenen sonuç alınamayınca 24 Ocak 1977'de ölüm orucuna dönüşmüştü. Aynı dönemde Diyarbakır, Muğla, İzmir ve Ankara gibi şehirlerde bombalı saldırılar gerçekleşti; Ankara'da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Antalya'da ise Adalet Partisi (AP) binaları zarar gördü. Bu durum, siyasi gerilimin sadece üniversite kampüsleriyle sınırlı kalmayıp ülke geneline yayıldığını göstermektedir.[711]

Öğrenci eylemlerindeki şiddeti azaltmak için askere alma da dahil olmak üzere çeşitli çözüm yolları tartışıldı. 8 Şubat 1977'de yapılan Bakanlar Kurulu toplantısının ana gündem maddesi iç güvenlik meselesidir. Toplantı sonrasında Başbakan Süleyman Demirel, ülkeyi sıkıyönetim ilan etmeden yönetmeye çalıştıklarını belirtti. Ayrıca, tüm kurumların bu konuda son derece yoğun bir şekilde çaba harcadığını vurguladı.[712]

Milliyet gazetesi, 5 Nisan 1977'de öğrenci olaylarını *Üniversite Dramı* başlığıyla manşete taşıdı. Habere göre, Mart ve Nisan aylarında yaşanan olaylarda 17 kişi hayatını kaybetmiş, 349 kişi ise yaralanmıştı. Bazı siyasi partiler, erken seçimi bu soruna çözüm olarak önerirken, erken seçim tartışmaları giderek gündemde daha fazla yer almaya başladı.[713]

1977 yılının en önemli olaylarından biri, 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamaları sırasında yaşanan terör saldırısıdır. Osmanlı coğrafyasında 1 Mayıs, ilk kez 1908'de

[711] Milliyet, 25.01.1977.
[712] Milliyet, 9.02.1977.
[713] Milliyet, 4.04.1977.

Selanik'te kutlanmaya başlanmıştır. Mütareke döneminde, 1918'den sonra bazı sendikalar bugünü etkinliklerle anmıştır. 1923'te İstanbul'da işçiler büyük bir coşkuyla kutlamalar yapmıştır. Ankara'da da İmalat-ı Harbiye işçileri ve çeşitli gruplar çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiştir. Ancak 3 Mart 1925'te yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn yasasıyla 1 Mayıs kutlamaları yasaklandı. 1976'da ise DİSK ilk kez 1 Mayıs'ı resmi olarak kutlama kararı aldı ve bu karar uygulanarak birçok sendika, sivil toplum kuruluşu, gençlik örgütü ve sanatçının katıldığı tören sorunsuz bir şekilde gerçekleşti. Fakat 1977 yılında gerçekleşen ve 'Kanlı 1 Mayıs' olarak anılan olaylar, bu kutlamaların tarihindeki karanlık dönüm noktası oldu.[714]

1977 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda Taksim Meydanı'nda çok sayıda kişi toplandı. Dev-Genç gibi sol gruplar da katıldı ve devrimci gençlerin fotoğraflarını taşıdılar. DİSK Başkanı Kemal Türkler, hükümete ve faşist güçlere karşı birlik çağrısı yaptı. Yaklaşık 300 bin kişinin olduğu mitingde güvenlik önlemleri vardı. Ancak mitingin sonunda bazı gruplar miting alanına girmeye çalıştı ve aniden silah sesleri duyuldu. Bu büyük bir karışıklığa yol açtı. Olaylarda Maocu bir grup olduğu iddia edildi. DİSK bu grubu mitingden uzak tutmak istemişti. Dev-Lis ve Dev-Genç gibi gruplar çeşitli sloganlar attı. Maocu grup ile DİSK üyeleri arasında kavga çıktı ve Maocu grup ateş açtı. Böylece miting bir çatışma alanına dönüştü. BBC ve diğer yabancı radyolar bu olayları önemli haber olarak verdi. Olayların, Meclis'in erken seçim kararı aldıktan sonra yaşandığı belirtildi.[715]

Olayların ardından Bakanlar Kurulu, 1 Mayıs akşamı saat 23.00'te olağanüstü toplandı. Başbakan Süleyman Demirel, toplantı öncesi yaptığı açıklamada, yaşananların seçimleri engellemeye yönelik bir girişim olduğunu söyledi. Güvenlik için geniş önlemler alındığını ancak olayların yine de engellenemediğini belirtti. Ayrıca sıkıyönetim ilan edilmeyeceğini ifade ederek üzüntüsünü dile getirdi. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise seçimler yaklaşırken antidemokratik davranışların arttığını hatırlatarak halka sağduyu çağrısında bulundu.[716]

1 Mayıs 1977'de yaşanan olaylardan önce, basında bu tür olayların olabileceği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır. Mitinge katılacak sendikalar ve gruplar nasıl davranacaklarını önceden açıklamış, pankartlar belirlenmiştir. DİSK yönetimi, 1 Mayıs'ın anlamının bozulmamasını istemiş, mitingde görev yapacak binlerce kişiye

[714] Tevfik Çavdar, *age.,* s. 46.
[715] Milliyet, 2.05.1977.
[716] Cumhuriyet, 2.05.1977.

güvenlik önlemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca yaralananlara müdahale için sağlık ekipleri ve ambulanslar hazır beklediler. Ancak sağ basında çıkan kışkırtıcı haberler ortamı gerginleştirmiştir. Örneğin, Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Ömer Faruk Akıncı, DİSK'in 1 Mayıs'ı siyasi gösteri olarak engellenmesi gerektiğini savunmuştur. Bazı gazetelerde ise 1 Mayıs'ın komünist bayramı olduğu, DİSK'in bugünü komünist bir ihtilal provası için kullandığı yazılmıştır. Akıncı, DİSK'in bu kutlamayı Türk işçileriyle ilgisi olmadan, bazı komünist ülkelere gösteri yapmak için kullandığını söylemiştir. Ayrıca, milliyetçi işçilere 1 Mayıs'a katılmamaları için baskı yapıldığı ve katılmazlarsa tehdit edildikleri iddia edilmiştir. Bazı gazeteler de 1 Mayıs'ı bir ihtilal hazırlığı olarak göstermiştir.[717]

Bazı köşe yazarları da 1 Mayıs hakkında provokasyon değerlendirmesi yapmıştır. Bu kapsamda Tercüman gazetesinde Ahmet Kabaklı'nın 30 Nisan'da yayınlanan makalesinde DİSK, TİP ve CHP'nin kışkırtıcı tutum takınabileceği, polisle çatışmaların olabileceği, hatta can ve mal kayıplarının yaşanabileceğini yazması örnek olarak gösterildi.[718]

1977 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde başlayan ve 55 gün süren öğrenci boykotu, akademiye dönüşüm talebiyle başlatılmış ancak zamanla işgale dönüşmüştür. Eylemciler, öğretmen ve yöneticilere karşı sert tutum sergilemiş, sınavları ve eğitim sürecini engellemiştir. Boykotun yersiz olduğu, taleplerin ancak yasal yolla gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Öğretmenler Kurulu, olayların durumu hakkında hükümete acil bildirimde bulunmuş, enstitüde eğitimin süresiz olarak durdurulduğu açıklanmıştır. Kurul, enstitülerin siyasetten uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır.[719]

Terör olaylarının 1977 itibarıyla yaygınlaşması üzerine sonbaharda yapılması gereken genel seçimler 1977'nin Haziran'ına alındı.[720] 5 Haziran 1977 seçimleri öncesinde CHP bir seçim broşürü hazırlatmıştır. Buna göre Birinci MC Hükümeti döneminde 200 kişi ölmüş, 3.900 kişi yaralanmış ve 52 banka soygunu gerçekleşmiştir. Okullar aylarca kapalı kalmıştır ve öğrenci aileleri tedirginlik içerisinde olmuştur.[721]Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 14 Haziran'da Hükümet'i kurması için CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i görevlendirildi.[722]

---

[717] Tanzer Sülker Yılmaz, *age.,* s. 301-302.
[718] Tercüman, 30.08.1977.
[719] CFKA, Y.N.:6/8-6 F.N.:5521-4-7.
[720] Fuat Uçar, *Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 330.
[721] Milliyet, 13.05.1977.
[722] Cumhuriyet, 14.06.1977.

8 Haziran 1977'de ODTÜ Öğrenci Temsilcisi Ertuğrul Karakaya, okul girişinde jandarmayla yaşadığı gerginlik sırasında vuruldu. Jandarma, Karakaya'nın silahla direnmeye çalıştığını, ancak silahın tutukluk yaptığını ve buna karşılık ateş ettiklerini açıkladı. Aynı gün Edirne, İzmir ve Niğde'de de öğrenci olayları meydana geldi; çıkan çatışmalar sonucu birçok öğrenci yaralandı veya gözaltına alındı. Olaylar hem üniversite hem de lise düzeyinde artarak devam etti.[723]

1977 yılı haziran ayında öğrenci olayları ve siyasi şiddet artarak devam etti. İstanbul'da Hasan Doğan adlı bir öğrencinin kaçırılarak öldürüldüğü iddiası büyük yankı uyandırdı. Cenazesi Malatya'ya gönderilmeden önce İstanbul'da protesto yürüyüşü düzenlendi. Aynı tarihlerde Ankara ve Adana'da da öğrenciler silahlı saldırılara uğradı. En çarpıcı olay ise Atatürk Üniversitesi'nde Doç. Dr. Orhan Yavuz'un öğrenciler tarafından kaçırılıp öldürüldü. Bu cinayet büyük tepki çekti. Türk Hukuk Kurumu Başkanı Muammer Aksoy, olayın siyasi sorumluluğunu Hükümet'e yükledi. 5 Haziran 1977'deki seçimlerin ardından henüz bir Hükümet kurulamamışken, kamuoyunda özellikle üniversitelerdeki anarşiyi durduracak güçlü bir siyasi iradeye ihtiyaç duyulduğu vurgulandı. Milliyet gazetesinin anketine göre, üniversite rektörlerinin çoğu, Ecevit'in kuracağı Hükümet'in güvenoyu alması gerektiğini savundu.[724]

1977 seçimlerinden sonra oluşan siyasi belirsizlik ortamında, II. Bülent Ecevit Hükümeti**,** 3 Temmuz 1977'de yapılan güven oylamasında yeterli desteği alamadı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı**,** hükümeti kurma görevini Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdi**.** Demirel, daha önce 1975'te kurulan birinci Milliyetçi Cephe (MC) deneyiminin ardından, yeniden bir koalisyon modeli olan II. MC Hükümeti'ni kurmak üzere girişimlere başladı. Bu süreçte, ülkede artan şiddet olayları ve öğrenci eylemleri, güçlü bir hükümetin kurulması yönündeki beklentileri daha da arttırdı.[725]

448 milletvekilinin katıldığı oylamada, II. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti, 219 ret oyuna karşılık 229 kabul oyuyla Meclis'ten güvenoyu alarak resmen kurulmuş oldu. Bu sonuçla Süleyman Demirel liderliğinde Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin içinde bulunduğu koalisyon hükümeti ikinci kez iktidara geldi. Böylece Türkiye'de 1977 yazında yaşanan siyasi belirsizlik, geçici olarak sona

[723] Milliyet, 09.06.1977.
[724] Milliyet, 29.06.1977.
[725] Fuat Uçar, *age.,* s. 353.

erdi. Ancak ülkede devam eden ideolojik kamplaşma, öğrenci olayları ve şiddet ortamı, yeni hükümetin önündeki en büyük iç sorunlar arasında yer almaya devam etti.[726]

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin güvenoyu alarak göreve başladığı dönemde, ülkedeki politik şiddet olayları hız kesmeden devam etmiştir. 30 Temmuz 1977 tarihinde İstanbul Arnavutköy'de bir çay bahçesinde oturan üç öğrenci, kimliği belirsiz kişilerce düzenlenen silahlı saldırıya maruz kalmış, olay sonucunda bir öğrenci yaşamını yitirmiş, bir diğeri ise ağır yaralanmıştır. Aynı gün Konya'nın Karaman ilçesinde karşıt görüşlü öğrenciler arasında yaşanan fiziksel çatışmada bir öğrenci darp edilerek yaralanmış, üç öğrenci ise gözaltına alınmıştır. Öte yandan Çorum'da düzenlenen ve faillerinin komandolar olduğu iddia edilen saldırıda ise beş kişiden ikisi yaralanmış, bunlardan birinin durumu ağır olarak bildirilmiştir. Tüm bu gelişmeler, siyasi otoritedeki değişimlere rağmen üniversite merkezli şiddet ortamının ve ideolojik kutuplaşmanın yapısal biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.[727]

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasının ardından ülkede şiddet eylemlerinin belirgin biçimde arttığı yönünde kamuoyunda yaygın bir kanaat oluşmuştur. Bu duruma dair örnekler Cumhuriyet gazetesinin 5 Ağustos 1977 tarihli haberinde ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Haberde, hükümetin göreve başlamasını takip eden günlerde siyasal nitelikli cinayetlerin art arda işlendiği, özellikle karşıt görüşlü grupların misilleme eylemlerine yöneldiği belirtilmiştir. Sadece Ankara'da bir gün içerisinde biri polis olmak üzere beş kişinin öldüğü, beş kişinin ise ağır şekilde yaralandığı bildirilmiştir. Bahçelievler'de yaşanan silahlı saldırıda ODTÜ çalışanı bir matematik mühendisi ve bir makine mühendisi hayatını kaybetmiş; saldırganları yakalamaya çalışan bir polis memuru da aldığı kurşun yaraları nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Bu olayın hemen ardından gerçekleştirilen bir kahvehane saldırısında ise sol görüşlü olduğu ifade edilen bir genç öldürülmüştür. Aynı gün gerçekleşen bir başka kahvehane saldırısında da bir kişi silahla vurulmuştur. Tüm bu gelişmeler, siyasi iktidar değişimlerinin toplumdaki kutuplaşma ve şiddet eğilimini yatıştırmak yerine daha da körüklediğine dair endişeleri artırmıştır.[728]

11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde, 67 il merkezinden 42'sini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 15'ini Adalet Partisi (AP), 5'ini Milliyetçi

[726] Cumhuriyet, 02.07.1977.
[727] Milliyet, 31.07.1977.
[728] Cumhuriyet, 05.08.1977.

Hareket Partisi (MHP), 3'ünü Milli Selamet Partisi (MSP) ve 2'sini ise bağımsız adaylar kazanmıştır.[729]

1977 yılının son günlerinde II. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti sona erdi, ancak ülkedeki anarşi olayları devam etti. Farklı illerde, üniversitelerde ve liselerde birçok şiddet olayı yaşandı. Şanlıurfa'da bir lise öğrencisi kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü. II. MC Hükümeti döneminde gerçekleşen şiddet olaylarında toplam 117 kişi hayatını kaybederken, 910 kişi yaralandı. Birinci MC Hükümeti döneminde ise ölü sayısı 237 olarak kayıtlara geçti.[730]

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, II. MC Hükümeti düşünce 1 Ocak 1978'de yeni hükümeti kurmak için Bülent Ecevit'i görevlendirdi. Ancak öğrenci olayları ve şiddetler devam etti. 12 Ocak'ta Bursa'da bir öğrenci öldü, farklı illerde çatışmalar yaşandı. Başbakan Ecevit, 20 Ocak'ta şiddeti önlemek için önlemler alacaklarını söyledi. Okullarda yasa dışı davranışlara göz yuman ya da öğrenci girişini engelleyen yöneticilerin görevden alınacağını açıkladı. Ayrıca, vali ve kaymakamlar da cezalandırılacaktı. Ecevit, lise öğrencilerinin bile okula silah getirmeye başladığını, bu durumun çok kötü olduğunu ve hükümetin hızlıca çözüm bulacağını belirtti. Şiddete karışan öğrencileri korumayan yöneticilerin de cezalandırılacağını söyledi. Ayrıca, daha önce eğitim hakkı engellenen öğrenciler için çalışmalar yapıldığını ve ailelerle öğrencilerin güven içinde eğitim alması için devletin destek vereceğini ifade etti.[731]

Ülkede şiddet olaylarının giderek artması toplumsal huzursuzluğu derinleştirirken, suikastlar da siyasi atmosferi daha da germiştir. Bu dönemde yaşanan cinayetler ve silahlı saldırılar, hem halk arasında korku ve güvensizlik yarattı hem de devlet kurumlarının güvenlik önlemlerini artırmasına neden oldu. Kamuoyunun gündemi tamamen bu şiddet olayları üzerine yoğunlaşmış, siyasi tartışmalar ve günlük yaşam büyük ölçüde bu kriz ortamı tarafından şekillendirilmiştir. Toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesi, ülkenin geleceğine dair endişeleri artırırken, çözüm arayışları da giderek zorlaştırdı.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı mesajında, son dönemde artan şiddet olayları ve okullardaki sıkıntılara dikkat çekti. Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelere atıfta bulunarak, öğrencilerin ve tüm

[729] Cumhuriyet, 12.12.1977.
[730] Milliyet, 31.12.1977.
[731] Milliyet, 25.03,1978.

vatandaşların geçmişteki bu zor dönemi iyi anlamalarının önemli olduğunu vurguladı. Korutürk, siyasi partilere ise farklılıklarını bir kenara bırakıp, ülkenin birlik ve bütünlüğünü tehdit eden tehlikelere karşı birlikte hareket etme çağrısı yaptı.[732]AP Genel Başkanı Süleyman Demirel anarşi olayları hakkında 9 Ağustos 1978'de yaptığı açıklamada, III. Bülent Ecevit Hükümeti'nin kurulmasından itibaren 508 kişinin öldüğünü 3716 kişinin de yaralandığını belirtti ve Hükümet'i eleştirdi.[733]

Basında şiddet olayları önemli bir gündem konusudur. İsmail Cem, Milliyet gazetesinde yayımladığı yazı dizisinde, şiddetin ortaya çıkışında birçok etkenin rol oynadığını belirtti. Tarihsel koşullar, toplumsal düzenin hem faşist eğilimlere hem de risk almaya meyilli yapısı, 12 Mart dönemine karşı oluşan tepkiler, toplumun farklı kesimlerden oluşması, dış ve iç aktörlerin etkisi ile yönetimlerin eksik tutumu şiddetin sebepleri arasında sayıldı. Ayrıca, bireylerin silahlanmasının çok yaygın hale geldiğine dikkat çekerek, şiddet olaylarının bir anda ortaya çıkmadığını ve bu olayların önlenemediği şeklindeki açıklamaların kabul edilemeyeceğini ifade edildi.[734]

Başbakan Bülent Ecevit, 13 Ekim'de yaptığı açıklamada, ülkeyi sarsan anarşi olaylarına dair durumu değerlendirdi. Ecevit, hükümete geldiklerinde polislerin, yeterli eğitim almadıkları için olay yerine gelir gelmez farkında olmadan delilleri ortadan kaldırdıklarını belirtti. Türkiye'de, bir bombayı patlamadan etkisiz hale getirebilecek uzman bir kişi devlet kurumlarında bulunmadığını, bu nedenle bomba bulunduğunda patlatıldığını ve böylece içindeki kanıtların yok edildiğini ifade etti. Ayrıca, ülkede etkin bir istihbarat ağının olmadığını vurguladı. Bazı öğrenci yurtlarına yıllarca giriş yapılamadığını, ancak son dönemde güvenlik güçlerinin müdahale ettiğini söyledi. Siyasi cinayetlerin faillerinin yakalanmaya başladığını belirten Ecevit, yaklaşık 2000 kişinin siyasi olaylar nedeniyle tutuklu olduğunu aktardı. Yasadışı sol grupların şiddet olaylarında rol aldığını bildiğini ancak sağcı eylemcilerin kaynağının bulunamadığını ve bunun da önceki hükümetin sağ grupları korumasının bir sonucu olduğunu dile getirdi.[735]

Devlet yönetimi, yaşanan şiddet olaylarına çözüm bulmak için büyük çaba göstermiştir. Ancak buna rağmen anarşi olayları devam etti. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 29 Ekim 1978'de Cumhuriyet'in kuruluş yıldönümü nedeniyle yayımladığı

[732] Milliyet, 24.04.1978.
[733] Milliyet, 10.08.1978.
[734] Milliyet, 04.10.1978.
[735] Milliyet, 14.10.1978.

mesajında siyasi partilere ortak bir zemin bulma çağrısında bulundu. Terör olaylarının tesadüfen ortaya çıkmadığını, aksine uzun süredir gizlice ve planlı şekilde hazırlandığını ifade etti. Devleti bölmeye ve demokratik düzeni yıkmaya yönelik bu saldırılar karşısında siyasilerin gereksiz çekişmeleri bırakması gerektiğini vurguladı. Ayrıca eğitim ortamının en kısa sürede güvenli hale getirilmesi gerektiğini belirtti.[736]

Üniversitelerde yıllar önce çeşitli sebeplerle başlayan öğrenci protestoları zamanla toplumun birçok kesimine yayıldı ve sokaklarda terör saldırılarına dönüştü. Anarşi olaylarının temel nedenleri konusunda farklı görüşler mevcuttur. George S. Harris, bu şiddet olaylarını ideolojik, mezhepsel ve etnik olmak üzere üç ana kategoriye ayırır. Birinci grupta, aşırı sol görüşlü yasadışı örgütler yer almaktadır; TİKKO ve THKP-C gibi yapılanmalar buna örnektir. Bu gruplar özellikle üniversite yöneticileri ve tanınmış kişilere yönelik saldırılar düzenledi. Aşırı sağ ile aşırı sol arasındaki çatışmalar ise genellikle Ülkü Ocakları ile TÖB-DER ve Dev-Genç arasında gerçekleşmektedir. Ülkeyi iç savaşa sürükleyebilecek unsurlardan biri de mezhepsel ayrılıktır. Alevi nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sol siyasi görüşler baskınken, Sünni nüfus genellikle sağ eğilim göstermektedir. Türkiye'deki ideolojik ayrışmalar, kendi özgün koşulları nedeniyle mezhepsel farklılıklarla da desteklendi.[737]

1978 yılı boyunca şiddet olayları her gün yaşandı. Bunların ölümlü sonuçları olmuştur. Özellikle 1978'de gerçekleşen Maraş olayları, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumu açıkça ortaya koydu. Bu olaylar, 12 Eylül darbesine giden sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.[738] Maraş olayları, 19-26 Aralık 1978 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta Alevi, Kürt ve sol görüşlü kişilere yönelik gerçekleştirilen katliamdır. İddianameye göre, yedi gün süren bu olaylarda 111 kişi hayatını kaybetmiştir.[739]

Siyasi sebeplerle derinleşen Alevi-Sünni geriliminin yaşandığı Kahramanmaraş'ta, 19 Aralık'ta kentteki Çiçek Sineması'nda gösterilen, Cüneyt Arkın'ın rol aldığı *Güneş Ne Zaman Doğacak* adlı milliyetçi filmin seansında saat 21.00 civarında patlayıcı madde atılmasıyla olaylar başladı. İddianamede, patlayıcı maddenin tahrip gücünün düşük olduğu ve Ülkücü Gençlik Derneği Kahramanmaraş Şube

[736] Cumhuriyet, 30.10.1978.
[737] William Hale, *age.*, s. 273.
[738] Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Dönemi)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1991, s. 7.
[739] Cumhuriyet, 07.08.1980.

Başkanı Mehmet Leblebici ile Başkan Yardımcısı Mustafa Kanlıdere'nin talimatıyla ülkücü militanlar Ökkeş Kenger ve Yunus İlhan tarafından atıldığı belirtilmektedir.[740]

Sinemadan çıkan kalabalık sloganlar atarak bazı devlet binalarına zarar verdi. Ertesi gün, 20 Aralık'ta, Alevi ve solcuların sıkça gittiği Akın Kıraathanesi'ne patlayıcı atıldı ve iki kişi yaralandı. 21 Aralık'ta Maraş Meslek Lisesi öğretmenleri Hacı Çolak ve Mustafa Yüzbaşıoğlu evlerine giderken silahlı saldırıya uğradı. Hacı Çolak olay yerinde, Mustafa Yüzbaşıoğlu ise hastanede öldü. Olaylardan önce, Alevi ve sol görüşlülerin evleri işaretlenmiştir. Bu saldırılar aşırı dinci ve sağcı gruplar tarafından önceden planlanmıştı. Bu gruplar, cami ve Müslümanlık gibi dini değerlerin solcular tarafından yok edildiği yönünde propagandalar yapmışlardır.[741]

Kahramanmaraş olayları sırasında siyasetçiler birbirini suçlarken, Bülent Ecevit yaşananların hükümeti devirmeyi amaçladığını ve ayaklanma çıkarmaya çalışıldığını söyledi. Açıklamasında: "Görünüyor ki, okul ve yurtlardaki eylem olanaklarını kaybedenler, halkı korkutmak, hükümeti ve devleti yıpratmak için kısa süreli saldırılar düzenlediler. Bu yöntemle halkı kavgaya çekmeye çalıştılar. Başarısız olunca şimdi mezhep farklılıklarının belirgin olduğu yerlerde halkı provoke ederek devlet güçleriyle karşı karşıya getirmeye çalışıyorlar." dedi.[742]

Maraş olayları, toplumun geniş kesimlerinden yoğun tepkilere yol açmıştır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ve beraberindeki 45 milletvekili tarafından, Bakanlar Kurulu'nun ülkede ortaya çıkan yıkıcı, bölücü ve anarşik olayları önleyememesi, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlayamaması ile gerekli tedbirleri zamanında almaması nedeniyle Kahramanmaraş olaylarının meydana gelmesine zemin hazırladığı gerekçesiyle bir gensoru önergesi verilmiştir. Bu önergenin görüşülmesi 4 Ocak 1979 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Demirel, olayların başlangıcını 19 Aralık 1978 akşamı sinema salonuna atılan patlayıcı maddeye bağlamaktadır. 21 Aralık'ta iki öğretmenin öldürülmesine ilişkin sorumluların belirlenemediğini vurgulamış, ancak bu durumun sıkıyönetim ilanından sonra da netlik kazanmadığını ifade etmiştir. 22 Aralık'ta düzenlenen cenaze törenlerine hükümetin çeşitli kesimleri katılmaya zorladığını belirten Demirel, eski İçişleri Bakanı'nın da cenaze törenlerinin olayları provoke ettiğine dair ifadelerine atıfta bulunmuştur. Cenazelerde taşınan ve "Faşist namluların her kurşununda dirildik, ey halkım, savaşa devam" ifadelerini içeren

[740] Cumhuriyet, 13.05.1979.
[741] Mehmet Ali Birand, *age.*, s. 68, 105.
[742] Cumhuriyet, 25.12.1978.

pankartlar eşliğinde kalabalıkların şehirde dolaştırılması, toplumda gerilimi artırmıştır. Cuma günü yaşanan kalabalıklarla cenazeye katılanlar arasında başlayan çatışmalar, Maraş Ulu Camii önünde yaşanan kargaşada iki kişinin hayatını kaybetmesi ile devam etmiştir. 23 Aralık'ta hastane önünde gerçekleşen cenaze töreninde kalabalığın üzerine açılan ateş sonucunda da ölümler meydana gelmiştir. Demirel, hükümetin kriz yönetiminde yetersiz kaldığını ve sıkıyönetim kararının gecikmeli olarak ilan edilmesinin şiddetin artmasına katkı sağladığını ileri sürmüştür.[743]

Kahramanmaraş olayları, siyasi çevrelerin gündeminde öncelikli bir konu olarak yer almış ve 1979'un ocak ayı bu tartışmalarla geçmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 8 Ocak 1979 tarihinde yayınladığı bir bildiriyle, eğitim ve öğretim özgürlüğü ile güvenliğini tehdit eden eylemleri önlemek amacıyla bazı yasaklamalar getirdiğini duyurmuştur. Bildiride, tüm eğitim kurumlarında boykot ve işgal gibi eylemler, derslerden ve sınıflardan zorla çıkarmalar veya bunların teşvik edilmesi, forum ve benzeri etkinliklerin düzenlenmesi, öğretim görevlilerinin kurumlara giriş çıkışlarının engellenmesi ve derslerin aksatılması yasaklanmıştır. Ayrıca, bu yasaklara karşı bildiri dağıtmak, duvarlara yazı yazmak, resim yapmak, pankart veya afiş asmak da yasak kapsamına dahil edilmiştir. Bu tür eylemlerde bulunanlara karşı yasal işlem yapılacağı belirtilmiştir. Bildiride, özellikle üniversite, fakülte ve yüksekokullarda, öğrencilere eşit ve güvenli bir öğrenim ortamı sağlamak ve karşılıklı sevgi ile hoşgörüyü teşvik etmek amacıyla, silahlı kuvvetler dahil olmak üzere güvenlik birimlerince gerekli önlemlerin alındığı ifade edilmiştir.[744]

Terör eylemlerini kontrol altına almak ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen, bu uygulama beklenen sonuçları vermemiştir. Üniversite kampüslerinde başlayan çatışmalar, kısa sürede şehir merkezlerindeki sokaklara taşmış ve toplumun geniş kesimlerini etkileyen kitlesel şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu süreç, yalnızca kamu güvenliğini tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi istikrarsızlığı derinleştiren suikast ve cinayetlerle birlikte gelişmiştir. Sıkıyönetim rejiminin varlığına rağmen, olayların giderek kontrolden çıktığı gözlemlenmiştir.

Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, 1 Şubat 1979'da İstanbul'da silahlı saldırı sonucu öldürüldü. Olay, ülkedeki anarşi ve terör ortamını

[743] MMTD, 5/VIII, s. 295-296.
[744] Milliyet, 09.01.1979.

derinleştirdi. İstanbul Valisi cinayetin planlı olduğunu söylerken, Başbakan Ecevit bunun demokrasiye yönelik bir saldırı olduğunu belirtti. Basın kuruluşları da saldırıyı kınadı ve sıkıyönetimle sağlanmaya çalışılan huzurun bozulduğunu vurguladı. Siyasiler olayla ilgili hızlıca açıklama yaptı. [745] Abdi İpekçi'nin suikastı sonrası siyasiler arasındaki sert söylemler yumuşamaya başladı. Başbakan Bülent Ecevit, daha ağır olayların yaşanmaması için Adalet Partisi ile anlayış birliği kurulmasının zorunlu olduğunu ifade etti. Buna karşılık, Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel, yaşanan trajik olay nedeniyle kırıcı ve incitici sözlerden kaçınmak istediğini belirterek, anarşi, terör, bölücülük ve yıkıcılığa karşı her türlü işbirliğine açık olduklarını ve görüşmelerden hiçbir zaman kaçmadıklarını dile getirdi.[746]

Başbakan Bülent Ecevit, 16 Ekim 1979'da istifasını Cumhurbaşkanı'na verdi. Sonrasında MHP ve MSP'nin desteğiyle Süleyman Demirel azınlık hükümeti kurdu. Bu dönemde siyasi karışıklık artarken, suikastlar devam etti. 19 Kasım 1979'da gazeteci İlhan Darendelioğlu İstanbul Beyazıt'ta aracına binerken vurularak öldürüldü. Ertesi gün ise İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan Yardımcısı Ümit Doğanay, Kimya Fakültesi Dekanı Fikret Baykut'u beklerken, dört kişinin silahlı saldırısına uğrayarak hayatını kaybetti.[747]

Olayın ardından İstanbul Üniversitesi'nde eğitime üç gün ara verildi. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hain grupların karanlık amaçları için son günlerde eylemlerini artırdığını belirtti. Başbakan Bülent Ecevit ise cinayetin demokrasi ve düşünce özgürlüğüne tahammülsüzlüğün yeni ve acı bir örneği olduğunu söyledi. Siyasi partiler ve çeşitli kurumlar olayı kınadı. Üniversite çevreleri ise benzer olayların tekrar yaşanmaması ve can güvenliğinin sağlanması için önlem alınması gerektiğini vurguladı.[748]

Anarşik eylemleri önleme çabasına gelince Demirel'in kendi anlatımına göre ilk aşamada durum değerlendirmesi için Sıkıyönetim Komutanlığı ortak bir toplantı düzenlendi. Toplantıya Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan Evren katılmıştı. Komutanlar eylemleri önlemek, suçluları yakalamak için büyük bir çaba gösterdiklerini ancak olayların artık kontrolden çıkmış olduğunu söylemişlerdi. Başbakan, bu yangını söndürmek, devleti sokağa mahkûm etmemek için gerekenin mutlaka yapılması

[745] Cumhuriyet, 02.02.1979.
[746] Milliyet, 04.02.1979.
[747] Milliyet, 21.11.1979.
[748] Cumhuriyet, 21.11.1979.

konusunda ısrarcı olmuştur. Ayrıca Komutanlara istenen yetkilerin ve gerekli paranın sağlanacağını söylemiştir. Toplantıda Kenan Evren hiç söz almayıp sadece konuşulanları dinlemesi oldukça dikkat çekmiştir.[749]

Ülkedeki anarşi olaylarının artması üzerine, Türk Silahlı Kuvvetleri 2 Ocak 1980'de siyasi partilere birlik çağrısı yaptı. Askeri yetkililer, siyasi çekişmeler yüzünden ülke bütünlüğünü tehdit eden anarşi ve bölücülüğün önlenemediğini belirtti. Bu nedenle siyasi partilerin uzlaşma içinde olmaları gerektiğini vurguladı. Meclis'in, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamak için kısa ve uzun vadeli önlemleri hızla almasının çok önemli olduğu ifade edildi.[750]

Muhtıranın ardından CHP ve AP, anarşiyle mücadele için bazı önlemler üzerinde anlaştı. 3 Ocak 1980'de TBMM'de "Anarşiyi Önleme Paketi" adlı tasarı kabul edildi. Bu tasarı, kamu güvenliğini sağlamak için kolluk kuvvetlerinin yetkilerinde değişiklikler getiriyordu. Tasarı üzerinde AP ve CHP milletvekilleri arasında bazı tartışmalar yaşansa da Meclis'ten geçti. Buna göre polis, mahkeme kararı olmadan halka açık yerler ve öğrenci yurtlarına girebilecektir.[751]

6 Nisan 1980'de görev süresi dolacak Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine kimin seçileceği konusu siyasi ve anayasal bir krize yol açtı. Bülent Ecevit ile Süleyman Demirel, ortak aday belirleyemedi.[752]

1980 Mayıs-Temmuz aylarında yaşanan Çorum olayları, siyasi ve dini temelli kanlı çatışmalardır. Ülkücülerin Alevi Mahallesi Milönü'ye saldırması sonucu, çoğu Alevi olmak üzere 57 kişi hayatını kaybetti, yüzlerce kişi yaralandı. Olayları soruşturan Cumhuriyet Başsavcısı Ertem Türker, aynı silahın hem sağcı hem solcu grupların elinde olduğunu belirtti. Balistik incelemeler ve diğer deliller arşivlerde bulunmaktadır.[753]

1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasi ve toplumsal karışıklıkların gölgesinde, özellikle Çorum olayları gibi önemli çatışmalarda dış aktörlerin etkisi tartışma konusu oldu. Bu bağlamda, Amerikan Büyükelçiliği'nin II. Kâtibi Alexander Pack'in, CIA ile bağlantılı bir ajan olduğu iddia edilmektedir. Pack'in, Türkiye'nin farklı siyasi partilerinden temsilcilerle temas kurduğu ve ülkedeki şiddet olaylarının niteliği üzerine bilgi topladığı belirtilmektedir. Özellikle Çorum'da meydana gelen

[749] Şerafettin Turan, *age.,* s. 391.
[750] Milliyet, 03.01.1980.
[751] Milliyet, 04.01.1980.
[752] William Hale, *age.,* s.279.
[753] https://web.archive.org/web/20121127012309/http://t24.com.tr/haber/corum-olaylarinin-savcisi-sagcilarla-solculari-vuran-silah-ayniydi/208514 [Erişim Tarihi: 02.11.2024].

Alevi-Sünni ve sağ-sol çatışmalarının nasıl gelişebileceği konusunda önceden değerlendirmeler yaparak, dış istihbarat servislerine rapor sunduğu düşünülmektedir. Bu tür faaliyetler, dönemin Türkiye'sindeki siyasi dengelerin uluslararası aktörler tarafından da yakından izlendiğini ve zaman zaman müdahale edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, yerel çatışmaların yalnızca iç dinamiklerle açıklanamayacağı, küresel güçlerin de etkisinin önemli olduğu ileri sürülmektedir.[754]

Anarşi olayları devam ederken, tanınmış kişilere yönelik saldırılar da artıyordu. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası kurulan partiler üstü hükümetin başbakanı Nihat Erim, 19 Temmuz'da İstanbul Dragos Deniz Kulübü çıkışında silahlı dört kişinin saldırısına uğrayarak hayatını kaybetti. Olay yerinde yapılan aramada, "Gün Sazak'ı cezalandırdık, şimdi de Nihat Erim'i cezalandırıyoruz." yazılı ve Dev-Sol imzalı bir bildiri bulundu.[755]

DİSK'in kurucularından ve Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler, 22 Temmuz 1980'de İstanbul Merter'de silahlı saldırıya uğrayarak öldürüldü. Suikastın ardından Maden-İş üyesi işçiler ülke genelinde iş bıraktı. Bülent Ecevit, bu eylemin açık bir provokasyon olduğunu belirtti. Siyasi partiler, sendikalar, meslek kuruluşları ve demokratik kitle örgütleri cinayete güçlü tepki gösterdi.[756]

Şiddet olayları hız kesmeden devam etti. 12 Eylül darbesinin iddianamesinde, toplumun kaosa sürüklenmesi amacıyla planlanan provokatif olaylar tek tek sayılmıştır: 1 Mayıs, Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum'daki olaylar ile Abdi İpekçi suikastının, askeri darbeye zemin hazırlamak isteyen güçler tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ordu, müdahale için uygun koşulların oluşmasını bekledi. Tüm bu gelişmelerin ardından Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980'de emir-komuta zinciri içinde yönetime el koydu.

Milli Güvenlik Konseyi'nin başkanı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'di. Üyeleri ise Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşuyordu. Konsey Sekreterliği görevini ise Orgeneral Haydar Saltık yürüttü.[757]

Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in imzasıyla darbenin yapıldığı gün yayımlanan bildiride, Türkiye'nin içinde bulunduğu

[754] Mehmet Ali Birand vd, *12 Eylül…, age.,* s. 118.
[755] Cumhuriyet, 20.07.1980.
[756] Cumhuriyet, 23.07.1980.
[757] Sina Akşin, *age.,* s. 278-279.

kriz ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır. Bildiride, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Mustafa Kemal Atatürk'ün mirası olarak hem iç hem de dış tehditlerin kışkırtmaları sonucu varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik ciddi saldırılarla karşı karşıya olduğu vurgulanmaktadır. Devletin temel organlarının işlevsizleştiği, anayasal kurumların ya çatışma içinde ya da sessiz kaldığı, siyasi partiler arasındaki uzlaşmazlıkların gerekli birliği engellediği belirtilmiştir. Bu durumun, yıkıcı ve bölücü unsurların faaliyetlerini artırmasına zemin hazırladığı ve vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehlikeye girdiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Atatürk ilkelerinden sapıldığı, eğitimden yargıya, güvenlikten siyasi yapıya kadar pek çok alanda irticai ve zararlı ideolojik akımların sistematik olarak yayıldığı, bunun sonucunda ülkenin bölünme ve iç çatışma noktasına geldiği vurgulanmıştır. Devletin zayıfladığı ve işlevsiz hale düştüğü belirtilen bildiride, bu ortamda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İç Hizmet Kanunu kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması görevini üstlenerek millet adına emir-komuta zinciri içinde hareket ettiğine değinilmiştir. Müdahalenin temel amacının ise ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, olası bir iç savaş ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işleyişini engelleyen unsurları ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiştir.[758]

Ülke ciddi bir kriz içinde bulunurken, Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimi ele geçirerek bu kötü gidişi durdurmayı amaçladı. Bu söylem, askeri darbenin meşruiyetini sağlamaya yönelik kullanıldı. Ancak, 12 Eylül Darbesi sırasında dönemin CIA Türkiye Masası İstasyon Şefi Paul Henze'ye darbenin haber verilmesi süreci tartışmalara yol açtı. Diplomatın Henze'ye "Your boys have done it" (Seninkiler yaptı/bizim çocuklar işi bitirdi) şeklinde ifade kullanması, ABD'nin darbede olası rolü hakkında çeşitli spekülasyonlara neden oldu. Bu durum, 12 Eylül darbesinin sadece iç dinamiklerle açıklanamayacağı ve dış aktörlerin etkisinin sorgulanması gerektiği tartışmalarını beraberinde getirdi.[759]

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında Türkiye'de geniş çaplı bir tasfiye ve baskı süreci yaşandı. Yaklaşık 650.000 kişi gözaltına alındı, 1.683.000 kişi fişlendi ve 210.000 dava açıldı. Toplamda 230.000 kişi yargılandı; bunlardan 7.000'ine idam cezası talep edilirken, 517'sine idam cezası verildi ve 50 kişi infaz edildi. Yaklaşık 100.000 kişi örgüt üyesi olmak suçuyla yargılandı. Ayrıca 30.000 kişinin bağlı olduğu

[758] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 297.
[759] Mehmet Ali Birand vd, *12 Eylül Türkiye'nin…, age.,* s.118.

kurumlarla ilişkileri kesildi, 24.000 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı ve 30.000 kişi siyasi mülteci olarak yurt dışına kaçtı. 388.000 kişiye pasaport verilmedi. Resmi kayıtlara göre 171 kişinin işkence sonucu hayatını kaybettiği, 300 kişinin ölümünün ise şüpheli olduğu bildirildi. Toplam 937 film sakıncalı bulunarak yasaklandı. Eğitim ve yargı alanında ise 3.854 öğretmen, 120 üniversite öğretim üyesi ve 47 hâkimin görevine son verildi. Basın mensuplarına yönelik de sert önlemler alınarak, 440 gazeteciye toplam 3.315 yıldan fazla hapis cezası verildi. Cezaevlerinde ise 299 kişinin öldüğü kaydedildi. Ayrıca 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Bu veriler, darbenin toplumsal ve siyasal yaşam üzerindeki derin ve yaygın etkisini gözler önüne sermektedir.[760]

Bülent Ecevit, 12 Eylül darbesi sonrasında yaşadığı siyasi kısıtlamaları derin bir şekilde dile getirmiştir. Darbeden sonra siyasal hakları elleri bağlı, konuşma ve yazma özgürlüğü kısıtlanmış bir genel başkan olarak kaldığını belirtirken, 30 Ekim 1980 tarihinde üzerindeki siyasi yasakları kendi iradesiyle kaldırdığını ifade etmiştir. Daha önce 12 Mart döneminde de genel sekreterlik görevinden ayrılarak özgürleştiğini ve mücadelesine devam ettiğini vurgulayan Ecevit, ancak bu kez ifade özgürlüğünün uzun sürmediğini ve 1981 Haziran'ında da yazma ve konuşma hakkının yasaklandığını belirtmiştir. Buna rağmen, kendisi bu yasağa uymamış ve ifade özgürlüğünün vazgeçilmez, dokunulmaz temel bir insan hakkı olduğunu savunmuştur.[761]

1980 askeri darbesi, kamusal alanda birçok yapının görünürlüğünü yitirdiği bir dönemi temsil eder. Toplumsal hafızada, kardeşi kardeşe düşman eden ideolojik kamplaşmaların ve gençler arasındaki sağ-sol çatışmalarının yaşandığı, bazı kesimlerce darbenin neredeyse kurtarıcı olarak görüldüğü bu dönem, gençlerin politikleşmesini engellemeye yönelik söylemlerle günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu bağlamda, siyasi iktidar gençliği tehdit olarak algılayarak, 1980 yılında Yüksek Öğretim Kurumu'nu kurmuş ve gençleri koruma görevini doğrudan devlete yüklemiştir. 1982 Anayasası'nın 58. maddesi ise, gençlerin devletin bölünmez bütünlüğünü hedefleyen görüşlere karşı korunmasını amaçlayan tedbirleri öngörmektedir. Bu kontrol mekanizmasının devamı olarak, 1985 yılında çıkarılan disiplin yönetmeliği ile yükseköğretim kurumlarında siyasi faaliyetler, bildiri dağıtımı ve afiş asma gibi

[760] https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/db9ea564-1ae2-4575-b138-aed0f955b2de/full [Erişim Tarihi: 02.11.2024].
[761] Cüneyt Arcayürek, *Hapishanedeki Ecevit*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 11-12.

eylemler cezai yaptırımlara bağlanmıştır. Böylece, gençlerin üniversite ortamında politik etkinlikleri ciddi şekilde sınırlandırılmıştır.[762]

1980 yılına kadar mülkiyet ve üretimin büyük kısmını elinde bulunduran ve bu gücünü çeşitli alanlarda kullanan devletçi anlayış, 1980'li yıllarda liberal düşünceyle karşı karşıya gelerek yeni bir sorgulama sürecine girmiştir. İç dinamiklere ek olarak küreselleşmenin etkisiyle liberal temalar toplumda geniş yer bulmuş, özgürlük, insan hakları, adalet, minimal devlet ve sınırlı devlet gibi kavramlar farklı kesimlerce tartışılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda, etnik, mezhebi, siyasi, kültürel ve cinsiyet alanlarında hak taleplerini dile getiren gruplar kamusal alanda görünür olmaya başlamıştır. Bu grupların, sistemle hesaplaşan sert söylemler yerine, hak talebine dayalı daha ılımlı söylemler geliştirmeleri de dikkat çekicidir. Böylece, 1960'ların etkisini hızla kaybeden ideolojileri sorgulama eğilimi belirginleşmiş ve bu durum dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır.[763]

1980 dönemi öğrenci hareketlerini incelerken, örgütlenme biçiminin önemli bir vurgu noktası olduğu görülmektedir. Darbe öncesinde dernek tipi örgütlenmeler geliştirilmesi öncelikli hedef olarak benimsenmiş ve bu dernekler hem yasal hem de gizli (korsan) eylemlerin organize edildiği mekanlar olarak işlev görmüştür. Resmi üyelikten çok aktivistlere dayanan bu dernekler, birçok öğrenci için biçimsel demokrasi deneyimlerinin kazanıldığı ve öğrenildiği alanlar olmuştur. Bu nedenle, darbenin kamusal tartışma alanlarını kapatması ve demokratik ifade olanaklarını kısıtlaması ortamında, dernekler demokratik nitelikte bir karşıt alan yaratmada etkili olmuştur. Ancak derneklerin, genellikle sosyalist grupların etkisiyle sona ermesinin ardından, kulüpler önem kazanmaya başlamış fakat bu kulüpler, dernekler kadar kamusal tartışma alanı işlevi görmemiş; daha çok sol kültürel değerlerin yaygınlaştığı ve sosyalist öğrencilerin sosyalleştiği mekanlar olmuştur. 1980 sonrasında ise öğrenci mücadelesi açısından en kritik konu, darbenin üniversiteler üzerindeki en belirgin etkisi olan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve uygulamaları olmuştur. Bu gelişmeye karşı,

[762] Ezgi Doygun, *Sosyal Hareketler 'Ankara Üniversitesi, ODTÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi Örnekleri ile Son On Yılda Türkiye'de Yaşanan Öğrenci Hareketleri'*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018, s. 64.
[763] Gamze Aksan, "Kamusal Alan Kavramı Çerçevesinde Türkiye'de 68 ve 80'lerdeki Öğrenci Hareketleri Üzerine Yeniden Düşünmek", *Opus Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, XIII/19, (2019), s. 2790.

öğrenciler çeşitli yürüyüşler ve imza kampanyaları gibi eylemler düzenleyerek muhalif bir tavır takınmaya çalışmıştır.[764]

1980'lere genel bir bakış yapıldığında, toplumsal gelişmelerin sahip olduğu potansiyelin etkisiyle 1990'lı yıllarda öğrenci hareketlerinde belirgin bir canlanma yaşandığı görülmektedir. 1990'lar, 28 Şubat süreci ve kat sayı mağduriyeti gibi somut sorunların ortaya çıktığı, önemli tartışmaların ise 2000'lere ve günümüze kadar taşındığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1995 ve 1996 yıllarında öğrenci eylemleri üniversite kampüslerinden meydanlara kadar yayılmış, bu talepler öğrenci odaklı olmasına rağmen halkın da dikkatini çekerek geniş bir kamuoyu oluşturmuştur. Bu dönemde öğrencilerin başlıca mücadele konusu, 1980 askeri darbesi sonrası kurulan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) olmuştur. Ayrıca, demokratik haklar ve ekonomik talepler de öğrenci hareketinin önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Derneklerin yasaklanması ve eylemlerin kısıtlanması gibi artan baskılardan kurtulma isteği ile birlikte kamusal alandaki kısıtlamaların gevşetilmesi; harçların kaldırılması ve ücretsiz eğitim gibi talepler, 1980'lerin taşıdığı dinamiklerin 1990'lara yansıması olarak ortaya çıkmıştır.[765]

Çalışmada ele alınan araştırma verileri, 1990'lı yıllardaki öğrenci hareketlerinin önceki yıllardaki toplumsal ve siyasal çalkantılardan ne denli etkilendiğini ortaya koymaktadır. 1999'da yayımlanan "Türkiye Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında" ve 2003'te yayımlanan "Türk Üniversite Gençlik Araştırması" sonuçlarına göre, gençlerin yalnızca %3,7'si herhangi bir siyasal partiye üyedir. Siyasal partilerin dışında herhangi bir siyasal, sosyal veya kültürel derneğe üye olanların oranı ise %3 seviyesindedir. Ayrıca, gençlerin sadece %10'u arkadaşları arasında siyasetten bahsetmektedir. Gençlerin büyük çoğunluğu ise siyasal partilerin gençlerin sorunlarıyla ilgilenmediği görüşündedir. 2003'te yapılan üniversite gençliği araştırması da benzer sonuçları göstermekte; üniversite öğrencilerinin yalnızca %1,4'ü boş zamanlarını derneklerde veya siyasal partilerde geçirmektedir. Bu veriler, 1990'lı yıllarda siyasetten uzak, politika yapmaktan ve tartışmaktan çekinen, eyleme geçmekte isteksiz bir neslin yetiştiğini göstermektedir.[766]

1968 hareketlerinin yarattığı politik bilinç ve marjinal duruş, gençlik içinde büyük bir umut ve değişim arzusu uyandırmıştır. Bu dönem, gençlerin sadece mevcut

[764]Hakan Koçak, "Karşıt Bir Kamusal Alan Olarak 80'ler Sonrası Öğrenci Hareketleri", *Kamusal Alan,* ed. Meral Özbek, Hil Yay., İstanbul 2004, s. 590-591.
[765] Gamze Aksan, *agm.*, s. 2791.
[766] Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i..., age.,* s. 163-165.

toplumsal yapıyı sorgulamakla kalmayıp, alternatif yaşam biçimleri ve radikal fikirlerle topluma meydan okudukları bir süreçtir. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde, 12 Eylül askeri darbesi ve ardından gelen baskıcı politikalar, bu dinamizmi büyük ölçüde kırdı. Darbe sonrası uygulanan yasaklar, toplumsal kontrol mekanizmalarının artması ve siyasi örgütlenmelerin yasaklanması, gençliğin özgür ifade alanlarını daralttı. Böylece, 1968 yerini; politikaya ve eyleme uzak, daha temkinli ve çekingen bir nesle bıraktı. Bu dönüşüm, sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal yapının tüm katmanlarında da etkisini gösterdi. Gençlik hareketleri örgütsüzleşti, dayanışma alanları daraldı ve politik motivasyon azaldı. Sonuç olarak, 1980'ler, 1968'in idealizminin ve cesaretinin yerini korku, sindirilmişlik ve karamsarlığın aldığı, toplumsal değişim umutlarının büyük oranda sönümlediği bir dönem olarak tarihe geçti.

Yorumlarda, 1968 kuşağı genellikle bilgili, deneyimli, aydın ve politik teorilere dayanan liderlik vasıflarına sahip bir nesil olarak tanımlanırken, 1980 ve sonrası hareketlerde teorik eksikliklerin göze çarptığı vurgulanmaktadır. 68 kuşağında yapı kurma ve sistematik bir dönüşüm hedefi öne çıkarken, 80 sonrası dönemde daha çok direniş odaklı ve reaktif bir yaklaşımın hâkim olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, 68 hareketlerinde bireysel değil, toplumsal bilincin ön planda olduğu görülürken; 80'lerde ise kadın hareketleri ve farklı ekonomik yapılanmalar etrafında bireyin toplumdaki yeri ve kimliği üzerine sorgulamalar yapılmış, bireyselleşmenin önemi artmıştır. Örgütlenme biçiminde de belirgin bir değişim yaşanmış, 68 kuşağındaki hiyerarşik ve lider odaklı dikey yapılar yerini, 80'lerde daha yatay, bireysel katılımı ve inisiyatifi ön planda tutan örgütlenmelere bırakmıştır. Bu dönüşüm, hareketlerin hem yapısal hem de ideolojik olarak farklılaşmasını beraberinde getirmiştir.[767]

1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de öğrenci hareketlerindeki örgütlenme biçimlerinde ve katılım düzeylerinde belirgin bir azalma yaşanmıştır. Önceki dönemlerde daha kolektif, ideolojik ve örgütlü yapılar şeklinde ortaya çıkan öğrenci hareketleri, bu dönemde yerini giderek bireyselleşen, daha parçalı ve apolitik bir gençlik profilinin yükselişine bırakmıştır. Bu değişim hem Türkiye'de hem de dünya genelinde yaşanan sosyo-politik dönüşümlerin ve küreselleşmenin etkisiyle şekillenmiş, gençlerin siyasal katılımda ve kolektif mücadele biçimlerinde giderek daha az yer almalarına neden olmuştur. Bu apolitizasyon, yalnızca gençlerin siyasetle ilgisizleşmesi değil, aynı

[767]Gamze Aksan, *agm.*, s. 2795.

zamanda demokratik katılım kanallarına duyulan güvensizliğin, devlet otoritesinin baskıcı politikalarının ve ekonomik belirsizliklerin de bir yansıması olarak okunabilir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ise bu süreci tetikleyen en önemli kırılmalardan biri olmuş, darbenin getirdiği ağır yasaklar, baskılar ve toplumsal kontrol mekanizmaları gençlik hareketlerini büyük ölçüde sindirmiştir. Darbe, sadece siyasi partileri ve sendikaları değil, aynı zamanda üniversitelerdeki demokratik yapı ve öğrenci örgütlenmelerini de hedef almış; YÖK gibi kurumlarla üniversite özerkliğini ve gençlerin kamusal alandaki görünürlüğünü kısıtlamıştır. Böylece, gençliğin siyasal bilinç geliştirmesi ve kolektif örgütlenmesi zorlaşmış, apolitik bir neslin ortaya çıkışına zemin hazırlanmıştır. 1990'lar ve 2000'ler boyunca bu apolitik nesil, siyasal katılımdan uzak durmanın yanı sıra, mevcut siyasal düzen ve kurumlara karşı genel bir güvensizlik ve uzaklaşma eğilimi içinde olmuştur. Darbenin kalıcı etkileri olarak bu dönemde demokrasiye olan inanç sarsılmış, bireysel hak ve özgürlükler konusundaki talepler gerilemiş, sosyal hareketlerin dinamizmi azalmıştır. Ancak bu süreç, aynı zamanda Türkiye'de sivil toplumun, yeni sosyal hareketlerin ve farklı kimlik temelli hak taleplerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Böylece, 1980 sonrası dönemde gençlik hareketleri sadece klasik siyasi mücadele biçimleriyle değil, kültürel, etnik, cinsiyet gibi farklı eksenlerde de kendini ifade etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, 12 Eylül Darbesi Türkiye'de gençlik hareketlerinin ve genel olarak siyasi katılımın yapısını derinden değiştirmiş, bu değişim 1990'lar ve 2000'ler boyunca sürmüş ve Türkiye'nin siyasi kültürünü şekillendiren temel dinamiklerden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, 12 Eylül sonrası Türkiye gençliği, siyasi olarak pasifleşmiş olsa da farklı alanlarda yeni kimlik ve hak mücadeleleriyle dönüşümün içinde yer almıştır.

SONUÇ

Her olay, kendi tarihi koşulları içinde ele alınmalıdır. 68 Kuşağı, dünyada ve Türkiye'de meydana gelen önemli olayların bir birikimi sonucu ortaya çıkmıştır. ABD'nin taraf olduğu Küba krizi, Vietnam Savaşı gibi olayları ülkede ABD karşıtlığını doğurdu. Çin'deki Kültür Devrimi, Che'nin öldürülmesi, Latin Amerika'da gerilla eylemlerinin artması, İsrail'e karşı el- Fetih yapılanmasının gerilla savaşı başlatması, Yunanistan'daki Albaylar darbesi, Martin Luther King'in öldürülmesi, Fransa'daki üniversite gençliğinin eylemleri gibi olayları küresel reaksiyonlar doğurdu. Türkiye'de 1968- 1971 tarihlerinde bu dinamiklerden oldukça etkilendi ve atmosfer bu seyirde ilerlemeye devam etti.

Türkiye'deki 1960-1980 yılları arası dönemde kurulan askerî rejimlerin hiçbiri kalıcı askerî yönetime dönüşmeyi düşünmemekle birlikte, sivil rejimi, demokrasiyi sık sık kesintiye uğratan bu askerî rejimler siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve diğer birçok alanda yaptıkları düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışmışlardır.

Türkiye'de toplumsal ayaklanmaları yönlendiren güçler için belli başlı gerilim hatları mevcuttur: Etnik meseleler, Atatürkçü olmak ya da olmamak meselesi, Mezhep kavgaları, sosyo-ekonomik problemler, işçi haklarının savunulmasının sınıf çatışması olarak algılanması. Bu gibi nedenler ülkeyi uçuruma sürüklemiştir. Toplumun yeterli düzeyde bilinçli olmaması da bu meseleleri sınırlarından çıkarmıştır.

Öğrenci hareketleri, özgürlük, demokrasi, sosyal adalet ve eğitim reformları gibi taleplerle ortaya çıkmıştır. Teoride haklı talepler olmalarına rağmen, pratikte tutulan yol doğru olmamıştır. Küba'daki Che hareketinin başarılı olması gibi unsurlar gençliği etkilemiş, sabırsız olan gençlik daha hızlı devrimi gerçekleştirmek adına illegal yollara başvurmuştur.

Uğur Mumcu, 7 Mart 1980 tarihinde yayımladığı yazısında anarşi ve terör ortamını şu sözlerle eleştirdi:

> … Bunun adı solculuk mu? Yoksul erlerin üstüne kurşun yağdıran, banka soyan eşkıyalık mıdır solculuk? Böyleyse, yerin dibine batsın böyle solculuk... Bunun adı milliyetçilik mi?

> Savcıları, yargıçları, üniversite öğretim üyelerini, emniyet müdürlerini öldüren, yurttaş kanı içen canavarlık mıdır milliyetçilik? Böyleyse, yerin dibine batsın böyle milliyetçilik...[768]

1968 yılı diyebiliriz ki protestonun yılı oldu. Bu harekete Türkiye'nin ilk sivil toplum hareketi diyebiliriz. Türkiye'de '68 Hareketi sol fraksiyonda kendini hissettirdi. Zaman içerisinde öğrenci taleplerinin ideolojik bir çerçeveye dönüşmesi oldukça dikkat çekicidir. Sol fikrin sahada eylemlerin güçlü olması beraberinde ikonik isimler yaratmıştır: Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan gibi.

1960'tan sonra ivme kazanan gençlik hareketleri 1968-1970 yıllarında tepe noktasına erişmiştir. Türkiye'de 60'lı yıllar bütün toplumsal kesimlerin hareketlendiği yıllardır. Öğrencilerin militanlaşması gereğinden fazla cüretkâr davranmasının altında kuşkusuz dünyada olup bitenlerin etkisi büyüktür. Bütün dünyada sol hareketler ilk önce üniversitelerde cereyan etmiştir. Ama şurada dikkate edilmesi gereken bir nokta var: gençliğin duyarlı olması, dünyada olup bitenlere kayıtsız kalmaması takdir edilesi bir davranıştır. Lakin öğrenci grubu kendini bir sınıf ya da siyasi parti olarak göremez, bu ne teoride ne pratikte kabul görmez bir durumdur.

Bu yıllarda Türkiye'de esen Solculuk rüzgârının, romantizmine kapılan bazı gruplar dışarıdan güdümlü ve nispeten daha bilinçli bir grupla birleşince önemli bir siyasi güç haline geldiler. Bu kadroların yönlendirmeleriyle, elbette kulağa hoş gelen ekmek kavgası gerekçeleriyle sınıf çatışmaları başlamış ve bu silahlı sokak çatışmalarına dönmüştür. Zaman içerisinde eylemlere silahların dahil olması, meşru zeminden çıkılmasına ve bu durumda sol fikirde parçalanmalara yol açtı. Gerek sol aydınlar ve gerek sağ aydınlar silahın yozlaştırıcı ve oldukça zararlı etkileri üzerinde durdular. 12 Mart 1971 Muhtırası ile süreç kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de meydana gelen öğrenci eylemleri siyasi karaktere büründükten sonra önüne geçilemeyecek düzeyde şiddet içerdi. Üniversite öğrencisi toplumun en hareketli kesimidir. Hele soru sormaya, memleket üzerine düşünmeye başlamışsa düzen sahipleri için önemli bir tehdit haline gelebilir. Gençliğinden kaynaklı toplumun baskılarına karşı, cesur davranabilen, ikan olduğu zaman mücadelesini hayatının merkezine koyabilen gözü kara bir kesimdir gençlik. Bütün dünyada sol-devrimci hareketler önce üniversitelerde başlıyor. Burada temel problem; üniversite gençliğinin kendisini bir sınıf olarak addetmesidir. Kendisini bir siyasi parti olarak algılaması ve akabinde buna göre aksiyon almasıdır. Bu tartışmasız yanlış bir tutumdur. Öğrenci hareketi elbette bir

[768] Cumhuriyet, 07.03.1980.

farkındalık barındırmaktadır. Bunun sınırlarının ne olması gerektiği bu dönemde bir muamma gözükmektedir. Nitekim 68 hareketi bir bütünlük inşa etmediği için hüsrana uğramıştır.

Devlette iktidar gelenler, toplumda var olan görüşlere karşı tahammüllü olmalıdır. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu şöyle demektedir; devleti yönetenler, en geniş liberallikten, en katı toplumculuğa, en aşırı kapitalistlikten en uç sosyalistliğe kadar bütün sistemlerin kullandığı gözlükleri, gerektikçe kullanmasını ve olaylara bu gözlüklerden ger biriyle bakmasını bilmelidir.

Bu olayları değerlendirirken takipçi toplama noktasında gecekondulaşma faktörünü de göz önünde bulunduran bazı bakış açıları da mevcuttur. Lakin yapılan bazı araştırmalarda yoksulluk kültürünü yaşayan insanların önemli bir niteliği de toplumsal kurumlara katılma kadar, her türlü iş birliği ve kooperasyona karşı olan isteksizliği söz konusudur.[769] Bu aksiyon sürecine fakir-gariban edebiyatını dahil etmek pek yerinde gözükmemektedir. Süreç küçük burjuva diyebileceğimiz ailelerin çocukları tarafından yönetilmiştir.

Avrupa'dan etkilenerek oluşan bu 68 öğrenci olayları sol görüşlü öğrenciler tarafından yapılmış, milliyetçi taraf da bunları karşı çıkan hatta asayiş komiteleri kurmuşlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu olayları 1980 Askeri Darbesi'ne kadar devam etmiştir.

Şu kadar ki Türk üniversite öğrenci hareketini sadece dünya çapında oluşan bir süreçle açıklamaya bir imkân yoktur. Aksine Türk öğrenci mücadelesine yeni boyutlar kazandıran en önemli etken Türk siyaset sahnesinin hızla kutuplaşması ve siyasal partilerin üniversite öğrencileri arasından kendi saflarına çekmek için giriştikleri sürekli çabalardır. Böylece öğrencilerin silahla donatılması, silahlı öğrencilere verilen eğitim sadece üniversitelerde sık sık ölümle sonuçlanan tamir edilemez can kaybına yol açmakla kalmamış aynı zamanda anayasal etkili şekilde işleyen parlamenter sisteme karşı güvenin yitirilmesine yol açmıştır.[770]

Türkiye'de tam bağımsızlıkçı 68'lilerin isyanı; devrimleri donduranlara, içini boşaltanlara karşıdır. Tabi zamanla da kimi solcular da millilik hareketine düşman oldu.

[769] Orhan Türkdoğan, *Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı*, Dede Korkut Yay., İstanbul 1977, s.123.
[770] Nermin Abadan, "Türk Üniversite Öğrencileriyle İşçilerin Siyasi Eğilimleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* XXVI/1, (1971), s. 68.

Bazıları için sol fikri ileriyi, sağ fikir ise geriyi temsil etti. Hâlbuki her iki fikrin de gericileri vardır. Gerek sağda gerek solda günün adamları hep olmuştur ve olacaktır.

Sol 68'de ciddi bir çıkış yaptı. Fakat bu güncel bir pratiğe dökülemedi. Bunun yanı sıra bir teori de ortaya çıkarılamadı. Zaten üzerinde çok uzun düşünülmüş bir projeydi diyemeyiz. Üniversite Reformu niyetiyle yola çıkan gençler birden 'sosyalist devrim' demeye başladılar. Gerekli alt yapını oluşturulmaması, toplum nabzının ölçülememesi bunların en önemli sebeplerindendir. Bu olaylarda dikkate çeken bir noktada; komünizm tehlikesi sürekli öne çıkarılarak, sol olsun ya da olmasın tüm muhalefet bastırılmak istenmiştir. Maalesef bu durum Türk siyasetinin kronikleşmiş bir davranışıdır.

'68 Hareketi İslamcılığın eleştirisi olarak şekillenmemiştir. Fakat Türk İslamcılığı motivasyon olarak anti-komünist tavrı benimsemiştir. İslamcı kesim Amerikan'ın ortaya attığı bu anti- komünist tavrı hızlıca benimsemiştir. Bu kapsamda denebilir ki din ve milliyetçi birikimler sol fikre karşı araçsallaştırılmıştır.

Türkiye'deki '68 her yere sirayet etmiştir. Öyle ki Amerikancı beyinler yetiştirmeye yönelik kurulan ODTÜ'nün bile sol fraksiyonlu bir zihniyete dönüşmesi egemenlerde büyük bir telaşa sebep olmuştur. Bu olayların toplumda bu kadar etki yaratmasında kuşkusuz üniversite yöneticilerinin de payı vardır. Elbette üniversite öğrencisi dediğimiz grubun da tahriklere kapılmaması, oyuna gelmemesi, devlete karşı silahlı eyleme kalkışmaması gerekirdi. Her tepkiye karşı, muhakkak bir karşı-tepki vardır. Ve tabi her aşırılığa karşı da karşı-aşırılık vardır. Ne yazık ki üniversite gençliği bunları, gençliğin getirdiği yüksek heyecandan görememiştir.

Ülkenin kalkınması için gereken genç enerji, gençliğin sağ- sol kavgasında ziyan olup gitmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi ile anarşi olayları aniden sonlandı. TSK yönetimi devraldı. Bu müdahalede sebep, öğrenci olayları olarak gösterildi. Eylemlerin suiistimale uğraması, ülke yönetiminin değişmesine sebebiyet verdi. '68 Hareketi, Türk siyaseti üzerinde fail-i meçhul cinayetler, ölümler, işkenceler, yitip giden koca bir nesil olarak iz bıraktı.

Türkiye'deki öğrenci ayaklanmalarının dış güçlerin etkisiyle şekillendiği konusunda kesin ve doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak, Soğuk Savaş dönemi ve bu dönemdeki uluslararası ideolojik çekişmeler göz önüne alındığında, dış güçlerin, özellikle Sovyetler Birliği ve ABD gibi küresel oyuncuların, Türkiye'deki öğrenci

hareketleri üzerindeki etkisi dolaylı ve ideolojik düzeyde olmuştur. Öğrencilerin talepleri genellikle yerel sosyo-politik koşullara ve küresel hareketlere dayanmış olsada dış güçlerin bu hareketleri şekillendiren faktörlerden biri olabileceği söylenebilir. Yine de doğrudan dış müdahaleden çok, uluslararası ideolojilerin etkisi daha belirgin olmuştur.

Araştırma bulgularından çıkan sonuca göre, dönemin gençleri ne birer kahraman ne de hain olarak nitelendirilmeli; daha çok, hayatın erken bir evresinde idealler ve aidiyet arayışıyla hareket eden, realist bakış açısından uzak bireyler olarak değerlendirilmelidir. 20-25 yaş aralığında, henüz kimlik arayışını sürdüren bu gençlerin davranışları, çoğu zaman toplumsal sorumluluk bilinciyle değil, duygusal coşkunlukla ve ideolojik etkilenmelerle şekillenmiştir. Öğrencilerin kendi anılarında yer alan, "belki bir sınıf değiliz, yurdumuzla göbek bağımızın sağlam olması çabası içindeyiz" ifadesi ise, bu gençlerin esas olarak sınıfsal bir bilinçten çok, aidiyet duygusu ve bir yere ait olma arzusu ile hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu söz, aynı zamanda ideolojik bağlamların ötesinde, öğrencilerin ülkeleriyle duygusal ve kültürel bağlarını kurmaya çalıştıklarını; ancak bu çabanın kimi zaman siyasi araçsallaştırmalar ya da kutuplaşmalarla yönlendirildiğini de ima eder. Bu bağlamda, gençlerin politikleşme süreci, toplumsal sistemin açmazları ve dönemin sert siyasal iklimiyle şekillenmiş; fakat sonuçta bu kuşak, daha çok tarihsel bir arada kalmışlık, yön arayışı ve aidiyet mücadelesiyle anılmayı hak etmektedir.

Komünist hareket başlarda tüm insanlık için büyük umutların yeşermesine sebep oldu. Birçok insanı bu ideal uğruna örgütleyip seferber etti, sonra onları çıkmaza sürükledi. Yolundan öyle şaştı ki beraberinde büyük bir felaket yarattı. Belki de dünyanın bugünkü çöküntüsünün ana nedenini burada arayabiliriz. Tarihçi March Bloch "İnsanlar babalarından çok, zamanlarının çocuklarıdır" demektedir.[771]

[771]Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yay., (b.y.y.) 2018, s. 86.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri- Resmi Yayınlar- Tutanaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

Cumhurbaşkanlığı Fahri Korutürk Arşivi.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi.

Resmî Gazete.

TBMM Kütüphanesi.

TBMM Tutanak Dergisi.

TBMM Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

TBMM Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

TÜSTAV Arşivi.

Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. *Erim Hükümetlerinin 1 Yılı (07.04.1971-07.04.1972)*, Ankara 1972.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, Yayın No: 145, Ankara 2006.

Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, M. Meclisi: 3/744; C. Senatosu: 2/16.

2.Gazeteler ve Dergiler

Ant Dergisi

Cogito

Cumhuriyet

Dünya Gazetesi

Hürriyet

Milliyet

Tercüman

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,

Türk Solu Dergisi

İşveren Dergisi

Nokta Dergisi

Ulus

Vatan

Yeni Gazete

Yeni İstanbul

Yön Dergisi

Tebliğler Dergisi.

3. Kitaplar

Atatürk Diyor ki, MEB, İstanbul1980.

Atatürk'ün İnkılâp ve İlkeleri, Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Askerî Bilimler Enstitüsü Yayını, İstanbul 1979.

Abadan, Nermin, *Valuesand Politicial Behavior Turkish Youth*, Turkish Yearbook of International Relations, Ankara 1965.

Açıkkaya, Savaş, *Solun Türk Devrimiyle İmtihanı*, Paraf Yay., İstanbul 2011.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. A. Fethi, 4. basım, Hil Yay., İstanbul 2010.

Akalın, Cüneyt, *Düşler ve Gerçekler Tanıklarıyla Dünya'da ve Türkiye'de 68*, Sarmal Yay., İstanbul 1995.

Akar, Rıdvan vd, *Türkiye'nin 68'i: Denizlere Çıkan Sokaklar*, 1. baskı, Pelikan Basım, İstanbul 2022.

Akıncı, Mehmet, *Türk Muhafazakarlığı: Çok Partili Siyasal Hayattan 12 Eylül'e*, Ötüken Yay., İstanbul 2012.

Akkaya, Ahmet Yaşar, *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yay., İstanbul 2014.

Akşin, Sina, *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Cem Yay., İstanbul (b.t.y.).

Altan, Semih, *C.I.A.'nın Namlusunda Üçüncü Adam*, Birlik Yay., İstanbul 1974.

Atılgan, Gökhan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, 1. basım, Yordam Yay., İstanbul 2008.

Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Arcayürek, Cüneyt, *Hapishanedeki Ecevit*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasinin Sonbaharı (1977-1978*), Bilgi Yay., Ankara 1987.

Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* C. I-II, Alkım Yay., İstanbul 2007.

Arslan Ali*, Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Paraf Yay., İstanbul 2011.

Aybar Mehmet Ali, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm-Seçmeler: 1945-1967*, 1. Basım,Gerçek Yay., İstanbul 1968.

Aybay, Rona vd, *Faşizm*, İzlem Yay., İstanbul 1962.

Aydın Suavi, *Kimlik Sorunu,Ulusallık ve Türk Kimliği*, Öteki Yay., Ankara 1999.

Aydın, Zafer, *'68'in İşçileri*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2021.

Aydın, Zafer, *İşçilerin Haziranı, 15-16 Haziran 1970*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2020.

Aydınoğlu, Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980): Bir Amneziğin Anıları*, 3. basım, Versus Yay., İstanbul 2011.

Akman Haşim, *Otuz Yıldır 12 Eylül-Yaşayanlar Anlatıyor,* Doğan Kitap, (b.y.y.) 2010.

Aykol, Hüseyin, *Türkiye'de Sağ Örgütler Bölüne İktidar Olmak*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2011.

Aysan, Yılmaz, *Afişe Çıkmak 1963-1980: Solun Görsel Serüveni*, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Bayar, Celal, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs İhtilali*, haz. İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul 1991.

Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yay., İstanbul 1985.

Bauman, Zygmunt, *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.

Baydar Oya vd, *Bir Dönem İki Kadın Birbirimizin Aynasında*, Can Yay., İstanbul 2011.

Baykurt, Fakir*, İfade, TÖS Savunması*, Eğitim-İş Yay., Ankara 1994.

Behram, Nihat, *Darağacında Üç Fidan*, Everest Yay., İstanbul 2001.

Belge, Murat, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Dönemler ve Zihniyetler*, C. 9, İletişim Yay., İstanbul 2008.

Birand Mehmet Ali vd., *12 Mart İhtilalinin Gölgesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Birand, Mehmet Ali vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

Bora, Tanıl vd., *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, 9. basım, İletişim Yay., İstanbul 2009.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, 1. basım, Gün Yay, İstanbul 1968.

Bozbeyli, Ferruh, *Demokratik Sağ,* Dergâh Yay., İstanbul 1976.

Bölügiray, Nevzat, *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Dönemi)*, Tekin Yayınevi, Ankara 1991.

Büyük Eğitim Yürüyüşü, TÖS, Ankara 1969.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendim Yazdım*, Everest Yay., İstanbul 1999.

Cumhuriyet Ansiklopedisi.

Çakmak, Haydar, *Terör*, Platin Yayınları, Ankara 2008.

Çalık, Mustafa, *MHP Hareketi Kaynakları ve Gelişimi*, Cedit Yay., Ankara 1995.

Çalık, Mustafa, *Siyasî Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi'nin Kaynakları ve Gelişimi*, 1. basım, Cedit Yay., Ankara 1995.

Çalışlar, Oral, '*68 Anılarım*, 16. basım, Everest Yay., İstanbul 2011.

Çalışlar, Oral, *68' Başkaldırının Yedi Rengi*, Milliyet Yay., İstanbul 1988.

Çavdar Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995*. 1. basım, İmge Yay., İstanbul 1999.

Çelen, Tuncay, *Denizlerden Terzi Fikri'ye Türkiye*, İmge Kitabevi, İstanbul 2011.

Çelenk, Halit,*141-142 Üzerine*, Pan Ofset Matbaası, Ankara 1976.

Çelenk, Halit, *THKO Davası*, Yöntem Yay., (b.y.y.) 1974.

Çelik, Aziz, *Saraçhane'den 15-16 Haziran'a İşçi Sınıfının Müstesna Yılları: 60'lı Yıllar, Türkiye'nin 60'lı Yılları*, İletişim Yay., İstanbul 2021.

Çetinkaya, Y. Doğan, *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İletişim Yay., İstanbul 2008.

Çetinkaya Hikmet*, 68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar*, Günizi Yay., (b.y.y) 2006.

Çiçek Hikmet, *Devrimci Portreler 68'in 50. Yılı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018.

Çubukçu, Aydın, *Bizim '68*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.

Darendelioğlu, İlhan, *Pazarlar Kanlı İdi-Türkiye'de ve Rusya'da İki İhtilal Provası*, Orkun Yay., İstanbul 1977.

Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay., İstanbul 1968.

Demirel Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,* 1. basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2011.

Derinden Gelen Kökler, Maden-İş Tarihi Çalışma Grubu, Sosyal Tarih Yay., İstanbul 2017.

Dickens, Charles, *İki Şehrin Hikayesi*, çev. Meram Arvas, Can Yay., İstanbul 2018.

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Kim Yay., İstanbul 1966.

Eley, Geoff, *1968 and the New Left: Beyond Student Rebellion*, New York (NY) 2002.

Engin, Ünsal, *İşçiler Uyanıyor*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1963.

Erdemir, Sabahat, *Milli Birliğe Doğru,* Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yay., Ankara 1961.

Eren Mustafa, *Kanlı Pazar: 1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol*, 1. basım, Kalkedon Yay., İstanbul 2012.

Erim, Nihat, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası,*1. basım, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* 3. basım, İmge Yay., İstanbul 1998.

Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Fanon, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer Kaya, Sosyalist Yay., İstanbul 1994.

Feyizoğlu, Turhan, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ozan Yay., İstanbul 2005.

Feyizoğlu, Turan, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi (1960-1968),* Belge Yay., İstanbul 1993.

Feyizoğlu, Turhan, *Bir İsyancının İzleri: Deniz*, Totem Yay., İstanbul 2017.

Feyizoğlu, Turhan, *Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi.* 2. basım, Ozan Yay., İstanbul 2004.

Feyizoğlu, Turhan, *Mahir-On'ların Öyküsü,* Alfa Yay., İstanbul 2011.

Feyizoğlu, Turhan, *Sinan Nurhak Dağlarından Sonsuzluğa*, İstanbul 2010.

Fırat Gökçe vd., *68 Devrimciler Ölür Devrimler Durmaz Sürer*, İleri Yay., İstanbul 2008.

Fraser Ronald,*1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, Belge Yay., İstanbul 2008.

Gasset, Ortega, *Kütlelerin İsyanı*, çev. Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yay., İstanbul 1996.

Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., İstanbul 2018.

Gevgilili Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması,* 1. Basım,Milliyet Yay., İstanbul 1973.

Gitlin, Todd, *The Sixties: Years of Hope, Days of Rage*, A Bantam Paperback, (b.y.y.) 1993.

Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, haz. Yunus Ender, Hayat Yay., İstanbul 1997.

Gül Talip, *Terör ve Terörizm*, Özgü Yay., İstanbul 2012.

Gündüz, Işıtan, *68 Mayısında Paris*, Parşömen Yay., İstanbul 2009.

Gürsoy, İdris, *Medyadaki Darbe Geni*, Kaynak Yay., İzmir 2013.

Habermas, Jürgen, *Rasyonel Bir Topluma Doğru, Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset*, Vadi Yay., Ankara 1992.

Hacaloğlu Yücel, *Günümüzde Çin*, Ufuk Ajansı Yay., Ankara 1973.

Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yay., İstanbul 2014.

Holtey Ingrid, Gilcher, *68 Hareketi Almanya-Batı Avrupa-ABD*, çev. Muhsin Bulut, Runik Kitap, İstanbul 2021.

Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, Pınar Yay., İstanbul 1978.

İba, Şaban, *Ordu Devlet Siyaset*, Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul 1998.

İnan, A. Mithat, *Toplum, İdeoloji ve Gençlik*, Ankara 1989.

Jasper, James, J., *Protesto*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2017.

Kabacalı, Alpay, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Gürer Yay., İstanbul 2007.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları,*1. basım, Birey Yay., İstanbul 1988.

Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yay., 7. baskı, Ankara 1993.

Karabacak, Ahmet B., *Üç Hilalin Hikayesi*, Bilge Oğuz Yay., İstanbul 2011.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yay., İstanbul 1977.

Kara, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, ODTÜ Yay., Ankara2003.

Karatepe, Şükrü, *Siyasi İdeolojiler*, İz Yay., İstanbul 2014.

Karpat Kemal, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 3. basım, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Keleş, Ruşen vd., *Kent ve Siyasal Şiddet,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1982.

Keskin, Yaşar, *Ülkücü Bakış*, Az Kitap, İstanbul 2021.

Keyder, Çağlar, *İktisadi gelişme ve Bunalım: 1950-1980, Geçiş Sürecinde Türkiye*, drl. I. Schick ve A. Tonak, Belge Yay., İstanbul 1990.

Kılıç Aziz, *Türkiye'deki Askeri Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2023.

Kılınç Erol, *İhtilal, İhtiras ve İdeal 68 Kuşağı Hakkında*, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yay., Ankara 1974.

Kızık, Mete, *Küresel İsyan 68*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2011.

Kirişçioğlu, Nusret, *Partilerimiz ve Liderleri (1973-1975)*, Baha Matbaası, İstanbul 1975.

Klimke, Martin, vd., *1968 in Europe- A History of Protest & Activism*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008.

Kocatürk, Utkan vd., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Tamim ve Telgraflar*, (b.y.y.) 1972.

Kocatürk, Utkan vd., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1997.

Koç, Yavuz, *Sendikacılık ve Siyasal Sistem: DİSK Örneği*, Dipnot Yay., Ankara 2006.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yay., İstanbul 1996.

Kolukısa, Can, *Fransa'da Mayıs Patlaması (Paris'te Gençliğin Ayaklanışı*), Kitaş Yay., İstanbul 1968.

Korkmaz, Esat, *Kafa Tutan Günler 68 Güncesi*, Arba Yay., (b.y.y.) 1992.

Kuzu, Ali, *Alpaslan Türkeş Dokuz Işık ve Ülkücü Hareketin Tarihi*, Kariyer Yay., İstanbul 2014.

Kürkçügil,Masis, *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları*, İthaki Yay., İstanbul 2004.

Landau, M. J., *Türkiye'de Aşırı Akımlar: 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler*, çev. E. Baykal, 1. basım, Turhan Yayınevi, Ankara 1978.

Lüküslü, Demet, *Türkiye'de Gençlik Miti*, İletişim Yay., İstanbul 2009.

Lüküslü, Demet, *Türkiye'nin 68'i Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Ankara 2015.

Maalouf, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yay., (b.y.y.) 2018.

Maraşlı, Erol, *Balans Ayarları/Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*, Metropol Yay., İstanbul 2008.

Marmara Brifingi Devletin Gözüyle Sol ve Sağ Örgütler, Kaynak Yay., İstanbul 1995.

Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yay., Ankara 1999.

Michels, Robert, *Siyasi Partiler: Modern Demokraside Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi*, çev. İmre Sipahi, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2021.

Mumcu, Uğur, *Aybar ile Söyleşi Sosyalizm ve Bağımsızlık*, Tekin Yayınevi, Ankara 1986.

Mumcu, Uğur, *Kürt dosyası*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

Müftüoğlu, Rıza, *Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket*, Akis Kitap, İstanbul 2007.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yay., Ankara 1977.

Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. basım, Boyut Yay., İstanbul 2004.

Özek, Çetin, *Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi*, İstanbul 1970.

Özer, Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara 1966.

Özgen, Mahmut İhsan, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yay., İstanbul 1982.

Özgen, Mahmut İhsan, *Türkiye'de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri*, Yeni Forum Yay., (b.y.y.) 1989.

Özipek, B. Berat, *Muhafazakarlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, Liberte Yay., Ankara, 2004.

Öznur, Hakkı, *Ülkücü Hareket: CKMP'den MHP'ye*, 2. basım, Alternatif Yay., Ankara 2001.

Parla, Taha, *Türkiye'de Anayasalar*, 4. basım, İletişim *Yay.*, İstanbul2007.

Parlar, Suat, *Kontgerilla Kıskacında Türkiye*, Mephisto Yay., İstanbul 2006.

Porta, D. Della, Marii Diani,*Toplumsal Hareketler*, çev. Pelin Çakır ve Ceren Gülbudak, İş Bankası Yay., İstanbul2020.

San, Coşku, "Almanya'da Öğrenci Hareketleri", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2020.

Sargın Nihat, *TİP'li Yıllar 1961/1971 Anılar-Belgeler*, Felis Yayınevi, Ankara (b.t.y).

Saryal, Nuri, *ODTÜ Anılarım*, Elma Teknik Basım, Ankara 2014.

Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yay., İstanbul 1976.

Schwarz Fred, *Komünistlerin Söylediklerine İnanılabilir mi?,* Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği, Ankara 1964.

Singh B.P., *A Dictionary of Modern Politics and Politicial Sociology*, Mittal Publications, Delhi 1987.

Soner Şükran, *Bizim 68'liler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yay, İstanbul 1988.

Soysal Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara1968.

Szyliowicz Joseph S., *Education and Modernnızatıon In The Middle East*, Cornell Universıty, Ithaca and London 1973.

Şener Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP,* Yordam Yay., 1. basım, İstanbul 2010.

Şerif Muzaffer vd, *Sosyal Psikolojiye Giriş*,C.I-II, çev. Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yay., İstanbul 1996.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980),* Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

Tanör, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, Beta Basım Yayın, İstanbul 1986.

Taylak Muammer, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

THKO Savunma, 68'liler Birliği Yayını, İstanbul 2000.

Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler 1942-1992*, çev. Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1995.

Tilly, Charles, *Toplumsal Hareketler: 1768–2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yay., İstanbul 2008.

Tophoven, Rolf, *Şiddet Yoluyla Politika: Günümüzde Gerilla ve Terörizm*, çev. E. Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

Topuz, Hıfzı, *Paris'68: Bir Devrim Denemesi,* Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2008.

Tufan, Tarkan, *İbrahim Kaypakkaya'nın Hayatı ve Fikirleri*, Nokta Kitap, İstanbul 2012.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, *İslâmcılık Akımı,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1. basım, İstanbul 2003.

Tuncer, Hüseyin, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Turan, İlter, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul 1986.

Turan, Metin, *Ülkü Ocakları 1966-1980*, Ankara 2014.

Turan Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1960-1980*), Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Turhan, Hüseyin, *Unutmak İhanettir Deniz Gezmiş*, Tyana Yay., İstanbul 2013.

Turgut, Hulusi,*Türkeş'in Anıları: Şahinlerin Dansı*, 1. basım, ABC Yay., İstanbul 1995.

Türkdoğan, Orhan, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi*, Birleşik Yay., İstanbul 1997.

Türkdoğan, Orhan, *Türk toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları*, Çizgi Yay., İstanbul 2016.

Türkeş, Alparslan, *Dokuz Işık*, Hamle Basım, İstanbul 2005.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Devrimci Eğitim Şurası, TÖS Yay., Ankara 1969.

Uçar Fuat, *Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

Ülken Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Talim ve Terbiye Dairesi Yay., İstanbul 1969.

Ülkücü Komando Kampları, AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu, Kaynak Yay., İstanbul 1997.

Ünsal, Artun, *Umuttan Yalnızlığa TİP 1961-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul (b.t.y).

Ünsal, Artun, *Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi*, Cogito, İstanbul 1996.

Ünsaldı, Levent, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, çev. Orçun Türkay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türkiye'de Üç Devir*, Sinan Yay., İstanbul 1972.

Volkan, D. Vamık, *Politik Psikoloji*, çev. Abdülkadir Çevik ve Birsen Ceyhun, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara (b.t.y.).

Yalçın, Soner, *Galat-ı Meşhur*, Kırmız Kedi Yayınevi, İstanbul 2016.

Yalçın, Durmuş vd,, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Yıldırım, Ali, *FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971): Belgelerle Bir Dönemin Serüveni*, Doruk Yay., 3. basım, İstanbul 2008.

Yıldırım, Ali, *Deniz Gezmiş'in Günlüğü*, İtalik Yay., Ankara 2014.

Yılmaz, Tanzer Sürker, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1997.

Yiğit Kadir, Kürşad Özkaynar, *Ülkücü Hareketin Kronolojisi*, Kamer Yay., İstanbul 2019.

Yüzbaşı Hüseyin, *Milliyetçi Kadro Hareketi*, Su Yay., (b.y.y.) 1979.

Zileli, Gün, *Yarılma (1954-1972)*, Ozan Yay., İstanbul 2000.

Zincirkıran, Necati, *İzm'ler Nedir?,*Yedigün Matbaası, İstanbul (b.t.y.).

Wilkinson, Paul, *Terör ve Terörizm: Kavramlar, Özellikler ve Tipoloji*, ed. C. Güzel, Ankara 2002.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 27. basım, İletişim Yay., İstanbul 2012.

4. Makaleler

Ağaoğulları, Mehmet Ali, "Aşırı Milliyetçi Sağ",*Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. basım, Belge Yay., İstanbul 1998, ss. 287-358.

Aksan, Gamze, "Kamusal Alan Kavramı Çerçevesinde Türkiye'de 68 ve 80'lerdeki Öğrenci Hareketleri Üzerine Yeniden Düşünmek", *Opus Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi,* XIII/19, (2019), ss. 2768-2803.

Akyüz, Yahya, "Fransa'da Öğrenci Hareketleri", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de),* Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969, ss. 120-133.

Alacakaptan, Uğur, "Demokratik Anayasa *ve* Ceza Kanunun 141 *ve* 142*'*nci Maddeleri*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* XXII/1, (1966), ss. 3-20.

Başer, Murat Özgür, "Türkiye'de Öğrenci Hareketi: Dünü ve Bugünü", *Ürün Sosyalist Dergi*,IX, (Eylül /Ekim 2001), https://urundergisi.com/makaleler.php?ID=132 [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

Bayram, Ahmet Kemal, "Modern zamanlarda Etik ve Siyasal Değerler",*Dem Dergi*, 5, (2009), ss. 16-23.

Beriş, Hamit Emrah, "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 7: Liberalizm,* ed. Murat Yılmaz, 1. Basım, İletişim Yay., İstanbul 2005, ss. 530-540.

Bora Tanıl, "68: İkinci Eleme", *Birikim Dergisi*, 109, (Mayıs 1998), ss. 28-36.

Bora, Tanıl "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, drl. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, 1. Basım, İletişim Yay., İstanbul 2012, ss. 9-28.

Bulut, Feryat, "68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, XI/23, (2011), ss. 123-149.

Can, Talip, "Yükseköğretimde Öğrenci Olayları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi,* VIIII/8, (1996), ss. 531-538.

Çetinkaya, Y. Doğan, "1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm", *İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, (2008), ss. 125-140.

Çuhadar, Cengiz," Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar", *Dini Araştırmalar*, XVI/43, (Temmuz-Aralık 2013), ss. 105-122.

Doğanoğlu, Mustafa, "Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Siyasal Ayrışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* LXXI/3, (2016), ss. 941-959.

Erdentuğ, Nermin, "Japonya'da Öğrenci Hareketlerinden İzlenimler", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünya'da ve Türkiye'de)*, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1969, ss. 135-140.

Erten, Aydın B., "Türkiye'de 68", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 8: Sol, İletişim Yay., (b.y.y.) 2007, ss. 834-846.

Fernández, Joseba, "Facingthe Corporate-University: The New Wave of Student Movements in Europe", University of the Basque Country (UPV-EHU), *Journalfor Critical Education Policy Studies,* XII/1, (Feb. 2014), ss. 191-213.

Gazi, Mehmet Ali vd., "Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Devrimi Sürecinde Okuma Alışkanlığının Propaganda Posterlerinde Sunumu", *Türk Kütüphaneciliği*, XXXIV/3, (2020), ss. 406-431.

Gençoğlu, Aylin Yonca, "Kapitalizme Teorik Yaklaşımlar: Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Temaşa Felsefe Dergisi*, 14, (2020), ss. 237-256.

Gökmen, Özgür, "Türkiye'de Anti- Komünizmin Kaynaklarına Medhal", *Birikim Dergisi*, 251- 252, (2010), ss. 147-156.

Günay, Durmuş vd., "1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, I/1, (2011), ss. 1-22.

Helvacı, Ahmet vd, "Muhafazakâr Partinin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yeni Sağ", *Liberal Düşünce*, III/9, (1998), ss. 96-115.

Jobs, Richard Ivan, "Youth Movements: Travel, Protest, and Europe in 1968", *The American Historical Review*, CIX/2, (April 2009), ss. 376-404.

Koca, Mehmet, "68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet", Birey ve Toplum Dergisi, VIII/15, (2018), ss. 87-109.

Koca, Mehmet, "Küba Devrimi ve Devrimin Türk Basınına Yansıması: Milliyet Gazetesi Örneği" *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1, (2020), ss. 43-66.

Kocadaş, Bekir, "Hedefteki Gençlik: Siyasi ve İdeolojik Hareketler Açısından", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, I/1, (2004), ss. 1-14.

Kocatürk Utkan, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, II/4, (1985), ss. 21-26.

Koçak, Hakan, “Karşıt Bir Kamusal Alan Olarak 80’ler Sonrası Öğrenci Hareketleri”, *Kamusal Alan,* ed. Meral Özbek, Hil Yay., İstanbul 2004, ss. 589-594.

Kürkçü, Ertuğrul, “Hala Bir ‘68 Kuşağı’ Var Mı?”, Cogito, 14, (1998), ss. 160-169.

Kürkçü, Ertuğrul, “Ertuğrul Kürkçü: 1968’de Devrimci Olmamak Ayıptı. Gençler Bugün Devrimci Oluyorlarsa Bu Çok Daha Önemli”, *Sokak Güzeldir: 68’de Ne Oldu?,* ed. Nadire Mater, I. Basım, Metis Yay., İstanbul 2009, ss. 197-215.

Samim Ahmet, “The Tragedy of the Turkish Left”, *New Left Review*, 126, (Mart–Nisan 1981), ss. 807-841.

Şeker, Göktuğ, “Faşizm Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, X/2, (2022), ss. 222-245.

Tura, Rıza, “*68' ile '71*'. *Arasına Sıkışan Zaman*: *70*'*li Yıllar*”, *Defter*, 37, (Yaz 1999), ss. 35-46.

Türkdoğan, Orhan, "Cumhuriyetten Önce Yenileşme Hareketleri ve Atatürk'te Millî Devlet Anlayışı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 13, (Ağustos 1981), ss. 5-118.

Toprak, Zafer, “1968’i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye”, *Cogito*, 14, (Bahar 1998), ss. 154-159.

Türk, Hikmet Sami, *“*Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı*”, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI/S.3, (1969), ss. 79-114.

Uzun, Hakan, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VI, (2009), ss. 57-81.

Üngör, Çağdaş, “Çin ve Üçüncü Dünya”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, (2009), ss. 27-38.

Vergin, Nur, “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, *İ.Ü.İ.F Mecmuası*, XXXVII/1-4, (1980), ss. 99-123.

Zileli, Gün, “Marksist Sol ve Anarşizm”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, 11, (2002), ss. 89–93.

5.Tezler

Doygun, Ezgi, *Sosyal hareketler Ankara Üniversitesi, ODTÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi Örnekleri ile Son On Yılda Türkiye'de Yaşanan Öğrenci Hareketleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2018.

Özkaya, Derya, *Türkiye'deki Devrimci Hareketlerin Anma Pratikleri ve Anlatıları: Bir Hafıza Dokusu Olarak "Kızıldere"*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Uzun, Necmi, *Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Yorgancılar, Serkan, *1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak MTTB*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2006.

6. İnternet Kaynakları

https://atam.gov.tr/devrim-ve-turk-devrimleri

https://tr.wikipedia.org/wiki/Eylem_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1

https://www.haksozhaber.net/okul/siyasal-eylemliligin-mantigi-ve-hedefleri-4962yy.htm

https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/protest

https://sozluk.gov.tr

https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/boycott

https://tr.wikipedia.org/wiki/Gerilla_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1)

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/fasizm.

https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik.

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kapitalizm.

https://www.nedir.com/kapitalizm

https://en.wikipedia.org/wiki/1968%E2%80%9369_Pakistan_revolution

https://www.marxist.com/introduction-pakistans-other-story-1968-69-revolution.htm

https://www.mfa.gov.tr/dhkpc.tr.mfa#:~:text=DHKP%2DC%20T%C3%BCrkiye'nin%20yan%C4%B1s%C4%B1ra,Marksist%2DLeninist%20bir%20ideolojiye%20sahiptir.

https://mttb.com.tr/mttb-hakkinda/

https://ulkuocaklari.org.tr/pages/i/hakkimizda

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/tbmm/d18/c059/b106/tbmm180591060419

https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi154/14/#:~:text=1%20A%C3%A7l%C4%B1k%20grevinin%20geri%20d%C3%B6n%C3%BClmez,de%20%C3%B6l%C3%BCm%20orucuna%20karar%20

https://www.add.org.tr/ataturk/bursa-nutku

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t07/c047/cs__07047053

https://ted.org.tr/tarihce

http://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/bir-yuruyus-gunlugu-506776

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/36377/imran_Oktem_Olayi.html

https://68arsivi.com/69-devrimci-subayin-bildirisi-devrimler-durmaz-surer-ibrahim-saridemir-yazdi/

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/

https://68arsivi.com/denizler-idam-edilmesin-diye-ucak-kacirdilar/

https://web.archive.org/web/20121127012309/http://t24.com.tr/haber/corum-olaylarinin-savcisi-sagcilarla-solculari-vuran-silah-ayniydi/208514

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/db9ea564-1ae2-4575-b138-aed0f955b2de/full

https://haber.sol.org.tr/soldakiler/denizin-son-sozleri-haberi-27882

https://plato.stanford.edu/entries/marcuse/

https://www.tustav.org/2025/05/06/idamlarin-53-yilinda-duisburg-arsivinden-belgeler/